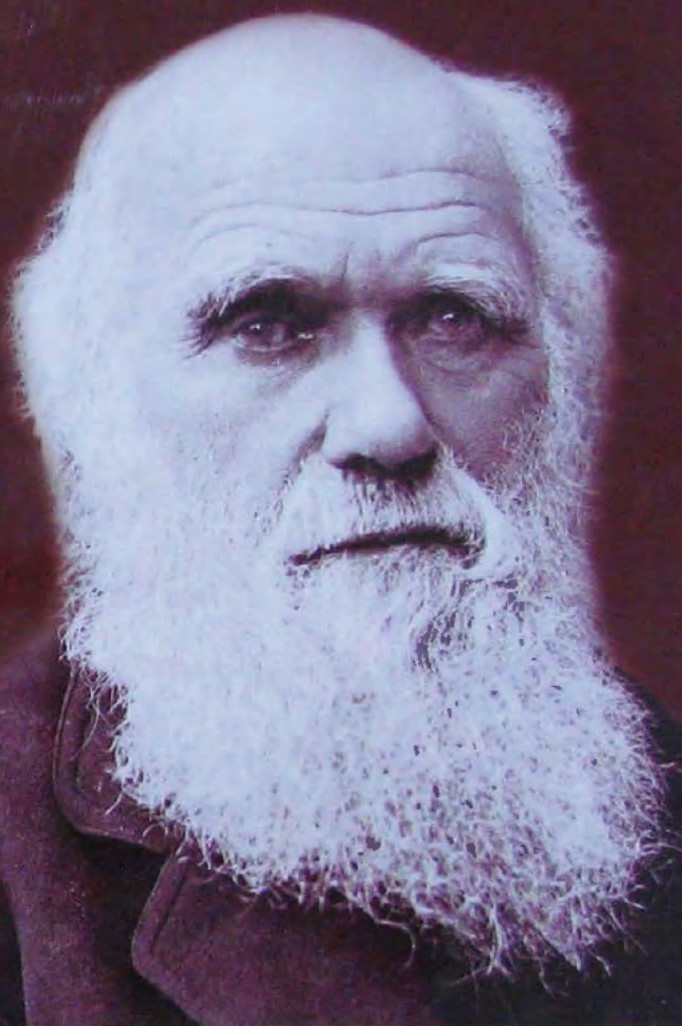

ଚାର୍ଲ୍ସ୍ ଡାର୍ଭିନ୍

ଆମ୍ଭଜୀବନୀ

ଅନୁବାଦ : ଅମ୍ବୁଲ୍ୟା କୁମାର ପଣ୍ଡା

ଚାର୍ଲ୍ସ ଡାର୍ଭିନ୍‌ଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ

(ଅନୁବାଦ)

ଅମୂଲ୍ୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା

ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ତଥା ପ୍ରଫେସର (ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ)

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ, କଟକ

ଦି ବୁକ୍ ପଏଣ୍ଟ୍
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଚାର୍ଲ୍ସ ଡାର୍ଭିନ୍‌ଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ

ଅନୁବାଦ	ଅମୂଲ୍ୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା
ପ୍ରକାଶକ	ଡି ବୁକ୍ ପଏଣ୍ଟ୍ ପଠାଣି ସାମନ୍ତ ପ୍ଲାନେଟାରିୟମ୍ ପରିସର, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବିହାର, ଭୁବନେଶ୍ୱର-୧୩
ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ	୨୦୧୫
ପ୍ରଚ୍ଛଦ, ଅଳଙ୍କରଣ ଓ ଡି.ଟି.ପି.	ଶ୍ରୀ ସନାତନ ରାଉତ
ମୁଦ୍ରଣ	ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକାଶନୀ ଭି.ଆଇ.ପି ଏରିଆ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବିହାର, ଭୁବନେଶ୍ୱର
ମୂଲ୍ୟ	ଟ. ୧୮୭/- (ଏକ ଶହ ସତାଅଶୀ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର)

CHARLES DARWIN'S LIFE HISTORY

Translator :
Amulya Kumar Panda

Published by :
The Book Point
Pathani Samanta Planetarium Complex, Acharya Vihar,
Bhubaneswar-13

First Edition : 2015

Cover Design, D.T.P. : **Sri Sanatan Rout**

Printed by :
Siksha Prakashani, VIP Area,
IRC Village, Bhubaneswar

Price : Rs.187/- (Rupees one hundred eighty seven only)

ଏ’ ଅନୁସୂଚନ କାହିଁକି ...

ଆଜି ଦେଖାଯାଉଥିବା ଅପୂର୍ବ ଜୈବବିବିଧତା ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଜାତିର ଜୀବ ଏବଂ ଅତୀତରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ତଥା କିଛି ଲକ୍ଷ ବା ନିୟୁତ ବର୍ଷ ପାଇଁ ଧରାପୃଷ୍ଠରେ ବସବାସ କରି ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ବିଲୋପ ହୋଇଯାଇଥିବା ଅଗଣିତ ଜାତିର ଅସୁମାରି ଜୀବ - ସମସ୍ତେ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତି-ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଜୈବିକ ବିବର୍ତ୍ତନର ଫଳ । ପ୍ରାୟ ୩୦୦-୩୫୦ କୋଟି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜୀବନର ଜୈବରାସାୟନିକ ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସରଳ ମୌଳିକ ପଦାର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁରୁ ହିଁ ଜୀବନର ଉତ୍ତର ଘଟିଛି ବୋଲି ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛନ୍ତି; ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ସପକ୍ଷରେ କିଛି ପରୀକ୍ଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । କହିବାକୁ ଗଲେ, “ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁରୁ ଜୀବନର ସୃଷ୍ଟି” ପରି ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେଉଥିବା ଏକ ଘଟନାକୁ ସମ୍ଭବ କରିଦେଇଛି ପ୍ରକୃତିମାତା । ଏଥିପାଇଁ ତା’ ହାତରେ ଥିଲା ଅନେକ ସମୟ (ପ୍ରାୟ ୧୦୦-୧୫୦ କୋଟି ବର୍ଷ); ସମ୍ଭବତଃ ତାକୁ ଅନେକ ଉଦ୍ୟମ ତଥା ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ କାଳକ୍ରମେ ସରଳରୁ ଜଟିଳ ଓ ଅତି ଜଟିଳ ଜୀବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଛି ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠରେ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍, ରୋମାନ, ଚୀନ୍, ଇସଲାମିକ୍ ତଥା ହିନ୍ଦୁ ସଭ୍ୟତାରେ ଜୀବଜଗତ ଅଧ୍ୟୟନରେ ବିବର୍ତ୍ତନଗତ ଭିତ୍ତି ରହିଥିବାର ସୂଚନା ମିଳୁଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୫୨୦ରେ ଏନାକ୍ସିମାଣ୍ଡର ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୩୫୦ରେ ଆରିଷ୍ଟୋଟଲଙ୍କର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଏହିପରି ଥିଲା । ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରସାରର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ଏ’କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଥମ ଅବଦାନ ଥିଲା ଜନ୍ ରେ (John Ray, 1627-1705)ଙ୍କର ଯିଏକି ୧୬୮୬ ମସିହାରେ ସ୍ମରତିତ ‘Historia Plantarum’ ରେ ୧୮,୬୦୦ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇ ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ଉତ୍ପତ୍ତି ଆଧାରରେ ‘ଜାତି’ ବା ‘Species’ ର ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ତେବେ ତତ୍କାଳିନ ଚିନ୍ତାଧାରା ଅନୁଯାୟୀ ‘ଜାତିର ଅପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳତା’ (Immutability of species) ଏକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସତ୍ୟ ଭାବେ ପ୍ରାୟତଃ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । ଏପରିକି ଶେଷ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ଆଦ୍ୟ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ (୧୭୯୦ ଦଶକରୁ ୧୮୩୦ ଦଶକ ଯାଏ)ରେ ମଧ୍ୟ ଜର୍ଜ କୁଭିଅର (Georges

Cuvier, 1769-1832)ଙ୍କ ପରି ଲକ୍ଷପ୍ରତିଷ୍ଠ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ତଥା ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନୀ ବି କୌଣସି ପ୍ରକାରର ବିବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଛି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଗୀକରଣ ତଥା ନାମକରଣ ପଦ୍ଧତିର ଜନକଭାବେ ସମ୍ମାନିତ କ୍ୟାରୋଲସ୍ ଲିନିୟସ୍ (Carolus Linneaus, 1707-1778) ୧୭୩୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ସ୍ୱରଚିତ 'Systema Naturae' ରେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଜୀବଜଗତର ପ୍ରକାରଭେଦ ପଛରେ ରହିଛି ସଙ୍କରଣର ଭୂମିକା । ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ତଥା ଗଣିତଜ୍ଞ କମ୍ପେଟେ ଡି ବ୍ୟୁଫନ୍ (Comte de Buffon, 1707-1788) ପ୍ରଜନନ ଜରିଆରେ ପ୍ରଜନନକ୍ଷମ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ି ସୃଷ୍ଟି କରିପାରୁଥିବା ଜୀବଗୋଷ୍ଠୀକୁ 'ଜାତି' ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ୧୭୯୪ ମସିହାରେ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପିତାମହ ଜରାସ୍ୱସ୍ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ତାଙ୍କର 'Zoonomia' ପୁସ୍ତକରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଏବେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ, ସାର୍ବଜନୀନ ପୂର୍ବଜଠାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

'ଜାତି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ନୁହେଁ' ଅବଧାରଣାର ଗ୍ରହଣୀୟତା ଏହିପରି ଭାବରେ କମିଆସୁଥିବା ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଜାଁ-ବାପ୍ତିଷ୍ଟେ ଲାମାର୍କ୍ (Jean-Baptiste Lamarck, 1744-1829)ଙ୍କ ଅବଦାନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ଏହା ସତ ଯେ ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ, 'ଉପାର୍ଜିତ ଲକ୍ଷଣର ଉତ୍ତରାଧିକରଣ' ('Inheritance of Acquired Characters) ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତଥାପି “ଜିରାଫ୍ଟର ଲମ୍ବା ବେକ”କୁ ଭିତ୍ତିକରି ବିବର୍ତ୍ତନ କଳାକୌଶଳକୁ ବୁଝାଇବା ତାଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ଜୀବ ଉପରେ ପରିବେଶର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦେବା ସହ 'ଜାତି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ' ଅବଧାରଣାକୁ ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପୂର୍ବସୂଚନାମାନଙ୍କ ଅବଦାନ ଓ ମତାମତ ଉପରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ଯେ କୌଣସିମତେ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପ୍ରଥମ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦୀ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର କଳାକୌଶଳ ତଥା ଭିତ୍ତିକୁ ସଫଳ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ । ୧୮୫୯ ମସିହାରେ ସେ ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କରିବାବେଳେ ବଂଶଗତ କୌଶଳ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କିଛି ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ନଥିଲା । ମେଣ୍ଡେଲ୍ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକରଣ ନିୟମ ସମ୍ପର୍କିତ ନିବନ୍ଧ ୧୮୬୫ ମସିହାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ୧୮୬୬ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କୁହାଯାଏ ଯେ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଏହି ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞ ଥିଲେ ଏବଂ ଯଦି ସେ ଏହା ଜାଣିପାରିଥାନ୍ତେ, ତା'ହେଲେ ହୁଏତ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣମାନଙ୍କରେ କିଛିଟା ବଂଶଗତ

ସମ୍ପର୍କିତ ସଂଶୋଧନ କରିପାରିଥାନ୍ତେ । ଅପରପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କୁ ଅଗତ୍ୟା ଏକ କାମଚଳା ‘ସର୍ବୋପଭିମ୍ବ ପରିକଳ୍ପନା’ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା, ଯାହା ଏକ ମୂଲ୍ୟହୀନ ପରିକଳ୍ପନା ବୋଲି ସେ ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରଭାବ ଉପରେ ଲାମାର୍କଙ୍କ ମତାମତ ଆହୁରି ଉନ୍ନତ ଓ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଅଥଚ ଭିନ୍ନ ଏକ ରୂପରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଅବଦାନ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ, ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ମଧ୍ୟ । ସରଳ ଭାବରେ କହିଲେ, ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ମତ ଥିଲା ... ପରିବେଶରେ ଛୋଟ ଓ ଲମ୍ବା ବେଳ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଜିରାଫ୍ ବାସ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ଲମ୍ବା ବେଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ପରିବେଶ ସହ ଠିକ୍ ଭାବେ ଖାପଖୁଆଇ ପାରୁଥିବା ଜିରାଫ୍ମାନେ ସୁରୁଖୁରୁରେ ଜୀବନଯାପନ କରିପାରିଲେ ତଥା ପ୍ରଜନନ ଜରିଆରେ ଏହି ଅନୁକୂଳ ଲକ୍ଷଣକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ିକୁ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିପାରିଲେ, ସୁତରାଂ ସେମାନେ ବଞ୍ଚିରହିବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହେଲେ । ଅନ୍ୟ ଜିରାଫ୍ମାନେ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଅସଫଳ ହୋଇ ବିଦାୟ ନେଇଗଲେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଲୁପ୍ତି ଘଟିଲା ସେମାନଙ୍କର । ଏହିପରି ଭାବରେ ‘ଯୋଗ୍ୟତା ତିଷ୍ଠିରହେ’ (Survival of the Fittest) ଅବଧାରଣା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲା, ଯଦିଓ ଏହି ଅବଧାରଣା ପାଇଁ ହର୍ବର୍ଟ ସ୍ପେନ୍ସର୍ (Herbert Spencer, 1820-1903)ଙ୍କୁ ଶ୍ରେୟ ଦିଆଯାଉଛି । ତା’ଛଡ଼ା ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ପ୍ରଜନନକ୍ଷମ ଏବଂ ପ୍ରଜନନ ଜରିଆରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ିର ପ୍ରଜନନକ୍ଷମ ଅପତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ନିଜ ଜାତିକୁ ଚିରନ୍ତନ କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଏବଂ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମର କଠୋରତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଜୀବମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଅନେକ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଅପତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ଜୀବସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟତଃ ସ୍ଥିର ରହେ, ଗୋଟିଏ ସୀମା ଭିତରେ ରହେ । ଏଥିସହ ବସବାସ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ବଞ୍ଚିରହିବା ପାଇଁ ଉପଲବ୍ଧ ଖାଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସୀମିତ । ଫଳରେ ତିଷ୍ଠି ରହିବା ପାଇଁ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ସଂଗ୍ରାମରେ ସଫଳ ହେବାରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସାବିତ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷଣସବୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ିକୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ, ପିଢ଼ି ପରେ ପିଢ଼ି ଜୀବ ଜାତି ବଞ୍ଚି ରହିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାଏ, କାରଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ (Natural Selection) ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକୃତି ସୁଯୋଗ ଦେଇଥାଏ ଅନୁକୂଳ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ଏହି ଯୋଗ୍ୟ ଜୀବଙ୍କୁ ବଞ୍ଚି ରହିବା ପାଇଁ ଓ ପ୍ରଜନନ ଜରିଆରେ ନିଜର ବଂଶବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ । ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ପରିବେଶରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ନୂଆ ନୂଆ ଲକ୍ଷଣର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟେ ଏବଂ ଯେଉଁ ଜୀବମାନେ ଉପକାରୀ ଲକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ

ପରିବେଶ ସହ ଖାପଖୁଆଇ ପାରନ୍ତି, ସେମାନେ ବଞ୍ଚିରହନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ଅସଫଳ ହୋଇ ବିଦାୟ ନେଇଯାଆନ୍ତି । ତା’ଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍ତରାଧିକରଣର କ୍ରିୟାକୌଶଳ ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ବା ଅବଧାରଣାର ଅଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ କାମଚଳା ପରିକଳ୍ପନାକୁ ଭିତ୍ତି କରି ବିବର୍ତ୍ତନର ସଫଳ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ ଡାର୍ଭିଜନ୍ । ୧୮୫୯ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ, ୧୪ ଅଧ୍ୟାୟବିଶିଷ୍ଟ ୪୯୦ ପୃଷ୍ଠା (ଅନୁକ୍ରମଣିକା ବ୍ୟତୀତ)ର ସ୍ୱରଚିତ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ପୁସ୍ତକ ‘On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life’ ରେ ସେ ଏ’ସବୁ ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ବହିଟି ଉପରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଓ ପରାମର୍ଶକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣମାନଙ୍କରେ କିଛି କିଛି ସଂଶୋଧନ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ୧୮୭୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଷଷ୍ଠ ସଂସ୍କରଣର ପୃଷ୍ଠା ସଂଖ୍ୟା ୪୪୨କୁ ହ୍ରାସ ପାଇବା ସହ ଶୀର୍ଷକ ମଧ୍ୟ ସଂକ୍ଷେପ କରାଯାଇ ‘Origin of Species’ ରଖାଯାଇଥିଲା ।

ଡାର୍ଭିଜନ୍‌ଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ପରେ ଏହା ସାରା ବିଶ୍ୱର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । କେତେଜଣ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବିଜ୍ଞାନୀ ସମେତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଜ ଏବଂ କ୍ରିଷ୍ଟିୟାନ୍ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ତଥା ଚର୍ଚ୍ଚ ପକ୍ଷରୁ ଏହାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିରେ ପ୍ରମୁଖ ଥିଲେ ରେଭରେଣ୍ଡ ଆଡ଼ାମ୍ ସେଜଉଇଜ୍, ରିଚାର୍ଡ୍ ଓବେନ (Richard Owen, 1804-1892) ଡେଭିଡ୍ ଲିଭିଙ୍ଗଷ୍ଟୋନ୍ (1813-1873), ଲୁଇ ଆଗାସିଜ୍, ଜନ୍ ହର୍ଶଲ୍, ଲର୍ଡ୍ କେଲଭିନ୍ (Lord Kelvin, 1824-1907), ଜେଫ୍ରିସ୍ ୱାଇମାନ୍ (Jeffries Wyman, 1814-1874) ଓ ଅନ୍ୟମାନେ । କିନ୍ତୁ ସପକ୍ଷରେ ଥିଲେ ଜୋଶେଫ୍ ହୁକର, ଚାର୍ଲ୍ସ ଲିଏଲ୍, ଟମାସ୍ ହକ୍ସଲେ, ଅର୍ଣ୍ଣଷ୍ଟ ହେକେଲ୍, ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଗ୍ୟାଲ୍‌ଟନ୍, ରବର୍ଟ୍ ଗ୍ରାଣ୍ଟ୍, ଆଲଫ୍ରେଡ୍ ୱାଲେସ୍ ଓ ଆହୁରି ଅନେକ ବିଜ୍ଞବ୍ୟକ୍ତି । ଆସା ଗ୍ରେ ଏହି ପୁସ୍ତକର ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ସମୀକ୍ଷା କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ କାର୍ଲ୍ ମାର୍କ୍ସ ଫ୍ରେଡେରିକ୍ ଏଙ୍ଗେଲ୍ସଙ୍କୁ ଲେଖିଥିବା ଚିଠିରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ବିଷୟରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଏହା ଗୋଟିଏ “bitter satire”, ଯାହା “a basis in natural science for class struggle in history” ଅଟେ, ଯେଉଁଥିରେ “Darwin recognizes among beasts and plants his English society” ! ତେବେ ଚର୍ଚ୍ଚର ବିରୋଧ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତୀବ୍ର ଥିଲା । ୧୮୫୦ ତଥା ୧୮୬୦ ଦଶକରେ ଡାର୍ଭିଜନ୍‌ଙ୍କ ମସ୍ତକକୁ ଏକ ବାନରସଦୃଶ ପ୍ରାକ୍‌ମାନବ

ଶରୀରରେ ଯୋଡ଼ିଦେଇ ବ୍ୟଙ୍ଗଚିତ୍ରମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ବିତରଣ କରାଯାଇଥିଲା, ଅନ୍ୟ ରୂପରେ ମଧ୍ୟ ଏ ପ୍ରକାର ବିରୋଧ ପ୍ରକଟ କରାଯାଇଥିଲା । ୩୦.୬.୧୮୬୦ ରେ ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ଼ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ଆୟୋଜିତ ଡର୍କସଭାରେ ହକ୍ସଲେ ଏବଂ ବିଶପ୍ ସାମୁଏଲ୍ ଉଇଲବରଫୋର୍ସ (Samuel Wilberforce, 1805-1873)ଙ୍କ ଭିତରେ ହୋଇଥିବା ଉତ୍ତେଜନାପୂର୍ଣ୍ଣ ବିତର୍କ ଏକ ବିଶେଷ ଘଟଣା ଭାବେ ପରିଗଣିତ ।

ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ୧୮୫୯ ମସିହାଠାରୁ ଶତାବ୍ଦୀ ଶେଷ ହେବା ଯାଏ ଡାର୍ଭିନଜନ୍ମବାଦ ପାଇଁ ଏକ ଆବେଗ-ରୋମାଞ୍ଚଭରା ଯୁଗ (Romantic Period) ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ଗଛପତ୍ର ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଉପଯୋଜନ (Adaptation) ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ଭିତ୍ତିରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଧାରା ଜାରି ରହିଲା; ପ୍ରାୟ ସବୁ ମହଲରେ (ଚର୍ଚ୍ଚ ବ୍ୟତୀତ) ଡାର୍ଭିନଜନ୍ମବାଦକୁ ଅଗ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଗଲା । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ବିଶ୍ଳେଷଣ ତଥା ଆଲୋଚନାରେ ମୋହାଛନ୍ଦ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଥିବା ବିଜ୍ଞାନଜଗତ ମେଣ୍ଡେଲଙ୍କ ଅବଦାନ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ବି ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥିଲା । ତେବେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ହୁଗୋ ଡି ଭ୍ରିୟ (Hugo de Vries, 1848-1935), କାର୍ଲ କୋରେନ୍ସ (Carl Correns, 1864-1933) ଏବଂ ଏରିକ୍ ଫର୍ନ୍ ଶେର୍ମାକ୍ (Erich von Tschermak, 1878-1962) ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ବଂଶଗତିସମ୍ପର୍କିତ ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ଅବସରରେ ମେଣ୍ଡେଲଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକରଣ ନିୟମ ପୁନରାବିଷ୍କର କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ୧୮୬୯ ମସିହାରେ ଫ୍ରିଡ୍‌ରିକ୍ ମିଶର୍ (Friedrich Miescher, 1844-1895), ସାଲ୍‌ମନ୍ ମାଛର ଶୁକ୍ରାଣୁର ନ୍ୟଷ୍ଟିରୁ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଜୀବକୋଷ ନ୍ୟଷ୍ଟିରୁ ପୃଥକ୍ କରିଥିବା ‘ନ୍ୟୁକ୍ଲିନ୍’ (ଧଳା ଚୂର୍ଣ୍ଣ ବା white powder) ଯାହା ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷାଗାର ଆଲ୍‌ଫିରାରେ ଠିପିବନ୍ଧ ଶିଶିରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲା ଓ ମେଣ୍ଡେଲଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ପରି ଯାହା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଧୂଳି ଜମିବା ସାର ହୋଇଥିଲା, ସେହି ନ୍ୟୁକ୍ଲିନ୍ ଉପରେ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏ ସ୍ତେତ୍ରରେ ଗବେଷଣା ଦ୍ୱରାନ୍ୱିତ ହେଲା । ନ୍ୟୁକ୍ଲିଅସ୍, ଡିଏନ୍‌ଏ ଓ ପରେ ଆର୍ଏନ୍‌ଏର ନାମକରଣ, ମେଣ୍ଡେଲବାଦର ମୁଖ୍ୟ ‘କାରକ’ର ଜିନ୍ ଭାବେ ନାମକରଣ ଆଦି ସହ ଡି ଭ୍ରିୟଙ୍କ ନବୋଦ୍ଭବନ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ ପରି କେତେକ ଅବଦାନ ଓ ଅଗ୍ରଗତି ଫଳରେ ଡାର୍ଭିନଜନ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକଟ କରାଗଲା । ଡାର୍ଭିନଜନ୍ମବାଦୀ ଓ ମେଣ୍ଡେଲବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭାବେ କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଭିତରେ ଡର୍କବିତର୍କ ଚାଲିଲା । ଏହି ଧାରା ପ୍ରାୟ ୩୫-୩୬ ବର୍ଷ

ଧରି ଚାଲିଥିଲା । ଏହି କାଳଖଣ୍ଡ (୧୯୦୧-୧୯୩୭) ଅବିଜ୍ଞେୟବାଦୀ ଯୁଗ (Agnostic Period) ଭାବେ ବିବେଚିତ । ତେବେ ଅନୁବଂଶବିଜ୍ଞାନ, ଭ୍ରୂଣବିଜ୍ଞାନ, ଜୈବରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ, ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନ, ଆଣବିକ ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ପରି ଜୀବବିଜ୍ଞାନର ବିବିଧ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଉପଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ସମନ୍ୱିତ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏବଂ ବିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର କଳାକୌଶଳ ବୁଝିବାରେ ଅନୁବଂଶବିଜ୍ଞାନର ନୀତିନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯିବା ଦ୍ୱାରା ତାରଉଚ୍ଚନବାଦ ପରିମାର୍ଜିତ ହେଲା, ଏକ ନୂଆ ରୂପ ନେଲା । ଫଳରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଆଧୁନିକ ସାଂଶ୍ଳେଷିକ ଯୁଗ (Period of Modern Synthesis) । ଏକ୍ସେପ୍ଟରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ନେଇଥିଲେ ରୁଷ ଜନ୍ମିତ ଆମେରିକୀୟ ବିଜ୍ଞାନୀ ଥିଓଡ଼ସିୟସ୍ ଡବ୍‌ଜାନ୍ସ୍କି (Theodosius Dobzhansky, 1900-1975), ଜୁଲିଆନ୍ ହକ୍‌ଲେ, ସିଓ୍ୱାଲ୍ ରାଇଟ୍ (Sewal Wright, 1889-1988), ଆର୍. ଏ ଫିଶର୍ (R. A. Fisher, 1890-1962), ଅଗଷ୍ଟ ଉଇଜ୍‌ମାନ୍ (August Weismann, 1834-1914) ଓ ଅନ୍ୟ ଅନେକ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଜ୍ଞାନୀ । ଏହିପରି ଭାବରେ ତାରଉଚ୍ଚନବାଦ ପୁନରୁଜ୍ଜୀବିତ ହୋଇଛି, ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି । ଏହି ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଭେଦନ (variation) ହେଉଛି ପ୍ରକୃତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଉତ୍ସ । ଏହା ନବୋତ୍ତ୍ଥାନ ଓ କ୍ରୋମୋଜୋମର ଗଠନ ତଥା ସଂଖ୍ୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ନୂତନ ଲକ୍ଷଣ ଉପକାରୀ କି ନୁହେଁ ତା'ର ନିଷ୍ପତ୍ତି ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବଚରଣ ନେଇଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ଏହା ନୂଆ ନୂଆ ଲକ୍ଷଣ, ନୂଆ ନୂଆ ଜାତିର ଜୀବ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ପରା ସୁଗମ କରିଥାଏ । ତେବେ ଏଥିରେ ଅନ୍ୟ ଏକ କାରକ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତରଣ (Isolation)ର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ସୃଷ୍ଟି ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ନୂଆ ଜାତିର ଜୀବକୁ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା କରି ରଖା ନ ଗଲେ, ଅଦରକାରୀ ପ୍ରଜନନ କରିଆରେ ନୂତନତ୍ୱ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅବାସ୍ଥିତ ପ୍ରଜନନ ରୋକିବାକୁ ପ୍ରକୃତିରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ କିଛି ଅନ୍ତରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରଭେଦନ, ଉଦ୍‌ବଚରଣ ଓ ଅନ୍ତରଣ - ଏହା ହିଁ ଜାତିର ଉତ୍ତରଣ ଭିତ୍ତି ଆଉ ଏହା ହିଁ ଆଧୁନିକ ସାଂଶ୍ଳେଷିକ ତତ୍ତ୍ୱର ସାରାଂଶ । ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ତାରଉଚ୍ଚନବାଦ ସମୟର କଷଟିରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଛି ।

ବିବର୍ତ୍ତନ ଅଧ୍ୟୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ବିପ୍ଳବର ସୂତ୍ରପାତ କରାଇ ପାରିଥିବା ସେହି ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଙ୍କ ଆନୁଜୀବନୀ ସବୁ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଯେ ରହିଛି, ସେଥିରେ ଦ୍ୱିରୁଚ୍ଛି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣର ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ବହୁ ବିଦେଶୀ ଭାଷାରେ ଏବଂ କେତେକ ଭାରତୀୟ ଭାଷାରେ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀର ଅନୁବାଦ କରାଯାଇଛି । ଏ'ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରାଯାଇନଥିଲା । ଏ'ମାଟିର ପାଠକପାଠିକଙ୍କ ନିକଟରେ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ଜୀବନ ଓ ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟ ସୂଚନା ଦେବା ଏହି ଅନୁବାଦର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ତାରୁଭଜନ ବହୁ ପୁସ୍ତକ ତଥା ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଚିଠିପତ୍ର ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲେ । ଏ'ସବୁ ପୁସ୍ତକ ଭିତରୁ କେତେକକର କଲେବର ବେଶ୍ ବଡ଼ ଥିଲା । 'Coral Reefs' (୩୪୫ ପୃଷ୍ଠା), 'Variation of Animals and Plants Under Domestication' (୪୩୦ ପୃଷ୍ଠା), 'Descent of Man' (୪୫୦ ପୃଷ୍ଠା), 'Effects of Cross - and Self-fertilization' (୪୭୦ ପୃଷ୍ଠା) ଏହାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ । ଅଥଚ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀର କଲେବର ଖୁବ୍ ଛୋଟ ଥିଲା, ନିଜ ଜୀବନୀ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କମ୍ ଲେଖିଥିଲେ । 'ଚାର୍ଲସ୍ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ', ତାଙ୍କ ପୁଅ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ୧୮୮୭ ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ବହୁ ଅଧିକୃତ (ବିଶେଷତଃ ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟ ଉପରେ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ମତାମତ) ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି ଏବଂ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନ ଓ ତାଙ୍କର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ଲେଖିଥିବା ବିଷୟ ପରିଶିଷ୍ଟ ୧ ଓ ୨ ରେ ରହିଛି । ଏଥିରେ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ମାତ୍ର ୭୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ସୀମିତ ଓ ପରିଶିଷ୍ଟ ଆକାରରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ଙ୍କ ଲେଖାକୁ ମିଶାଇ ବହିଟି ମୋଟ ୧୪୬ ପୃଷ୍ଠାର । ତାରୁଭଜନଙ୍କ ନାତୁଣୀ ନୋରା ବାରଲୋଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ 'ଦ ଅଟୋବାଇଓଗ୍ରାଫି ଅଫ୍ ଚାର୍ଲସ୍ ତାରୁଭଜନ, ୧୮୦୯-୧୮୮୨ ଉଇଥ୍ ଓରିଜିନାଲ୍ ଓମିସନ୍ସ ରେଷ୍ଟୋର୍ଡ୍' (୧୯୫୮)ରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ବାଦ୍ ଦେଇଥିବା ଅଂଶସବୁ ପୁଣି ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଅଂଶ ମାତ୍ର ୧୩୦ ପୃଷ୍ଠା, ଯଦିଓ ତାଙ୍କ ଚିଠିପତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ତଥା ସୂଚନା ସହ ଏହା ୨୫୩ ପୃଷ୍ଠାବିଶିଷ୍ଟ । ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଅତିରିକ୍ତ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ଏହି ଅନୁବାଦରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଅନୁଭବ କଲି । ସେହିପରି ଆତ୍ମଜୀବନୀରେ ବହୁ ବିଜ୍ଞାନୀ, ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ଅନ୍ୟ ବିଦ୍ୱାନ୍ମାନଙ୍କ ନାମ ସହ କେତେକ ସ୍ଥାନ, ଉଭିଦ, ପ୍ରାଣୀ ଓ ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ଏହା ଉପରେ କିଛି ଅଧିକ ସୂଚନା ଦେଲେ ଭଲ ହେବ ବୋଲି ମନେ ହେଲା । ତାରୁଭଜନଙ୍କ ପରିବାର ସମ୍ପର୍କରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ଆବଶ୍ୟକ ତଥ୍ୟ ଦେବା ସମୀଚୀନ ମଧ୍ୟ । ମୂଳ ବହିରେ ସମ୍ବୁଞ୍ଜ ପ୍ରଚ୍ଛଦରେ

ଡାର୍‌ଉଇନଙ୍କ ଛବି ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କୌଣସି ଚିତ୍ର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅନୁବାଦରେ ଅଳ୍ପ କେତେକ ଚିତ୍ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ବୋଲି ଲାଗିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପଦ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି ଓ ଖୁବ୍ ଲମ୍ବା କିଛି ବାକ୍ୟକୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ବାକ୍ୟରେ ଭଙ୍ଗାଯାଇଛି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରଳ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ, ତେବେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆତ୍ମଜୀବନୀର ମୌଳିକ ରୂପ ବଦଳା ଯାଇନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ରଚନାଶୈଳୀ ତଥା ଉପସ୍ଥାପନା, ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହ ତଥା ସାବଲୀଳ ଭାବ ପ୍ରକାଶର ଧାରାକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ପାଇଁ ଯତ୍ନପରୋନାସ୍ତି ଉଦ୍ୟମ କରିଛି । ଏକ କାଳଜୟୀ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମର୍ମକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାଷାରେ ନିଖୁଣ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ନିଷ୍ଠିତ ଭାବେ କଷ୍ଟସାପେକ୍ଷ, ପ୍ରାୟ ଅସମ୍ଭବ; ଅନ୍ତତଃ ମୋ ପକ୍ଷେ । ଏଥିପ୍ରତି ମୁଁ ସଚେତନ; ତଥାପି ଆତ୍ମଜୀବନୀର ଆକ୍ଷରିକ ଅନୁବାଦ ନ କରି ଏହାର ମାର୍ମିକ ଭାଷାନ୍ତର କରିବା ଉଦ୍ୟମ କରିଛି । ସେସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାକୁ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଭାବେ ଅନୁବାଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅନୁସୃଜନ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ହାତକୁ ନେବା ପଛରେ ରହିଛି ଓଡ଼ିଶା ବିଜ୍ଞାନ ଏକାଡେମୀ ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ମାସିକ ଜନପ୍ରିୟ ବିଜ୍ଞାନ ପତ୍ରିକା ‘ବିଜ୍ଞାନ ଦିଗନ୍ତ’ର ପାଠକପାଠିକା, ଲେଖକଲେଖିକା ଏବଂ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମୁଁ ପାଇଥିବା ପ୍ରେରଣା । ୨୦୦୯ ଅଗଷ୍ଟ ଠାରୁ ୨୦୧୩ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ଯାଏ ମୋ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ‘ବିଜ୍ଞାନ ଦିଗନ୍ତ’ର ୫୦ଟି ସଂଖ୍ୟା (ତିନି ଗୋଟି ବିଶେଷ ସଂଖ୍ୟା ସମେତ)ର ପାଠକପାଠିକାମାନଙ୍କର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୁ ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଥିଲା ଯେ ଏହିପରି କଷ୍ଟସାପେକ୍ଷ ପ୍ରକଳ୍ପଟିଏ ସମ୍ଭବତଃ ମୁଁ ହାତକୁ ନେଇପାରିବି, ଯଦିଓ ଏମିତି ଏକ ଉଦ୍ୟମ ବିଷୟ ମୁଁ ଆଗରୁ ଚିନ୍ତା କରି ନଥିଲି । ମୋତେ ଏହି ଅନୁବାଦ ପାଇଁ ଏକରକମ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ ‘ବିଜ୍ଞାନ ଦିଗନ୍ତ’ର ଜଣେ ବିଦଗ୍ଧ ପାଠକ ତଥା ବନ୍ଧୁ ଡ. ଚନ୍ଦ୍ରିକାଶୋର ମହାପାତ୍ର । ମୋ ‘ମୁଁ ପାରିବି କି ?’ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ “ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ପାରିବେ” କହି ସେ ପୁନର୍ବାର କରିଥିବା ଅନୁରୋଧକୁ ଏଡ଼ାଇ ପାରି ନ ଥିଲି । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏବଂ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ‘ଦି ବୁକ୍ ପଏଣ୍ଟ୍’ ପ୍ରତି ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ । କୃତଜ୍ଞତା ମଧ୍ୟ ଜଣାଉଛି ପ୍ରଫେସର ଯତୀନ୍ଦ୍ର କୁମାର ନାୟକଙ୍କୁ ଯିଏକି ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିଚୟ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଛନ୍ତି । ସେ ଦେଇଥିବା ପରାମର୍ଶ ମୋ ପାଇଁ ଫଳପ୍ରସୂ ସାବିତ ହୋଇଛି । ଅନୁବାଦର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଏବଂ ମୂଳ ବହି ଉଭୟକୁ ପଢ଼ି ଅନୁବାଦରେ ରହି ଯାଇଥିବା ଅଳ୍ପ କିଛି ଅନିଚ୍ଛାକୃତ ତ୍ରୁଟି ସଂଶୋଧନ

ସହ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିବା ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ଡ. ଜୟନ୍ତ କୁମାର ବିଶ୍ୱାଳଙ୍କ ପ୍ରତି ମୁଁ ରଣୀ ।

ମୋର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ, ପାଠକପାଠିକା, ସମାଲୋଚକ ଏବଂ ଶୁଭେଚ୍ଛୁ ସମାଧର୍ମୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ, ସହଯୋଗ, ସହାନୁଭୂତି ଓ ପ୍ରେରଣା ପାଇଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଜଣାଉଛି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ମେଜର ଧୀରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ନନ୍ଦ, ପ୍ରଫେସର ଗୋରାଚାନ୍ଦ ପଟ୍ଟନାୟକ, ପ୍ରଫେସର (ଡାକ୍ତର) ବାସୁଦେବ କର, ପ୍ରଫେସର ଉମା ଚରଣ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରଫେସର ସୌରାନ୍ଦ ବାରିକ, ପ୍ରଫେସର ଧ୍ରୁବରାଜ ନାଏକ, ପ୍ରଫେସର ମାଧବଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ, ପ୍ରଫେସର ଭବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ, ପ୍ରଫେସର ଜଗନ୍ନାଥ ଶା', ପ୍ରଫେସର ଦେବବ୍ରତ ମିଶ୍ର, ପ୍ରଫେସର ଆଦିତ୍ୟ କୁମାର ମହାନ୍ତି, ଡାକ୍ତର ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସ୍ୱାଇଁ, ଡ. ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ମିଶ୍ର, ଡ. ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ରଥ, ଡ. ବିଜୟ ଚନ୍ଦ୍ର ରଥ, ଡ. ମିହିର ଦାସ, ଡ. ଦାଶ ବେନ୍ଦ୍ରୁର, ଡ. ସୌମେନ୍ଦ୍ର ଘୋଷ, ଡ. ରାଜକିଶୋର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ, ଡ. (ଶ୍ରୀମତୀ) ଜାନକୀ କୁମାରୀ ମହାନ୍ତି, ବିଭୁପ୍ରସାଦ, ମଧୁସୂତା, ଆଶାବତୀ, ସଙ୍ଗୀତା, ସୁନ୍ଦର ନାରାୟଣ, ଜୟକୃଷ୍ଣ ଓ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ତଥା ଡ. ରେଖା ଦାସ ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଏକାଡେମୀର କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ମୁଁ ବିଶେଷ କୃତଜ୍ଞ । ଏକାଡେମୀ ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ 'ବିଜ୍ଞାନ ଦିଗନ୍ତ' ଓ 'Science Horizon'ର ସମ୍ପାଦନାମଣ୍ଡଳୀକୁ ମଧ୍ୟ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଛି । ତା'ଛଡ଼ା ଏ' ଅନୁବାଦ ପାଇଁ ମୋତେ ଅନେକ ବହି ଓ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଆଦି ପଢ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସେସବୁର ତାଲିକା ରଖିପାରିନି, ତେଣୁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖକମାନଙ୍କଠାରୁ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କରିବା ସହ ସେମାନଙ୍କୁ ଗଭୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

ଡି.ଟି.ପି. କାର୍ଯ୍ୟ ସମେତ ବହିଟିର ଆଜିକ ସାଜସଜ୍ଜା ଏବଂ ଚିତ୍ର ତଥା ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ଶ୍ରୀ ସନାତନ ରାଉତଙ୍କ ତଥା ଶେଷ ଭାଗରେ ଶ୍ରୀ ବିପିନ ବିହାରୀ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଅବଦାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଅନେକ ଧନ୍ୟବାଦ । ମୋର ପରିବାରର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ସହଯୋଗ ବିନା ଏ' ଉଦ୍ୟମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପାରନ୍ତା ନାହିଁ, କି ଭାଷାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବି ?

ପାଠକପାଠିକମାନେ ଡାଉଡ଼ଜନଙ୍କୁ ଆଉ ଟିକିଏ ଅଧିକ ଜାଣନ୍ତୁ, ଏହା କାମନାକରି ଏହି ଅନୁସୂଚନକୁ ଡାଉଡ଼ଜନଙ୍କୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରୁଛି ।

ତା ୧୨ । ୨ । ୨୦୧୫

ଅନୁଲ୍ୟ କୁମାର ପଣ୍ଡା

ଭୁବନେଶ୍ୱର

ସୂଚୀ

୧.	‘ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠା’	ଏ ଲେଖା କାହିଁକି	i
୨.	ଆତ୍ମଜୀବନୀ	ଚାର୍ଲ୍ସ ଡାର୍ଭିନ	୧
୩.	ପରିଶିଷ୍ଟ ୧	ପ୍ରାନ୍ତିକ ଡାର୍ଭିନ	୭୭
୪.	ପରିଶିଷ୍ଟ ୨	ପ୍ରାନ୍ତିକ ଡାର୍ଭିନ	୧୩୩
୫.	ଅତିରିକ୍ତ ସୂଚନା	ସଂଗ୍ରହୀତ	୧୪୮
୬.	ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପରିବାର :	ସଂଗ୍ରହୀତ	୧୭୦
୭.	ଚିତ୍ର	ସଂଗ୍ରହୀତ	୧୭୧
୮.	‘ଶେଷ ପୃଷ୍ଠା’	ଉପସଂହାର	୧୭୮

ଚାର୍ଲ୍ସ ଡାର୍ଭିନ୍ ଆତ୍ମଜୀବନୀ

[ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ମୋ ବାପାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀଭିତ୍ତିକ ସ୍ମୃତିଚାରଣ ପୁନଃସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଛି । ଏହା ସେ ଲେଖିଥିଲେ ତାଙ୍କ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ଏହା ଯେ କେବେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ବୋଲି ସେ ଆଦୌ ଚିନ୍ତା କରି ନ ଥିଲେ । ଅନେକଙ୍କୁ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ଲାଗିପାରେ, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ବାପାଙ୍କୁ ଭଲଭାବେ ଜାଣିଥିଲେ ସେମାନେ ସହଜରେ ବୁଝିପାରିବେ ଯେ ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହେଲା ଓ ଏହା କିପରି ସ୍ବାଭାବିକ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଆତ୍ମଜୀବନୀଟିର ଶୀର୍ଷକ ଥିଲା ‘ମୋର ମାନସ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବବିକାଶ ବିଷୟରେ ଯାହା ମନେ ପଡ଼େ’ ବା ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ ଅଫ୍ ଦ ଡେଭେଲପମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ମାଇ ମାଇଣ୍ଡ ଏଣ୍ଡ କ୍ୟାରେକ୍ଟର’ (‘Recollections of the Development of my Mind and Character’), ଏବଂ ଏହାର ଶେଷରେ ନିମ୍ନ ଟିପ୍ପଣୀଟି ଥିଲା - “୦୩.୦୮.୧୮୭୬ । ମଇ ୨୮ ତାରିଖ ବେଳକୁ ମୋ ଜୀବନର ଏହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ହୋପ୍‌ଡିନ୍‌ଠାରେ⁽¹⁾ ଓ ସେହି ଦିନଠାରୁ ମୁଁ ଅଧିକାଂଶ ଅପରାହ୍ନ ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ଘଣ୍ଟାଏ ଧରି ଲେଖୁଥିଲି ।” ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଓ ପିଲାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବିବରଣୀରେ ଏପରି କିଛି ଅଂଶ ଥାଇପାରେ ଯାହାକୁ ଏଠାରେ ଯେ ବାଦ୍ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ତାହା ସହଜରେ ବୁଝିହେବ । ମୁଁ କ’ଣ ବାଦ୍ ଦେଇଛି ଓ କେଉଁଠି, ସେ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ମନେ କରିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆବଶ୍ୟକ ମନେକରାଯାଇଥିବା ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ଭାଷାଗତ ତ୍ରୁଟିକୁ ସଂଶୋଧନ କରାଯାଇଛି । - ପ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ଡାର୍ଭିନ୍]

ମୋ ଜୀବନର ଛୋଟ ଏକ ଚିତ୍ର ସମେତ ମୋର ମାନସ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବବିକାଶର ଏକ ବିବରଣୀ ଜଣେ ଜର୍ମାନ୍ ସମ୍ପାଦକଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ମୋର ଏହି ଉଦ୍ୟମ ମୋ ପାଇଁ ଆମୋଦଦାୟକ ହେବ ଏବଂ ମୋ ପିଲାମାନେ ଓ ତାଙ୍କ ପିଲାମାନେ ଏହାକୁ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିପାରନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁଛି । ଯଦି ମୋ ଜେଜେ ନିଜ ମନ ବିଷୟରେ ଏବଂ ସେ କ’ଣ ଭାବୁଥିଲେ ଓ କରୁଥିଲେ, କିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ସେସବୁ ଉପରେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଓ ଅନାକର୍ଷକ ବିବରଣୀ ନିଜେ ଲେଖିଥାନ୍ତେ, ମୁଁ ଜାଣେ, ତାହା ମୋ ମନରେ କୌତୂହଳ ଜାତ କରିଥାନ୍ତା । ସତେ ଯେମିତି ମୁଁ ମରିସାରିଛି ଓ ଆରପାରିବୁ ମୋ ଜୀବନକୁ ପେରି ଚାହୁଁଛି - ଏହା ଭାବି ମୋ ବିଷୟରେ ଏହି ବିବରଣୀ ଲେଖିବାର

(1) ସର୍ଗତ ମିଷର ହେନ୍‌ଲେ ସ୍ପେଜଉଡ୍ (Hensleigh Wedgwood)ଙ୍କ ସରରେ (Surrey)ରେ ଥିବା ଘର ।

ଉଦ୍ୟମ କରିଛି । ଏହା ମୋ ପାଇଁ କଠିନ ମନେହେଲା ନହିଁ କାରଣ ମୋ ଜୀବନ ପ୍ରାୟ ସରିଆସିଛି । ନିଜ ଶୈଳୀରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୋତେ କିଛି କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ ।

୧୮୦୯ ମସିହା ଫେବୃୟାରୀ ୧୨ ତାରିଖରେ ଶ୍ରୋବ୍‌ବରୀ (Shrewsbury)ଠାରେ^୧ ମୁଁ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲି । ମୋର ବୟସ ଚାରି ବର୍ଷରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଆମେ ଆବେରରେଲେ^୨ ଯାଇଥିଲୁ ସମୁଦ୍ରସ୍ନାନ ପାଇଁ । ଏହା ହିଁ ମୋର ସବୁଠାରୁ ପୁରୁଣା ସ୍ମୃତି । ସେଠାରେ ଆମେ ଦେଖୁଥିବା କିଛି ସ୍ଥାନ ଓ ଘଟିଥିବା କେତେକ ଘଟନା ମୋର ପ୍ରାୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେଅଛି ।

୧୮୧୭ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସରେ ମୋ ମା' ଇହଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ମୋ ବୟସ ସେତେବେଳେ ଆଠବର୍ଷରୁ ଟିକିଏ ଅଧିକ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ମୋ ମା'ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟା, ତାଙ୍କର କଳାରଙ୍ଗର ମଖମଲା ଗାଉନ୍ ଓ ବିଚିତ୍ର ଜଙ୍ଗରେ ଡିଆରି ତାଙ୍କର କାମକରା ଟେବୁଲ ଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋର ଆଉ କିଛି ମନେନାହିଁ । ସେହି ବର୍ଷର ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ହିଁ ଶ୍ରୋବ୍‌ବରୀର ଏକ ଦିନ-ସ୍କୁଲକୁ ମୋତେ ପଠାଗଲା । ସେଠାରେ ମୁଁ ବର୍ଷେ ପଢ଼ିଲି । ମୋତେ କୁହାଯାଉଥିଲା ଯେ ମୋ ସାନଭଉଣୀ କ୍ୟାଥେରିନ୍ ତୁଳନାରେ ମୋର ଶିଖିବାର ଶକ୍ତି କମ୍ ଥିଲା, ଏବଂ ମୋ ବିଶ୍ୱାସ, ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଦୁଷ୍ଟ ପିଲାଟିଏ ଥିଲି ।

ଏହି ଦିନ-ସ୍କୁଲକୁ^୩ ଯିବା ବେଳକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଛତିହାସକୁ ଓ ବିଶେଷକରି କିଛି ଜିନିଷ ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିବାକୁ ମୁଁ ଭଲ ପାଉଥିଲି । ମୁଁ ଟେଷ୍ଟା କରୁଥିଲି ଗଛପତ୍ରର ନାମର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଏବଂ ଖୋଳଖୋଳପା, ମୋହର, ଷ୍ଟାମ୍ପ, ମୁଦ୍ରା (କଏନ୍), ଧାତବ ଓ ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ପରି ସବୁ ପ୍ରକାରର ଜିନିଷ ଏକାଠି କରିବାକୁ । ଏହି ସଂଗ୍ରହପ୍ରବଣତା ଜଣକୁ ଏକ ସୁଦକ୍ଷ, ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ ପ୍ରକୃତିବିଦ୍ କିମ୍ବା ଏକ କୃପଣ କରିଦେଇଥାଏ । ଏଥିରେ ମୋର ପ୍ରବଳ ସହଜାତ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା; ଏଥିପ୍ରତି ମୋର ଅନ୍ୟ ଭାଇଭଉଣୀଙ୍କ ଭିତରୁ କାହାରି ହେଲେ ରୁଚି ନ ଥିଲା ।

(2) ହାଇ ଷ୍ଟ୍ରୀଟ୍ (High Street) ସ୍ଥିତ ଯୁନିଟେରିଆନ୍ ଚାପେଲ୍ (ଏକେଶ୍ଚରବାଦୀଙ୍କ ଉପାସନା ମନ୍ଦିର)ର ଧର୍ମଯାଜକ ରେଭରେଣ୍ଡ ଜି. କେସ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ସ୍କୁଲ । ଶ୍ରୀମତୀ ତାରଭଇନ୍ ଜଣେ ଏକେଶ୍ଚରବାଦୀ ଭାବେ ଏହି ଉପାସନା ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଉଥିଲେ ଓ ବାପା ତାଙ୍କର ପିଲାଦିନେ ନିଜ ବଡ଼ ଭଉଣୀମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେଠାକୁ ଯାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ବାପା ଓ ତାଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ଦାକ୍ଷାଦାନ କରାଯାଇଥିଲା ଚର୍ଚ୍ଚ ଅଫ୍ ଜାଙ୍ଗଣ୍ଡ (Church of England)ର ସଦସ୍ୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ । ତେବେ ବଡ଼ ହେବା ପରେ ମି. କେସ୍କ ଉପାସନା ମନ୍ଦିର ବଦଳରେ ସେ ଉକ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚକୁ ଯାଉଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ଡିସେମ୍ବର ୧୫, ୧୮୮୩ ର ସେଣ୍ଟ ଜେମ୍ସ ଗେଜେଟ୍ (St. James Gazette) ସ୍ମୃତିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ଉପାସନା ମନ୍ଦିରରେ ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ପ୍ରଚାରଚିତ୍ର ରୂପରେ ଏକ ପ୍ଲାଇଟ୍ (mural tablet) ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଛି; ଏହା ଏବେ “ଫ୍ରି କ୍ରିଷ୍ଟିଆନ୍ ଚର୍ଚ୍ଚ” (“Free Christian Church”) ଭାବେ ସୁପରିଚିତ । - ପ୍ରାନ୍ତିୟ ତାରଭଇନ୍

ସେ ବର୍ଷର ଏକ ଛୋଟ ଘଟନା ମୋ ମନରେ ଅଜିତା ଦାଗଟିଏ ଛାଡ଼ିଦେଇଛି, କାରଣ, ମୁଁ ଭାବୁଛି, ପରେ ଏହି ଘଟନା ମୋ ବିବେକକୁ ଗଭୀର ଭାବେ ଦଂଶନ କରିଛି । ଏତେ କମ୍ ବୟସରୁ ମୁଁ ଉଦ୍ଭିଦବିବିଧତା ବିଷୟରେ ଆପାତତଃ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇବା ବିଚିତ୍ର ମନେହୁଏ ! ଆଉ ଗୋଟିଏ ଛୋଟବାଳକ (ସମ୍ଭବତଃ ଲାଇଟନ୍⁽³⁾, ଯିଏ କି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଶୈବାଳିକା ବିଶାରଦ ବା Lichenologist ଓ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ହୋଇପାରିଥିଲେ)କୁ କହିଥିଲି ଯେ ମୁଁ ଗଛରେ ରଙ୍ଗାମିଶା ପାଣି ପକାଇ ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ପୋଲିଏରୁସ୍ ଓ ପ୍ରିମରୋଇଂ^{*} ଫୁଲ ଫୁଟାଇପାରେ, ଯଦିଓ ମୁଁ ଏମିତି କେବେ ବି କରି ନ ଥିଲି ଏବଂ ଏହା ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କପୋଳକଚ୍ଛିତ, ତାହା ମିଛ କଥା । ମାନୁଛି, ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପିଲା ହିସାବରେ ଜାଣିଶୁଣି ମିଛ ଘଟନା ମନରୁ ଫାନ୍ଦି କହିବାର ମୋର ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନରେ ସବୁବେଳେ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଜାତ କରାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଏହାର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ହେଲା - ଥରେ ବାପାଙ୍କ ବଗିଚାରୁ କିଛି ଅତି ମୃନ୍ମୟବାନ ଫଳ ତୋଳି, ବୁଦା ଭିତରେ ଲୁଚାଇ ଦେବା ପରେ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଅଣନିଶ୍ୱାସୀ ହୋଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଖବର ଦେଇଥିଲି ଯେ ଲୁଚାଇ ରଖାଯାଇଥିବା କିଛି ତୋରା ଫଳ ମୁଁ ଠାବ କରିପାରିଛି ।⁽⁴⁾

ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିବା ବେଳେ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଅତି ସରଳ ପ୍ରକୃତିର ପିଲାଟିଏ ଥିଲି । ଗାର୍ନେଟ୍ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ପିଲା ମୋତେ ଥରେ ଗୋଟିଏ କେକ୍ ଦୋକାନକୁ ନେଲା ଓ କିଛି କେକ୍ କିଣିଲା ଆଉ ପଇସା ଦେଲା ନାହିଁ, କାରଣ ତା’ ଉପରେ ଦୋକାନୀର ଆସ୍ତା ଥିଲା । ବାହାରକୁ ଆସିବା ପରେ ପଇସା ନ ଦେବାର କାରଣ ମୁଁ ତାକୁ ପଚାରିଲି । ସେ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ କହିଲା, “ତମେ କ’ଣ ଜାଣିନ ଯେ ମୋ କକା ଏହି ସହରକୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥଦାନ କରିଥିଲେ ଓ ଗୋଟିଏ ସର୍ଭ ରଖୁଥିଲେ ଯେ ଯଦି କୌଣସି ଲୋକ ତାଙ୍କର ପୁରୁଣା ଟୋପି

(3) ଥରେ ବାପା ଫୁଲଟିଏ ଧରି ସ୍କୁଲକୁ ଯାଇଥିଲେ ଓ ରେଭରେଣ୍ଡ ଡକ୍ଟର ଏ. ଲାଇଟନ୍ (Rev. W. A. Leighton)କୁ କହିଥିଲେ ଯେ ଫୁଲଟିର ଭିତରକୁ ନିରିଖେଇ ଦେଖିଲେ ଫୁଲଗଛର ନାଁଟା କିପରି ଜାଣିହେବ, ତାହା ତାଙ୍କ ମା’ତାଙ୍କୁ ଶିଖାଇଛନ୍ତି; ଏ’କଥା ଲାଇଟନ୍ ମନେ ଅଛି ବୋଲି ସେ କହନ୍ତି । ସେ ଆହୁରି କହିଛନ୍ତି, “ଏ’କଥା ଶୁଣି ମୋ ମନରେ ପ୍ରବଳ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଓ ଆଗ୍ରହ ଜାତ ହେଲା ଓ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ପଚାରିଥିଲି, ଏହା କିପରି କରିହେବ ?” - ବାପା ଶିଖୁଥିବା ଏହି ପାଠ ଯେ ସେ ଆଉ କାହାକୁ ଶିଖାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ତାହା ସହଜେ ଅନୁମେୟ । - ପ୍ରା. ତା.

(4) ତାଙ୍କର ଏହିପରି ଛୋଟ ଛୋଟ ମିଛକଥା କହିବା ପ୍ରବଣତାକୁ ଏକ ବିରାଟ ଅପରାଧ ବୋଲି ନଭାବି ତାଙ୍କ ବାପା ଏହାକୁ ହାଲୁକା ଭାବେ ନେଇଥାନ୍ତି । - ପ୍ରା.ତା.

ପିନ୍ଧି ଆସେ ଓ ଟୋପିଟିକୁ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ହଳାଏ, ସେ ଯାହା ଚାହିଁବ ତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୋକାନୀ ତାହା ବିନା ପଇସାରେ ଦେବ ?” ଏହା କହି ସେ ଟୋପିକୁ କିପରି ହଳାଇଥିଲା, ମୋତେ ତାହା ଦେଖାଇଲା । ତା’ପରେ ସେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୋକାନକୁ ଗଲା, ସେଠାରେ ବି ଦୋକାନୀ ତାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କଲା, ଟୋପି ଠିକ୍‌ଭାବେ ହଳାଇ କିଛି ଜିନିଷ ଆଣିଲା ଅବଶ୍ୟ ପଇସା ନ ଦେଇ । ବାହାରକୁ ଆସିବା ପରେ ମୋତେ କହିଲା “ତମେ ନିଜେ ଯଦି ସେହି କେକ୍ ଦୋକାନକୁ ଯିବାକୁ ଚାହଁ (ମୋର ସେ ଜାଗା ଠିକ୍ ମନେ ଅଛି) ମୁଁ ତମକୁ ମୋ ଟୋପିଟିକୁ ଦେବି, ତମେ ଯାହା ଚାହୁଁଛ ତାହା ଆଣିପାରିବ ଯଦି ଟୋପିକୁ ତମ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ରଖି ଠିକ୍ ହଲେଇପାରିବ ।” ମୁଁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବଟି ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ କଲି, ଦୋକାନ ଭିତରକୁ ଯାଇ କିଛି କେକ୍ ମାଗିଲି, ପୁରୁଣା ଟୋପିଟାକୁ ହଳାଇଲି ଓ କେକ୍ ଧରି ବାହାରକୁ ଆସୁଥିଲି । ଠିକ୍ ସେତେବେଳେ ଦୋକାନୀ ଜଣକ ମୋ ପଛରେ ଝପଟି ଆସିଲା, ମୁଁ କେକ୍‌ତକ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଜୀବନ ବିକଳରେ ଧାଇଁ ପଳାଇଆସିଲି । ମୋର ପ୍ରତାରକ ବନ୍ଧୁ ଗାର୍ନେଟ୍ ମୋତେ ଅଜସ୍ୱାସ ସହ ସ୍ୱାଗତ କରିବା ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲି ।

ମୋ ସପକ୍ଷରେ ଏତିକି କହିପାରେ ଯେ ମୁଁ ଥିଲି ଗୋଟିଏ ସହାନଭୂତିଶୀଳ ବାଳକ; ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ମୋର ଭଉଣୀମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ରଣୀ । ମାନବିକତା ପ୍ରାକୃତିକ କି ଜନ୍ମଗତ, ମୋର ସନ୍ଦେହ ଅଛି । ମୁଁ ଅଣ୍ଟା ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲି, ତେବେ କେବେହେଲେ କୌଣସି ପକ୍ଷୀର ବସାରୁ ଗୋଟାକରୁ ଅଧିକ ଅଣ୍ଟା ଆଣିନାହିଁ । କେବଳ ଥରେ ସବୁ ଅଣ୍ଟା ନେଇ ଆସିଥିଲି, ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନୁହେଁ ବରଂ ସାହସ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ।

ବନିଶୀରେ ମାଛ ଧରିବାକୁ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲି । ନଦୀକୂଳରେ ବା ପୋଖରୀ ହିଡ଼ ଉପରେ ବନିଶୀ ସୁତାରେ ଲାଗିଥିବା ସୋଲକୁ ଦେଖି ଘଣ୍ଟାଘଣ୍ଟା ଧରି ବସିରହୁଥିଲି । ମାଏର^(୧) ଠାରେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲି ଯେ କେନ୍ଦୁଆକୁ ଲୁଣ ଓ ପାଣି ଦ୍ୱାରା ମାରିଦେଇ ହେବ, ତା’ପରଠାରୁ ଆଉ କେବେହେଲେ ବି ଜିଅନ୍ତା କେନ୍ଦୁଆକୁ ବନିଶୀ କଣ୍ଠାରେ ଫୋଡ଼ିଲି ନାହିଁ, ଯଦିଓ ଏହା ଫଳରେ ମୋର ମାଛ ଧରାଳୀ ଭାବେ ସଫଳତା କିଛିଟା କମିଯାଇଥିଲା ।

ଦିନ-ସୁଲରେ ପଡୁଥିବା ବେଳେ କି ତା’ ପୂର୍ବରୁ ଜଣେ ଛୋଟ ପିଲାଭାବେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ କୁକୁରଛୁଆକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ପିଟିଥିଲି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ମୁଁ ଯେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ - ଏହି ଅନୁଭବରୁ ସତ୍ୟତା ପାଇବା ପାଇଁ ମୁଁ ଏପରି କରିଥିଲି ।

(୧) ତାଙ୍କ ମାମୁ ଜୋଶିଆ ୱେଡ୍‌ଜୁଉଡ୍ (Josiah Wedgwood)ଙ୍କ ଘର । - ପ୍ରା.ତା.

ମାରିବା ଜାଗାଟି ଘର ପାଖରେ ଥିଲା; ମୋର ମାଡ଼ ଗୁରୁତର ହୋଇନଥିବ - ଏ' ବିଷୟରେ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ, କାରଣ ମୁଁ ଜାଣିପାରିଲି ଯେ କୁକୁରଛୁଆଟି କଷ୍ଟ ପାଇନଥିଲା କି ଚିକ୍କାର କରି ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ଜାଗାରେ ମୁଁ ଏହି ଅପରାଧ କରିଥିଲି, ତାକୁ ମୁଁ ଭଲଭାବେ ମନେ ରଖୁଛି, ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମୋର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମୋ ବିବେକକୁ ଗଭୀରଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ମୋ ଉପରେ ଏହି ପ୍ରଭାବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗଭୀରଭାବେ ପଡ଼ିଥିଲା, ଯାହା କୁକୁରଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ସେତେବେଳର ମମତାରୁ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଅତିଶୟ ଆଗ୍ରହରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ବୋଧହୁଏ କୁକୁରମାନେ ଏହା ଜାଣିପାରିଥିଲେ, କାରଣ ତାଙ୍କ ମାଲିକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ସହଜରେ ଛଡ଼େଇ ଆଣିବାରେ ନିପୁଣ ଥିଲି ।

ମି. କେସ୍‌ଙ୍କ ଦିବା ସ୍କୁଲରେ ପଢୁଥିବାବେଳେ ଘଟିଥିବା ଆଉ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଘଟନା ମୋର ପୂରା ମନେଅଛି । ଘଟନାଟି ଥିଲା ଜଣେ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ସୈନିକକୁ କବର ଦେବା; ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ଯେ ମୁଁ ଏବେ ବି ସେହି ଘୋଡ଼ାଟିକୁ ଓ ତାର ସାଙ୍ଗରୁ ଝୁଲୁଥିବା ସୈନିକର ଜୋତା, କାର୍ବାଜନ୍ (ଛୋଟ ନଳାଥିବା ସ୍ୱୟଂକ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁକ) ଏବଂ ଶ୍ମଶାନର ବନ୍ଧୁକ ପୁଟା (ଦିବଂଗତ ସୈନିକଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ତୋପସଲାମି) ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିପାରୁଛି । ମୋ ଭିତରେ ଯାହା ବି କାବ୍ୟପ୍ରବଣତା ଥିଲା, ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ତାହା ଗଭୀରଭାବେ ଉଦ୍‌ଘାପିତ ହୋଇଥିଲା ।⁽⁶⁾

୧୮୧୮ ମସିହାର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ମୁଁ ଶ୍ରୋଜ୍‌ବରାରେ ଥିବା ତ. ବର୍ଲିଙ୍ଗ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସ୍କୁଲକୁ ଗଲି; ସେଠାରେ ୧୮୨୫ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ସାତ ବର୍ଷ ଧରି ପଢ଼ିଲି, ମୋତେ ୧୬ ବର୍ଷ ହେବାଯାଏ । ମୁଁ ଏହି ସ୍କୁଲର ଅନ୍ତେବାସୀ ଥିଲି, ଯଦ୍ୱାରା ମୋତେ ପ୍ରକୃତରେ ଜଣେ ସ୍କୁଲପିଲା ହେବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସ୍କୁଲ ଓ ଆମ ଘର ଭିତରର ଦୂରତା ମାତ୍ର ଏକ ମାଇଲରୁ ଟିକିଏ ଅଧିକ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ପାଠପଢ଼ା ଭିତରେ ମିଳୁଥିବା ବିରତିରେ ବାରମ୍ବାର ଘରକୁ

(6) ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ଶ୍ରୋଜ୍‌ବରାର ଆଉ ଜଣେ ପିଲା ବି ଏହି ଘଟନାରେ ଅଭିରୂତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା; ମିଷ୍ଟର ଗ୍ରେଟନ୍ (Mr. Gretton) ତାଙ୍କର 'ମେମୋରିସ୍ ହାର୍କବ୍ୟାକ୍' ('Memory's Harkback')ରେ ଲେଖୁଛନ୍ତି, ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନ ଉପରେ ଏପରି ଗଭୀର ଛାପ ପକାଇଥିଲା ଯେ "ସେ ଏବେ ବି ସିଧାସଳଖ ସେଣ୍ଟ ଚାଡ଼ (St. Chad)ର ଶ୍ମଶାନକୁ ଯାଇପାରିବେ, ଯେଉଁଠି ସୈନିକ ଜଣଙ୍କୁ କବର ଦିଆଯାଇଥିଲା ।" ଏହି ସୈନିକ ଜଣକ ଇନ୍‌ସ୍କିଲିଂ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ବାହିନୀ (Inniskilling Dragoon)ରେ ଥିଲା ଓ ଅଧିକାରୀ ଜଣକ ନିକଟରେ ଓଡ଼ରଲୁ ଠାରେ ଆହତ ହୋଇଥିଲେ, ଯେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଫ୍ରେଞ୍ଚ୍ କୁଇରାସିଅର୍ସ (French Cuirassiers) ବିରୋଧରେ ଭଲ ଲଢ଼ିଥିଲେ । - ପ୍ରା.ତା.

ଚାଲିଆସୁଥିଲି; ରାତିରେ ସ୍କୁଲରେ ତାଲା ପଡ଼ିଯିବା ପୂର୍ବରୁ । ଏହା ମୋର ପାରିବାରିକ ସ୍ନେହସମ୍ପର୍କ ବନେଇ ରଖିବାକୁ ଓ ଘର ବିଷୟ ବୁଝାବୁଝି କରିବାକୁ ମୋତେ ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ମୋର ମନେ ଅଛି, ମୋର ଆଦ୍ୟ ସ୍କୁଲ ଜୀବନରେ ମୋତେ ଅନେକ ଥର ଠିକ୍ ସମୟରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଶୀଘ୍ର ଯିବାକୁ ପଡୁଥିଲା; ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଧାଇଁ ପାରୁଥିବାରୁ ମୁଁ ଏଥିରେ ସଫଳ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ବେଳରେ ପହଞ୍ଚିପାରିବା ବିଷୟରେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ନଥିଲି, ଭଗବାନଙ୍କୁ ଆତୁର ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିଲି ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଏବଂ ଭଲଭାବେ ମନେରଖି ଯେ ମୋର ସଫଳତାର କାରଣ ମୁଁ ଶୀଘ୍ର ଧାଇଁପାରୁଥିବା ନୁହେଁ, ବରଂ ମୋର ପ୍ରାର୍ଥନା; ଏବଂ ମୁଁ ବିସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲି ଯେ ଭଗବାନ ମୋତେ କେତେ ବେଶୀ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି ।

ମୋ ବିଷୟରେ ମୋର ବାପା ଓ ବଡ଼ ଭଉଣୀ କଥା ହେବା ଶୁଣିଛି ଯେ ଛୋଟ ପିଲାଭାବେ ଲମ୍ବା ରାସ୍ତାରେ ଏକୁଟିଆ ଚାଲିଚାଲି ଯିବାକୁ ମୋତେ ଭାରି ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ମୁଁ କ'ଣ ସବୁ ଭାବୁଥିଲି ମୋର ମନେ ନାହିଁ । ଭାବନା ଭିତରେ ମୁଁ ପ୍ରାୟଶଃ ବୁଡ଼ି ରହୁଥିଲି । ଶ୍ରୋତ୍ରବରାର ଗୋଟିଏ ପୁରୁଣା ଦୁର୍ଗ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଚଳାପଥ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ଓ ଏହାର ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ବାଡ଼ ନ ଥିଲା । ଥରେ ତା' ଉପରେ ଚାଲି ଚାଲି ସ୍କୁଲକୁ ଫେରୁଥିବା ବେଳେ ମୁଁ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ିଲି; ତେବେ କାନ୍ଦୁଟି ମାତ୍ର ସାତ-ଆଠ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚ ଥିଲା । ତଥାପି ଏତେ କମ୍ ଉଚ୍ଚତାରୁ ଏତେ କମ୍ ସମୟ ଭିତରେ ହଠାତ୍ ଖସିପଡ଼ିବା ବେଳେ କେତେ ଯେ କଥା ମୋ ମନରେ ଖେଳିଯାଇଥିଲା ତାହା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଏବଂ ମୁଁ ଭାବୁଛି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବନା ପାଇଁ ବେଶ୍ କିଛି ସମୟ ଲାଗିଥାଏ ବୋଲି ଶରୀରବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଯାହା କହନ୍ତି, ତା'ସହ ଏତେ କମ୍ ସମୟ ଭିତରେ ମୁଁ ଏତେ କଥା ଭାବିଦେବା, ମେଳ ଖାଉନଥିଲା ।

ଡ. ବଟଲରଙ୍କ ସ୍କୁଲ ନିହାତି ପାରମ୍ପରିକ ଥିଲା, ପ୍ରାଚୀନ ଭୂଗୋଳ ଓ ଇତିହାସ ଛଡ଼ା ବିଶେଷ କିଛି ପଢ଼ାଯାଉନଥିଲା, ମୋର ମାନସିକ ବିକାଶ ପାଇଁ ଏହାଠାରୁ ଆଉ କିଛି ବି ଅଧିକ ନିକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ମୋ ଶିକ୍ଷାରେ ଏ ସ୍କୁଲର କିଛି ହେଲେ ଭୂମିକା ନଥିଲା । ସାରା ଜୀବନ ଭିତରେ କୌଣସି ଭାଷାରେ ବି ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିପାରି ନଥିଲି । ପଦ୍ୟରଚନା ଉପରେ ବହୁତ ଗୁରୁତ୍ବ ଦିଆଯାଉଥିଲା କିନ୍ତୁ ମୁଁ କେବେହେଲେ ପଦ୍ୟ ଲେଖି ପାରୁନଥିଲି । ମୋର ଅନେକ ସାଙ୍ଗ ଥିଲେ ଏବଂ ମୁଁ ବେଶ୍ କିଛି ପୁରୁଣା କାବ୍ୟକବିତା ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି; ଯେଉଁଥିରୁ ଏଠୁକାଟି ସେଠିଯୋଡ଼ି ବା ଭାବଚୌର୍ଯ୍ୟ କରି - ବେଳେବେଳେ

ସାଜମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ, ମୁଁ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପଦ୍ୟରଚନା କରିପାରୁଥିଲି । ପୂର୍ବଦିନ ପଢ଼ାଯାଇଥିବା ପାଠକୁ ଘୋଷି ମନେରଖିବା ଉପରେ ବେଶୀ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଏହାକୁ ମୁଁ ସହଜରେ କରିପାରୁଥିଲି; ସ୍କୁଲର ଉପାସନା ମନ୍ଦିରରେ ସକାଳର ପ୍ରାର୍ଥନା ସମୟରେ ଭର୍ଜିଲ ବା ହୋମରଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ ୪୦-୫୦ ପଂକ୍ତି ଘୋଷି ମନେ ରଖିପାରୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଏହି ମାନସିକ ପରିଶ୍ରମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍ଫଳ ଥିଲା, କାରଣ ମୁଁ ମନେ ରଖୁଥିବା ପ୍ରତିଟି ପଦ୍ୟ ୪୮ ଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ଭୁଲିଯାଉଥିଲି । ମୁଁ ଅଳସୁଆ ନ ଥିଲି । ପଦ୍ୟରଚନା ଛଡ଼ା ପାରମ୍ପରିକବିଷୟକ ପାଠପଢ଼ା, ଅନ୍ୟଠାରୁ ଚୋରି ନ କରି, ନିଜେ ନିଜେ କରୁଥିଲି । ଏ'ସବୁ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ମୁଁ କେବଳ ହୋରେସଙ୍କଂ ଛନ୍ଦମୟ କବିତାରୁ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲି ଯାହାକୁ ମୁଁ ଉନ୍ନତସ୍ତରରେ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲି ।

ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ିଲାବେଳକୁ ମୋ ବୟସ ତୁଳନାରେ ମୁଁ ଯେତିକି ଜାଣିବା କଥା ଜାଣିଥିଲି ଏବଂ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲି ଯେ ମୋର ଶିକ୍ଷକମାନେ ଓ ମୋ ବାପା ମୋତେ ଏକ ଅତି ସାଧାରଣ ବାଳକ, ବରଂ ସାଧାରଣ ମେଧାଠାରୁ ମୋର ମେଧା କମ୍ ଥିଲା ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ଥରେ ବାପା ମୋତେ କହିଥିଲେ, “ଶିକାର କରିବା, କୁକୁର ଓ ମୁଷା ଧରିବା ଛଡ଼ା ତୋର ଆଉ କୌଣସିଥିରେ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ, ଆଉ ତୁ ନିଜ ପାଇଁ ଓ ପରିବାରର ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଲଜ୍ୟାର କାରଣ ହୋଇଯିବୁ”, ଏ' କଥାରେ ମୁଁ ଗଭୀରଭାବେ ଅପମାନିତ ହୋଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ ମୋ ବାପା, ଯିଏକି ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ସବୁଠାରୁ ଦୟାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଯାହାକୁ ମୁଁ ହୃଦୟ ଦେଇ ଭଲପାଏ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ରାଗିଯାଇଥିବେ ଏବଂ ମୋତେ ଏମିତି କିଛିଟା ଅନ୍ୟାୟ, ଅଯୌକ୍ତିକ କଥା କହି ଦେଇଥିବେ ।

ସ୍କୁଲଜୀବନ ସମୟର ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସ୍ପଷ୍ଟ ରୋମାନ୍ଟିକ୍ ଗୁଣାଯାଏ ଯେ ବହୁ ପ୍ରକାରର ବିଷୟରେ ମୋର ଗଭୀର ରୁଚି ଥିଲା । ଯେଉଁଥିରେ ମୋର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା ସେଥିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଉଥିଲି ଏବଂ କୌଣସି ଜଟିଳ ବିଷୟ ବା ଜିନିଷ ବୁଝିବାରେ ଗଭୀର ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି - କେବଳ ଏ'ସବୁ ଗୁଣ ମୋର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ବହନ କରୁଥିଲା । ଜଣେ ଘରୋଇ ଶିକ୍ଷକ (ଟ୍ୟୁଟର) ମୋତେ ଇଉକ୍ଲିଡ଼୍ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ଏବଂ ଜ୍ୟାମିତିକ ପ୍ରମାଣଗୁଡ଼ିକରୁ ମୁଁ ପାଉଥିବା ପରମ ତୃପ୍ତି ମୋର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ଅଛି । ମୋ ପିଉସା (ପ୍ରୀନ୍ସିପାଲ ଗ୍ୟାଲଟନ୍‌ଙ୍କଂ ବାପା) ମୋତେ ବ୍ୟାରୋମିଟରର ଭର୍ଣ୍ଣିୟର ନୀତି ବୁଝାଇବାବେଳେ ମୁଁ ଯେ ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି, ତାହା ମଧ୍ୟ ମୋର

ସ୍ୱପ୍ନ ମନେ ଅଛି । ବିଜ୍ଞାନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୋର ରୁଚି ଥିଲା, ମୁଁ ବିଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲି ଓ ସାଧାରଣତଃ ସ୍କୁଲର ଝରକା ପାଖରେ ଘଣ୍ଟାଘଣ୍ଟା ଧରି ବସି ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ ଐତିହାସିକ ନାଟକସବୁ ପଢୁଥିଲି । ଟମ୍ପସନ୍‌ଙ୍କ ‘ସିଜନ୍’^{୧୩} ଏବଂ ବାଇରନ୍ ଓ ସ୍କଟ୍‌ଙ୍କ ସଦ୍ୟପ୍ରକାଶିତ ରଚନା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ପଢୁଥିଲି । ଏଠାରେ ଏହା ଲେଖିବାର କାରଣ, ମୋ ପାଇଁ ଗଭୀର ଅନୁଶୋଚନାର ବିଷୟ ଯେ ମୋ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସେକ୍ସପିୟରଙ୍କ ସମେତ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରର କବିତା ପଢ଼ିବାର ଆନନ୍ଦ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ହରାଇଦେଇଥିଲି । ଏଥିସହ ମୁଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା କହିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ୧୮୭୨ ମସିହାରେ ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ବସି ଡ୍ରେଲ୍‌ସ୍ ସୀମାନ୍ତରେ ବୁଲିବା ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ମୋ ମନରେ ମନୋରମ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟର ସ୍ପଷ୍ଟ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଚିତ୍ର ଜାଗରିତ ଓ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ରୁଚିରୁ ମୁଁ ପାଉଥିବା ସନ୍ତୋଷ ତୁଳନାରେ ଏହା ଅନେକ ଅଧିକ ଦିନଧରି ମୋର ମନେ ରହିଥିଲା ।

ମୋର ଆଦ୍ୟ ସ୍କୁଲ ଜୀବନରେ ଜଣେ ପିଲାପାଖରେ ଖଣ୍ଡେ ‘ୱଣ୍ଡର୍ସ ଅଫ୍ ଦ ୱର୍ଲ୍ଡ୍’ (‘Wonders of the World’) ବହିଥିଲା, ଯାହା ମୁଁ ଅନେକ ସମୟରେ ପଢୁଥିଲି ଏବଂ ଏଥିରେ ଥିବା କେତେକ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ଉପରେ ଅନ୍ୟ ପିଲାଙ୍କ ସହ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରୁଥିଲି; ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଥମେ ମୋ ମନରେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶଭ୍ରମଣର ଅଭିଳାଷ ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲା, ଯାହା ବିଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଦ୍ୱାରା ଚରିତାର୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ଶେଷ ସ୍କୁଲ ଜୀବନରେ ମୁଁ ଶିକାର କରିବାକୁ ଅତି ବେଶୀ ଭଲ ପାଉଥିଲି; ପକ୍ଷୀ ଶିକାରରେ ମୋର ଯେତିକି ଆଗ୍ରହ ଥିଲା, ଅନ୍ୟ କାହାର ଯେ ତା’ଠାରୁ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ଥିବ, ଏହା ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରେନାହିଁ । ମୋର ବେଶ୍ ଭଲଭାବେ ମନେ ଅଛି, ପ୍ରଥମ ସ୍ନାଉପ୍ ପକ୍ଷୀ^{୧୪} ଶିକାର କରି ମୁଁ ଏତେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଯାଇଥିଲି ଯେ ମୋ ହାତ ଥରୁଥିଲା ଓ ବନ୍ଧୁକରେ ଆଉ ଥରେ ଗୁଳି ଭରିବା ମୋ ପାଇଁ କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ବହୁଦିନ ଧରି ମୋର ଏହି ରୁଚି ରହିଥିଲା ଓ ମୁଁ ଜଣେ ଭଲ ଶିକାରୀ ହୋଇଗଲି । କ୍ୟାପ୍ଟିଭ୍ ରହଣି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଦର୍ପଣ ଆଗରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ନିଜ କାନ୍ଧ ଉପରେ ବନ୍ଧୁକ ପକାଇବା ଅଭ୍ୟାସ କରୁଥିଲି, ଏହା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଯେ ମୁଁ ବନ୍ଧୁକ ସିଧା ଫୋପାଡ଼ିପାରୁଛି କି ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅବ୍ୟର୍ଥ କି ନୁହେଁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଭଲ ଉପାୟ ଥିଲା, କୌଣସି ଜଣେ ସାଙ୍ଗକୁ ଜଲୁଥିବା ମହମବତିଟିଏ ସାମନାରେ ହଲାଇବା ପାଇଁ କହିବା ଓ ତା’ପରେ ବନ୍ଧୁକ ଅଗ (ନିପଲ)ରେ ବାରୁଦଭରା କାଗଜପୁଡ଼ିଆ (କ୍ୟାପ୍) ଟିଏ ରଖି ବତି ଶିଖାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଗୁଳି ଚଳାଇବା । ଯଦି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅବ୍ୟର୍ଥ,

ତା' ହେଲେ ଗୁଳି ଫୁଟିଲେ ବାହାରୁଥିବା ଝଲକାଏ ପବନ ମହମବତିକୁ ଲିଭାଇଦେବ । କ୍ୟାପ୍ ବିସ୍କୋରଣରୁ ହଠାତ୍ ଏକ ତାହୁ ଶବ୍ଦ ଜାତ ହୋଇଥାଏ; “ମି. ତାରଉଜନ୍ ଅତି ଅସାଧାରଣ, ତାଙ୍କ ଝରକା ପାଖ ଦେଇ ଗଲାବେଳେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଧରି ସେ ନିଜ କୋଠରିରେ ଚାବୁକ ଛାଟିବା ମୁଁ ଶୁଣୁଛି” - କଲେଜର ଜଣେ ଟ୍ୟୁଟର ଏହା କହୁଥିଲେ ବୋଲି ମୁଁ ପରେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲି ।

ସ୍କୁଲ ପିଲାଙ୍କ ଭିତରେ ମୋର ଅନେକ ବନ୍ଧୁଥିଲେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଭଲପାଉଥିଲି; ଭାବୁଛି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ବେଶ୍ ସ୍ନେହୀ ଥିଲି । ବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ କହିବି ଯେ - ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ ମୁଁ ଖଣିଜପଦାର୍ଥସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲି, କିନ୍ତୁ ଅଣବିଜ୍ଞାନୀ ଜଙ୍ଗରେ; ମୁଁ ନୂଆରେ ନାମିତ କୌଣସି ଖଣିଜ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ହିଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରାୟ କରୁ ନ ଥିଲି । ମୋର ମନେହୁଏ ମୁଁ କୀଟପତଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ନିଷିଦ୍ଧତାବେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲି, କାରଣ ମୋତେ ୧୦ ବର୍ଷ ବୟସ ହେଲାବେଳକୁ (୧୮୧୯) ତିନି ସପ୍ତାହ ପାଇଁ ଫ୍ରେଲସର ସମୁଦ୍ରତଟ ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ଲାସ୍ ଏଡ୍ୱାର୍ଡ୍ସ (Plas Edwards) ଯାଇଥିଲି ଓ ସ୍ରୋପସାୟାରରେ ଦେଖାଯାଉନଥିବା ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ବଡ଼ କଳା ଓ ଈଷତ୍ କମଳାଳାଲ ରଙ୍ଗର ଏକ ହେମିପ୍ଟେରସ୍ (Hemipterous) ପତଙ୍ଗ, ଅନେକ ମଥ୍ (Zygaena) ଓ ଗୋଟିଏ ସିସିଣ୍ଡେଲା (Cicindela)^{୧୭} ବେଶ୍ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆଗ୍ରହ ସହ ସେଠାରେ ଦେଖୁଥିଲି । ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ମୃତ କୀଟପତଙ୍ଗ ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ନିଷ୍ଠୁରି ନେଲି କାରଣ ମୋ ଭଉଣୀ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାପରେ ଠିକ୍ କଲି, ଖାଲି ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କୀଟପତଙ୍ଗଙ୍କୁ ମାରିଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ହ୍ୱାଇଟ୍‌ଙ୍କ ‘ସେଲ୍‌ବୋର୍ନ୍’^{୧୮} ପଢ଼ିବା ପରେ ମୁଁ ବେଶ୍ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ବିହଙ୍ଗଙ୍କ ଆଚରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲି ଏବଂ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି କିଛି ଟିପିରଖିଲି ମଧ୍ୟ । ମୋର ମନେ ଅଛି ମୁଁ ସରଳ ଥିଲି, ବୁଝିପାରୁନଥିଲି କାହିଁକି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣେ ଜଣେ ବିହଙ୍ଗବିଶାରଦ ହୋଇଯାଉନାହାନ୍ତି ।

ମୋର ସ୍କୁଲ ଜୀବନ ସରିଆସିବା ବେଳକୁ ମୋର ଭାଇ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରି ବଗିଚାର ଟୁଲ୍‌ହାଉସ୍‌ରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଉପକରଣସହ ଗୋଟିଏ ପରୀକ୍ଷାଗାର ତିଆରି କରିଥିଲେ ଏବଂ ଜଣେ କର୍ମଚାରୀ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ସେ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ବହୁ ଗ୍ୟାସ୍ ଓ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥ ତିଆରି କରୁଥିଲେ, ଓ ମୁଁ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ହେନରୀ ଓ ପାର୍କ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ‘କେମିକାଲ୍ କାଟିକିଜ୍‌ମ୍’^{୧୯} ପରି ଅନେକ ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିଥିଲି । ଏହି ବିଷୟ ମୋତେ ବେଶ୍ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲା ଓ ଅନେକ

ଥର ଆମେ ରାତି ବେଶୀ ହେବାଯାଏ କାମ କରୁଥିଲୁ । ଏହାଥିଲା ମୋର ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷାର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମୟ, କାରଣ ଏଥିରୁ ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନରେ ପରୀକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ବ ବୁଝିପାରିଥିଲି । ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ କାମ କରୁଥିବା କଥା କୌଣସିମତେ ସ୍କୁଲରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଗଲା, ଏବଂ ଯେହେତୁ ଏହା ଏକ ଅନୁପମ, ଅତୁଟପୂର୍ବ ଘଟନା ଥିଲା, ମୋତେ ସ୍କୁଲରେ ‘ଗ୍ୟାସ୍’ ବ୍ୟବହାରରେ ଡକାଗଲା । ତା’ଛଡ଼ା ସ୍କୁଲର ପ୍ରଧାନଶିକ୍ଷକ ଡ. ବର୍ଲର ମୋତେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସାମନାରେ ଗାଳି ଦେଇଥିଲେ ଯେ ମୁଁ ଏହିପରି ଅନାବଶ୍ୟକ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକରେ ସମୟ ବରବାଦ କରୁଛି; ନିହାତି ଅଯୌକ୍ତିକଭାବେ ସେ ମୋତେ “poco curante”^{୧୮} (ଅମନୋଯୋଗୀ) ବୋଲି କହିଥିଲେ ଏବଂ ମୁଁ ଏହାର ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରି ନ ଥିବାରୁ ମୋତେ ଏହା କଟୁ ଉର୍ଦ୍ଦନା ପରି ଲାଗିଥିଲା ।

ମୁଁ ସ୍କୁଲରେ ଭଲ କରୁ ନଥିବାରୁ ସ୍କୁଲଛାଡ଼ିବା ବୟସ ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ମୋ ବାପା ମୋତେ ସେଠାରୁ ନେଇଆସିଲେ ଓ ମୋ ଭାଇଙ୍କ ସହ ଏଡିନବରା^{୧୯} ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପଠାଇଦେଲେ (ଅକ୍ଟୋବର, ୧୮୭୫); ଏଠାରେ ମୁଁ ଦୁଇବର୍ଷ ବା ୨ଟି ସେସନ୍ ରହିଲି । ମୋ ଭାଇଙ୍କର ମେଡିକାଲ ପାଠ ସରିଆସୁଥିଲା । ମୁଁ ଭାବୁନଥିଲି ଯେ ସେ କେବେ ତାଙ୍କରା ପେସା ଆଦରିନେବେ, ତଥାପି ମୋତେ ସେଠାକୁ ପଠାଯାଇଥିଲା ସେହି ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ । ତେବେ ଏହି ସମୟ ବିତି ଯିବାପରେ ବିଭିନ୍ନ ଛୋଟ ଛୋଟ ଘଟନାରୁ ମୁଁ ଭଲଭାବେ ଜାଣିଯାଇଥିଲି ଯେ ବାପା ମୋ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ରଖିଥିବେ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ମୁଁ କିଛିଟା ଆରାମଦାୟକ ଜୀବନଯାପନ କରିପାରିବି, ଯଦିଓ ମୁଁ ଯେତେ ଧନୀ, ସେତେ ଧନୀ ହେବି ବୋଲି କେବେ ବି କଳ୍ପନା କରିନଥିଲି ଏବଂ ଅତି ବେଶୀ ପରିଶ୍ରମ ଦରକାର ହେଉଥିବା ମେଡିକାଲ ପାଠପଢ଼ାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦେବା ପାଇଁ ମୋର ଏ’ସବୁ ଭାବନା ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ଏଡିନବରାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କେବଳ ଲେକ୍ଚର ଦ୍ୱାରା କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ହୋର୍ସ^{୨୦}ଙ୍କ ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପନା ଛଡ଼ା ଏହା ଅସହ୍ୟଭାବେ ଅନାକର୍ଷକ

(୧୮) ୧୧, ଲୋଥ୍‌ଆନ୍‌ ସ୍ଟ୍ରୀଟ୍‌ରେ ମିସେସ୍ ମାକେ (Mrs Mackay)ଙ୍କ ଘରେ ସେ ଭଡ଼ାରେ ରହିଲେ । ଏଡିନବରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ନଥିପତ୍ରରୁ ଯାହା କିଛି ବି ତଥ୍ୟ ମିଳେ, ଏସବୁ ‘ଏଡିନବରା ଉଇକଲି ଡିସପାଚ୍’, (‘Edinburgh Weekly Dispatch’) ୨୨.୫.୧୮୮୮ ଓ ‘ସେଣ୍ଟ ଜେମ୍‌ସ୍ ଗେଜେଟ୍’, (‘St. James’ Gazette’), ୧୬.୨.୧୮୮୮ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଶେଷୋକ୍ତ ଜର୍ଣ୍ଣାଲରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ’ ସେ ଓ ତାଙ୍କ ଭାଇ ଜରାସମ୍ବୟ ସେତେବେଳର ଅନ୍ୟ ଛାତ୍ରଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଲାଜବେଶର ଅଧିକ ସଦୃଶଯୋଗ କରିଥିଲେ ।

ଥିଲା; ମୁଁ ଭାବେ, ପଢ଼ିବା ତୁଳନାରେ ଲେକଚର ଶୁଣିବାରେ କୌଣସି ଫାଇଦା ନଥାଏ ବରଂ ଅନେକ ଅସୁବିଧା ଥାଏ । ଶୀତ ଦିନରେ ସକାଳ ଆଠଟାବେଳେ ମେଡିସିନା ମେଡିକା (Materia Medica) ଉପରେ ଡ. ଡକ୍ଟରଙ୍କଂ ଲେକଚର କଥା ମନେପକେଇଲେ ଭୟ ଜାତ ହୁଏ । ମାନବ ଶରୀରଗଠନ ବିଜ୍ଞାନ (ଏନାଟମୀ)ରେ ଡ. ମୁନରୋଙ୍କଂ ବକ୍ତବ୍ୟ ଠିକ୍ ତାଙ୍କ ପରି ବିଚିତ୍ରିକର ହେଉଥିଲା ଓ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରତି ମୋ ମନରେ ଘୃଣା ଆସିଯାଇଥିଲା । ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ (dissection) ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ମୋତେ ବାଧ୍ୟ କରାଯାଇ ନଥିଲା; ଏହା ମୋ ଜୀବନରେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଅନିଷ୍ଟକାରୀ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥିଲା; ଏହା କରିଥିଲେ ମୋର ଘୃଣା ଆଉ ରହିନଥାନ୍ତା ଓ ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମୋର ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୂଲ୍ୟବାନ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏହା ସହ ମୁଁ ଭଲ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କରିପାରୁ ନଥିଲି - ଏ'ସବୁ ମୋ ପାଇଁ ଏକ ଅସୁବିଧା ହୋଇ ରହିଗଲା ଯାହାର ପ୍ରତିକାର ନାହିଁ । ଡାକ୍ତରଖାନାର କ୍ଲିନିକାଲ୍ ଡ୍ଵାର୍ଡକୁ ମୁଁ ନିୟମିତ ଭାବେ ଯାଉଥିଲି । କେତେକ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଁ ଭୀଷଣ ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଉଥିଲି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକଙ୍କ ସ୍ଵସ୍ଥ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଚିତ୍ର ଏବେ ବି ମୋ ମନରେ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏତେ ବୋକା ନଥିଲି ଯେ ଏପରି ଭାବନା ଦ୍ଵାରା ଡ୍ଵାର୍ଡରେ ମୋର ଉପସ୍ଥିତି କମିଯିବ । ମେଡିକାଲ୍ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏହିଭାଗ ମୋତେ କାହିଁକି ଅଧିକ ଉତ୍ସାହିତ କରି ନଥିଲା ମୁଁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ, କାରଣ ଏଡିନ୍ବରା ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୋଇବରାରେ ମୁଁ କେତେଜଣ ଗରିବ ରୋଗୀ, ମୁଖ୍ୟତଃ ଶିଶୁ ଓ ମହିଳାରୋଗୀଙ୍କୁ ଦେଖାଚାହାଁ କରୁଥିଲି : ଏ'ସବୁ କେସର ଲକ୍ଷଣ ସହ, ମୋ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ଲେଖି ମୋ ବାପାଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଉଥିଲି; ଯିଏ ମୋତେ ଅଧିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ ଓ କି କି ଔଷଧ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ କହୁଥିଲେ; ମୁଁ ଏହା ନିଜେ କରୁଥିଲି । ଥରକେ ମୁଁ ଅତି କମ୍ରେ ୧୨ ଜଣ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲି ଓ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଥିବା ଅନୁଭବ କରିଥିଲି ।^(୮) ମୋ ବାପା, ଯିଏକି ମୋ ଜାଣତରେ, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିବାରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି, ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ମୁଁ ଜଣେ ସଫଳ ଡାକ୍ତର ହୋଇପାରିବି - ଏହାର ଅର୍ଥ, ଏମିତି ଜଣେ ଡାକ୍ତର ଯାହା ପାଖକୁ ରୋଗୀ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଆସିବେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ସଫଳତାର ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ବା ଚାବିକାଠି ହେଲା ଆବେଗଭରା ଆତ୍ମବିଶ୍ଵାସ,

(୮) ଟାର୍ଟାର ଏମେଟିକ୍ (tartar emetic)'' ବ୍ୟବହାର କରି କୌଣସି ଏକ ପରିବାରର ସବୁ ସଦସ୍ୟଙ୍କର ସଫଳ ଚିକିତ୍ସା କରି ସେ ଯେ କି ଦୃଷ୍ଟି ପାଇଥିଲେ, ତା'କୁ ସରବେ ମନେ ପକେଇ କହିବା, ମୁଁ ଶୁଣିଛି । - ପ୍ରା.ତା.

କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜାଣେନା ମୋ ଭିତରେ ସେ ଏମିତି କ'ଣ ଦେଖିଲେ ଯାହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଯେ ମୁଁ ଏତେ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସୀ ହୋଇପାରିବି । ଏତିକି ବରା ହସିବାଲାଗି ଅପରେଶନ୍ ଥିଏଟରରେ ମୁଁ ଦୁଇଥର ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲି ଓ ଦୁଇଟି ଅତି ଗୁରୁତର ଅପରେଶନ୍ ଦେଖିଥିଲି; ତା' ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଶିଶୁର ଅପରେଶନ୍, କିନ୍ତୁ ଦୁଇଥର ଯାକ ଅପରେଶନ୍ ସରିବା ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ମୁଁ ହଠାତ୍ ପଳାଇଆସିଥିଲି । ମୁଁ ଆଉ କେବେ ତା' ଭିତରକୁ ଯାଇ ନଥିଲି, କୌଣସି ପ୍ରକାରର ପ୍ରରୋଚନା ନ ଥିଲା ଯାହା ମୋତେ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିପାରିଥାନ୍ତା; ଏହା କ୍ଲୋରୋଫର୍ମ ପ୍ରଦର୍ଭନ ହେବାର ଅନେକ ପୂର୍ବର କଥା । ଏ' ଦୁଇଟି କେସ୍ ବହୁ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ମନରେ ରହିଥିଲା ଓ ମୋତେ ଆଲୋଡିତ କରିଥିଲା ।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମୋ ଭାଇ ମାତ୍ର ବର୍ଷେ ରହିଲେ, ଫଳରେ ମୋର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ ବେଳକୁ ମୋତେ ନିଜ ସାହସ, କଞ୍ଚନା ତଥା ସୃଜନଶକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା; ଏବଂ ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଏକ ସୁଯୋଗ ଥିଲା, କାରଣ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଭଲ ପାଉଥିବା ବହୁ ଯୁବକଙ୍କୁ ସହ ମୁଁ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଏଲ୍‌ସ୍‌ୱର୍ଥ୍^(୧) ଅନ୍ୟତମ, ଯିଏକି ପରେ ନିଜର ଏସିରିଆ ଯାତ୍ରାର ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ଡିସେନ୍‌ସିୟନ୍^(୨) ଭୂତତ୍ୱବିତ୍ ଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ବିଷୟରେ କିଛି କିଛି ଜାଣିଥିଲେ । ଡ. କୋଲ୍‌ଡ୍‌ସ୍ଟ୍ରାମ୍^(୩) ଏହି ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଯୁବକ ଥିଲେ - ଭଦ୍ର, ମାର୍ଜିତ, ରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଧାର୍ମିକ ମନୋଭାବସମ୍ପନ୍ନ ଓ ଅତି ଦୟାଶୀଳ; ପରେ ସେ କେତୋଟି ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଯୁବକ ଜଣକ ଥିଲେ ହାର୍ଡୀ^(୪); ମୁଁ ଭାବିଥିଲି ସେ ଜଣେ ଉତ୍ତମ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଡ. ଗ୍ରାଣ୍ଟ^(୫) ଯିଏ ମୋଠାରୁ ବହୁ ବରିଷ୍ଠ ଥିଲେ, ତେବେ ମୁଁ ମନେ ପକାଇ ପାରୁନାହିଁ ତାଙ୍କ ସହ ମୋ ପରିଚୟ କିପରି ହୋଇଥିଲା; ସେ କେତୋଟି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ଗବେଷଣା ପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯୁନିଭର୍ସିଟି କଲେଜର ପ୍ରଫେସର ଭାବେ ଲଣ୍ଡନ ଆସିବା ପରେ ସେ ବିଜ୍ଞାନରେ ଆଉ କିଛି କରି ନ ଥିଲେ । ଏ'କଥା ମୋ ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଅବୋଧ ହୋଇ ରହିଯାଇଛି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଭାବେ ଜାଣିଥିଲି, ଆଚାର ବ୍ୟବହାରରେ ଭଦ୍ର, ନିରସ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବାହାରର ଏହି ଖୋଲ ଭିତରେ ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ

(୧) ଡ. କୋଲ୍‌ଡ୍‌ସ୍ଟ୍ରାମ୍ ୧୭.୯.୧୮୬୩ ରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ; Religious Tract Society ର Crown 16 no. Book Tract No. 19, ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ (ଚାରିଶ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ) ।

ଲୁଚିରହିଥିଲା । ଦିନେ ଆମେ ସାଙ୍ଗହୋଇ ଚାଲୁଥିବା ସମୟରେ ସେ ଲାମାର୍କ ଏବଂ ବିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ତାଙ୍କ ଆଭିମୁଖ୍ୟର ପ୍ରଶଂସାରେ ହଠାତ୍ ଶତମୁଖ ହୋଇଉଠିଲେ । ମୁଁ ନିରବ, ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଶୁଣିଥିଲି, ମୋ ହିସାବରେ ଏହା ମୋ ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିନଥିଲା । ମୁଁ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ମୋର ଜେଜେଙ୍କ ‘ଜୁଓନୋମିଆ’^୮ ପଢ଼ିଥିଲି; ଯେଉଁଥିରେ ଏକାପରି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ମୋ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିନାହିଁ । ତଥାପି ଆଦ୍ୟଜୀବନରେ ଏ’ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଓ ତା’ର ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣିବା ପରେ ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀକୁ ସମର୍ଥନ କରି ତାକୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ମୋର ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’^୯ (‘ଜାତିର ଉତ୍ତର’)ରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥିଲି । ଏହି ସମୟରେ ମୁଁ ‘ଜୁଓନୋମିଆ’ର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲି, କିନ୍ତୁ ୧୦-୧୫ ବର୍ଷ ପରେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଏହାକୁ ଆଉ ଥରେ ପଢ଼ିଲି, ମୁଁ ବିଶେଷ ନିରାଶ ହେଲି; କାରଣ ଏଥିରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟ ତୁଳନାରେ କଞ୍ଚନାପ୍ରବଣତାର ମାତ୍ରା ଅତି ଅଧିକ ଥିଲା ।

ତତ୍କାଳୀନ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଓ ତତ୍କାଳୀନ କୋଲକତ୍ତା ମୁଖ୍ୟତଃ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ଜୁଆର ପାଣିଥିବା ଗାଡ଼ିଆରୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାଣୀ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତ. ଗ୍ରୀଷ୍ମକ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଉଥିଲି; ଏ’ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହେଦ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭଲଭାବେ କରୁଥିଲି । ନ୍ୟୁହାଭେନ୍^{୧୦}ର କେତେକ ମହ୍ୟଜୀବାଙ୍କ ସହ ମଧ୍ୟ ମୋର ବନ୍ଧୁତା ହେଲା ଏବଂ ସେମାନେ ଟୁଲର ଦ୍ଵାରା ଶୁକ୍ତି (ଶାମୁକା) ଓ ଅଏଷ୍ଟର ଧରିବାକୁ ଯାଉଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଉଥିଲି, ଏହିପରି ମୁଁ ବହୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ନମୁନା ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟବହେଦରେ ମୋର ରୀତିମତ ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିବାରୁ ଓ ମୋ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ନିକୃଷ୍ଟ ଧରଣର ଅଶୁବାକ୍ଷଣ ଥିବାରୁ ମୋ ଉଦ୍ୟମ ନିମ୍ନମାନର ଥିଲା । ତଥାପି ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ କୌତୁହଳଜନକ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲି ଓ ୧୮୭୬ ମସିହା ଆରମ୍ଭ ବେଳକୁ ସେହି ବିଷୟରେ ପ୍ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟିରେ ପେପରଟିଏ ପଢ଼ିଥିଲି । Flustra ର^{୧୧} ତଥାକଥିତ ଡିମ୍ବାଣୁ (ovum) ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ତା’ର ଲାର୍ଭା ବା ଶୁକ୍ରାବସ୍ଥା ଯାହା ପକ୍ଷ୍ମ (cilia) ସାହାଯ୍ୟରେ ସ୍ଵାଧୀନଭାବେ ଚଳନକ୍ଷମ ଥିଲା - ଏହା ଥିଲା ମୋ ନିବନ୍ଧର ବିଷୟ । ଆଉ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପେପରରେ ମୁଁ ଦର୍ଶାଇଥିଲି ଯେ *Fucus loreus* ର^{୧୨} ଆଦ୍ୟ, ଅପରିପକ୍ୱ ଅବସ୍ଥା କୁହାଯାଉଥିବା ଛୋଟ ଛୋଟ ବର୍ତ୍ତୁଳପିଣ୍ଡ ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଜୋକ *Pontobdella muricata* ର^{୧୩} ଡିମ୍ବାଧାରୀ ଖୋଳ ବା ଏର୍କେସ୍ ଅଟେ ।

ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ପ୍ରଫେସର ଜେମ୍ସନ୍‌ଙ୍କ^{୧୦} ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଓ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ
 ପ୍ରିନ୍‌ସିପାଲ୍ ସୋସାଇଟି⁽¹⁰⁾ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ଏବଂ ସେମାନେ
 ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏକ ଭୂତଳ କୋଠାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ନିବନ୍ଧପଠନ ଓ
 ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସଜା କରୁଥିଲେ । ମୁଁ ସେ ସଭାକୁ ନିୟମିତଭାବେ ଯାଉଥିଲି
 ଏବଂ ମୋ ଉପରେ ଏହାର ଅନୁକୂଳ ପ୍ରଭାବ ପଡୁଥିଲା; ଏହାଦ୍ୱାରା ମୋର
 ଆଗ୍ରହ ବଢୁଥିଲା ଓ ମୁଁ ମୋ ରୁଚିର ଅନ୍ୟ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ପାଇଥିଲି । ଦିନେ ବିଚରା
 ଜଣେ ଯୁବକ କିଛି କହିବାକୁ ଠିଆ ହେଲେ ଓ ବହୁ ସମୟ ଧରି ଖନେଜବା ପରେ
 ଲାଜରେ ଲାଲ ପଡ଼ିଯାଇ ଶେଷରେ କହିଲେ, “ସଭାପତି ମହାଶୟ, ମୁଁ ଯାହା
 କହିବାକୁ ଯାଉଥିଲି, ଭୁଲିଗଲି ।” ସେ ବିଚରା ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଏବଂ
 ସବୁ ସଦସ୍ୟ ଏତେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଏହି ଗୋଳମାଳିଆ
 ଅବସ୍ଥାରୁ ଉଦ୍ଧାରିବା ପାଇଁ କ’ଣ କହିବେ, ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସୋସାଇଟିରେ
 ପଠିତ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଛପାଯାଇନଥିଲା, ତେଣୁ ମୋ ପେପରଟିକୁ ଛପା ହୋଇଥିବା
 ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖିବାର ସନ୍ତୋଷ ମୁଁ ପାଇନଥିଲି, କିନ୍ତୁ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଡ. ଗ୍ରାଣ୍ଟ
 ‘Flustra’ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଚମତ୍କାର ମେମୋଏର (memoir)ରେ ମୋର
 ଛୋଟ ଆବିଷ୍କାରର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ।

ମୁଁ ରୟାଲ୍ ମେଡିକାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ଥିଲି ଏବଂ
 ଏଥିରେ ନିୟମିତଭାବେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଆଲୋଚିତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଭେଷଜବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥିବାରୁ ମୋର ସେଥିରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ
 ନଥିଲା । ସେଠାରେ ବହୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ବିଷୟ ଆଲୋଚିତ ହେଉଥିଲା, ତେବେ
 କେତେ ଜଣ ଭଲ ବକ୍ତା ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଥିଲେ ସାର୍ ଜେ.
 କେ-ଶଟଲୱର୍ଥ^{୧୧} । ଡ. ଗ୍ରାଣ୍ଟ ମୋତେ ଥର୍ନେରିୟନ୍ ସୋସାଇଟିର ବୈଠକକୁ
 ବେଳେବେଳେ ନେଉଥିଲେ, ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସ ଉପରେ ବିବିଧ
 ନିବନ୍ଧ ପଢ଼ାଯାଉଥିଲା, ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ପରେ ଏହା
 ‘ଟ୍ରାନ୍ସଜାକ୍ସନ୍ସ’ (‘Transactions’)ରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଉଥିଲା । ସେଠାରେ
 ଅ’ଡୁବନ୍^{୧୨}, ଡ୍ୱାଟର୍ଟନ୍^{୧୩} ବିଦ୍ରୁପ କରି ଉତ୍ତର ଆମେରିକୀୟ ବିହଙ୍ଗ ଉପରେ
 କେତେକ କୌତୂହଲୋଦ୍ଦୀପକ ଭାଷଣ ଦେବା ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କହିଗଲେ,
 ଏଡିନ୍‌ବରୋ ଜଣେ କୃଷକୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି (ନିଗ୍ରୋ) ଡ୍ୱାଟର୍ଟନ୍‌ଙ୍କ ଅଭିଯାନରେ
 ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଷ୍ଟଫିଙ୍ଗ୍ (stuffing) କରି (ଏହି କାମ

(10) ଏହି ସୋସାଇଟି ୧୮୨୩ ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ପ୍ରାୟ ୧୮୪୮ ବେଳକୁ
 ଏହାର ଅବସାନ ଘଟିଥିଲା । (ଏଡିନ୍‌ବରୋ ଉଇକଲି ଡିସପାଚ, ୨୨.୫.୧୮୮୮)

ସେ ଚମତ୍କାରଭାବେ କରୁଥିଲେ) ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ କରୁଥିଲେ : ସେ ଜଣେ ଚତୁର ଓ ମଜାଳିଆ ଲୋକ ଯାହାଙ୍କ ସହ ମୁଁ ବହୁ ସମୟ କଟାଉଥିଲି ଏବଂ କିଛି ପାରିଶ୍ରମିକ ଦେଇ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ କଥା ଶିଖୁଥିଲି ।

ମୋତେ ମି. ଲିଓନାର୍ଡ୍ ହର୍ନର୍ଥ ଥରେ ଏତିକ୍‌ବରାର ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ଗୋଟିଏ ସଭାକୁ ନେଇଥିଲେ, ସେଠାରେ ସାର୍ ଥାଲଟର୍ ସ୍ବର୍ଥ୍‌ଙ୍କୁ ସଭାପତି ଆସନରେ ଦେଖିଲି, ଯିଏକି ଏହିପରି ଏକ ପଦବୀ ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି ବୋଲି କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଓ ସମଗ୍ର ଦୃଶ୍ୟପଟକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଓ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଦେଖିଲି । ମୁଁ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଏହି ପରିଦର୍ଶନ ଓ ରୟାଲ୍ ମେଡିକାଲ୍ ସୋସାଇଟି ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିବାରୁ କିଛି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ମୁଁ ଉଭୟ ସୋସାଇଟିର ଅବୈତନିକ ସଦସ୍ୟ ଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବାର ସମ୍ମାନଲାଭ କରିଥିଲି, ଯାହା ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ସମ୍ମାନଠାରୁ ଅଧିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ମୋତେ ଯଦି କୁହାଯାଇଥାନ୍ତା ଯେ ଦିନେ ମୁଁ ଏହିପରି ଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ ହେବି, ମୁଁ ଦୃଢ଼ ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ମୁଁ ଏହାକୁ ନିହାତି ହାସ୍ୟାସ୍ବଦ ଓ ଅସମ୍ଭବ ମନେ କରିଥାଆନ୍ତି, ସତେ ଯେମିତି ମୋତେ କୁହାଯାଉଛି ଯେ ମୁଁ ଜଂଲଣ୍ଡର ରାଜାଭାବେ ନିର୍ବାଚିତ ହେବା ଉଚିତ ।

ଏତିକ୍‌ବରାରେ ମୋର ଦ୍ବିତୀୟ ବର୍ଷ ଅଧ୍ୟୟନବେଳେ ଭୂତତ୍ତ୍ବ ଓ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନରେ ମୁଁ ଜେମ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନ ଶୁଣୁଥିଲି, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅବିଶ୍ବସନୀୟତାବେ ମାୟା ଲାଗୁଥିଲା । ମୋ ଉପରେ ଏହାର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଭାବ ହେଲାଯେ ବଞ୍ଚିଥିବାଯାଏ ମୁଁ ଭୂତତ୍ତ୍ବର କୌଣସି ବହି ନପଢ଼ିବା ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବାଟରେ ଏହି ବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ ନକରିବା ପାଇଁ ଠିକ୍ କରିଥିଲି । ତଥାପି ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଏହି ବିଷୟଟିକୁ ଧୀରସ୍ଥିର ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲି, କାରଣ ପ୍ରସ୍ତର ବିଷୟରେ ବେଶ୍ ଭଲ ଜ୍ଞାନଥିବା ପ୍ରୋଫସାୟାରର ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି, ମି. କଟନ୍‌, ଦୁଇ ଡିଗ୍ରୀ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ “ବେଲ୍‌ଷ୍ଟୋନ୍” (“bell-stone”) ଭାବେ ଜଣାଶୁଣା ଶ୍ରେଙ୍ଗବରୀ ସହରର ଏକ ବିଶାଳ ଅସାମାନ୍ୟ ପଥର ମୋତେ ଦେଖାଇଥିଲେ ଓ କହିଥିଲେ ଯେ ଏହି ପ୍ରକାର ପଥର କମ୍ବରଲାଣ୍ଡ ବା ସ୍କଟ୍‌ଲାଣ୍ଡଠାରୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନାହିଁ ଏବଂ ଗମ୍ଭୀର ଓ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ଏହି ପଥର ଏଠାକୁ କିପରି ଆସିଛି ଓ ଏଠାରେ କିପରି ରହିଛି - ଏହି ରହସ୍ୟ କେହି ଉନ୍ମୋଚନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ତ ଘଟିଥିବ । ଏହା ମୋତେ ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଅଭୂତ ପଥର ବିଷୟରେ ମୁଁ ଗଭୀର ଚିନ୍ତାକଳି । ଫଳରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ବିରାଟ ପ୍ରସ୍ତରର

ଚଳନରେ ଭାସମାନ ବରଫସ୍ତୁପର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ପଢ଼ିଲି, ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲସିତ ଓ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ପଢ଼ିଥିଲି ଏବଂ ଭୂତତ୍ତ୍ୱର ବିକାଶରେ ବେଶ୍ ଗର୍ବ ଓ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲି । ସେହିପରି ସୁଖର କଥା ଯେ, ସତସ୍ପତି ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୁଁ, ସାଲିସବରୀ କ୍ରେଗୁଠାରେ ସେହି ପ୍ରଫେସରଙ୍କ ଏକ ବକ୍ତୃତା ଶୁଣିଥିଲି । ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା ଏକ ଆଦିବନ୍ଧ ବିଷୟରେ; ଯାହା ଆମ ମଣ୍ଡିଷର ଏକ ଅଂଶ ଏମାଇଗ୍ରଡାଲା^{୧୧} ପରି ଧାରଯୁକ୍ତ ଥିଲା । ଏହି ବନ୍ଧର ଦୁଇଟିଯାକ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ସ୍ତର ଆଗ୍ନେୟଶିଳା ଦ୍ୱାରା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ସେ କହିଥିଲେ, ଏହି ବନ୍ଧ ହେଉଛି, ଉପରେ ଥିବା ଅବଶେଷ (sediment) ଦ୍ୱାରା ଭର୍ତ୍ତି ହୋଇଯାଇଥିବା ଏକ ବିଦାର ବା ଫିସର ମାତ୍ର; ଭୂମିମୁସ୍ତ ବିଗଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପରକୁ ଅନ୍ତଃକ୍ଷେପିତ ହୋଇ ଆସିଥିବା ବସ୍ତୁ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନ୍ୟମାନେ ଦେଇଥିବା ମତକୁ ସେ ବିରୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ଲୋକତର୍କ କଥା ଭାବିଲେ ମୁଁ କେବେ ବି ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଅଧ୍ୟୟନ ନ କରିବାକୁ ନେଇଥିବା ଦୃଢ଼ ସଙ୍କଳ୍ପ ବିଷୟରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉନାହିଁ ।

ଜେମ୍ସନ୍‌ଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପନାରେ ଯୋଗ ଦେଇ, ସଂଗ୍ରହାଳୟର କ୍ୟୁରେଟର ମ୍ୟାକ୍‌ଗିଲିଭରେ^{୧୨}ଙ୍କ ସହ ମୁଁ ପରିଚିତ ହୋଇଗଲି । ପରେ ସେ ଷ୍ଟର୍କଲାଣ୍ଡର ପକ୍ଷୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏକ ବିଚାର ଓ ଅତି ଉତ୍ତମ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେ ମୋ ପ୍ରତି ବେଶ୍ ସଦୟ ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ସହ ମୁଁ ପ୍ରାକୃତିକ-ଇତିହାସ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲି । ସେତେବେଳେ, ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ, ମୁଁ ସମୁଦ୍ରରୁ ଗେଣ୍ଡା ଶାମୁକା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲି, ତେଣୁ ସେ ମୋତେ କିଛି ବିରଳ ଶାମୁକା ଦେଇଥିଲେ ।

ମୋର ଏହି ଦୁଇବର୍ଷର ଖରାଛୁଟି ପ୍ରାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦରେ କଟିଗଲା, ଯଦିଓ ମୋ ପାଖରେ କିଛି ନା କିଛି ବହିଥିଲା ଯାହା ମୁଁ ଆଗ୍ରହରେ ପଢୁଥିଲି । ୧୮୭୬ର ଖରାଛୁଟିରେ ମୋର ଦୁଇଜଣ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ, ପିଠିରେ ନାୟସାକ୍ ଧରି, ଲମ୍ବା ପଦଯାତ୍ରାରେ ଉତ୍ତର ଝେଲୁ ବାହାରିଲି । ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ଆମେ ୩୦ ମାଇଲ୍ ଲେଖାଏଁ ଚାଲୁଥିଲୁ, ଏ ଭିତରେ ଦିନେ ସ୍ନୋଡନ୍ (Snowdon) ପର୍ବତ ଉପରେ ବି ଚଢ଼ିଥିଲୁ । ଉତ୍ତର ଝେଲୁକୁ ମୁଁ ମୋ ଭଉଣୀ ସହ ଅଣ୍ଟା-ଯାତ୍ରାରେ ମଧ୍ୟ ଯାଇଥିଲି, ଆମ ସହ ଆମ ଲୁଗାପଟା ବ୍ୟାଗ୍ ବୋହିବା ପାଇଁ ଜଣେ ଚାକର ଥିଲା । ଶରତ ଋତୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ମିଷ୍ଟର ଓ ଝେନ୍‌ଙ୍କ ଉତ୍ତରାଘସର ଇଣ୍ଟେରରେ ଓ ମୋ ମାମୁ, ଜୋସ୍‌ଙ୍କ ⁽¹¹⁾ ମାଏରର ଇଣ୍ଟେରରେ ଶିକାର କରିବାରେ

(11) ଜୋଶିଆ ଝେକ୍‌ଉଡ, ଏଡୁରିଆ ଝାର୍କ୍ ^{୧୩} ପ୍ରତିଷ୍ଠାତାଙ୍କ ପୁଅ ।

କରୁଥିଲା । ଶିକାରରେ ମୋର ଆଗ୍ରହ ଏତେ ବେଶୀ ଥିଲା ଯେ ରାତିରେ ଶୋଇଲା ବେଳେ ମୋର ଶିକାର-ଜୋତାକୁ ଖୋଲାଗଣ୍ଡ ଖଟ ପାଖରେ ହିଁ ରଖୁଥିଲି, ଫଳରେ ସକାଳୁ ଉଠୁଊ ଅଧମିନିଟ୍ ସମୟ ବି ନଷ୍ଟ ନ କରି ଯୋତା ପିନ୍ଧି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଉଥିଲି । ଥରେ ୨୦ ଅଗଷ୍ଟ ଦିନ ଏମିତି ବି ହୋଇଥିଲା ଯେ ମାଏର ଜଷ୍ଟେଟର ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ଦୂର ଜାଗାକୁ ଖୁସିରେ ଶିକାର କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ପହଞ୍ଚିଯାଇଥିଲି ଜନ୍ତୁ ଦେଖିବା ପୂର୍ବରୁ, ଓ ଦିନ ସାରା ମୋତେ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁରକ୍ଷକ (gamekeeper) ସହ ଘଞ୍ଚପତିତ ହୃଣଭୂମି (heath) ଓ ସ୍ୱର୍ ଫର ବା ଝାଉଁ ଜାତୀୟ ଗଛ ଭିତରେ ଶିକାର ଠାବ କରିବା ପାଇଁ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ସେହି ଋତୁସାରା ଶିକାର କରିଥିବା ପ୍ରତିଟି ପକ୍ଷୀର ଠିକ୍ ହିସାବ ମୁଁ ରଖୁଥିଲି । ଓଡ଼େନ୍ ପରିବାରର^{୪୪} ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ପୁଅ କ୍ୟାପଟେନ୍ ଓଡ଼େନ୍ ଓ ତାଙ୍କ ମାମୁପୁଅ ଭାଇ ମେଜର୍ ହିଲ୍ (ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଲର୍ଡ୍ ବରଉଇକ) - ଉଭୟଙ୍କୁ ମୁଁ ବେଶ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲି । ସେମାନଙ୍କ ସହ ଦିନେ ଉଡ଼ିଆଉସ୍ରେ ଶିକାର କରୁଥିବା ବେଳେ ଜାଣି ପାରିଲି ଯେ ସେମାନେ ମୋତେ ବୋକା ବନଉଛନ୍ତି, କାରଣ ଯେତେଥର ମୁଁ ଗୁଳିକରି ପକ୍ଷୀଟିଏ ମାରିଛି ବୋଲି ଭାବୁଥିଲି, ପ୍ରତିଥର ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ବନ୍ଧୁକ ଲୋଡ୍ କଲାପରି ଅଭିନୟ କରି କହୁଥିଲେ, “ସେହି ପକ୍ଷୀଟିକୁ ତମ ହିସାବରେ ରଖନି, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ହିଁ ଗୁଳି ଚଳେଇଛି”, ଆଉ ଏହି ପରିହାସକୁ ବୁଝିପାରି ବନ୍ୟଜନ୍ତୁରକ୍ଷକ ସେମାନଙ୍କୁ ହିଁ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲା । କିଛି ଘଣ୍ଟା ପରେ ସେମାନେ ଥଟା କରୁଥିଲେ ବୋଲି କହିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଏହାକୁ ଥଟା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲି, କାରଣ ମୁଁ ଅନେକ ପକ୍ଷୀ ମାରିଥିଲେ ବି ଜାଣି ପାରିନଥିଲି ଠିକ୍ କେତୋଟି ମାରିଛି ବୋଲି ଓ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ମୋ ତାଲିକାରେ ରଖିପାରିନଥିଲି ଯଦିଓ ମୋ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଲାଗିଥିବା ସୂତାରେ ଗଣ୍ଠିବାନ୍ଧି ମୁଁ ମାରିଥିବା ପକ୍ଷୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାର ହିସାବ ରଖୁଥିଲି । ମୋର ଦୁଃସ୍ ବନ୍ଧୁମାନେ ଏହା ବୁଝିପାରିଥିଲେ ।

ଶିକାରରୁ ମୁଁ କି ଯେ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲି ! କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୋର ଏଥିପ୍ରତି ଏତେ ବେଶୀ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ଭାବେ ଲଞ୍ଜିତ ହେଉଥିଲି ନିଶ୍ଚୟ, କାରଣ ମୁଁ ନିଜକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲି ଯେ ଶିକାର କରିବା ପ୍ରାୟତଃ ଏକ ବୌଦ୍ଧିକ କାର୍ଯ୍ୟ; ଶିକାର (ଜନ୍ତୁ ବା ପକ୍ଷୀ)କୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଠାବ କରିବା ଓ ତା’ ପଛରେ ଦୌଡ଼ିବା ପାଇଁ ବେଶ୍ କିଛି କୌଶଳ ଦରକାର ।

ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ବାର୍ତ୍ତାଲାପରେ ସବୁଠାରୁ ଧୂରନ୍ଧର ଥିଲେ ସାର ଜେ. ମ୍ୟାକିନ୍‌ଟୋଶ୍ ।^{୧୧} ତାଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ୍ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋର ୧୮ ୨୭ ଶରତ ଋତୁର ମାଧ୍ୟର ପରିଦର୍ଶନ ସ୍ମରଣୀୟ । “ସେହି ଯୁବକଙ୍କ ପାଖରେ କିଛି ଅଛି ଯାହା ତା’ ପ୍ରତି ମୋ ମନରେ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି” ... ତାଙ୍କର ଏହି କଥା ମୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶୁଣି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ ଯେ ସେ ଯାହା କହୁଥିଲେ ମୁଁ ସେସବୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ ଶୁଣୁଥିଲି, କାରଣ ମୁଁ ତାଙ୍କର ଇତିହାସ, ରାଜନୀତି ଓ ନୈତିକ ଦର୍ଶନ ପରି ବିଷୟଗୁଡ଼ିକରେ କିଛି ବି ଜାଣି ନ ଥିଲି । ଜଣେ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରଶଂସା କରିବା ଜଣେ ଯୁବକଙ୍କ ପାଇଁ ଖୁବ୍ ଉତ୍ସାହଜନକ, କାରଣ ଏହା ତାକୁ ଠିକ୍ ଦିଗରେ ଆଗେଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ, ଯଦିଓ ତା’ ମନରେ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଅହଙ୍କାର ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

ମୋର ଶରତ ଋତୁର ଶିକାର ଅନୁଭୂତି ଛଡ଼ା ଲାଗ ଲାଗ ଏହି ୨-୩ ବର୍ଷର ମାଧ୍ୟର ପରିଦର୍ଶନ ବେଶ୍ ଆମୋଦଦାୟକ ଥିଲା । ଜୀବନଯାପନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ସ୍ବାଧୀନ ଥିଲା । ଗାଁର ସୁନ୍ଦର ପରିବେଶରେ ଚାଲିବା ବା ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ିବା, ଉପରଓଲିର ସଙ୍ଗାତ ଆସର ଓ ଖୁସିବାସିଆ ଗପସପ (ପାରିବାରିକ ପାର୍ଟିର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରି ନୁହେଁ), ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଖରାଦିନେ ପୁରୁଣା ପୋର୍ଟିକୋର ପାହାଚ ଉପରେ ପୁରା ପରିବାର ବସୁଥିଲା, ସାମନାରେ ଫୁଲ ବଗିଚା, ଘରର ବିପରୀତ ପଟରେ ଥିବା ହୃଦର ପାଣିରେ ତାର ତୀକ୍ଷ ବନ୍ଧ ଓ ସେଥିରେ ଥିବା ଗଛଗୁଡ଼ିକର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିଫଳନ, କାଁ ଭାଁ ମାଛଟିଏ ଡେଇଁବା ଓ ବେଳେବେଳେ ଜଳପକ୍ଷୀଟିଏର ବିଚରଣ - ମୋ ମନରେ ମାଧ୍ୟରର ଅପରାହ୍ଣର ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ଆଉ କୌଣସି ଜିନିଷ ଆଙ୍କିପାରିନଥିଲା । ମୋର ମାମୁ ଜୋସ୍‌ଙ୍କୁ ମୁଁ ଖୁବ୍ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିଲି ଏବଂ ତାଙ୍କର ବେଶ୍ ଆମ୍ଭୀୟ ଥିଲା; ସେ ନିରବ ଓ ଅବିଚଳିତ ରହୁଥିଲେ, ବରଂ ବିଚିତ୍ର ଲାଗୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ବେଳେବେଳେ ମୋ ସହ ଖୋଲା କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ସଜୋଟ ଓ ବିଶ୍ବାସଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି, ବିଚାରସମ୍ପନ୍ନ ମଧ୍ୟ । ଯାହା ଠିକ୍ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ସେଥିରୁ ତାଙ୍କୁ ଡିଜେମାତ୍ର ବିରୂପିତ କରିବାର ଶକ୍ତି କାହାରି ହେଲେ ନଥିଲା । ମନେମନେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏବେ ଭୁଲିଯାଇଥିବା ହୋରେସଙ୍କ ଛନ୍ଦମୟ କବିତା ବା ଓଡ୍ (ode)ରୁ “nec vultus tyranni, etc.”⁽¹²⁾ ^{୧୨} ପରି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲି ।

(12) Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

ଏତିକ୍‌ବରାରେ ଦୁଇଟି ସେସନ୍ ବିତାଇବା ପରେ ମୋ ବାପା ବୁଝିଗଲେ ବା ମୋ ଭଉଣୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲେ ଯେ ମୁଁ ତାଙ୍କର ହେବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ମୁଁ ଧର୍ମଯାଜକ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଜଣେ ଅଳସୁଆ, ପୁଲାଫାକିଆ ଖେଳାଳୀ-ଶିକାରୀ ହେବା ମୋ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରି ଲାଗୁଥିଲା; ମୋ ବାପା ଏହାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ଭାବିବା ପାଇଁ ମୁଁ କିଛି ସମୟ ଚାହିଁଥିଲି, କାରଣ ଏହି ବିଷୟରେ ମୁଁ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲି ବା ଭାବୁଥିଲି, ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜ୍ଞାନସ୍ତର ଚର୍ଚ୍ଚର ସମସ୍ତ ନିୟମ ପ୍ରତି ମୋର ଆସ୍ଥା ଅଛି ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାରେ ମୋର କିଛି ନୀତିଗତ ସଂଶୟ ଥିଲା; ଯଦିଓ ମୁଁ ଗ୍ରାମୀଣ ଧର୍ମଯାଜକ ହେବାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲି । ତେଣୁ ମୁଁ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ‘ପିଅରସନ ଅନ୍ ଦ କ୍ରୀଡ଼’^{୪୭} ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପୁସ୍ତକ ଆଗ୍ରହ ସହ ପଢ଼ିଲି ଏବଂ ଯେହେତୁ ସେତେବେଳେ ବାଇବେଲର ପ୍ରତିଟି ଶବ୍ଦର ସତ୍ୟତା ଓ ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥକୁ ସନ୍ଦେହ କରୁନଥିଲି, ମୁଁ ନିଜକୁ ବୁଝେଇ ଦେଇଥିଲି ଯେ ଆମ ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସକୁ ପୂରାପୂରି ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ପରମ୍ପରା ଓ ଚର୍ଚ୍ଚ ମୋତେ ପରେ କରିଥିବା ତୀବ୍ର ବିରୋଧକୁ ବିଚାର କଲେ ମୁଁ ଯେ ଦିନେ ଧର୍ମଯାଜକ ହେବାର ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲି, ତାହା ହାସ୍ୟାସ୍ତବ ମନେହୁଏ । ମୁଁ ଏହି ଅଭିଳାଷ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲି ଏବଂ ମୋ ବାପା ତାଙ୍କର ଏହି ଆଶା ପୂର୍ବରୁ କେବେ ହରେଇ ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କ୍ୟାସ୍ତ୍ରିଜ୍ ଛାଡ଼ି ‘ବାଗଲ୍’ରେ ପ୍ରକୃତିବିଦ୍ ଭାବେ ମୁଁ ଯୋଗ ଦେବା ଫଳରେ ମୋର ଏହି ଅଭିଳାଷର ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଥିଲା । ମସ୍ତକର ଗଠନ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଜଣକର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଆକଳନ କରୁଥିବା ବିଶେଷଜ୍ଞ ବା ଫ୍ରେନୋଲଜିଷ୍ଟ (Phrenologist)ଙ୍କ କଥାକୁ ଯଦି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ, ତା’ହେଲେ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଧର୍ମଯାଜକ ହେବା ପାଇଁ ବେଶ୍ ଯୋଗ୍ୟ ଥିଲି । କିଛି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ କୌଣସି ଏକ ଜର୍ମାନ୍ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସୋସାଇଟିର ସମ୍ପାଦକମାନେ ମୋତେ ମୋର ଫଟୋ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଚିଠି ଦ୍ୱାରା ଆନ୍ତରିକ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ; କିଛି ଦିନ ପରେ ସୋସାଇଟିର ଗୋଟିଏ ଅଧିବେଶନରେ ନିଆଯାଇଥିବା ପ୍ରସ୍ତାବର ନକଲ ମୁଁ ପାଇଥିଲି, ଯେଉଁଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ମୋର ମସ୍ତକର ଆକାର ଆଲୋଚନାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା ଏବଂ ଜଣେ ବକ୍ତାଙ୍କ ମତରେ ମୋର ମସ୍ତକର ‘ସମ୍ମାନ ସ୍ଥାତି’ (bump of reverence) ଅଞ୍ଚଳ ଏତେ ବିକଶିତ ଥିଲା ଯେ ଏହା ଦଶଜଣ ଧର୍ମଗୁରୁଙ୍କ ସମ୍ମାନ ସ୍ଥାତି ସହ ସମାନ ଥିଲା ।

ମୁଁ ଜଣେ ଧର୍ମଯାଜକ ହେବାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଆଯାଇଥିଲା, ତେଣୁ ମୋ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଜଂରେଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଢ଼ି ଡିଗ୍ରି ହାସଲ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସ୍କୁଲ ଛାଡ଼ିବା ପରଠାରୁ ମୁଁ କୌଣସି କ୍ଲବିକାଲ ପୁସ୍ତକ ଖୋଲି ବି ନଥିଲି, ଦୁଃଖର କଥା ଯେ ଏ’ ଦୁଇ ବର୍ଷ ଭିତରେ, ବିଶ୍ୱାସ ହେଉ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଯାହାସବୁ ଶିଖୁଥିଲି ପ୍ରାୟ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲି, ଏପରିକି କିଛି ଗ୍ରୀକ୍ ଅକ୍ଷର ବି । ତେଣୁ ଅକ୍ଟୋବର ମାସ (ସାଧାରଣ ଏଡ଼ମିଶନ୍ ସମୟ)ରେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ ନୟାଇ ଶ୍ରୋଜବରୀରେ ଜଣେ ଘରୋଇ ଶିକ୍ଷକ (ଟ୍ୟୁଟର)ଙ୍କ ପାଖରେ ପଢ଼ିଲି ଓ ବଡ଼ଦିନ ଛୁଟି ପରେ ୧୮ ୨୮ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ ଗଲି । ପରେ ପରେ ସେଠାରେ ମୁଁ ମୋର ସ୍କୁଲସ୍ତରର ଜ୍ଞାନ ପୁନର୍ବାର ହାସଲ କରି ହୋମରଙ୍କ ଗ୍ରୀକ୍ରେ ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ଓ ଗ୍ରୀକ୍ ଟେକ୍ସମେଣ୍ଟ ପରି କେତେକ ବହିର ଅନୁବାଦ କିଛିଟା ସହଜରେ କରିପାରିଲି ।

ଏଡିନବରା ଓ ସ୍କୁଲ ପରି କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ କଟାଇଥିବା ତିନି ବର୍ଷ ସମୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ଗଣିତ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଟେକ୍ସା କଲି ଓ ୧୮ ୨୮ର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ବାରମ୍ବାର ଜଣେ ଘରୋଇ ଟ୍ୟୁଟରଙ୍କ ପାଖକୁ ମଧ୍ୟ ଗଲି, ମାତ୍ର ପାଠପଢ଼ାରେ ମୁଁ ମାନ୍ଦା ଥିଲି । ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଅପ୍ରୀତିକର ଥିଲା, ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ, ବାଜଗଣିତର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ମୋତେ ଅର୍ଥହୀନ ଲାଗୁଥିଲା । ଏହିପରି ଅଧ୍ୟୟନ ହେବା ମୋର ବୋକାମି ଥିଲା; ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ଗଭୀର ଦୁଃଖ କରିଥିଲି କାରଣ ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପ୍ରମୁଖ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଅନ୍ତତଃ କିଛି ଜାଣିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଯେତେଦୂର ଆଗେଇବା କଥା, ସେତିକି ଆଗେଇ ପାରି ନଥିଲି । ଯେଉଁମାନେ ଏଥିରେ ଧୂରାଣ ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଧହୁଏ ବେଶୀ ଉନ୍ନତ । କିନ୍ତୁ କେବେ ଅତି ତଳୁଆ ଗ୍ରେଡରୁ ଅଧିକ ସଫଳତା ପାଇପାରିଥାନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରେନାହିଁ । କ୍ଲବିକ୍ରେ କଲେଜର କେତୋଟି ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ କ୍ଲବ୍ରେ ଯୋଗଦେବା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କରିନଥିଲି, ସେଥିରେ ମୋର ଉପସ୍ଥାନ ଖୁବ୍ କମ୍ ଓ ନାମକୁମାର ଥିଲା । ମୋର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷର ‘ଲିଟଲ୍-ଗୋ’ (Little-Go)ରେ ପାସ୍ ହେବା ପାଇଁ ମୋତେ ମାସେବିମାସ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା; ମୁଁ ସହଜରେ ପାସ୍ ହୋଇଥିଲି । ଆଉଥରେ, ଶେଷ ବର୍ଷରେ ମୋର ଫାଇନାଲ୍ ବି.ଏ. ପାଇଁ ନିଷ୍ପାତ ସହ କିଛି ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି; ପୁଣି କ୍ଲବିକ୍ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲି, ତା’ସହ ବାଜଗଣିତ ଓ ଜଉକିନ୍ନିଟ୍ ମଧ୍ୟ, ଯାହା ମୋର ସ୍କୁଲବେଳ ପରି ମୋ ପାଇଁ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଥିଲା । ବି.ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପାଇଁ ପାଲେଙ୍କ* ‘ଏଭିଡେନ୍ସେସ୍ ଅଫ୍ କ୍ରିଷ୍ଟିଆନିଟି’ (Paley’s ‘Evidences of Christianity’) ଏବଂ ତାଙ୍କର

‘ମୋରାଲ ଫିଲୋସଫି’ (‘Moral Philosophy’) ପଢ଼ିବା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା ଏବଂ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ପାଲେକ “Evidences” କୁ ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଏବଂ ପୁରାପୁରି ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ଲେଖିପାରିଥାନ୍ତି, ଯଦିଓ ଏହା ପାଲେକ ଭାଷାପରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇନଥାନ୍ତା । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଏବଂ ତା’ଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ‘ମୋରାଲ ଥିଓଲଜି’ (‘Moral Theology’)ରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତର୍କ ମୋତେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଓ ଉଲ୍ଲାସ ଦେଇଥିଲା ଇଉଜିଡ୍ ପରି । ଘୋଷାପାଠ ଭାବେ ଶିଖିବା ଉଦ୍ୟମ ନ କରି, ଯନ୍ ସହକାରେ ଏ’ସବୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ମୋର ଶିକ୍ଷା ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଏକମାତ୍ର ଅଂଶ ଥିଲା, ଯାହା ମୋର ମନର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଆଦୌ ଉପଯୋଗୀ ନ ଥିଲା ବୋଲି ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି ଏବଂ ଏବେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛି । ସେତେବେଳେ ପାଲେକ ଅବଧାରଣା ବା ପରିକଳ୍ପନା ବିଷୟରେ ଅଯଥା ବ୍ୟସ୍ତ ନ ହୋଇ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସେମିତି ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରି, ସେଥିରେ ଥିବା ତର୍କର ସୁଦୀର୍ଘ ଧାରାରେ ମୁଁ ଉତ୍ପଳିତ ହେଉଥିଲି ଓ ସେଥିପ୍ରତି ମୋ ମନରେ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଉଥିଲି । ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଭଲ ଭାବେ ଦେଇ, ଇଉଜିଡ୍‌ରେ ଭଲ କରି ଏବଂ କ୍ଲବିକ୍‌ରେ ଦୟନୀୟଭାବେ ଅସଫଳ ନ ହୋଇ, ଅନର୍ସ ବା ଉଚ୍ଚମାନ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ନଥିବା ସାଧାରଣ ଛାତ୍ର ସମୁଦାୟ (oi polloi) ତୁଳନାରେ ମୁଁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ତାଲିକାରେ ମୁଁ କେଉଁ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲି - ପଞ୍ଚମ, ଦଶମ ନା ଦ୍ୱାଦଶ, ତାହା ମୋର ମନେନାହିଁ ।⁽¹³⁾

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅନେକ ବିଷୟରେ ସାଧାରଣ ବକ୍ତୃତାମାଳାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଯେଉଁଥିରେ ଯୋଗଦେବା ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ନଥିଲା, ଇଚ୍ଛାଧୀନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏଡିନ୍‌ବରୋରେ ଏହିପରି ବକ୍ତୃତା ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଏତେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି ଯେ ଏଠାରେ ଏପରିକି ସେକ୍ସଭଜକ୍ସ^{୧୦} ବାକ୍‌ପଟୁ ଓ ଚମତ୍କାର ବକ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଶୁଣିବାକୁ ଯାଇନଥିଲି । ମୁଁ ଯଦି ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି, ଯେଉଁ ସମୟରେ ମୁଁ ଭୂତଭବିତ୍ ହୋଇଥିଲି, ତା’ର ଅନେକ ଆଗରୁ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତି । ତେବେ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନରେ ହେନ୍‌ସ୍ଲୋ^{୧୧}ଙ୍କ ଲେକଚରମାନ ମୁଁ ଶୁଣିଲି ଏବଂ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏହାକୁ ମୁଁ ବେଶ୍ ପସନ୍ଦ କରିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ କଲିନାହିଁ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କିଛି ବୟସ୍କ ସଦସ୍ୟଙ୍କ ସହ ହେନ୍‌ସ୍ଲୋ ନିଜ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନକୁ ନେଇଯାଆନ୍ତି - ଚାଲିଚାଲି ଅଥବା ବସରେ ବା ଜିନିଷପତ୍ର ନେବା ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ଡଙ୍ଗାରେ ଓ ସେସବୁ

(13) ଜାନୁୟାରୀ, ୧୮୩୧ ର ତାଲିକା ଅନୁଯାୟୀ ଦଶମ ସ୍ଥାନ ।

ସ୍ଥାନରେ ସେମାନେ ଦେଖୁଥିବା ବିରଳ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହିପରି ପରିଭ୍ରମଣସବୁ ବେଶ୍ ଆମୋଦଦାୟକ ଥିଲା ।

ଯଦିଓ ମୋର କ୍ୟାନ୍ସିଜ୍ ଜୀବନ କିଛିଟା ସାହୁନାଦାୟକ ଥିଲା (ଯାହା ଏବେ ଆମେ ଜାଣିବା), ତଥାପି ଏଠାରେ ମୋର ସମୟର ଘୋର ଅପତୟ ହୋଇଥିଲା, ଅତି ଦୁଃଖଦ ଭାବେ । ଗୁଲି ଫୁଟାଇବା ଓ ଶିକାର କରିବାରେ ମୋର ଅତ୍ୟଧିକ ଆଗ୍ରହ ଏବଂ ଏଥିରେ ଅସଫଳ ହେବା ପରେ ଅଶ୍ୱାରୋହଣ ପ୍ରତି ମୋର ଆକର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ କେତେଜଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଚରିତ୍ର, ନୀଚ ପ୍ରକୃତିର କ୍ରାନ୍ତାସକ୍ତ ଯୁବକଙ୍କ ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ସାମିଲ ହୋଇଗଲି । ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ଆମେମାନେ ରାତିରେ ଏକାଠି ଖାଉ (ଯଦିଓ ଏଥିରେ ଆମ ସହ କେତେକ ଉଚ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତି ଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି), ବେଳେବେଳେ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ମଦ ପିଇ, ପରେ ଖୁସିରେ ଗୀତ ଗାଉ ଓ ତାସ ଖେଳୁ । ମୁଁ ଜାଣେ, ଆମେ ଦିନରାତି ଏହିପରି ଭାବରେ ବିତାଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଲଜିତ ହେବା ଉଚିତ, କିନ୍ତୁ ମୋର କେତେକ ବନ୍ଧୁ ବେଶ୍ ଦିଲ୍‌ଦାରିଆ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏବଂ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଖୁସିଫିଜାଜିଆ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଗତ ଦିନର କଥାସବୁ ମନେ ପକାଇବାକୁ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗେ ।⁽¹⁴⁾

ତେବେ ମୁଁ ଖୁସି ଯେ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱସମ୍ପନ୍ନ ମୋର ଅନ୍ୟ ଅନେକ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ମୁଁ ହିଙ୍ଗଲୋ⁽¹⁵⁾ (ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସିନିୟର୍ ରାଙ୍ଗଲାର -Senior Wrangler)ଙ୍କ ସହ ବେଶ୍ ଘନିଷ୍ଠ ଥିଲି ଓ ଆମେ ଏକାଠି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ଧରି ଚାଲୁଥିଲୁ । ସେ ମୋଠାରେ ଚିତ୍ର ଓ ଉତ୍ତମ ଖୋଦେଇ ପ୍ରତି ରୁଚି ଜାଗ୍ରତ କରାଇଥିଲେ; ମୁଁ ସେହି ଖୋଦେଇରୁ କିଛି କିଣିଥିଲି । ମୁଁ ପ୍ରାୟତଃ ଫିଙ୍ଗିଉଇଲିୟମ୍ ଗ୍ୟାଲେରୀକୁ ଯାଉଥିଲି ଓ ମୋ ରୁଚି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଉନ୍ନତ ଥିବ, କାରଣ ମୁଁ ସବୁଠୁ ଭଲ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲି, ସେଠାକାର ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ କ୍ୟୁରେଟରଙ୍କ ସହ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲି । ଅତି ଆଗ୍ରହର ସହ ମୁଁ ସାର୍ ଜୋଶୁଆ ରିନୋଲଡସ୍କ^{*} ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିଥିଲି । ଏହି ରୁଚି ମୋର ସ୍ୱାଭାବିକ ରୁଚି ହୋଇ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହା ମୋଠାରେ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥିଲା ଏବଂ ଲଣ୍ଡନ୍‌ର ନ୍ୟାଶନାଲ୍ ଗ୍ୟାଲେରୀରେ ଥିବା ଅନେକ ଚିତ୍ର

(14) ବାପାଙ୍କ ସମସାମୟିକ ବ୍ୟକ୍ତିକଠାରୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲି ଯେ ଏହିପରି ବିଶୁଷ୍ଟ, ମଦବହୁଳ ବା ବାକାନାଲିଆନ୍ ପାର୍ଟି (Bacchanalian parties) ବିଷୟରେ ବାପା ଅତିରକ୍ତିତ କରିଛନ୍ତି । - ପ୍ରା.ତା.

(15) ରେଭରେଣ୍ଡ ସି. ହିଙ୍ଗଲେ, ହନରାରୀ କ୍ୟାନନ୍ (Canon) ଅଫ୍ ଡରହାମ୍; ଡରହାମ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପୂର୍ବତନ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ।

ମୋତେ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦିତ କରିଥିଲା; ସେବାସ୍ଥିଆନ୍ ଜେଲ୍ ପିଓମୋଙ୍କ ଚିତ୍ର ମୋ ମନରେ ପ୍ରଚୁର ଆଗ୍ରହ ଜାତ କରିଥିଲା ।

ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ମୋର ସ୍ନେହୀ ବନ୍ଧୁ ହର୍ବର୍ଟ⁽¹⁶⁾ (ଯିଏ କି ଏକ ଉଚ୍ଚ ରାଜାଲର ଡିଗ୍ରୀ ପାଇଥିଲେ)ଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ସଜାତ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ମଧ୍ୟ ସାମିଲ ହେଲି । ଏହିପରି ଲୋକଙ୍କ ସହ ମିଳାମିଶା କରି ଓ ସେମାନଙ୍କ ସଜାତ (ଗାୟନ/ବାଦନ) ଶୁଣି ଶୁଣି ସଜାତ ପ୍ରତି ମୋର ରୁଚି ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା । କିଙ୍ଗ୍ସ କଲେଜର ପ୍ରାର୍ଥନାଘରେ ସପ୍ତାହର ସବୁଦିନ (ରବିବାର ଛଡ଼ା) ଚର୍ଚ୍ଚର ସମୂହ ସଜାତ ବା ଆରୋମ୍ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ମୋର ଚାଲିବା ସମୟକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା ସମୟ ଅନୁସାରେ ଠିକ୍ କରୁଥିଲି । ଏହା ମୋତେ ଏତେ ଗଭୀର ଆନନ୍ଦ ଦିଏ ଯେ ବେଳେବେଳେ ମୁଁ ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇଉଠେ, ମୋର ମେରୁଦଣ୍ଡ ଦୋହଲି ଗଲା ପରି ଲାଗେ । ଏହି ରୁଚି ଛଳନା ବା ଅନୁକରଣ ନ ଥିଲା, କାରଣ ମୁଁ ଆପଣାଛାଏଁ କିଙ୍ଗ୍ସ କଲେଜକୁ ଯାଉଥିଲି ଓ ବେଳେବେଳେ ସଜାତ ଗୋଷ୍ଠୀର ପିଲାଙ୍କୁ ପଛସା ଦେଇ ତାଙ୍କ ଆଶୁଥିଲି ମୋ ରୁମ୍‌ରେ ଗାଇବା ପାଇଁ । ତେବେ ମୋର ଶୁଣିବା ଶକ୍ତି ଏତେ ନିମ୍ନସ୍ତରର ଓ ଦୁର୍ବଳ ଥିଲା ଯେ ବେସୁରା ସଜାତ ମୁଁ ଆଦୌ ଧରି ପାରୁ ନ ଥିଲି କିମ୍ବା ଠିକ୍ ସୁରରେ ଗାଇ ପାରୁ ନଥିଲି କି ଗୁଣୁଗୁଣୁ ବି କରିପାରୁ ନ ଥିଲି; ତଥାପି ମୁଁ କିପରି ସଜାତକୁ ଉପଭୋଗ କରିପାରୁଥିଲି, ଏହା ଏକ ରହସ୍ୟ ।

ମୋର ସଜାତପ୍ରେମୀ ସାଙ୍ଗମାନେ ମୋ ଅବସ୍ଥା ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଜାଣିପାରିଲେ ଓ ବେଳେ ବେଳେ ମୋର ପରୀକ୍ଷା ନେଇ, ମୋତେ ଏଥିରେ ପାସ୍ କରାଇ ସେମାନେ ଆମୋଦିତ ହେଉଥିଲେ । ସୁରରୁ ମୁଁ କେତୋଟି ଗୀତ ଚିହ୍ନି ପାରୁଥିଲି ଆଉ କେତେ ଶୀଘ୍ର ବା ତେରିରେ ଜାଣିପାରୁଥିଲି - ଏହା ଥିଲା ମୋର ପରୀକ୍ଷା । 'God save the king'¹⁷ - ଏହି ସୁରଟି ମୋ ପାଇଁ ଏକ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ଗୋଲକଧନ୍ଦା ଥିଲା । ମୋ ପରି ନିମ୍ନସ୍ତରର ଶ୍ରୁତିସାମର୍ଥ୍ୟ ଥିବା ଆଉ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଯେ ସେ ବଂଶୀ ବଜାଇ ପାରୁଥିଲେ । ଥରେ ଆମର ଗୋଟିଏ ସଜାତ ପରୀକ୍ଷାରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ହରାଇଦେଇ ବିଜୟର ସ୍ୱାଦ ପାଇଥିଲି ।

କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରେ ଗୋବର ପୋକ (beetle) ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ଯେତେ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲି ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାମ ମୁଁ ଏତେ ଉତ୍ସୁକତା ସହ କରି ନ ଥିଲି ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାମରୁ ମୁଁ ଏତେ ଆନନ୍ଦ ପାଇନଥିଲି । ଏହା ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ

(16) ସ୍ୱର୍ଗତ ଜନ୍ ମରିସ୍ ହର୍ବର୍ଟ, କାର୍ଡିଫ୍ ଓ ମନ୍‌ଥ ଅଞ୍ଚଳର ଗ୍ରାମ୍ୟ ନ୍ୟାୟାଳୟ ବିଚାରକ ।

ମୋର ଆବେଗ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନଥିଲା, କାରଣ ଏହି ପତଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ କଟାକଟି କରୁ ନ ଥିଲି, ଆଗରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ବର୍ଷନା ସହ ସେଗୁଡ଼ିକର ବାହ୍ୟଲକ୍ଷଣକୁ ତୁଳନା କରୁନଥିଲି, କୌଣସିମତେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ କେବଳ ନାମିତ କରିଦେଉଥିଲି । ମୋର ଆଗ୍ରହର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହେଉଛି - ଦିନେ ଗୋଟିଏ ଗଛର ପାକଳ ବକ୍ଲ ଚିରି ମୁଁ ଦୁଇଟି ବିରଳ ବିଚଳ ଦେଖିଲି, ଦୁଇ ହାତରେ ସେ ଦୁଇଟିକୁ ଧରିନେବା ପରେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରର ନୂଆ ତୃତୀୟ ବିଚଳଟିଏ ଦେଖି ତାକୁ ହାତଛଡ଼ା କରି ଦେବାକୁ ନ ଚାହିଁ, ତାହାଣ ହାତରେ ଧରିଥିବା ବିଚଳଟିକୁ ପାଟିରେ ପୁରାଇଦେଲି । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ବିଚଳଟି ହଠାତ୍ କିଛି ଅତି ପିତା ଦ୍ରବ ମୋ ପାଟି ଭିତରେ ଛାଡ଼ିଦେଲା, ଯାହା ଦ୍ଵାରା ମୋ ଜିଭ ପୋଡ଼ିଗଲା ପରି ଲାଗିଲା ଓ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ତାକୁ ପାଟିରୁ ବାହାର କରିଦେଲି; ତା'କୁ ତ ହରେଇଲି, ତୃତୀୟଟିକୁ ମଧ୍ୟ ହାତଛଡ଼ା କରିଦେଲି ।

ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ମୁଁ ବେଶ୍ ସଫଳ ଥିଲି ଓ ଦୁଇଟି ନୂଆ ଉପାୟ ବାହାର କରିଥିଲି; ଶୀତଦିନରେ ପୁରୁଣା, ବୁଡ଼ା ଗଛଗଣ୍ଡିରୁ ଶିଉଳି ଉଞ୍ଜୁରି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବ୍ୟାଗରେ ରଖିବା ପାଇଁ ଓ ତଙ୍ଗାର ତଳଭାଗର ଆବର୍ଜନାରେ ଲାଖି ଯାଇଥିବା ତଳୁଆ, ସତସତ୍ତିଆ ଜାଗାର ଲମ୍ବାଳିଆ ଗଛ (reed) ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଶ୍ରମିକକୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦେଇଥିଲି; ଏହି ଉପାୟରେ ମୁଁ କେତେକ ଅତି ବିରଳ ଜାତିର ଜୀବ ପାଇଥିଲି । ଷ୍ଟିଫେନ୍‌ଜକ୍ସ^{୧୭} ‘ଇଲଷ୍ଟ୍ରେଶନ୍‌ ଅଫ୍ ଟ୍ରିଟିଶ୍‌ ଜନସେକ୍ସ’ରେ ଯାଦୁକରୀ ଶବ୍ଦ “Captured by C. Darwin, Esq.” ଦେଖି ମୁଁ ଯେଉଁ ପରମ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିଥିଲି, ତା’ଠାରୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ କୌଣସି କବି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କବିତା ପ୍ରକାଶ ହେବାବେଳେ ପାଇନଥିବେ । ମୋର ପିଉସୀ ପୁଅ ଭାଇ ଚତୁର ଓ ଖୁସି ମିଜାଜିଆ ତରୁଣ୍ୟ ଭାରଉଇନ୍ ଫକ୍ସ^{୧୮} ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ପତଙ୍ଗ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ କଲି । ସେ ସେତେବେଳେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜଳେଜରେ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସହ ମୁଁ ଅତି ଘନିଷ୍ଠ ହୋଇଯାଇଥିଲି । ପରେ ଟ୍ରିନିଟିର ଆଲବର୍ଟ୍ ଷ୍ଟ୍ରେ (ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଜଣେ ଜଣାଶୁଣା ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵବିତ)ଙ୍କ ସହ ବେଶ୍ ପରିଚିତ ହେଲି ଓ ତାଙ୍କ ସହ ସଂଗ୍ରହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାହାରକୁ ଯାଉଥିଲି । ସେହି ଜଳେଜର ଏତ. ଟମ୍ପସନ୍‌ଙ୍କ⁽¹⁷⁾ ସହ ମଧ୍ୟ ମୋର ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା, ଯିଏକି ପରେ ଜଣେ ଅଗ୍ରଣୀ କୃଷିବିଜ୍ଞାନୀ, ବିଶାଳ ରେଳ ସଂସ୍ଥାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ପାର୍ଲୀମେଣ୍ଟ ସଦସ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜଣାପଡୁଥିଲା ଯେ ବିଚଳ ସଂଗ୍ରହରେ ଏହି ରୁଚି ମୋ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନର ସଫଳତାର ସୂଚନା ଦେଉଥିଲା ।

(17) ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସାର୍ ଏଚ୍. ଟମ୍ପସନ୍‌ (Sir H. Thompson, first Baronet)

କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍‌ରେ ମୁଁ ଧରିଥିବା ବିଟଲ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ମୋ ମନରେ ଛାଡ଼ିଯାଇଥିବା ଏକ ଅଲିଭା ଦାଗ ବିଷୟରେ ଭାବିଲେ ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ହୁଏ । ସେହିସବୁ ଜାଗା, ପୁରୁଣା ଗଛ ଓ ନଦୀ, ହ୍ରଦର ବନ୍ଧ, ଯେଉଁଠାରୁ ମୁଁ ବେଶ୍ ଭଲ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି, ମୋର ସ୍ବପ୍ନ ମନେ ଅଛି । ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥିବା ବିଟଲ୍ *Panagaeus crux-major* ^{୧୭} ସେ' କାଳରେ ବେଶ୍ 'ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ' ଭାବେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ଥରେ ତାଉନ୍ ^{୧୮} ଠାରେ ରାସ୍ତା କଡ଼ରେ ଧାଉଁଥିବା ଆଉ ଏକ ବିଟଲ୍ ଦେଖିଲି, ତା'କୁ ଧରିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଜାଣିପାରିଲି ଯେ ଏହା *P. crux-major* ଠାରୁ କିଛିଟା ଅଲଗା ଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ହେଉଛି *P. quadripunctatus* ଯାହା ଆଉ ଗୋଟିଏ କିସମ ବା ନିକଟ-ସମ୍ପର୍କିତ ଜାତିର ବିଟଲ୍ ମାତ୍ର ଓ ଏହାଠାରୁ ଆକାରରେ ସାମାନ୍ୟ ଭିନ୍ନ । ସେହି ବିଗତ ଦିନମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ଜୀବନ୍ତ *Licinus* ^{୧୯} କେବେ ହେଲେ ଦେଖିନଥିଲି, ଯାହା ବିଟଲ୍ ବିଷୟରେ ଜାଣି ନ ଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନଜରରେ କଳା କ୍ୟାରାବିଡସ୍ (Carabidous) ବିଟଲ୍‌ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଆଦୌ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ମୋ ପୁଅମାନେ ଏଠାରେ ଏହାର ଗୋଟିଏ ନମୁନା (ବିଟଲ୍) ପାଇଲେ ଓ ମୁଁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଜାଣିପାରିଲି ଯେ ଏହା ମୋ ପାଇଁ ନୂଆ ଥିଲା; ଯଦିଓ ମୁଁ କୌଣସି ବ୍ରିଟିଶ୍ ବିଟଲ୍ ବିଗତ ୨୦ ବର୍ଷ ଧରି ଦେଖିନଥିଲି ।

ମୁଁ ଏ'ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏମିତି ଏକ ପରିସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଲେଖିନାହିଁ, ଯାହାକି ଅନ୍ୟ ସବୁ ପରିସ୍ଥିତି ତୁଳନାରେ ମୋର ବୃତ୍ତିଗତ ଜୀବନ ଉପରେ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଏହାଥିଲା ପ୍ରୋଫେସର ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ସହ ମୋର ବନ୍ଧୁତ୍ବ । କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋ ଭାଇଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଥିଲି ଯେ ସେ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ବିଷୟରେ ଜାଣିଥିବା ଜଣେ ବିଦ୍ବାନ୍, ସୁତରାଂ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲି । ସେ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଦିନେ ଅପରାହ୍ଣ ସମୟରେ ମୁକ୍ତ ସଭାର ⁽¹⁸⁾ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ ଯେଉଁଠିରେ ସବୁ ସ୍ନାତକ ଛାତ୍ର ଓ ବିଜ୍ଞାନ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କେତେକ ବରିଷ୍ଠ ସଦସ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ଫକ୍ଟ୍ ଜରିଆରେ ମୁଁ ତୁରନ୍ତ ଏକ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇ ସେଠାକୁ ନିୟମିତ ଭାବେ ଗଲି । ଖୁବ୍‌ଶୀଘ୍ର ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ସହ ବେଶ୍ ପରିଚିତ ହୋଇଗଲି ଓ ମୋର କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍ ରହଣିର ଶେଷଆଡ଼କୁ ତାଙ୍କ ସହ ଅଧିକାଂଶ ଦିନ ଚାଲିଚାଲି ଯାଉଥିଲା; ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କେତେଜଣ ଶିକ୍ଷକ (Don) ମୋତେ “ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ସହ

(18) ଏ'ସବୁ ସଭାର ସଫଳ ରୂପ ହେଉଛି ୧୮୮୭ ରେ ପତିଷ୍ଠତମ ବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ କରିଥିବା ଦ କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍ ରେ କ୍ଲବ୍ (The Cambridge Ray Club), ହେନ୍‌ଲୋକ୍‌ଙ୍କ ଶୁକ୍ରବାର ସନ୍ଧ୍ୟାର ସଭା ୧୮୩୬ ରେ ବନ୍ଦ ହୋଇଯିବା ପରେ ଏହି କ୍ଲବ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଥିଲା । ପ୍ରୋଫେସର ବାବିଜାଟନ୍‌ଙ୍କ ପୁସ୍ତକ 'ଦ କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍ ରେ କ୍ଲବ୍' (୧୮୮୭) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଚାଲୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି” ବୋଲି କହୁଥିଲେ; ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିବାର ସହ ରାତ୍ରିଭୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ହେନୁଲୋ ପ୍ରାୟଶଃ ମୋତେ ଡାକୁଥିଲେ । ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ, ପତଙ୍ଗବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନବିଜ୍ଞାନ, ଖଣିଜତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଭୂତତ୍ତ୍ୱରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ଥିଲା । ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ସୁସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେଥିରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ତାଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ରୁଚି ଥିଲା । ତାଙ୍କ ବିଚାର ଶକ୍ତି ଅତି ଉତ୍ତମ ଓ ତାଙ୍କ ମାନସ ବେଶ୍ ସନ୍ତୁଳିତ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବିଶେଷ ସ୍ୱକାୟ ପ୍ରତିଭା ଅଛି ବୋଲି କେହି କହିବେ - ଏହା ମୁଁ ଭାବୁନଥିଲି ।

ସେ ଗଭୀର ଭାବେ ଧର୍ମଭାବସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲେ ଓ ଏତେ ପାରମ୍ପରିକ ଥିଲେ ଯେ ଥରେ ମୋତେ କହିଥିଲେ, ଯଦି ‘ଆର୍ଟିନାଇନ୍ ଆର୍ଟିକଲ୍’ର^୧ ଗୋଟିଏ ବି ଶବ୍ଦକୁ ବଦଳାଯାଏ ତା’ହେଲେ ସେ ମର୍ମାହତ ହେବେ । ତାଙ୍କର ନୈତିକ ଗୁଣ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ସେ ଅହଙ୍କାରୀ ନଥିଲେ, ତାଙ୍କ ମନୋଭାବ ମଧ୍ୟ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ନଥିଲା; ତାଙ୍କପରି ନିଜକୁ ଏତେ ଶିଷ୍ଟ ତଥା ବିନୀତ ମନେ କରୁଥିବା ଓ ନିଜ ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ଏତେ କମ୍ ଭାବୁଥିବା ଆଉ ଜଣେ ମଣିଷ ମୁଁ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ । ଅବିଚଳିତ ମିତ୍ରତା ସହ ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜର କରିନେବା ପରି ଭଦ୍ରୋଚିତ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ; ତଥାପି ମୁଁ ଯାହା ଦେଖୁଛି, କୌଣସି ଖରାପ କାମରେ ସେ ବେଶ୍ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ ଓ ତୁରନ୍ତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।

ଥରେ ତାଙ୍କ ସହ ଥିବାବେଳେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରେ ଏମିତି ଏକ ଭୟଙ୍କର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଲି ଯାହାକୁ ପରାସୀ ବିପ୍ଳବର କିଛି ଦୃଶ୍ୟ ସହ ତୁଳନା କରିହେବ । ଦୁଇ ଜଣ ଶବ-ଚୋର^୨ଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ଜେଲକୁ ନେବାବେଳେ କେତେଜଣ ଗୁଣ୍ଡା ସେମାନଙ୍କୁ ପୋଲିସ୍‌ଠାରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ କାଦୁଆ, ପଥୁରିଆ ରାସ୍ତାରେ ଘୋଷାଡ଼ି ଘୋଷାଡ଼ି ନେଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସାରା ଶରୀର କାଦୁଅରେ ଭରି ଯାଇଥିଲା, ମୁହଁରୁ ରକ୍ତ ବାହାରୁଥିଲା ଗୁଣ୍ଡାଙ୍କ ଗୋଜଠା ମାଡ଼ରୁ ହେଉ କି ପଥର ଯୋଗୁଁ ହେଉ; ସେମାନେ ଶବ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଜନଗହଳି ଏତେ ବେଶୀ ଥିଲା ଯେ ମୁଁ ସେହି ଦୟନୀୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ଚୋର ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ କିଛି କ୍ଷଣ ପାଇଁ ହିଁ ଦେଖିପାରିଥିଲି । ଏହି ଜୟନ୍ତ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ହେନୁଲୋଙ୍କ ମୁହଁରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ଘୃଣା ଭାବ ମୋ ଜୀବନରେ କେବେ ଦେଖିନାହିଁ । ସେ ଗହଳି ଭିତରେ ବାରମ୍ବାର ପଶିଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ଏକଦମ୍ ଅସମ୍ଭବ ଥିଲା । ସେ ମେୟରଙ୍କ ପାଖକୁ ତୁରନ୍ତ ଗଲେ, ମୋତେ ତାଙ୍କ ପଛରେ ନ ଧାଇଁ ବରଂ ଅଧିକ ପୋଲିସ୍ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ କହି । ବିଷୟଟି କ’ଣ ଥିଲା ମୁଁ ଭୁଲିଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ମୋର ମନେ ଅଛି ସେ ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ମାରି ଦିଆ ନ ଯାଇ ଜେଲକୁ ନିଆଯାଇଥିଲା ।

ହେନ୍‌ଲୋକ ବଦାନ୍ୟତାର କୌଣସି ସୀମା ନ ଥିଲା, ଯାହା ସେ ତାଙ୍କର ଗିର୍ଜା ଅଞ୍ଚଳର ଗରିବ ଅଧିବାସୀ (parishioners)ଙ୍କ ପାଇଁ କରିଥିବା ବହୁ ଉଦ୍‌କୃଷ୍ଟ ଯୋଜନାରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଥିଲା, ପରେ ସେ ହିଟ୍‌ହାମ୍‌ର ନିର୍ବାହ ଖର୍ଚ୍ଚ ମଧ୍ୟ ବହନ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ସହ ମୋର ଘନିଷ୍ଠତା ମୋ ପାଇଁ ଅକଳନୀୟ ଭାବେ ଲାଭଦାୟକ ହେବା କଥା । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏହା ହୋଇଥିଲା ମଧ୍ୟ । ଗୋଟିଏ ଛୋଟିଆ ଘଟନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ସେ କେତେ ଦୟାଶୀଳ ଓ ବିଚାରବନ୍ତ, ସେ ବିଷୟରେ ନ କହି ରହିପାରୁନି । ଥରେ ଏକ ସନ୍ତସନ୍ତ ଆ ଜାଗାରେ ପରାଗରେଶୁକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ସମୟରେ ମୁଁ ପରାଗନଳା ବାହାରିଥିବାର ଦେଖି ମୋର ଏହି ବିପ୍ଳୟକର ଆବିଷ୍କାର ବିଷୟରେ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ ଦୌଡ଼ିଲି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍‌ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଫେସର ଏହିପରି ଏକ ବିଷୟରେ କହିବା ପାଇଁ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଦୌଡ଼ିବା ଦେଖି ନ ହସି ରହି ପାରିନଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ସେ ମୋ ସହ ଏକମତ ହୋଇ କହିଲେ ଯେ ଏହି ଘଟନାଟି କୌତୂହଳଜନକ; ସେ ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କହି ମୋତେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ବୁଝାଇଦେଲେ ଯେ ଏହା ବେଶ୍ ଉଲ୍‌ଭାବେ ଜଣାଥିବା ଏକ ଘଟନା । ମୁଁ ଆଦୌ ଲଜିତ ଓ ଅପମାନିତ ନ ହୋଇ ବରଂ ଏହିପରି ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟନା ନିଜେ ଦେଖିପାରିଥିବାରୁ ଖୁସି ହୋଇ ଫେରିଥିଲି; ତେବେ ସଙ୍କଳ୍ପ କରିଥିଲି ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମୋର ଆବିଷ୍କାର ବିଷୟରେ କହିବା ପାଇଁ ଏହିପରି ଅଯଥା ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଦୌଡ଼ିବି ନାହିଁ ।

ହେନ୍‌ଲୋକ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଭିତରେ ଆଉ ଜଣେ ଥିଲେ ବରିଷ୍ଠ ଓ ଲକ୍ଷପ୍ରତିଷ୍ଠ ଡକ୍ଟର ହେସ୍‌ଲି^{୧୯} ଏବଂ ତାଙ୍କ ସହ ରାତିରେ ଚାଲି ଚାଲି ମୁଁ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲି । ସାର ଜେ. ମ୍ୟାକିଷୋର୍‌ଙ୍କ ପରେ କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି, ଯାହାଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ କିଛି ଶୁଣୁଥିଲି । ହେନ୍‌ଲୋକ ସହ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ରହୁଥିଲେ ତାଙ୍କର ଶାଳକ ଲିଓନାର୍ଡ୍ ଜେନିନ୍ (୧୯) ଯିଏକି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସରେ

(୧୯) ମି. ଜେନିନ୍ (ଏବେ ବ୍ଲୋମ୍‌ଫିଲ୍ଡ - Blomefield) 'ଜୁଓଲଜି ଅଫ୍ ଦ ଇୟେଜ୍ ଅଫ୍ ଏନ୍.ଏମ୍.ଏସ୍. ବାଗଲ୍' ('Zoology of the Voyage of H.M.S. Beagle')ରେ 'ମତ୍ସ୍ୟ'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ବହୁ ପେପରର ଲେଖକ ମଧ୍ୟ । ୧୮୮୭ରେ ସେ ଆତ୍ମଜୀବନୀର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ, 'ଚାପ୍ଟର୍ସ୍ ଇନ୍ ମାଇ ଲାଇଫ୍' ('Chapters in my Life') ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରସାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଛାପିଥିଲେ ଓ ପରେ ଏଥିରେ ଆଉ କିଛି ମିଶାଇଥିଲେ (ତାରିଖ ନ ଲେଖି) । ସୁପରିଚିତ ସୋମ୍ ଜେନିନ୍ (Soame Jenyns) ହେଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ଭାଇ (କଜିନ୍) ।

କେତୋଟି ଭଲ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଫେନ୍ସ୍‌ (Swaffham Bulbeck) ସାମାନ୍ୟତା ତାଙ୍କର ପାର୍ସୋନେଜ୍ ବା ଚର୍ଚ୍ଚରେ ପ୍ରିଣ୍ଟମାନେ ରହିବା ପାଇଁ ଥିବା ଘରରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରୁଥିଲି ଏବଂ ଅନେକଥର ତାଙ୍କ ସହ ଚାଲିଚାଲି ଯାଉଥିଲି ଓ ସେ ସମୟରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲି । ମୋଠାରୁ ବୟସରେ ବଡ଼ ଓ ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ନଥିବା ହେନ୍‌ଲୋକ୍ କେତେଜଣ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ପରିଚିତ ହେଲି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ଷ୍ଟରଲ୍ୟାଣ୍ଡୀୟ ଥିଲେ ଯିଏକି ସାର୍ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାର ରାମ୍‌ସେଙ୍କ ଭାଇ, ଓ ଜିସସ୍ କଲେଜର ଟ୍ୟୁଟର ଥିଲେ; ସେ ବେଶ୍ ଦିଲ୍‌ଦାରିଆ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବେଶାଦିନ ବଞ୍ଚିନଥିଲେ । ଆଉ ଜଣେ ଥିଲେ ମି. ଡାଏସ୍‌, ଯିଏ ପରେ ଡିନ୍ ଅଫ୍ ହେରେଫୋର୍ଡ୍ ହେଲେ, ଏବଂ ଗରିବଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ସଫଳତା ଯୋଗୁଁ ବେଶ୍ ଜଣାଶୁଣା ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ତରର ଅନ୍ୟମାନେ ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ସହ ବେଳେବେଳେ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଦୂରସ୍ଥାନକୁ ପରିଭ୍ରମଣରେ ଯାଉଥିଲେ, ଯେଉଁଠିରେ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବାକୁ ମୋତେ ଅନୁମତି ଦେଉଥିଲେ । ସେମାନେ ବେଶ୍ ଗ୍ରହଣୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ।

ବିଗତ ଦିନଗୁଡ଼ିକୁ ମନେପକାଇ ମୁଁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚି ଯେ ସାଧାରଣ ଯୁବକଙ୍କ ଠାରୁ ମୁଁ କିଛିଟା ଉନ୍ନତ ଥିଲି, ନ ହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ, ଯେଉଁମାନେ କି ମୋଠାରୁ ବୟସରେ ବଡ଼ ଓ ଶୈକ୍ଷିକ ପଦପଦବୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଚ୍ଚରେ ଥିଲେ, କେବେ ବି ମୋତେ ସେମାନଙ୍କ ସହ ମିଶିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇନଥାନ୍ତେ । ମୁଁ କୌଣସି ଭାବରେ ଯେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ଏବଂ ମୋର ଜଣେ ଖେଳୁଆଡ଼ ବନ୍ଧୁ ଚର୍ଚ୍ଚର୍ ମୋତେ ବିଚଳମାନଙ୍କୁ ନେଇ କାମ କରିବା ଦେଖି କହିଲେ ଯେ ଦିନେ ମୁଁ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ଫେଲୋ (FRS) ହେବି; ତାଙ୍କର ଏହି କଥା ମୋତେ ଅତି ଉତ୍ତେଜ ଓ ହାସ୍ୟାସ୍ବଦ ଲାଗିଥିଲା ।

କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରେ ମୋର ଶେଷ ବର୍ଷରେ ଯନ୍ତ୍ର ଓ ଆଗ୍ରହରେ ମୁଁ ହମ୍‌ବୋଲ୍‌ଙ୍କ^{୨୭} ‘ପର୍ସନାଲ୍ ନାରାଟିଭ୍’ (‘Personal Narrative’) ପଢ଼ିଲି । ଏହା ଓ ସାର୍ ଜେ. ହରଶଲ୍‌ଙ୍କ^{୨୮} ‘ଇଣ୍ଟ୍ରୋଡ଼କ୍‌ସନ୍ ଟୁ ଦ ଷ୍ଟଡି ଅଫ୍ ନେଚୁରାଲ ଫିଲୋସଫି’ (‘Introduction to the Study of Natural Philosophy’), ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ମହାନ ଉତ୍ସାରକୁ କିଛି ଅବଦାନ (ଅତି ନ୍ୟୁନ ହେଉ ପଛେ) କରିବାକୁ ମୋ ଭିତରେ ଗଭୀର ଉତ୍ସାହ ଉଦ୍ବେଜ କରିଥିଲା । ଆଉ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବା ତତ୍ତ୍ବନେ ବହି ଏ ଦୁଇଟି ପରି ଏତେ ମାତ୍ରାରେ ମୋତେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ନ ଥିଲା । ସ୍ବେନ୍‌ ଟେନେରିସ୍‌^{୨୯} ଦ୍ଵାପ ବିଷୟରେ ହମ୍‌ବୋଲ୍‌ଙ୍କ ପୁସ୍ତକରୁ ଦୀର୍ଘ ଅଂଶମାନ

ଉଦ୍ଧାର କରି ହେନ୍‌ଲୋ, ରାମ୍‌ସେ^{୨୨} ଓ ଡାଏସ୍କ ସହ ଥରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ପଡ଼ିଥିଲି, କାରଣ ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ଟେନେରିଫର ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ କହିଥିଲି ଏବଂ କେତେଜଣ ସେଠାକୁ ଯିବେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ଯଦିଓ ଏଥିରେ ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତାର ଅଭାବ ଥିଲା ବୋଲି ମୋର ମନେହୁଏ । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଏ ବିଷୟରେ ବେଶ୍ ଆଗ୍ରହୀ ଓ ଉତ୍ସାହୀ ଥିଲି, ଲଣ୍ଡନର ଜଣେ ବ୍ୟବସାୟୀଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ଯାଉଥିବା ଜାହାଜ ବିଷୟରେ ବୁଝିବାକୁ ମଧ୍ୟ କହିଥିଲି, କିନ୍ତୁ ମୋ ଯୋଜନାଟି କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଯୋଗୁଁ ।

ଖରାଛୁଟିରେ ମୁଁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଗୋବର ପୋକ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲି, କିଛି ପଢ଼ାପଢ଼ି କରୁଥିଲି ଓ ଛୋଟକାଟିଆ ଗସ୍ତରେ ଯାଉଥିଲି । ଶରତ ଋତୁରେ ମୋର ପୂରା ସମୟ କଟୁଥିଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ଉଡ଼୍‌ହାଉସ୍ ଓ ମାଏରଠାରେ ଶିକାର କରିବାରେ, ବେଲେବେଲେ ଇଟନ୍ (Eyton)ର ଯୁବ ଇଟନ୍‌ଙ୍କ^{୨୩} ସହ । ମୋଟ ଉପରେ ମୁଁ କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍‌ରେ କଟାଇଥିବା ତିନି ବର୍ଷ ମୋ ସୁଖମୟ ଜୀବନର ସବୁଠୁ ବେଶୀ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ସମୟ ଥିଲା, କାରଣ ମୋ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଥିଲା ଓ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ଖୁସିମନରେ ରହୁଥିଲି ।

ପ୍ରଥମେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟମାସ (ବଡ଼ଦିନ) ବେଳକୁ କ୍ୟାମ୍ପିଜ୍ ଆସିଥିବାରୁ, ମୋର ଫାଇନାଲ୍ ପରୀକ୍ଷା ପରେ ୧୮୩୧ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ ଦୁଇଟି ଟର୍ମ୍ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲି; ଏବଂ ସେତେବେଳେ ହେନ୍‌ଲୋ ମୋତେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ପ୍ରରୋଚିତ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସ୍ରୋପ୍‌ସାୟାରକୁ ଫେରିବା ପରେ ମୁଁ କିଛି ଛେଦ (section) ପରୀକ୍ଷା କଲି ଓ ଶ୍ରୋଜ୍‌ବରୀ ଅଞ୍ଚଳର ରଜିନ୍ ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲି । ପ୍ରଫେସର ସେଜ୍‌ଉଜକ୍ ଠିକ୍ କରିଥିଲେ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ଆରମ୍ଭରେ ଉତ୍ତର ଝେଲ୍‌ ଯାଇ ସେଠାକାର ପୁରାତନ ପ୍ରସ୍ତର ଉପରେ ଭୂତାତ୍ମିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ହେନ୍‌ଲୋ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ସହ ନେବାକୁ⁽²⁰⁾ । ସେ ଅନୁସାରେ ସେ ଆସିଲେ ଓ ରାତିରେ ବାପାଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ ।

(20) ଏହି ଯାତ୍ରା କଥା ପଢ଼ିଲେ ବାପା ସେଜ୍‌ଉଜକ୍‌ଙ୍କ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ଗପ କହିଥାନ୍ତି: ଦିନେ କୌଣସି ଏକ ଛୋଟ ପାତୁଶାଳା ଛାଡ଼ି ଫେରିଆସିବା ବେଳେ ମାଇଲେ ଦି ମାଇଲ ଚାଲିସାରିବା ପରେ ସେଜ୍‌ଉଜକ୍‌ ହଠାତ୍ ଅଟକିଗଲେ; “ସେହି ଦୁଷ୍ଟ ବଦମାସ” (ପରିଚାରକ) ହାତରେ ରୁମ୍‌ର ପରିଚାରିକାକୁ ଦେବା ପାଇଁ ସେ ଦେଇଥିବା ଛ ପେନ୍‌ (six pence) ତା’କୁ ସେ ଦେଇଛି ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ହେବା ପରେ ସେ ଫେରିବେ ବୋଲି ଅଡ଼ିବସିଲେ । ପରିଚାରକ ଜଣକ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା କରିଛି ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ ବୋଲି ବୁଝିବା ପରେ ହିଁ ସେ ଫେରି ଆସିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ।

ସେଦିନ ରାତିରେ ତାଙ୍କ ସହ ମୁଁ ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ କଥା ହୋଇଥିଲି କିନ୍ତୁ ଏହା ମୋ ମନରେ ଏକ ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଗୋଟିଏ ପୁରୁଣା ବାଲିଗୋଡ଼ିଭରା ଗାଡ଼ିଆ (gravel-pit) ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବା ସମୟରେ ଜଣେ ଶ୍ରମିକଙ୍କଠାରୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲି ଯେ ସେ ସେହି ଗାଡ଼ିଆରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳ ଅଞ୍ଚଳର କୁଣ୍ଡଳାକାର ଗେଣ୍ଡା ପରି ପ୍ରାଣୀର ଏକ ପୁରୁଣା, ଘଷରା ଖୋଳାପା ବା ଭୋଲ୍ୟୁର୍^୧ ଖୋଳପାଟିଏ ପାଇଛନ୍ତି, ଯାହା ଦେଖିବାକୁ ଛୋଟଛୋଟ କଟେଜର ‘ଟିମିନି ଟାଇଲ୍’ ପରି ଏବଂ ଯେହେତୁ ସେ ସେହି ଖୋଳପାକୁ ବିକିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହଁନ୍ତି, ମୁଁ ମାନିଗଲି ଯେ ସେ ସତରେ ସେଇଟିକୁ ସେଇ ଗାଡ଼ିଆରୁ ହିଁ ପାଇଛନ୍ତି । ଏ’ ବିଷୟ ମୁଁ ସେକ୍ତରଜକ୍ଷୁ ଜଣାଇଲି ଓ ସେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କହିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ସେଇଟିକୁ କିଏ ଗାଡ଼ିଆ ଭିତରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଛି; ସେ ପୁଣି କହିଲେ ଯଦି ସତରେ ଗାଡ଼ିଆ ଭିତରେ ସେ ଖଣ୍ଡଟି ପୋତି ହୋଇ ରହିଥିଲା, ତା’ ହେଲେ ଏହା ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଁ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟଜନକ ହେବ, କାରଣ ଏହା ଦ୍ୱାରା ମିଡ୍‌ଲାଣ୍ଡ୍ ପ୍ରଦେଶ (Midland Counties)ର ଅଗଭୀର ନିକ୍ଷେପ (superficial deposits) ବିଷୟରେ, ଆମର ସବୁ ଜ୍ଞାନ ପୂରାପୂରି ଭୁଲ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯିବ । ଏହି ଗ୍ରୀଭେଲ୍-ଶଯ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତରେ ହିମ ଯୁଗ (glacial period)ର, ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମୁଁ ସେଥିରେ ଭଙ୍ଗା ଆକର୍ଷକ ଖୋଳପା ଦେଖୁଛି । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ମିତ ହେଲି ଯେ ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳୀୟ ଖୋଳପାଟିଏ ଜଂଲଣର ମଧ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ମିଳିବା ପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ତଥ୍ୟ ଜାଣିବା ପରେ ସେ ଖୁସି ହୋଇ ନ ଥିଲେ କାହିଁକି । ଯଦିଓ ମୁଁ ବହୁ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିଛି, ମୋତେ ଆଗରୁ କିଛି ବି ଏତେ ଭଲଭାବେ ବୁଝିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇନଥିଲା ଯେ ବିଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଅଧ୍ୟୟନ, ଯେଉଁଥିରୁ ସାଧାରଣ ନିୟମ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।

ପରଦିନ ସକାଳେ ଆମେ ଉତ୍ତର ଝେଲ୍‌ସର ଲାଙ୍ଗୋଲେନ୍ (Llangollen), କନ୍‌ୱେ (Conway), ବାଙ୍ଗୋର (Bangor) ଓ କ୍ୟାପେଲ କ୍ୟୁରିଗ୍ (Capel Curig) ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିଲୁ । ଏହି ଗସ୍ତ, କୌଣସି ଦେଶର ଭୂତାତ୍ମିକ ଦିଗ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାରେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଉପାଦେୟ ଥିଲା । ସେକ୍ତରଜକ୍ଷୁ ନିଜେ ଯାଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳ ସହ ସମାନ୍ତରଭାବେ ରହିଥିବା ଅଞ୍ଚଳକୁ ମୋତେ ପଠାଉଥିଲେ ଓ ମୋ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଥିଲା ପଥର ନମୁନାଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ସହ ମାନଚିତ୍ରରେ ସ୍ତରବିନ୍ୟାସ (stratification)

ଚିହ୍ନିତ କରିବାକୁ । ସେ ଯେ ଏହା ମୋର ଭଲ ପାଇଁ କରିଥିଲେ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, କାରଣ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଯୋଗ୍ୟତା ବା ଜ୍ଞାନ ମୋର ପ୍ରକୃତରେ ନ ଥିଲା । କିଛି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟନାକୁ, ଯେତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଉ ପକ୍ଷେ, ଆମେ କେମିତି ସହଜରେ ନଜରଅନ୍ଧାଜ ବା ଅଣଦେଖା କରିଦେଉଛେ ଯଦି ପୂର୍ବରୁ ତାକୁ କେହି ଦେଖିନଥାନ୍ତି, ତା'ର ଏକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଆ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମୁଁ ଏହି ଗନ୍ତରେ ପାଇଲି । ସିଡ଼ବ୍ୟୁଏମ୍ ଇଡ଼ସ୍‌ଲରେ^{୨୦} ଆମେ ବହୁ ସମୟ କଟାଇ ଅତି ଯତ୍ନରେ ସବୁ ଶିଳାକୁ ତନ୍ତୁତନ୍ତୁ କରି ଦେଖୁଲୁ, କାରଣ ସେଥିରେ ଜୀବାଶ୍ମ ପାଇବା ପାଇଁ ସେଇଊଇକ୍ ବ୍ୟଗ୍ର ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ବି ଆମ ଚାରିପଟେ ବରଫ-ସମ୍ପର୍କିତ ଗ୍ଲୋସିଆଲ୍ ଘଟନାର ଲେଖମାତ୍ର ଚିହ୍ନ ବି ପାଇପାରିଲୁ ନାହିଁ; ଆମେ ସରଳ, ସାଧାରଣ ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଥିବା ପଥର, ଧାରରେ ଝୁଲି ରହିଥିବା ବଡ଼ ବଡ଼ ପଥର ଓ ଭୂଭାଗର ଅଗରେ ତଥା ପାଖରେ ଥିବା ହିମସ୍ରୋତରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ପଥରଗଡ଼ା - କିଛି ବି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିଲୁ ନାହିଁ । ତଥାପି ଏହିସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟନା ଏତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ‘ଫିଲୋସଫିକାଲ୍ ମାଗାଜିନ୍’ (*Philosophical Magazine*)⁽²¹⁾ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ମୋର ଏକ ପେପରରେ ମୁଁ ଏ’ ବିଷୟରେ ଲେଖିଥିଲି, ନିଆଁରେ ଜଳିପୋଡ଼ି ପାଉଁଶ ହୋଇଯାଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଘର ନିଜ କାହାଣୀ ଏତେ ସରଳ ଭାବେ କହିପାରେ ନାହିଁ ଯେମିତି ଏହି ଉପତ୍ୟକା କହିପାରୁଛି । ଯଦି ଏହି ଉପତ୍ୟକା ଏବେ ଏକ ହିମସ୍ରୋତ ଦ୍ଵାରା ଆବୃତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତା, ତା’ହେଲେ ଏ’ ସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟନା ଏତେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଜଣାପଡ଼ି ନଥାନ୍ତା ।

କ୍ୟାପେଲ୍ କ୍ୟୁରିଗରେ ମୁଁ ସେଇଊଇକ୍ ଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାସ୍ତାରେ ନ ଯାଇ କମ୍ପାସ୍ ଓ ମାନଚିତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ସିଧାସଳଖ ବାରମ୍ବାର ଅଭିମୁଖେ ଗଲି । ଏହିପରି ଯାତ୍ରା ମୋ ପାଇଁ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଥିଲା କାରଣ ମୁଁ କିଛି ଅଭୂତ ଜାଗା ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଜଙ୍ଗଲ ଦେଖିଲି । ବାରମ୍ବାରରେ ପଢୁଥିବା ମୋର କେତେକ କ୍ୟାସ୍ଟିକ୍‌ସାଥୀଙ୍କୁ ଭେଟିବାକୁ ମୁଁ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲି; ସେଠାରୁ ଶ୍ରୋଙ୍ଗବରୀ ଓ ମାଏରକୁ ଫେରିଲି ଶିକାର ପାଇଁ, କାରଣ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଭାବିଥିବି ଯେ ଭୂତତ୍ତ୍ଵ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ପ୍ରଥମ କିଛିଦିନର ହରଡ଼ ଚଢ଼େଇ ଶିକାରରୁ ମିଳିବାକୁ ଥିବା ଆନନ୍ଦକୁ ହାତଛଡ଼ା କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ପାଗଳାମୀ ହେବ ।

(21) ‘ଫିଲୋସଫିକାଲ୍ ମାଗାଜିନ୍’ ୧୮୪୨ ।

ଉତ୍ତର ଡେଲ୍ଟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଗସ୍ତରୁ ଘରକୁ ଫେରି ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ଚିଠିରୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଉଛି ଯେ ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ତାଙ୍କ ସହ ବିନା ଦରମାରେ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ତ୍ୱାବେ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିବା ଯେକୌଣସି ଯୁବକଙ୍କୁ ନିଜ କ୍ୟାବିନ୍‌ର ଏକ ଅଂଶ ଛାଡ଼ିଦେବା ପାଇଁ ଜାହାଜର କ୍ୟାପଟେନ୍ ଫିଜ୍-ରୟ** ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ସେତେବେଳର ଘଟନାକ୍ରମର ବିବରଣୀ ମୋର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ଦେଇସାରିଛି । ଏଠାରେ କେବଳ ଏତିକି ଲେଖିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ବ୍ୟଗ୍ର ଥିଲି, କିନ୍ତୁ ବାପା ଏହାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ; ଯଦିଓ ମୋର ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ସେ କହିଥିଲେ, “ଯଦି କାଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତୁମକୁ ଯିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦିଅନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ମୁଁ ମୋର ସ୍ୱାକୃତି ଦେବି ।” ତେଣୁ ସେ ଦିନ ଅପରାହ୍ନରେ ହିଁ ମୁଁ ଚିଠି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେଲି । ତା’ ପରଦିନ ସକାଳେ ମୁଁ ମାଏର ଗଲି ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପହିଲା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ । ଶିକାର କରୁଥିବା ଅବସରରେ ମୋର ମାମୁ (22) ଖବର ଦେଲେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖାକରିବାକୁ । ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ ଯେ ସେ ମୋତେ ସାଥରେ ନେଇ ଶ୍ରେଣ୍ଡବରୀ ଆସିବେ ମୋ ବାପାଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାପାଇଁ, କାରଣ ତାଙ୍କ ମତରେ ମୁଁ ବାଗଲ୍‌ରେ ଯିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବୁଦ୍ଧିମାନୁର କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ବାପାଙ୍କ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଯୁଥବାର ସବୁଠାରୁ ବିଜ୍ଞ ତଥା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିକ ଭିତରୁ ମୋ ମାମୁ ଜଣେ; ତେଣୁ ସେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଅତି ସଦୟତାବେ ରାଜି ହୋଇଗଲେ । କ୍ୟାପ୍ଟେନ୍‌ରେ ମୁଁ ବେଶ୍ ଖର୍ଚ୍ଚା ଥିଲି ଓ ବାପାଙ୍କୁ ସାହୁନା ଦେବାକୁ ଯାଇ କହିଲି “ମୁଁ ଅତିଶୟ ଚଳାଖ ହୋଇଥିଲେ ହିଁ ବାଗଲ୍-ଯାତ୍ରାରେ ମୋ ଭଉଁଠାରୁ ଅଧିକ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବି ।” (“that I should be deuced clever to spend more than my allowance whilst on board of the Beagle.”) କିନ୍ତୁ ସେ ମୁରୁକି ହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ସେମାନେ ମୋତେ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ତୁମେ ବେଶ୍ ଚତୁର” ।

ପରଦିନ ମୁଁ ହେନ୍‌ଲୋକ୍‌କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ କ୍ୟାପ୍ଟେନ୍ ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିଲି ଓ ତା’ପରେ ଲଣ୍ଡନକୁ ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ; ପରେ ପରେ ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାହୋଇଗଲା । ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କ ସହ ମୋର ଘନିଷ୍ଠତା ବଢ଼ିବା ପରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଶୁଣିଲି ଯେ ମୋର ନାକର ଆକୃତି ଯୋଗୁଁ ମୋତେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେବାର ଆଶଙ୍କା ଥିଲା ! ସେ ଲାଭାଚରକର*** ଜଣେ ବିଦଗ୍ଧ ଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ ଓ ଦୃଢ଼ନିଷ୍ଠ

(22) ଜେମିଆ ଡେବିଡ଼

ଥିଲେ, ଯେକୌଣସି ଜଣେ ଲୋକର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତା'ର ଲକ୍ଷଣରୁ ସେ ଜାଣିପାରିବେ; ଏବଂ ସେ ସନ୍ଦେହ କରୁଥିଲେ ଯେ ମୋ ନାକପରି ନାକଥିବା କୌଣସି ଲୋକର ଏହି ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଶକ୍ତି ଓ ସକଳ ନଥିବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୋ ନାକ ଯେ ଭୁଲ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲା, ସେ ବିଷୟରେ ସେ ପରେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଥିଲା, ସେ ଭବ୍ୟ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ : ନିଷ୍ଠାର ସହ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଉଦାରତା ସହ ଭୁଲ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ, ସାହସୀ, କୃତସକଳ, ଅଦମ୍ୟ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ସତାର୍ଥମାନଙ୍କର ଜଣେ ଆବେଗାନ୍ୱିତ ବନ୍ଧୁଥିଲେ । କୌଣସି ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ ବା ଜଞ୍ଜାଳକୁ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ଯିଏ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ, ତାର ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ବେଶ୍ ସୁନ୍ଦର ଓ ଅତି ସମ୍ମାନନୀୟ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ; ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶିଷ୍ଟ ଆଚରଣ ତାଙ୍କ ମାମୁ ବିଖ୍ୟାତ ଲର୍ଡ୍ କ୍ୟାଷଲରାଙ୍କ ସହ ମେଳ ଖାଉଥିଲା ବୋଲି ରିଓର ଜଣେ ଧର୍ମଯାଜକଙ୍କ ଠାରୁ ଶୁଣିଲି । ତା' ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କ ଚେହେରାରୁ ଅନେକ କିଛି ସେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ଚାର୍ଲସ୍-II କ ଠାରୁ ପାଇଥିବେ ବୋଲି ମୋ ଧାରଣା, କାରଣ ତ. ଷ୍ଟାଲିର୍^{୨୪} ମୋତେ ଦେଇଥିବା ଏକ ଫଟୋ-ସଂଗ୍ରହରୁ ଗୋଟିଏ ଫଟୋ ସହ ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କ ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବା ଦେଖି ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲି, ଓ ଫଟୋ ତଳେ ଲେଖାଥିବା ନାମ ଥିଲା, Ch. E. Sobieski Stuart, Count d'Albanie,⁽²³⁾ ଯିଏକି ସେହି ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଜଣେ ବଂଶଧର ।

ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କ ମିଜାଜ୍ ଆତି ଅନୁଶୋଚନୀୟ ଥିଲା । ସ୍ୱାଭାବିକତାବେ ସକାଳବେଳା ଏହା ଖୁବ୍ ଖରାପ ରହୁଥିଲା, ସାଧାରଣତଃ ତାଙ୍କର ଜଗଲଦୃଷ୍ଟିରେ ଜାହାଜର କିଛି ନା କିଛି ଅସଜାତି ପଡ଼ିଯାଉଥିଲା ଓ ସେ କଠୋରଭାବେ ନିନ୍ଦା କରିବାରେ ହେଲା କରୁ ନଥିଲେ । ସେ ମୋ ପ୍ରତି ଅତି ସଦୟ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସହ ଏକାଠି ରହିବା ବେଶ୍ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ; ବିଶେଷତଃ ଘନିଷ୍ଠ ସହଯୋଗୀଭାବେ ଏକା କ୍ୟାବିନରେ ରହୁଥିବାରୁ ଓ ନିଜ ଖାଇବା ପିଇବା ଆଉ ରହିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ନିଜେ କରୁଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ । ଆମ ଭିତରେ ଅନେକ ଥର ଝଗଡ଼ା ହୋଇଛି; ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ, ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାର ଆରମ୍ଭରେ ସେ ବ୍ରାଜିଲର ବାହିଆ (Bahia) ଠାରେ କ୍ରୀତଦାସ

(23) ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ Count d'Albanie କ ସିଂହାସନ ପାଇଁ ଦାବି ଏକ କାଳ୍ପନିକ କଥା ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । 'କ୍ୱାର୍ଟରଲି ରିଭ୍ୟୁ' ('Quarterly Review') (୧୮୪୭, ଖଣ୍ଡ Lxxi, ପୃ. ୮୩) ଓ ହେୟାର୍ଡ୍ 'ବାଇଓଗ୍ରାଫିକାଲ ଏଣ୍ଡ କ୍ରିଟିକାଲ ଏସେସ୍' (Haywards 'Biographical and Critical Essays') (୧୮୭୩, ଖଣ୍ଡ ii, ପୃ. ୨୦୧) ଦୃଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ପ୍ରଥାକୁ, ଯାହାକୁ ମୁଁ ଘୃଣାକରେ, ସମର୍ଥନ ଜଣାଇ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ଏବଂ କହିଲେ ଯେ ସେ ନିକଟରେ ଜଣେ କ୍ରୀତଦାସ-ମାଲିକଙ୍କୁ ଦେଖା କରିଥିଲେ, ଯିଏକି ତାଙ୍କର ଅନେକ କ୍ରୀତଦାସଙ୍କୁ ଫିଙ୍ଗି-ରକ୍ଷାକ୍ଷ ସହ ଭେଟ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଥିଲେ, ସେମାନେ ଖୁସିରେ ଅଛନ୍ତି କି, ଓ ସେମାନେ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି କି, ଉତ୍ତରରେ ସବୁ କ୍ରୀତଦାସ ମନା କରିଥିଲେ । ମୁଁ ବୋଧହୁଏ ବିଦ୍ରୁପାତ୍ମକ ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ କରିଥିଲି, ମାଲିକଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ କ୍ରୀତଦାସମାନଙ୍କର ଏହି ଉତ୍ତରର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଅଛି ବୋଲି ସେ ଭାବୁଛନ୍ତି କି ? ଏହା ଶୁଣି ସେ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ରାଗିଗଲେ ଓ କହିଲେ, ଯେହେତୁ ତାଙ୍କ କଥା ମୁଁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରୁଛି, ଆମେ ଆଉ ଏକାଠି ରହିବା ଅନୁଚିତ । ମୁଁ ଭାବିଲି, ମୋତେ ଜାହାଜ ଛାଡ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଯିବ; ଏମିତି ଖବର ଶୀଘ୍ର ରାଷ୍ଟ୍ର ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହା ହୋଇଥିଲା ମଧ୍ୟ, କାରଣ କ୍ୟାପ୍ଟେନ୍ ତାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲେ ମୋତେ ଗାଳି ଦେଇ ତାଙ୍କ ରାଗ ଶାନ୍ତ କରାଇବା ପାଇଁ । ଜାହାଜର କନିଷ୍ଠ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକୋଷ ବା ଗନ୍‌ରୁମ୍ (gunroom)ରେ ଥିବା ଅଫିସରମାନେ ମୋତେ ତାଙ୍କ ସହ ରହିବା ଓ ଖାଇବା ପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଠାରେ ଏଥିପାଇଁ ଗଭୀର ଭାବେ କୃତଜ୍ଞ । କିନ୍ତୁ କିଛି ସମୟ ପରେ ଫିଙ୍ଗି-ରକ୍ଷା ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ମହାନୁଭବତା ଦେଖାଇଲେ ଓ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା ସହ ଜଣେ ଅଫିସରଙ୍କୁ ମୋ ପାଖକୁ ପଠାଇ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ତାଙ୍କ ସହ ଆଗପରି ରହିବା ପାଇଁ ।

ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ବହୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ମହାନ ଥିଲା ।

ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ମୋ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟନା ଥିଲା ଏବଂ ଏହା ମୋର ବୃତ୍ତିଗତ ଜୀବନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥିଲା, ଅଥଚ ଏହା ମୋର ମାମୁ ତାଙ୍କ ଗାଡ଼ିରେ ୩୦ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଥିବା ଶ୍ରୋଭରାକୁ ମୋତେ ସାଥରେ ନେଇ ଆସିବା ପରି ଏକ ଛୋଟ କଥା ଉପରେ, ଯାହା ଖୁବ୍ କମ୍ ମାମୁମାନେ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ମୋର ନାକର ଆକୃତି ପରି ଏକ ତୁଚ୍ଛ ବିଷୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିଲା । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଅନୁଭବ କରେ ଯେ ମୋର ପ୍ରକୃତ ତାଲିମ ବା ମୋର ମାନସ-ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଏହି ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ପ୍ରତି ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ; ପ୍ରାକୃତିକ ଇତିହାସର ବହୁ ବିଭାଗ ପ୍ରତି ମୁଁ ସମନ୍ୱୟ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇପାରିଲି । ମୁଁ କିଛି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିଲି, ମୋଠାରେ ଆଗରୁ ଏହି ଶକ୍ତିର କିଛି ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଦ୍ୱାରା ଏହା ବେଶ୍ ଉନ୍ନତ ହୋଇପାରିଲା ।

ମୁଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିବା ସବୁ ସ୍ଥାନର ଭୂତାତ୍ମିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଏଥିରେ ଚିନ୍ତା କରିବା, ବୁଝିବା ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରଥମେ ନିରୀକ୍ଷା କଲାବେଳେ ଏଣେତେଣେ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଭାବେ ରହିଥିବା ପଥରଠାରୁ ଅଧିକ ନିରୀକ୍ଷାଜନକ ଆଉ କିଛି ନ ଥାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରସ୍ତର ଓ ଜୀବାଶ୍ମ ଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ସ୍ତରବିନ୍ୟାସ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସମୟରେ, ଚିନ୍ତନମାନନ କରି ଅନ୍ୟ ଜାଗାରେ ଆଉ କ'ଣ କ'ଣ ମିଳିବ ତା'ର ପୂର୍ବାନୁମାନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଅଞ୍ଚଳ ବିଷୟରେ ଧାରଣା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଲାଗେ ଏବଂ ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଠନ ପ୍ରାୟ ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ । ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଥିବା ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ 'ପ୍ରିନ୍‌ସିପଲ୍ସ ଅଫ୍ ଜିଓଲଜି'ର** ପ୍ରଥମ ଭାଗ ମୁଁ ମନଯୋଗ ସହକାରେ ପଢ଼ିଲି ଏବଂ ଅନେକ ଦିଗରୁ ବହିଷ୍କୃତ ମୋ ପାଇଁ ଉପାଦେୟ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିଥିବା ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ, କେପ୍ ଡି ଭର୍ଡେ ଦ୍ୱୀପ (Cape de Verde islands)ର ସେଣ୍ଟ ଜାଗୋ**ରୁ ହିଁ ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣିପାରିଥିଲି ଯେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲେଖକ ବା ମୋ ପାଖରେ ଥିବା ବହି ବା ମୁଁ ପରେ ପଢ଼ିଥିବା ବହିସବୁର ତୁଳନାରେ ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ-ଆଲୋଚନା କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଭାବେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।

ସବୁ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରାଣୀ ସଂଗ୍ରହ କରିବା, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଓ ବହୁ ସାମୁଦ୍ରିକ ଜୀବଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ବ୍ୟବହୃତ କରିବା, ମୋର ଅନ୍ୟତମ ପେସା ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଅଳ୍ପନ ଭଲ ଭାବେ କରିପାରୁ ନଥିବାରୁ ଓ ଶରୀର ଗଠନ ବିଜ୍ଞାନରେ ମୋର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଜ୍ଞାନ ନଥିବାରୁ, ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଅବସରରେ ମୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବା ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରାୟଶଃ ଅଦରକାରୀ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବେ ମୁଁ ବେଶ୍ କିଛି ସମୟ ନଷ୍ଟ କରିଥିଲି କେବଳ ଜବତୀପ୍ରାଣୀ (Crustacea)ଙ୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗିଥିବା ସମୟ ଛଡ଼ା, କାରଣ ଅନେକ ଦିନ ପରେ ସିରିପିଡିଆ** ଉପରେ ଏକ ମନୋଗ୍ରାଫ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ଏହା ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା ।

ଦିନର କିଛି ସମୟ ମୁଁ ମୋର ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ବିତାଉଥିଲି, ଯାହାସବୁ ଦେଖିଥିଲି କଷ୍ଟ କରି ତାହାକୁ ଅତି ଯତ୍ନରେ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲି, ଏହା ମୋର ଏକ ଭଲ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ମୋର ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ଆଂଶିକଭାବେ ମୋ ଘରକୁ ମୋର ଚିଠି ପରି କାମ କରୁଥିଲା ଏବଂ ସୁଯୋଗ ମିଳିଲେ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍‌ର କିଛି ଅଂଶ ଜଂଲଣ୍ଡ ପଠାଯାଉଥିଲା ।

ମୁଁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ବି ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଓ ଏକାଗ୍ରତା ସହ କରିବା ଏବଂ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିବା ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଥିଲା, ତେବେ ତାହା ତୁଳନାରେ ଏ'ସବୁ ଉପରଲିଖିତ ବିଶେଷ ଅଧ୍ୟୟନର ଗୁରୁତ୍ବ ନଥିଲା । ମୁଁ ଯାହା ବି ଭାବିଥିଲି ବା ପଢ଼ିଥିଲି ଏବଂ ମୁଁ ଯାହା ଯାହା ଦେଖିଥିଲି ବା ଭବିଷ୍ୟତରେ ଦେଖିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା, ସେସବୁ ଭିତରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ଯୋଡ଼ୁଥିଲି; ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷର ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଭିତରେ ମୋର ଏହି ମାନସିକତା ଓ ଅଭ୍ୟାସ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ରହିଥିଲା । ମୁଁ ଅନୁଭବ କରୁଛି, ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନରେ ଯାହା କିଛି ବି କରିଛି, ତାହା ଏହି ତାଲିମ ଯୋଗୁଁ ହିଁ କରିପାରିଛି ।

ଅତୀତକୁ ଫେରି ଚାହିଁଲେ ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୁଏ, ବିଜ୍ଞାନକୁ ମୋର ଭଲପାଇବା ଧୀରେଧୀରେ ମୋର ଅନ୍ୟ ସବୁ ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ପ୍ରଥମ ଦୁଇବର୍ଷରେ ଶିକାର ପ୍ରତି ମୋର ପୁରୁଣା ଆଗ୍ରହାତିଶୟ ପୂରା ଦମ୍ଭରେ ରହିଥିଲା ଏବଂ ମୁଁ ନିଜେ ପଶୁପକ୍ଷୀକୁ ଶିକାର କରି ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଶିକାର କରିବା ମୋ କାର୍ଯ୍ୟରେ, ବିଶେଷତଃ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳର ଭୂତାତ୍ମିକ ଗଠନ ନିରୂପଣରେ, ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରୁ ମୁଁ କ୍ରମେ ବନ୍ଧୁକ ଛାଡ଼ିଲି ଓ ଶେଷରେ ମୋ ସେବକକୁ ବନ୍ଧୁକଟି ଦେଇଦେଲି । ମୁଁ ଆବିଷ୍କାର କଲି, ଯଦିଓ ନଭାବି, ନଚିନ୍ତି ଓ ଅଚେତନଭାବେ, କୌଶଳକୁମ୍ଭେ ଶିକାର କରିବାର ଆନନ୍ଦ ତୁଳନାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ଡର୍କ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ବହୁ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ମିଳେ । ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ମୋ ବାପା ଥିଲେ ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ, ଅଥଚ ଜଣେ ସଂଶୟବାଦୀ ଭାବେ କୌଣସି ଜଣାଶୁଣା ସତ୍ୟ ବା ମତକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ ଓ ମସ୍ତକ-ଆକୃତି ବିଜ୍ଞାନ ବା ପ୍ରେନୋଲଜିରେ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସ ନଥିଲା । ମୋର ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ସରିବା ପରେ ମୋତେ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ବିତ ହୋଇ ମୋ ଭଉଣୀମାନଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା ମନ୍ତବ୍ୟ “ହଁ ତ, ତା'ର ମସ୍ତକର ଆକୃତି ବେଶ୍ ବଦଳିଯାଇଛି”ରୁ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ମୋର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଜଟିଆରେ ମୋର ମାନସିକ ବିକାଶ ଘଟି ଆଇପାରେ ବୋଲି ଧାରଣା ହେଲା ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୧, ୧୮୩୧ରେ, ମୋର ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ପୂର୍ବରୁ, ପ୍ଲିମଥଠାରେ ରହିଥିବା ‘ବୀଗଲ’କୁ ମୁଁ ଫିଙ୍ଗ-ରୟଙ୍କ ସହ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲି । ତା'ପରେ ମୋର ବାପା ଓ ଭଉଣୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଦୀର୍ଘ ଯାତ୍ରାରେ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଦାୟ ନେବା ପାଇଁ ଶ୍ରୋଙ୍ଗ୍‌ବରୀ ଗଲି । ଅକ୍ଟୋବର ୨୪ ତାରିଖରୁ ମୁଁ ପ୍ଲିମଥରେ ରହିବା ଆରମ୍ଭ କଲି ଓ ଡିସେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖ ଯାଏ ସେଠାରେ ରହିଲି; ସେହିଦିନ ‘ବୀଗଲ’ ଜାଲକ୍ଷ୍ମ ସମୁଦ୍ରତଟ ଛାଡ଼ିଲା ଜଳପଥରେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ।

ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିବା ପାଇଁ ଆମେ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଦୃଢ଼ଥର ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲୁ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରବଳ ବାତ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ଫେରି ଆସିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲୁ । ମୁଁ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ଲିମଥରେ ମୋର ଏହି ୨ ମାସ ରହଣି ମୋ ଜୀବନରେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଅପ୍ରାତିକର ଥିଲା । ମୋର ବନ୍ଧୁପରିଜନଙ୍କଠାରୁ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ପାଇଁ ଅଲଗା ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ଚିନ୍ତାରେ ମୋର ମିଜାଜ୍ ଭଲ ରହୁନଥିଲା, ତା' ସାଙ୍ଗକୁ ପାଣିପାଗ ଅକଥନୀୟ ଭାବେ ମାନ୍ଦା ଥିଲା । ତା'ଛଡ଼ା ହୃତ୍‌ପିଣ୍ଡର ଖରସ୍‌ସନ୍ଦ ଓ ବ୍ୟଥାଯୋଗୁଁ ମୁଁ କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲି ଏବଂ ମୋ ପରି ଓ ଅନେକ ଅସ୍ଥି ଯୁବକଙ୍କ ପରି ଭେଷଜବିଜ୍ଞାନରେ ମୋର ଖୁବ୍ କମ୍ ଜ୍ଞାନ ଥିବାରୁ ଦୃଢ଼ ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲା ଯେ ମୁଁ ହୃଦ୍‌ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ । ମୁଁ କୌଣସି ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସହ ପରାମର୍ଶ କରି ନଥିଲି, କାରଣ ଏପରି କଲେ ଏହି ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ପାଇଁ ମୋତେ କାଲେ ଅଯୋଗ୍ୟ ଘୋଷଣା କରିଦେବା ନିଶ୍ଚୟ ଶୁଣିବି ବୋଲି ମୋର ପୂରା ଆଶଙ୍କା ଥିଲା ଏବଂ ସବୁ ବିପଦସତ୍ତ୍ୱେ ମୁଁ ଏହି ଯାତ୍ରା କରିବି ବୋଲି କୃତସଙ୍କଳ୍ପ ଥିଲି ।

ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ଆମେ କେଉଁ ଜାଗାସବୁକୁ ଯାଇଥିଲୁ ଓ କ'ଣ କ'ଣ କରିଥିଲୁ, ତାହା ବିଷୟରେ ମୁଁ ଏଠାରେ ଲେଖିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ କାରଣ ଏ' ସବୁ ଘଟନାର ଏକ ବେଶ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରକାଶିତ ମୋର ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ଦେଖନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦୃଶ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଉଷମଞ୍ଜଳୀୟ ସବୁଜିମାର ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଚିତ୍ର ଏବେ ବି ମୋ ମନରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ସତେଜ ରହିଛି, ଯଦିଓ ପାଟାଗୋନିଆ ୨^୦ର ବିଶାଳ, ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ମରୁଭୂମି ଏବଂ ଟିଏରା ଡେଲ୍ ଫ୍ୟୁଗୋ ୨^୦ର ଜଙ୍ଗଲପୂର୍ଣ୍ଣ ପର୍ବତମାଳା ମୋତେ ଉଲ୍ଲସିତ ଓ ଉତ୍ତେଜିତ କରିଥିଲା, ଯାହାର ଏକ ଅଲିଭା ଚିହ୍ନ ମୋ ମନରେ ରହିଯାଇଛି । ତା'ର ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିରେ ଜଣେ ଉଲଗ୍ନ ଆଦିମ ମଣିଷକୁ ଦେଖିବା ଦୃଶ୍ୟ ଏହିପରି ଏକ ଘଟନା ଯାହାକୁ କେବେ ଭୁଲି ହେବନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତୁଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ବସି ବୁଲିବା ବା ବହୁ ସପ୍ତାହବ୍ୟାପୀ ଡଙ୍ଗାରେ ଯାତ୍ରା କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୂହଳଜନକ ଥିଲା : ଏହା କିଛି ମାତ୍ରାରେ ଅସୁବିଧା ଓ ବିପଦସଙ୍କୁଳ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ଏହା ପ୍ରାୟ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁ ନ ଥିଲା; ପରେ ତ କିଛି ବି ସମସ୍ୟା ନ ଥିଲା । ସେଣ୍ଟ ହେଲେନା ୮^୦ ପରି କେତେକ ଦ୍ୱୀପର ଭୂତାତ୍ମିକ ଗଠନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ବା ପ୍ରବାଳ ଦ୍ୱୀପ ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା ପରି ମୋର କେତେକ ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟ ମନେପକାଇ ମୁଁ ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ଲାଭ କରେ । ଗାଲାପାଗୋସ୍ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ୮^୦ ଅନେକ ଦ୍ୱୀପରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ଭିତରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାରେ ବାସ କରୁଥିବା ଜୀବଙ୍କ ସହ ସେମାନଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ସମ୍ପର୍କ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲି, ଯାହାକୁ ମୁଁ ମୋ ସ୍ମୃତିରୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ପାରିବି ନାହିଁ ।

ନିଜକୁ ସମୀକ୍ଷା କରି ମୁଁ ଜାଣିପାରୁଛି ଯେ, ଅନୁସନ୍ଧାନ ଜରିଆରେ ଆନନ୍ଦ ପାଇବା ପାଇଁ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ବିଶାଳ ତଥ୍ୟରାଜିରେ ଆଉ କିଛି ଯୋଗ କରିବାରେ ମୋର ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ମୁଁ ସବୁଠୁ ବେଶୀ କାମ କରୁଥିଲି । କିନ୍ତୁ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯଥୋଚିତ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମୋର ଅଭିଳାଷ ଥିଲା - ମୋର ସତୀର୍ଥମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ମୋର ଅଭିଳାଷ ଅଧିକ କି କମ୍ ଥିଲା, ସେ ବିଷୟରେ ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

ସେଣ୍ଟଜାଗୋର ଭୂତାତ୍ମିକ ବିଭବ ବେଶ୍ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ, ଅଥଚ ସରଳ : ଚୂର୍ଣ୍ଣାଭୂତ ଶାମୁକା ଓ ପ୍ରବାଳ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ସମୁଦ୍ରଶଯ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଜମିଥିବା ଲାଭା ସ୍ରୋତ ଯୋଗୁଁ ସେକିହୋଇ ବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚସ୍ଥ ହୋଇଯାଇ ଏକ କଠିନ ଧଳା ଶିଳାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ସେତେବେଳଠାରୁ ସମଗ୍ର ଦ୍ୱୀପର ଉତ୍ଥାନ ଘଟିଛି । କିନ୍ତୁ ଧଳା ପଥରଗୁଡ଼ିକରୁ ଗୋଟିଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣିପାରିଲି ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଗହୁର ଚାରିପଟରେ ଅବନମନ (subsidence) ଘଟିଛି, ଯାହା ସକ୍ରିୟ ରହି ଲାଭା ପ୍ରବାହ କରାଇଛି । ଏହା ସେତେବେଳେ ମୋ ମନରେ ପ୍ରଥମେ ଏକ ଭାବନା ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲା ଯେ ମୁଁ ହୁଏତ ଦେଖୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଭୂତାତ୍ମିକ ଦିଗ ଉପରେ ବହି ଲେଖିବା ଉଚିତ, ଏହି ଭାବନାରେ ମୁଁ ଆନନ୍ଦାଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲି । ତାହା ମୋ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଥିଲା; ଅନୁଜ ଲାଭା ପର୍ବତ ତଳେ ଟାଣ ଖରାବୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ମୁଁ ବିଶ୍ରାମ ନେବା, ପାଖରେ ଥିବା କିଛି ଅଭୂତ ମରୁଭୂମି, ମୋ ପାଦ ତଳେ ଜୁଆରସୃଷ୍ଟ ଗାଡ଼ିଆର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଣୀ - ଏ'ସବୁ ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ମନେ ପକେଇପାରୁଛି । ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଶେଷ ହେବା ବେଳକୁ ଫିଜ୍-ରୟ ମୋତେ ମୋ ଜର୍ଣ୍ଣାଲରୁ କିଛି ଅଂଶ ପଢ଼ିବାକୁ କହିଲେ; ଓ ଏହା ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଦୃଢ଼ ମତ ଦେଲେ; ଏହିପରି ଭାବରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନର ସମ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା !

ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଶେଷହେବା ବେଳକୁ ଏସେନ୍ସନ୍ ଦ୍ୱୀପରେ^୮ ଥିବା ସମୟରେ ମୋ ଭଉଣୀମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମୁଁ ଚିଠିଟିଏ ପାଇଲି, ସେଇଭାଇଙ୍କ ମୋ ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖା କରି ଅଗ୍ରଣୀ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମୁଁ ସ୍ଥାନ ପାଇବା ଉଚିତ ବୋଲି କହିଥିବା ବିଷୟ ସେମାନେ ସେ ଚିଠିରେ ଲେଖିଥିଲେ । ମୋ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ସେ କିପରି ଜାଣିଲେ, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ବୁଝିପାରି ନ ଥିଲି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଶୁଣିଲି (ସମ୍ଭବତଃ ପରେ) ଯେ ହେନ୍‌ସ୍ଲୋଙ୍କ ପାଖକୁ ମୁଁ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିରୁ

କେତୋଟି ସେ ଫିଲସୋଫିକାଲ୍ ସୋସାଇଟି ଅଫ୍ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍⁽²⁴⁾ ସଭାରେ ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଥିଲେ ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରସାର ପାଇଁ କିଛି ଛାପିଥିଲେ ମଧ୍ୟ । ମୁଁ ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିବା ଅସ୍ଥି-ଜୀବାଶ୍ମ ସଂଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନଜୀବବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ (paleontologists) ମଧ୍ୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏ'ଟିଡିଫି ପଢ଼ିବାପରେ ମୁଁ ଉଭୟ ହାତ ଓ ଗୋଡ଼ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏସେନ୍‌ସନର ପାହାଚ ଚଢ଼ିଥିଲି ତେଜ୍‌ଡେଜ୍‌କା ଓ ମୋର ଭୂତାତ୍ମିକ ହାତୁଡ଼ିର ପ୍ରହାରରେ ସେଠାକାର ଆଗ୍ନେୟଶିଳା ପ୍ରତିଧ୍ବନିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଏ'ସବୁରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ମୁଁ କେତେ ବେଶୀ ଉଚ୍ଚାକାଂକ୍ଷୀ ଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସତ କହିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯଦିଓ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଲିଏଲ୍ ଓ ହୁକର⁽²⁵⁾ଙ୍କ ପରି ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କ ଅନୁମୋଦନ ପାଇବା ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ର ଥିଲି, ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ମତାମତ ପ୍ରତି ସେତେଟା ଗୁରୁତ୍ବ ଦେଇନଥିଲି । ମୁଁ ଏହା କହୁନାହିଁ ଯେ ସନ୍ତୋଷଜନକ, ଅନୁକୂଳ ସମାକ୍ଷାଟିଏ ବା ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ମୋର ବହି ବିକ୍ରି ହେବା ମୋତେ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଆନନ୍ଦିତ କରୁନଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଏହି ଆନନ୍ଦ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ଥିଲା, ଏବଂ ମୁଁ ଦୃଢ଼ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ ପାଇଁ ମୋ ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରୁ ମୁଁ କେବେହେଲେ ଇଚ୍ଛେ ମଧ୍ୟ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଅକ୍ଟୋବର ୨, ୧୮୩୬ ରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଫେରିବା ପରଠାରୁ ଜାନୁୟାରୀ ୨୯, ୧୮୩୯ ରେ ମୋର ବିବାହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

ଏହି ୨ ବର୍ଷ ୩ ମାସ ମୋ ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ସକ୍ରିୟ ସମୟ ଥିଲା ଯଦିଓ ମଝିରେ ମଝିରେ ମୋ ଦେହ ଭଲ ରହୁ ନ ଥିଲା ଓ ସେଥିପାଇଁ କିଛି ସମୟ ନଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରୋଇବରୀ, ମାଏର, କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ ଓ ଲଣ୍ଡନ ଭିତରେ ଅନେକ ଥର ଏଠୁସେଠିକି, ସେଠୁଏଠିକି ହେବାପରେ ଶେଷରେ ଡିସେମ୍ବର ୧୩ ତାରିଖରେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ରେ⁽²⁵⁾ ଘରଭଡ଼ା ନେଇ ରହିଲି, ଯେଉଁଠି ମୋର ସମସ୍ତ ସଂଗ୍ରହାତ ବସ୍ତୁ ହେନ୍‌ଲୋକ୍ ତତ୍ତ୍ବାବଧାନରେ ରହିଲା । ଏଠାରେ ମୁଁ ତିନି ମାସ ରହିଲି ଏବଂ ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ଖଣିଜପଦାର୍ଥ ଓ ଶିଳାସବୁକୁ ପ୍ରଫେସର ମିଲରଙ୍କ⁽²⁶⁾ ସହାୟତାରେ ଯାଞ୍ଚ କରେଇନେଲି ।

(24) ୧୬.୧୧.୧୮୩୫ ରେ ସୋସାଇଟିର ଏକ ବୈଠକରେ ପଠିତ ଏବଂ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟିବା ପାଇଁ ୩୧ ପୃଷ୍ଠାର ଏକ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ ।

(25) ଫିଜ୍‌ଉଇଲିୟମ୍‌ ସ୍ଟ୍ରୀଟ୍ (Fitzwilliam Street)ରେ

ମୋର 'ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ୍ ଟ୍ରାଭେଲ୍ସ' ('Journal of Travels') ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କଲି, ଯାହା ମୋର ପାଣ୍ଡୁଲିପି କାର୍ଯ୍ୟ ପରି କଠିନ ନ ଥିଲା । ଯନ୍ତ୍ର ସହ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଲେଖୁଥିଲି, ମୁଁ ପାଇଥିବା ଅଧିକ କୌତୂହଳୋଦ୍ଧୀପକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଫଳାଫଳର ସାରାଂଶ ଲେଖିବାରେ ମୋତେ ବିଶେଷ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଚିଲି ଉପକୂଳର ଉତ୍ତ୍ୟାନ ବିଷୟରେ ମୋର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟିକୁ⁽²⁶⁾ ପଠାଇଥିଲି ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୭, ୧୮୩୭ରେ ଲଣ୍ଡନର ଗ୍ରେଟ୍ ମାର୍କବରୋ ଷ୍ଟ୍ରୀଟ୍‌ରେ ମୁଁ ଘରଭଡ଼ା ନେଇ ରହିଲି ଏବଂ ମୋର ବିବାହ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ରହିଲି । ଏହି ୨ ବର୍ଷ ଭିତରେ ମୋ ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଲେଖା ସାରିଲି, ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟି ସଭାରେ ଅନେକ ପେପର୍ ପଢ଼ିଲି, ମୋର 'ଜିଓଲଜିକାଲ ଅବଜର୍ଭେଶନ୍ସ' ('Geological Observations')ର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କଲି ଏବଂ 'ଜୁଓଲଜି ଅଫ୍ ଦ ଇୟେଜ୍ ଅଫ୍ ଦ ବାଗଲ୍'ର ପ୍ରକାଶନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲି । ଜୁଲାଇରେ 'ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ଟ୍ରିସିପ୍' ସମ୍ପର୍କିତ ତଥ୍ୟ ଏକାଠି କରି ମୋର ପ୍ରଥମ ଟିପାଖାତା ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲି । ଏ' ବିଷୟରେ ମୁଁ ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଧରି ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲି, ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ୨୦ ବର୍ଷ ଧରି ଏହା ଉପରେ କାମ କରିବା ବନ୍ଦ କରିନଥିଲି ।

ଏ'ଦୁଇ ବର୍ଷ ଭିତରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କିଛିଟା ସାମାଜିକ କାମରେ ମନଦେଲି ଏବଂ ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟିର ଅନ୍ୟତମ ଅବୈତନିକ ସମ୍ପାଦକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲି । ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ସହ ଭଲଭାବେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିଲି । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଦେଖାଇବା ତାଙ୍କର ଆଉ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲା; ଜଂଲଷ୍ଟ ଫେରିବା ପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଚୀର ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ମତ ବୁଝାଇ କହିବା ଅବସରରେ ସେ ସେଥିପ୍ରତି ଦେଖାଇଥିବା ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ଯେତିକି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲି ସେତିକି ଚକିତ ମଧ୍ୟ । ଏହା ମୋତେ ଅତିବେଶୀ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କଲା ଏବଂ ତାଙ୍କର ଉପଦେଶ ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମୋ ଉପରେ ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ରବର୍ଟ୍ ବ୍ରାଉନଙ୍କୁ* ଖୁବ୍ ଭଲଭାବେ ଜାଣିବାକୁ ଲାଗିଲି; ମୁଁ ଅନେକ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରୁଥିଲି ଓ ରବିବାର

(26) ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟି ପ୍ରୋସିଡିଂସ୍ (Geolog. Soc. Proc.) ii (୧୮୩୮, ପୃ. ୪୪୬-୪୪୯)

ଦିନ ସକାଳବେଳା ତାଙ୍କ ସହ ଜଳଖିଆ କରୁଥିଲି, ସେ ମୋ ଆଗରେ ବହୁ ବିଚିତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଚତୁର ମନ୍ତବ୍ୟର ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ଗନ୍ତାଘର ଖୋଲିଦେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେସବୁ ପ୍ରାୟ ପୁଷ୍ପ ବିଷୟ ଥିଲା; ବିଜ୍ଞାନର ବ୍ୟାପକ ବା ସାଧାରଣ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ମୋ ସହ କେବେ ଆଲୋଚନା କରିନାହାନ୍ତି ।

ଏ'ଦୁଇ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଆଖପାଖ ଜାଗାକୁ ମୁଁ ଅନେକ ଛୋଟକାଟିଆ ଗସ୍ତରେ ଯାଇଥିଲି ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ, ଥରେ କିଛିଟା ଲମ୍ବାଯାତ୍ରା କରିଥିଲି ଗ୍ରେନ୍ ରୟର ପାରାଲେଲ ରୋଡ୍‌କୁ^୨, ଯାହାର ବିବରଣୀ 'ଫିଲୋସୋଫିକାଲ ଟ୍ରାନ୍ସାକ୍ସକ୍ସନ୍ସ' (Philosophical Transactions)⁽²⁷⁾ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ପେପରଟି ବିଶେଷତାବେ ଅସଫଳ ହୋଇଥିଲା, ଯେଉଁଥି ପାଇଁ ମୁଁ ଲଜିତ । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ସୁଲଭାଗର ଉତ୍ଥାନ ଦେଖି ମୁଁ ଗଭୀରତାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସମାନ୍ତର ରେଖାର କାରଣ ପ୍ରଶ୍ନର ସାମୁଦ୍ରିକ ଶକ୍ତି ବୋଲି ଧରିନେଲି; କିନ୍ତୁ ଆଗାସିଜ୍^୨ ତାଙ୍କର ହିମସ୍ରୋତ-ହ୍ରଦ ତତ୍ତ୍ୱ (Glacier-lake theory) ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ପରେ ମୁଁ ମୋର ମତ ବଦଳାଇ ଦେଲି । ଯେହେତୁ ଆମର ସେତେବେଳର ଜ୍ଞାନ-ପରିସର ଭିତରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା, ମୁଁ ସାମୁଦ୍ରିକ ଶକ୍ତି ସପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତି କରିଥିଲି; ମୋର ଭୁଲରୁ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଉଚିତ ଶିକ୍ଷା ପାଇଲି ଯେ ବିଜ୍ଞାନରେ କୌଣସି ସମ୍ଭାବନାକୁ ବାଦ୍ ଦେବା ନୀତି (principle of exclusion) ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା କେବେ ବି ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।

ଦିନସାରା ବିଜ୍ଞାନ-କାମ କରିପାରୁ ନ ଥିବାରୁ ଏ'ଦୁଇ ବର୍ଷ ଭିତରେ ମୁଁ ଅଧିବିଜ୍ଞାନ (Metaphysics) ସମେତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ପଢ଼ିଲି; କିନ୍ତୁ ଏହିପରି ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ମୁଁ ଯୋଗ୍ୟ ନଥିଲି । ପ୍ରାୟ ଏହି ସମୟରେ ଡାଢ଼ଫର୍ଥ ଓ କୋଲୋରିଜ୍‌ଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତା ପଢ଼ିବାକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲି ଓ ପଢ଼ି ଉଲ୍ଲସିତ ହେଉଥିଲି; ଏବଂ ବଡ଼େଇ କରି କହିପାରେ ଯେ ମୁଁ 'ଏକ୍ସକର୍ସନ୍ସ'^{୨୨} ଦୁଇଥର ପଢ଼ିଛି । ପୂର୍ବରୁ ମିଲ୍‌ଟନ୍‌ଙ୍କ 'ପାରାଡାଇଜ୍ ଲଷ୍ଟ' ('Paradise Lost') ମୋର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରିୟଥିଲା, ଓ ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାବେଳର ପରିଭ୍ରମଣରେ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ହିଁ ପୁସ୍ତକ ନେବାର ଥିଲା, ତା'ହେଲେ ମୁଁ ସବୁବେଳେ, କେବଳ ମିଲ୍‌ଟନ୍‌ଙ୍କ ବହି ନେଉଥିଲି ।

(27) ୧୮୩୯, ପୃ. ୩୯-୮୨

ଜାନୁୟାରୀ ୨୯, ୧୮୩୯ରେ ମୋର ବିବାହ ଓ ଅପର ଗାଝରସ୍ତାନ୍ ରହଣି ଠାରୁ ଲଣ୍ଡନ ଛାଡ଼ି ଡାଉନ୍‌ଠାରେ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୪, ୧୮୪୨ରେ ରହିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ନିଜର ସୁଖମୟ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ବିଷୟରେ ଲେଖିବା ପରେ ସେ ଏହା ଲେଖିଛନ୍ତି) ।

୩ ବର୍ଷ ୮ ମାସର ଲଣ୍ଡନ ରହଣି ଭିତରେ ଜୀବନର ଅନ୍ୟ ସମାନ ସମୟ (୪୪ ମାସ) ତୁଳନାରେ ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କାମ କମ୍ କରିଥିଲି, ଯଦିଓ ମୁଁ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିଲି । ଏହାର କାରଣ, ବାରମ୍ବାର ମୋର ଦେହ ଖରାପ ହେଉଥିଲା ଓ ଥରେ ମୁଁ ବହୁଦିନ ଧରି ଗୁରୁତର ଭାବେ ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ଏହି ସମୟରେ ଯେତେବେଳେ ବି ମୁଁ କିଛି କରିପାରିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲି, ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ମୋର ‘କୋରାଲ୍ ରୀଫ୍’ (‘Coral Reefs’) ବହି ଲେଖିବାରେ କରୁଥିଲା । ମୋର ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ଓ ଏହାର ଶେଷ ପୃଷ୍ଠାର ପ୍ରାୟ ସଂଶୋଧନ ମଇ ୧୬, ୧୮୪୨ରେ ସରିଥିଲା । ବହିଟି ଛୋଟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିପାଇଁ ୨୦ ମାସ କଠୋର ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି, କାରଣ ଏଥିପାଇଁ ମୋତେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ଦ୍ଵୀପ ବିଷୟରେ ସବୁ ବହି ପଢ଼ିବାକୁ ଓ ବହୁ ଚାର୍ଟ୍ ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ବହୁ ବିଜ୍ଞାନୀ ଏହି ବହିଟିକୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବୋଲି ବିଚାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସେଥିରେ ମୁଁ ଦେଇଥିବା ତତ୍ତ୍ଵ ଏବେ ବେଶ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି ।

ମୋର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବହି ଏତେ ମାତ୍ରାରେ ତର୍କ-ଆଧାରିତ ନଥିଲା, କାରଣ ଏ’ ତତ୍ତ୍ଵ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳ ଅଂଳରେ ଥିବାବେଳେ ହିଁ ଭାବିଥିଲି, ତା’ ମଧ୍ୟ ନିଜେ କୌଣସି ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି ଠାରେ ଦେଖିବା ପୂର୍ବରୁ । ତେଣୁ ମୋର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଠିକ୍ କି ନୁହେଁ ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଏ’ ସମ୍ପର୍କରେ ମୋର ମତାମତକୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯନ୍ତ୍ର ସହକାରେ ଜୀବନ୍ତ, ସକ୍ରିୟ ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଚୀର ଦେଖିବା ହିଁ ମୋ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ତେବେ ଗୁରୁତର ବିଷୟ ଯେ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ୨ ବର୍ଷ ଧରି ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଭୂଭାଗର ଉଚ୍ଚତାରେ ତାରତମ୍ୟ, ନଗ୍ନାଭବନ ଓ ଅବକ୍ଷେପଣ ଆଦିର ପ୍ରଭାବ ମୁଁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲି । ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମୋତେ ଅବନମନର ପ୍ରଭାବ ବିଷୟରେ ଗଭୀରଭାବେ ଚିନ୍ତା କରିବା ପାଇଁ ଖୋରାକ ଯୋଗାଇଲା । ଫଳରେ ମୋ ମନରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଅବକ୍ଷେପଣ ନୁହେଁ ବରଂ ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତିର (reef) ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵମୁଖୀ ବୃଦ୍ଧି ଏହାର କାରଣ ବୋଲି ଧାରଣା ସହଜରେ ଜାତ ହେଲା । ଏହାର ଅର୍ଥ - ମୋ ମନରେ ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଚୀର (barrier reef) ଓ ପ୍ରବାଳ ବଳୟ (atoll)ର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପର୍କିତ ତତ୍ତ୍ଵ ଦାନା ବାନ୍ଧିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରହଣି ସମୟରେ ମୋର ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି ସମ୍ପର୍କିତ କାର୍ଯ୍ୟ ଛଡ଼ା ମୁଁ ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟି ଅଧିବେଶନରେ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଏଣେତେଣ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଚିକଣିଆ ପଥର ଖଣ୍ଡ (boulders)⁽²⁸⁾, ଭୂମିକମ୍ପ⁽²⁹⁾ ଓ ହୁଗୁଳା, ନରମ ମାଟି ତିଆରିରେ ଜିଆର ଭୂମିକା⁽³⁰⁾ ଉପରେ ନିବନ୍ଧ ପଢ଼ିଥିଲି । ଏଥିସହ ‘ଜୁଓଲଜି ଅଫ୍ ଦ ଇନ୍ଦିଆନ୍ ଅଫ୍ ଦ “ବାଗଲ୍” ’ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଶୁଣା କରୁଥିଲି । ମୁଁ କେବେହେଲେ ଜାତିର ଉତ୍ତର ଉପରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ବନ୍ଦ କରିନଥିଲି ଏବଂ ମୋର ଅସୁସ୍ଥତା ସମୟରେ କିଛି କରିପାରୁ ନଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ଏହି କାମ ହିଁ କରୁଥିଲି ।

୧୮୪୭ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁ ବେଳକୁ ମୁଁ ଆଗ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସୁସ୍ଥସବଳ ଅନୁଭବ କଲି ଏବଂ ଆଗରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ କିଛି ଉପତ୍ୟକାକୁ ଜଳାର୍ଣ୍ଣବ କରିଥିବା ପୁରାତନ ହିମସ୍ରୋତ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକାକୀ ଉତ୍ତର ଝେଲୁ ଦେଖିବାକୁ ବାହାରିଲି । ମୁଁ ଯାହା ଦେଖିଲି, ତାହା ‘ଫିଲୋସୋଫିକାଲ ମାଗାଜିନ୍’⁽³¹⁾ରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହା ମୋତେ ବେଶ୍ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲା । ଭୂତାତ୍ମିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପର୍ବତାରୋହଣ ବା ଦୀର୍ଘ ପଦଯାତ୍ରା ଆବଶ୍ୟକ । ସୁସ୍ଥସବଳ ରହି ଏହା କରିବା ମୋ ଜୀବନର ଶେଷ ସୁଯୋଗ ଥିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭରେ ମୁଁ ବେଶ୍ ସୁସ୍ଥ ଥିଲି, ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲି, ବହୁ ବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଅନ୍ୟ ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ମୋର ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେତେକଙ୍କ ବିଷୟରେ, ଯଦିଓ ବିଶେଷ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ, ମୋର ମତାମତ ଦେଉଛି ।

ମୋର ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ସହ ବେଶ୍ ମିଳାମିଶା କରୁଥିଲି । ମୋ ମତରେ, ସ୍ୱସ୍ୱତା, ସତର୍କତା, ଉତ୍ତମ ବିବେଚନା ଓ ମୌଳିକତା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିଶେଷ ଗୁଣ ଥିଲା । ମୁଁ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ କିଛି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଲେ, ତାକୁ ସ୍ୱସ୍ତ ଓ ପୂଜ୍ୟାନୁପୂଜ୍ୟ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ ନ କରି ସେ ତୁମ୍ଭ ବସୁ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ସମୟରେ ବିଷୟଟିକୁ ମୋ ପାଇଁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଉଥିଲେ ।

(28) ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟି ପ୍ରୋସିଡିଂସ୍ iii ୧୮୪୭

(29) ଜିଓଲଜିକାଲ ଟ୍ରାନ୍ସାକ୍ସକ୍ସନ୍ସ v ୧୮୪୦

(30) ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟି ପ୍ରୋସିଡିଂସ୍ ii ୧୮୩୮

(31) ଫିଲୋସୋଫିକାଲ ମାଗାଜିନ୍ ୧୮୪୭

ମୁଁ ଦେଇଥିବା ମନ୍ତବ୍ୟ ଓ ମତାମତକୁ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ସେ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ, ସେ ଉଠାଇଥିବା ପ୍ରଶ୍ନସବୁର ଉତ୍ତର ମିଳିସାରିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ଦିହାନ ରହୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ସେ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଭାବେ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ଥିଲେ; ଏହା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଆଉ ଏକ ବିଶେଷ ଗୁଣ ।⁽³²⁾

ବାଗଲ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରୁ ଫେରିବା ପରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି ବିଷୟରେ ମୋର ମତାମତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ କହିଥିଲି । ଏହା ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ତଥାପି ଏଥିପ୍ରତି ସେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇଥିବାରୁ ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲି, ଉତ୍ସାହିତ ମଧ୍ୟ । ସେ ବିଜ୍ଞାନରୁ ଆବେଗଭରା ଉଲ୍ଲାସ ଲାଭ କରୁଥିଲେ ଓ ମାନବ ଜାତିର ଭବିଷ୍ୟତ ପ୍ରଗତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପରମ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ସେ ଖୁବ୍ ଦୟାଶୀଳ ଓ ନିଜର ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସ, ବରଂ ଅବିଶ୍ୱାସ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଦାରମନା ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରଗତି ଇଶ୍ୱରବିଶ୍ୱାସୀ ଓ ଅସାଧାରଣ ଭାବେ ସ୍ପଷ୍ଟବାଦୀ ଥିଲେ । ଲାମାର୍କଙ୍କ ମତବାଦକୁ ବିରୋଧ କରି ସେ ବେଶ୍ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ବୁଢ଼ା ହୋଇଯିବା ବେଳକୁ ନିଜର ମତ ବଦଳାଇ ବିବର୍ତ୍ତନ ମତବାଦକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ନୂଆ ମତବାଦକୁ ପୁରୁଣା ଗୋଷ୍ଠୀର ଭୂତଭବିତ୍‌ମାନେ ବିରୋଧ କରୁଥିବା ବିଷୟରେ ବହୁ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା ବେଳେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଥିବା କଥା “୨୦ ବର୍ଷ ବୟସ ବେଳକୁ ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଆନ୍ତା, ତା’ ହେଲେ କେତେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା, କାରଣ ସେମାନେ ପରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସବୁ ନୂଆ ମତବାଦକୁ ବିରୋଧ ହିଁ କରିଥାନ୍ତେ” - ମୋତେ ମନେ ପକାଇଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଶା କରୁଥିଲେ ଯେ ସେ ଏବେ ବଞ୍ଚି ରହିବେ ।

ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ତୁଳନାରେ, ଭୂତଭ୍ବ, ଲିଏଲଙ୍କ ପ୍ରତି ବେଶୀ ରଖା । ମୁଁ ବାଗଲ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରୁଥିବା ଅବସରରେ, ବିଜ୍ଞ ହେନସ୍ଲୋ, ଯିଏକି ସେ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଭୂତଭ୍ବବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ପରି ‘ଧାରାବାହିକ ଉତ୍ଥାନ’ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମାନୁଥିଲେ, ମୋତେ ‘ପ୍ରିମିୟମ୍’ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ପଢ଼ିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ସେଥିରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ମତବାଦକୁ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବାକୁ କହିଥିଲେ । ଏବେ ଯେ କେହି ବି ‘ପ୍ରିମିୟମ୍’ ବିଷୟରେ ଭଲ ଓ ଭିନ୍ନ ମତ ହିଁ ଦେବେ । ପ୍ରଥମେ କେମିତି ଭର୍ତ୍ତେ ଦ୍ୱାପୟୁଜର ସେଣ୍ଟ ଜାଗୋ ଠାରେ ମୁଁ ମୋର ଭୂତାତ୍ମିକ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ।

(32) ଏପ୍ରିଲ, ୧୮୮୧ ରେ, ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ’ର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ଲେଖିସାରିବା ପରେ ଲିଏଲ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ଟିପ୍ପଣୀ ଯୋଡ଼ିବା କାରଣରୁ ଏଠାରେ ସାମାନ୍ୟ ପୁନରାବୃତ୍ତି ରହିଛି । - ପ୍ରା.ତା.

ମୁଁ ଗର୍ବର ସହ ମନେ ପକାଇବାକୁ ଚାହେଁ, ସେହି ସ୍ଥାନରେ ହିଁ ମୋର ସ୍ବସ୍ତ
ହୃଦବୋଧ ହେଲା ଯେ ମୁଁ ପଢ଼ିଥିବା ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆଯାଇଥିବା
ମତବାଦ ତୁଳନାରେ ଲିଏଲଙ୍କ ମତାମତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉକ୍ରଷ୍ଟ ।

ପ୍ରାନ୍ତ ଓ ଜାଲଣରେ ଭୂତତ୍ବର ପ୍ରଗତିରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲିଏଲଙ୍କ ଅବଦାନର
ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ସହଜରେ ଜଣାଯାଇଥିଲା । ଆଜି ଯଦି ଏହି
ତି ବ୍ୟୁମ୍ପାଣ୍ଟକ୍ସ “କ୍ରେଟର୍ସ ଅଫ୍ ଏଲିଭେଶନ୍” ('Craters of Elevation') ଓ
'ଲାଇନ୍ସ ଅଫ୍ ଏଲିଭେଶନ୍' ('Lines of Elevation') ପରି ଅଯୌକ୍ତିକ ଅବଧାରଣା
(ଶେଷୋକ୍ତ ଅବଧାରଣାକୁ ସେକ୍ସଭଜକ୍ ଜିଓଲଜିକାଲ୍ ସୋସାଇଟି ଅଧିବେଶନରେ
ଉଲ୍ଲେଖିତ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ମୁଁ ଶୁଣିଥିଲି) ବିଷୁତି ଗର୍ଭରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଇଛି,
ଏହାର ଶ୍ରେୟ ଲିଏଲଙ୍କୁ ଦିଆଯିବା ଉଚିତ ।

ଗବର୍ଟ ବ୍ରାଉନଙ୍କୁ ହମବୋଲ୍ “ଫେସାଇଲ୍ ପ୍ରିନ୍ସିପ୍ସ ବୋଟାନିକୋରମ୍” “
ନାମ ଦେଇଥିଲେ । ବ୍ରାଉନଙ୍କ ସହ ମୁଁ ବେଶ୍ ମିଳାମିଶା କରିଛି । ତାଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମ
ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସେସବୁର ସଠିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ମୋତେ ଅସାଧାରଣ ଲାଗୁଥିଲେ ।
ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନର ପରିସୀମା ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭାବେ ବ୍ୟାପକ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ
ସହ ଏ’ସବୁର ବି ଅନ୍ତ ହୋଇଥିଲା, କାରଣ କାଳେ କେଉଁଠି କିଛି ଭୁଲ କରିବିସିବେ
ବୋଲି ଭାବି ସେ ଏସବୁ ପ୍ରକାଶ କରୁନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୋ ପାଖରେ ସେ ତାଙ୍କ
ଜ୍ଞାନର ଭଣ୍ଡାର ବିନା ଦିଆରେ ଖୋଲି ଦେଇଥିଲେ, ଯଦିଓ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ
ଭାବେ କେତୋଟି ବିଷୟ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ । ମୋର ବାଗଲ୍ ଯାତ୍ରା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ
ସହ ଦୁଇଦିନି ଥର ଦେଖା କରିଥିଲି ଓ ଥରେ ସେ ତାଙ୍କ ଅଶ୍ରୁବାକ୍ଷଣ ଦେଖି କ’ଣ
ଦେଖାଗଲା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ମୋତେ କହିଥିଲେ । ସେ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ ମୁଁ
ଅଶ୍ରୁବାକ୍ଷଣରେ ଦେଖିଲି ଓ ଏବେ ମୁଁ ଭାବୁଛି ତାହା ଥିଲା ଉଦ୍ଭିଦ କୋଷର ପ୍ରଗସର
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ପ୍ରବାହ । ତା’ପରେ ମୁଁ କ’ଣ ଦେଖିଲି ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ପଚାରିଲି ।
ଏହାର ଉତ୍ତରରେ “ସେଇଟା ମୋର ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ରହସ୍ୟ” ବୋଲି କହିଥିଲେ ।

ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଦାନ୍ୟ ଥିଲେ । ବୁଢ଼ା ହୋଇଯିବା ପରେ ତାଙ୍କ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ
ରହୁ ନଥିଲା ଓ ସେ ପରିଶ୍ରମ କରିପାରୁନଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ କିଛି ଦୂରରେ
ରହୁଥିବା ତାଙ୍କର ଜଣେ ପୁରୁଣା ପରିଚାରକଙ୍କୁ (ଯାହାକୁ ସେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ)
ଦେଖା କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ (ହୁକର ମୋତେ ଏହା କହିଥିଲେ) ଓ ତାଙ୍କୁ କିଛି
ପଢ଼ି ଶୁଣାଉଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅଭାବବୋଧକୁ ପୂରଣ କରିବା
ପାଇଁ ବା ଅବସାଦକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା ।

ଏଠାରେ ମୁଁ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖୁଛି ଯାହାଙ୍କୁ ମୁଁ ବେଳେବେଳେ ଦେଖା କରୁଥିଲି, ଯଦିଓ ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋର କହିବା ପରି ବିଶେଷ କିଛି ନାହିଁ । ସାର୍ ଜେ. ହର୍ଷଲଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ଅଗାଧ ସମ୍ମାନ ଥିଲା; କେପ୍ ଅଫ୍ ଗୁଡ୍ ହୋପରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ରମଣୀୟ ବାସଭବନରେ ଓ ପରେ ତାଙ୍କର ଲଣ୍ଡନ ଘରେ ତାଙ୍କ ସହ ଖାଇବାରେ ମୁଁ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲି । ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସହ ବେଳେବେଳେ ଦେଖା କରୁଥିଲି । ସେ ବିଶେଷ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଯାହା କିଛି ବି କହିଥାନ୍ତି, ପ୍ରତିଟି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ଲାଏକ ଥିଲା ।

ଥରେ ସାର୍ ଆର୍. ମୁର୍କିସନଙ୍କ^୩ ଘରେ ମୁଁ ଯଶସ୍ବୀ ହମବୋଲ୍‌କୁ ଦେଖା କରିଥିଲି । ସେ ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଶୁଣି ମୁଁ ଗୌରାବାନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲି । ତାଙ୍କ ଠାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ମୁଁ ବହୁତ କିଛି ଆଶା କରିଦେଇଥିଲି, ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ପରେ ମୁଁ କିଛିଟା ନିରାଶ ହୋଇଥିଲି । ହମବୋଲ୍ ସବୁବେଳେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରହୁଥିଲେ ଓ ବେଶୀ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ; ଏହାଛଡ଼ା ଆମ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ବିଷୟରେ ମୋର କିଛି ବି ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ନାହିଁ ।

ବକଲଙ୍କ^୩ ସହ ହେନ୍‌ସ୍‌ଲେ ଡେଭିଡ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ମୋର ଦେଖା ହୋଇଥିଲା, ତାଙ୍କ କଥା ମୋତେ 'X' ⁽³³⁾ ମନେ ପକେଇ ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର (ବକଲଙ୍କର) ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହର ନିଜସ୍ବ ପ୍ରଣାଳୀ କଥା ଶୁଣି ମୁଁ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲି । ସେ ସବୁ ବହି କିଣିଥିଲେ ଓ ପଢ଼ିଥିଲେ; ପ୍ରତିଟି ବହିର ପରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେବାକୁ ଥିବା ତଥ୍ୟ ଓ ସୂଚନାକୁ ବାଛି ସେ ସବୁର ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକ୍ରମଣିକା ବା ଇଣ୍ଡେକ୍ସ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ ଓ କେଉଁ ବହିରୁ କ'ଣ ପଢ଼ିଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ରହୁଥିଲା କାରଣ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଶକ୍ତି ପ୍ରଖର ଥିଲା । ମୁଁ ପଚାରିଥିଲି, ପ୍ରଥମେ କେଉଁ ବିଷୟ ପରେ ଦରକାର ହେବ, ସେ କଥା ସେ ଜାଣୁଛନ୍ତି ବା କେମିତି । ସେ କହିଲେ ଯେ ସେ ଜାଣନ୍ତିନି ଏହା କିପରି ହେଉଛି, ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମଗତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଯୋଗୁଁ ଏହିପରି ହେଉଛି । ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ କେଉଁ କେଉଁ ବହିରୁ ତଥ୍ୟ ମିଳିବ ତା'ର ଏକ ବିସ୍ମୃତ ତାଲିକା ଦେବାରେ ଅନୁକ୍ରମଣିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାର ଅଭ୍ୟାସ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କର 'ହିଷ୍ଟ୍ରି ଅଫ୍ ସିଭିଲିଜେଶନ୍' ('History of Civilisation') ବହିରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ବହିଟି କୌତୂହଳୋଦ୍ଧାପକ ହୋଇଥିବ ଭାବି ମୁଁ ଏହାକୁ ଦୁଇଥର ପଢ଼ିଲି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ନୁହେଁ ଯେ ତାଙ୍କର ସାଧାରଣ ଅନୁମାନଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବ । ବକଲ ଖୁବ୍ ଭଲ କହିପାରୁଥିଲେ, ମୁଁ

(33) X - ସମ୍ପର୍କିତ ଅଂଶ ଏଠାରେ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି । - ପ୍ରା.ତା.

ତାଙ୍କୁ ଶୁଣିଛି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ପଦେ ବି କହିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇନାହିଁ କାରଣ ସେ କହିଲାବେଳେ ଅନବରତ କହି ଚାଲୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀମତୀ ପାରେର ଗାତ ଗାଇବା ଆରମ୍ଭ କଲେ ଓ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଗାତ ଶୁଣିବାକୁ ଖୁସିରେ ଉଠିଗଲି । ମୁଁ ଗଲାପରେ ସେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁକୁ “ମି. ଡାରଉଜନଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ତୁଳନାରେ ତାଙ୍କ ବହିଗୁଡ଼ିକ ବହୁତ ଭଲ” ବୋଲି କହିଥିବା କଥା ତାଙ୍କ ଅଜାଣତରେ ମୋ ଭାଇ ଶୁଣିପାରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଭିତରୁ ମୁଁ ତାନ ମିଲମ୍ୟାନ୍^{୧୫}ଙ୍କ ଘରେ ଥରେ ସିତନୀ ସ୍ଥିତଙ୍କୁ^{୧୬} ଦେଖା କରିଥିଲି । ସେ କହୁଥିବା ପ୍ରତିଟି ଶବ୍ଦ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆମୋଦଦାୟକ ଥିଲା । ମୁଁ ଆମୋଦିତ ହେବି ବୋଲି ଆଗରୁ ଆଶା କରିବା ଏହାର ଆଂଶିକ କାରଣ ହୋଇପାରେ । ସେ ଲେଡି କର୍କ^{୧୭}ଙ୍କ ବିଷୟରେ କହୁଥିଲେ, ସେତେବେଳକୁ ଲେଡି କର୍କ ଖୁବ୍ ବୁଢ଼ୀ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ସେ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ, ଲେଡି କର୍କ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ମହିଳା ଯେ କି ଥରେ ସେ ଦରିଦ୍ରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଚାନ୍ଦା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିବା ବେଳେ ଦେଇଥିବା ବକ୍ତବ୍ୟରେ ଏତେ ଦୂର ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ସେ (ଲେଡି କର୍କ) ତାଙ୍କର ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଠାରୁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଏକ ଗିନି ଧାର ଆଣି ଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ସାଧାରଣରେ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଉଛି ଯେ ମୋର ପୁରୁଣା, ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବାନ୍ଧବୀ ଲେଡି କର୍କଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇଛି ।” ଏ କଥା ସେ ଏପରି ଭାବରେ କହିଲେ ଯେ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ କାହାରି ମନରେ ସନ୍ଦେହ ରହିଲା ନାହିଁ, ସେ ତାଙ୍କ ବାନ୍ଧବୀଙ୍କୁ ସଜତାନ ଉପେକ୍ଷା କରିଛି ବୋଲି କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଜାଣେନା, ସେ ଏହି କଥା କିପରି ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ସେହିପରି, ଐତିହାସିକ ଲର୍ଡ୍ ଷାନହୋପ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ମୁଁ ଥରେ ମ୍ୟାକଲେଙ୍କୁ^{୧୮} ଦେଖା କରିଥିଲି । ସେଠାରେ ରାତିରେ ଖାଇବାବେଳେ ଆଉ ମାତ୍ର ଜଣେ ଥିବାରୁ ମୁଁ ମ୍ୟାକଲେଙ୍କ ବାର୍ତ୍ତାଳାପ ଶୁଣିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି ଏବଂ ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଖୁବ୍ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଥିଲା । ସେ ଆଦୌ ଅଧିକ କଥା କହୁ ନ ଥିଲେ, ସେମିତି ଲୋକ ବେଶୀ କଥା କହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ଧାରା ବଦଳାଇ ଦେବାର ସୁଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ ।

ମ୍ୟାକଲେଙ୍କ ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି କେତେ ନିର୍ଭୁଲ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରେ ତା’ର ଏକ ଅଜବ ପ୍ରମାଣ ଥରେ ଲର୍ଡ୍ ଷାନହୋପ୍ ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ: ଲର୍ଡ୍ ଷାନହୋପ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ବହୁ ସମୟରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ସଭା କରିଥାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ, ଆଲୋଚନା କରିବା ବେଳେ ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ସେମାନେ ମ୍ୟାକଲେଙ୍କ ସହ ଏକମତ ନଥିଲେ, ପୂର୍ବରୁ କିଏ ଠିକ୍ ବୋଲି

ଜାଣିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ବହିରୁ ତଥ୍ୟ ଖୋଜୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପରେ, ଲର୍ଡ୍‌ ଷ୍ଟାନ୍‌ହୋପ୍‌ ଦେଖିଲେ ଯେ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଆଉ ବହି ଖୋଜିବାର କଷ୍ଟ କଲେ ନାହିଁ ଓ ମ୍ୟାକଲେ ଯାହା କହୁଥିଲେ ତାହା ହିଁ ଠିକ୍‌ ବୋଲି ମାନି ଯାଉଥିଲେ ।

ଆଉ ଥରେ ଲର୍ଡ୍‌ ଷ୍ଟାନ୍‌ହୋପ୍‌ଙ୍କ ଘରେ ମୁଁ ତାଙ୍କର କେତେଜଣ ଐତିହାସିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ମିଶିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି । ସେହି ଗୋଷ୍ଠୀରେ ମୋରଲେ^{୮୮} ଓ ଗ୍ରୋର୍^{୮୯} ଥିଲେ । ଖରାବେଳେ ଖାଇବା ପରେ ମୁଁ ଗ୍ରୋର୍‌ଙ୍କ ସହ ଚେଭେନିଙ୍ଗ୍‌ ପାର୍କରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ଘଣ୍ଟା ବୁଲିଥିଲି, ବେଶ୍‌ ଆଗ୍ରହରେ ତାଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିଲି; ତାଙ୍କ ସରଳତାରେ ଓ ତାଙ୍କ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରରେ ଆଦୌ ଛଳନା ନ ଥିବାରୁ, ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲି ମଧ୍ୟ ।

ବହୁ ଆଗରୁ ମୁଁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଐତିହାସିକ ଷ୍ଟାନ୍‌ହୋପ୍‌ଙ୍କ ପିତା, ବରିଷ୍ଠ ଅର୍ଲ୍‌ (Old Earl)ଙ୍କ ସହ ମିଶିକି ଖାଉଥିଲି । ସେ ଜଣେ ବିଚିତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯେତିକି ବି କମ୍‌ ଜାଣିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ସ୍ୱସ୍ତବାଦୀ, ମେଳାପୀ ଓ ଆମୋଦବାୟକ ବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କର କିଛି ସୁସ୍ୱସ୍ଥ ଲକ୍ଷଣ ଥିଲା, ଦେହର ବର୍ଷ ଧୂସର, ଓ ପୋଷାକ ମଧ୍ୟ ଧୂସର ରଙ୍ଗର । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅବିଶ୍ୱସନୀୟ ହୋଇଥିବା ଜିନିଷସବୁକୁ ସେ ସମ୍ଭବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିଥାନ୍ତି । ଦିନେ ମୋତେ ସେ କହିଲେ, “ତୁମେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ଓ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନ ପରି ସେହି ତୁଚ୍ଛ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ି ଦୈବିକ ବିଜ୍ଞାନ ବା ଅକଲ୍‌ ସାଇନ୍ସ ପ୍ରତି ମନ ବଳାଉନ କାହିଁକି ?” ଷ୍ଟାନ୍‌ହୋପ୍‌ (ସେତେବେଳେ ଲର୍ଡ୍‌ ମାହୋନ୍‌ ଭାବେ ପରିଚିତ) ଏଥିରେ ଆଚମ୍ବିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏ’ କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ହସି ଉଠିଥିଲେ ।

ଶେଷରେ ମୁଁ କାର୍ଲ୍‌ଜଲ୍‌ଙ୍କ^{୯୦} ବିଷୟରେ କହିବି ଯାହାକୁ ମୁଁ ଅନେକ ଥର ଦେଖା କରିଥିଲି ମୋ ଭାଇଙ୍କ ଘରେ ଏବଂ ଦୁଇତିନି ଥର ମୋ ଘରେ ମଧ୍ୟ । ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ, ତାଙ୍କର ରଚନା ପରି ସତେଜ, ଜୀବନ୍ତ ଓ କୌତୂହଲୋଦୀପକ, କିନ୍ତୁ ବେଳେବେଳେ ସେ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ହିଁ ଖୁବ୍‌ ବେଶୀ କହୁଥିଲେ । ଥରେ ମୋ ଭାଇଙ୍କ ଘରେ ଆମର ଗୋଟିଏ ମଜାଳିଆ ରାତ୍ରିଭୋଜନ କଥା ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ଆମ ସହ ବାବେଜ୍‌^{୯୧} ଓ ଲିଏଲ୍‌ ଥିଲେ ଯେଉଁମାନେ ମଧ୍ୟ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ବେଶ୍‌ ଆଗ୍ରହୀ । ତେବେ କଥା କହିବା ଅପେକ୍ଷା ନିରବତା ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ଏକ ଦୀର୍ଘ ଭାଷଣ ଦେଇ କାର୍ଲ୍‌ଜଲ୍‌ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୁପ୍‌ କରି ରଖିଦେଇଥିଲେ । ରାତିରେ ଖାଇସାରିବା ପରେ ବାବେଜ୍‌ ବେଶ୍‌ ରୁକ୍ଷ ଭାବେ କାର୍ଲ୍‌ଜଲ୍‌ଙ୍କୁ ନିରବତା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅତି ଉତ୍ତମ ଭାଷଣ ପାଇଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଇଥିଲେ ।

କାର୍ଲାଇଲ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୁପ କରିଥାନ୍ତି, ଖୁଙ୍କାରି ହେଉଥାନ୍ତି : ଅରେ ମୋ ଘରେ ସେ ଗ୍ରୋଟ୍ସ୍କ ‘ଇତିହାସ’ (‘History’) ବହିକୁ “ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବଗନ୍ଧମୟ ନର୍ଦ୍ଦମା ଓ ସେଥିରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବିଷୟରେ କିଛି ନାହିଁ” ବୋଲି କହିଥିଲେ । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଭାବୁଥିଲି ଯେ ତାଙ୍କ ଖୁଙ୍କାରି ହେବା ଅର୍ଥ ଅନ୍ତତଃ ଅଂଶିକ ଭାବେ ଅଟା ପରିହାସ କରିବା; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ‘ରେମିନିସେନ୍ସେସ୍’ (‘Reminiscences’) ପ୍ରକାଶ ହେବା ପରେ ମୋର ଏହି ଧାରଣା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ବୋଲି ଲାଗିଲା । ତାଙ୍କ ଭାବଭଙ୍ଗୀରୁ ଜଣା ପଡୁଥିଲା ଯେ ସେ ଜଣେ ବିଷାଦଗ୍ରସ୍ତ, ବିଷୟ ଅଥଚ ବଦାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ସେହି ଉନ୍ନତ ହସର ମଧ୍ୟ କିଛିଟା ଅପଖ୍ୟାତି ଥିଲା । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ପ୍ରକୃତରେ ସେ ବଦାନ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ବଦାନ୍ୟତା ବେଶ୍ ଇର୍ଷାଜର୍ଜରିତ ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବସ୍ତୁର ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିବାରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ଥିଲା, ମୋତେ ଯାହା ଜଣାଯାଉଥିଲା ମ୍ୟାକଲେକ ଚିତ୍ରଠାରୁ ତାଙ୍କ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ । ତେବେ ପ୍ରକୃତରେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଚିତ୍ର ନିଜେ ସେ ଆଙ୍କିଥିଲେ କି ନାହିଁ, ତାହା ଭିନ୍ନ କଥା ।

ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ନୀତିବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାଚେତନା ପ୍ରଭାବିତ କରିଦେବାରେ ସେ ଧୂରନ୍ଧର ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଦାସତ୍ୱ ପ୍ରଥା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅବାସ୍ଥିତ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମତରେ ‘ବଳ ହିଁ ଅଧିକାର’ । ନିକୃଷ୍ଟ ବୋଲି ଭାବୁଥିବା ବିଜ୍ଞାନର ସବୁ ବିଭାଗକୁ ବାଦ୍ ଦେଇଦେବା ପରେ ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ବି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଖୁବ୍ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ କାର୍ଲାଇଲ ସୁଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି କିଙ୍ଗ୍‌ସ୍‌ଲେ କହିବା ବାସ୍ତବିକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା । ମୋ ମତରେ ହେଡ୍‌ଫେଲ୍‌କ ପରି ଜଣେ ଗଣିତଜ୍ଞ ଆଲୋକ ଉପରେ ଗେଟେ’ଙ୍କ ମତାମତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ମୋର ମନର କଥା ଜାଣିବା ପରେ ଏହାକୁ କାର୍ଲାଇଲ ଉପହାସ କରି ହସରେ ଉଡ଼େଇ ଦେଇଥିଲେ । ହିମସ୍ପୋଟଟିଏ ଧାରେ ଧାରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି କି ଜୋରରେ, କି ମୋଟ ଉପରେ ଅଟଳ, ଏ ବିଷୟରେ କେହି ବି ମୁଣ୍ଡ ଖେଳାଇବାଟାକୁ ସେ ହାସ୍ୟାସ୍ତବ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ମୋ ବିଚାରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଅଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ମୁଁ ଆଉ ଦେଖିନାହିଁ ।

ଲଣ୍ଡନ ରହଣି ଭିତରେ ମୁଁ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ବହୁ ବିଜ୍ଞାନ ସୋସାଇଟିର ସଭାଗୁଡ଼ିକରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲି ଏବଂ ଜିଓଲଜିକାଲ ସୋସାଇଟିର ସମ୍ପାଦକ ଭାବେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ମୋର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାରୁ ଆମେ ଉଭୟେ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ରହିବା ପାଇଁ ଠିକ୍ କଲୁ । ଏହି ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ଆମେ ଅନୁତାପ କରିନାହିଁ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୪, ୧୮୮୭ ଠାରୁ ଏ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (୧୮୭୬) ଜାତନ୍ତ୍ରରେ ରହିଣି

ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ସରରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଜାଗାରେ ଘର ଖୋଜି ପାଇବାରେ ବହୁବାର ଅସଫଳ ହେବା ପରେ ଆମେ ଏହି ଘରକୁ ଠାବ କରି ଏହାକୁ କିଣିଥିଲୁ । ଦେଶର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଥିବା ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ସବୁଜିମାଠାରୁ (ଯାହା ସହ ମୁଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିଲି) ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଏହି ପଥିକିଆ ଅଞ୍ଚଳର ସବୁଜିମାର ବିବିଧତା ଦେଖି ମୁଁ ଖୁସି ହୋଇଥିଲି; ଏଠାକାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶାନ୍ତ, ସରଳ, ଗ୍ରାମ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାବରଣ ମୋ ମନରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ଭରିଦେଇଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଜର୍ମାନ ପତ୍ରିକାର ଜର୍ନେକ ଲେଖକଙ୍କ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ ମୋ ଘରକୁ ଯିବା ରାସ୍ତାଟା କୁଆଡ଼େ ଖଟର-ଚଲା ରାସ୍ତା ପରି । ଏ' କଥା ଆଦୌ ଠିକ୍ ନୁହେଁ, କାରଣ ଆମେ ରହିବା ଅଞ୍ଚଳ ଏତେଟା ବିଛିନ୍ନ ବା ବିଜନ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ରହିବାର ଆମ ନିଷ୍ପତ୍ତି, ଆମେ ଆଶା କରିନଥିବା ଗୋଟିଏ ଦିଗରୁ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଫଳପ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥିଲା ... ଆମ ପିଲାମାନେ ଆମକୁ ସୁବିଧା ଓ ସହଜରେ ବାରମ୍ବାର ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ ।

ଆମଠାରୁ ଅଧିକ ନିଭୂତ, ଅବସରକାଳୀନ ଜୀବନ ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ କଟେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ଅଳ୍ପ କିଛିଦିନ ପାଇଁ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବା ବା ସମୁଦ୍ରକୂଳ କି ଅନ୍ୟ ଜାଗାକୁ ଯିବା ଛଡ଼ା ଆମେ ଆଉ କେଉଁଠିକୁ ଯାଇନାହୁଁ । ଏଠାରେ ରହିବାର ଆରମ୍ଭରେ ଆମେ ସାମାଜିକ ସମ୍ପର୍କ ରଖୁଥିଲୁ, କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଘରେ ଆପ୍ୟାୟିତ କରିଥିଲୁ, କିନ୍ତୁ ମୋ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଖରାପ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଏହି ଉକ୍ତ୍ତା ଯୋଗୁଁ, ଫଳରେ ମୋତେ ପ୍ରଚୁର ବାନ୍ତି ହେଉଥିଲା ଓ ଉଭେଜିତ ହୋଇ ମୁଁ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଥରିଉଠୁଥିଲି । ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ମୁଁ ଆଉ ବନ୍ଧୁମିଳନ ଓ ପ୍ରୀତିଭୋଜନକୁ ଯାଇନଥିଲି; ଏ'ସବୁ ଯୋଗୁଁ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହା ବନ୍ଦ କରିଦେବାରୁ ମୁଁ ଏଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବା ପରି ଲାଗିଲା । ଏକା କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଖୁବ୍ କୃତିତ୍ ମୋର ବୈଜ୍ଞାନିକ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଆପ୍ୟାୟିତ କରିପାରିଥିଲି ।

ବିଜ୍ଞାନ-କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ମୋ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ବୃତ୍ତି ଓ ମୋ ପାଇଁ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିବାର ମୁଖ୍ୟ ଉପାୟ ଥିଲା । କାମ କରିବା ବେଳର ଉକ୍ତ୍ତା ଓ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ମୋର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଅଭାବ ଅସୁବିଧା ମୁଁ ଭୁଲିଯାଇଥିଲି; ଅନ୍ତତଃ ସେ ସମୟରେ ମୋଠାରୁ ସେସବୁ ଅସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଦୂରେଇ ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ମୋର ଅନେକ ବହି ଛଡ଼ା ଅବସର ସମୟର ଜୀବନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଲେଖିବାର ନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ କିଛି ବିବରଣୀ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ମୋର ବିଭିନ୍ନ ବହିପତ୍ର

ବିଶାଳ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ମୁଁ ଆଗ୍ନେୟ ଦ୍ଵୀପମାନ ଦେଖୁଥିଲି; ୧୮୪୪ ମସିହା ଆରମ୍ଭବେଳକୁ ମୋର ଏହି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ୧୮୩୯ ମସିହାରେ ଫିଜ୍-ରୟଙ୍କ ବହିର ଅଂଶଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ମୋର ‘ଜର୍ଣ୍ଣାଲ ଅଫ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚେସ୍’ (‘Journal of Reseaches’)ର ନୂଆ ସଂଶୋଧିତ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ୧୮୪୫ ମସିହାରେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି । ଏହା ଥିଲା ମୋର ପ୍ରଥମ ସାରସ୍ୱତ ସନ୍ତାନ; ଏହାର ସଫଳତା ମୋର ଅନ୍ୟ ସବୁ ବହି ତୁଳନାରେ ସବୁବେଳେ ମୋ ମନରେ ଅଧିକ ଗର୍ବ ଉଦ୍ରେକ କରିଥାଏ । ଏବେ ବି ଏହି ବହି ଜଂଲଷ୍ଟ ଓ ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାରେ ବେଶ୍ ଭଲ ବିକ୍ରି ହେଉଛି; ବହିଟି ଜର୍ମାନ ଭାଷାରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ଥର ଅନୁଦିତ ହୋଇଛି, ଫ୍ରେଞ୍ଚ୍ ଓ ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ । ଭ୍ରମଣ, ବିଶେଷକରି ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ଭ୍ରମଣ ଉପରେ ଲେଖା ଯାଇଥିବା ଏହି ବହି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ହେବାର ଅନେକ ବର୍ଷ ପରେ ମଧ୍ୟ ହାସଲ କରିଥିବା ସଫଳତା ବେଶ୍ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ । ଏହାର ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣର ଦଶହଜାର ଖଣ୍ଡ ବହି ଜଂଲଷ୍ଟରେ ବିକ୍ରି ହୋଇସାରିଛି । ୧୮୪୬ ମସିହାରେ ମୋର ‘ଜିଓଲଜିକାଲ୍ ଅବଜର୍ଭେଶନ୍ସ ଅନ୍ ଫାଉଣ୍ଡ ଆମେରିକା’ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ତାଏରା ଲେଖେ; ମୋର ସେହି ଛୋଟ ତାଏରାରେ ମୁଁ ଲେଖୁଛି, ମୋର ତିନୋଟି ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କିତ ବହି (‘କୋରାଲ୍ ରାୟ୍’ ସମେତ) ପାଇଁ ମୋତେ ସାତେ ଚାରିବର୍ଷ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ କାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହା ମଧ୍ୟ ଲେଖୁଛି, “ଏବେ ଜଂଲଷ୍ଟ ଫେରିବା ପରେ ଦଶବର୍ଷ ବିତିସାରିଛି । ମୋର ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ କେତେ ସମୟ ମୋର ନଷ୍ଟ ହୋଇଛି ?” ଏ’ ତିନୋଟି ବହି ବିଷୟରେ ମୋର କିଛି କହିବାର ନାହିଁ, ତେବେ ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ଯେ ନିକଟ ଅତୀତରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ନୂଆ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଛି ।⁽³⁴⁾

ଅକ୍ଟୋବର, ୧୮୪୬ ରେ ମୁଁ ‘ସିରିପିଡିଆ’ ଉପରେ କାମ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଚିଲି (Chile) ଉପକୂଳରେ ଥିବାବେଳେ Concholepas^{୩୩}ର ଖୋଲପା ଭିତରେ ମୁଁ ଏକ ବିଚିତ୍ର ସିରିପିଡ୍ ପ୍ରାଣୀ ଗାତ କରି ପଶିଯିବାର ଦେଖିଲି । ଏହା ଅନ୍ୟ ସିରିପିଡ଼ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଏତେ ବେଶୀ ଭିନ୍ନ ଥିଲା ଯେ ତା’ ପାଇଁ ମୁଁ ଏକ ନୂଆ ଗୋଷ୍ଠୀ (ଉପବର୍ଗ-sub-order) ସୃଷ୍ଟି କଲି । ଅଳ୍ପ ଦିନ ପୂର୍ବେ ପ୍ରାୟ ଏହିପରି ଆଉ ଏକ ପ୍ରଜାତି (genus) ପୋର୍ଟୁଗାଲ୍ ଉପକୂଳରେ ଦେଖିବାକୁ

(34) ‘ଜିଓଲଜିକାଲ୍ ଅବଜର୍ଭେଶନ୍ସ’, ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୧୮୭୬ । ‘କୋରାଲ୍ ରାୟ୍’ ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୧୮୭୪ ।

ମିଳିଛି । ମୁଁ ନୂଆରେ ଦେଖୁଥିବା ସିରିପିଡ୍ ଗଠନ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଅନ୍ୟ ଅନେକ ସାଧାରଣ ସିରିପିଡ୍ ପ୍ରାଣୀକୁ ବ୍ୟବହୃତ କରି ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଫଳରେ, ସମୟକ୍ରମେ ମୋତେ ସବୁ ସିରିପିଡ୍ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବା ସୁଯୋଗ ମିଳିଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଆଠ ବର୍ଷ ଧରି ଏହି ବିଷୟ ଉପରେ ମୁଁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ କାମ କଲି ଓ ଶେଷରେ ଏବେ ବଞ୍ଚି ରହିଥିବା ସବୁ ଜଣାଶୁଣା ସିରିପିଡ୍ ବର୍ଷନା ସମ୍ବଳିତ ଦୁଇଟି ବଡ଼ ବହି (35) ଓ ତା' ସହ ବିଲୁପ୍ତ ସିରିପିଡ୍ ଜାତି ଉପରେ ଦୁଇଟି ଛୋଟ ଓ କ୍ୱୋର୍ଟୋ (Quorto) ସାଜଜଜ୍ଜର ବହି ପ୍ରକାଶ କଲି । ସାର୍ ଜ. ଲିଟେନ୍ ବୁଲ୍ଡର^{୩୩} ଲେଖୁଥିବା କିଛି ଉପନ୍ୟାସ ଭିତରୁ ଗୋଟିକରେ ଶାମୁକା ପରି ଲିମ୍ପେଟ (limpet) ଜାତୀୟ ଶମ୍ଭୁକ ପ୍ରାଣୀ (ମଲୁସ୍କା ଗୋଷ୍ଠୀ)ଙ୍କ ଉପରେ ଦୁଇଟି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବା ପ୍ରଫେସର ଲଜ୍ଜଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ମୋତେ ଓ ମୋ ବହିକୁ ମନରେ ରଖି ସେ ଏହା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟେହ ।

ଏହି କାମ ପାଇଁ ମୋତେ ଆଠ ବର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା, ତଥାପି ମୋ ତାଏରାରେ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ମୋର ଅସୁସ୍ଥତା ଯୋଗୁଁ ନଷ୍ଟ କରିଛି ବୋଲି ଲେଖୁଛି । ଏହି କାରଣରୁ ମୁଁ ୧୮୪୮ ମସିହାରେ କିଛି ମାସ ପାଇଁ ଜଳଚିକିତ୍ସା (hydropathic treatment) ନିମନ୍ତେ ମାଲଭର୍ଣ୍ଣ (Malvern) ଯାଇଥିଲି । ଏହା ମୋ ପାଇଁ ବହୁତ ଉପକାରୀ ହୋଇଥିଲା, ଫଳରେ ମୁଁ ମୋ କାମ ଆଉଥରେ ଆରମ୍ଭ କରିପାରିଲି । ମୋ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଏତେ ଖରାପ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଯେ ୧୩.୧୧.୧୮୪୮ ରେ ମୋର ପୂଜ୍ୟ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତିମ ସଂସ୍କାରରେ ଯୋଗ ଦେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ଉତ୍ତର ଅନ୍ୟତମ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନକ (executor) ଭାବେ କାମ କରିପାରିଲି ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସିରିପିଡିଆ ଉପରେ ମୋର ବହି ଦୁଇଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୂଲ୍ୟବାନ, କାରଣ ବହୁ ନୂଆ ଓ ଅସାଧାରଣ ସିରିପିଡ୍ ବିଷୟରେ ବର୍ଷନା କରିବା ସହିତ ଏଥିରେ ମୁଁ ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଭିତରେ ଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ବା ସମଜାତତା (homology) ଦର୍ଶାଇଥିଲି; ସନ୍ଧ୍ୟାୟକ ଅଙ୍ଗ (cementing apparatus) ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲି ଯଦିଓ ସନ୍ଧ୍ୟାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥି (cement gland) ବିଷୟରେ ମୁଁ ଗୁରୁତର ଭୁଲ୍ କରିଥିଲି । ଶେଷରେ, କେତେକ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ (hermaphrodite) ସିରିପିଡ୍ ପ୍ରଜାତିର ଅଣ୍ଡିରାମାନେ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଏବଂ ପରଜୀବୀ ପରିପୂରକ ପ୍ରାଣୀ ଭାବେ ରହୁଥିବା କଥା ପ୍ରମାଣ କରିଥିଲି । ବିଳମ୍ବରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶେଷୋକ୍ତ ଆବିଷ୍କାରଟି ଠିକ୍ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି, ଯଦିଓ ତା' ପୂର୍ବରୁ ଏହାକୁ ମୋର ଏକ ଉତ୍ତର

(35) ରୟ ସୋସାଇଟି (Ray Society) ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

କଟନା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ବୋଲି ଜଣେ ଜର୍ମାନ ଲେଖକ କହିଥିଲେ । ସିରିପିଡ୍ ଗୋଷ୍ଠୀର ବିବିଧତା ଏତେ ବେଶୀ ବ୍ୟାପକ ଯେ ଏ’ ଜାତିର ଜୀବକୁ ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ କରିବା ଅତି କଷ୍ଟ, ଏବଂ ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ଡିସିସ୍’ରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବର୍ଗୀକରଣ ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ମୋର ଏହି ବହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ହୋଇଥିଲା । ତଥାପି ମୋର ସନ୍ଦେହ, ଏହି ବହି ପାଇଁ ଏତେ ସମୟ ଦେବା ଦରକାର ଥିଲା କି ?

ସେପ୍ଟେମ୍ବର, ୧୮୫୪ ରୁ ମୋର ଅସଂଖ୍ୟ ଚିନ୍ତଣୀସବୁକୁ ମୁଁ ସଜେଜବା ଆରମ୍ଭ କଲି; ତା’ସହ ନିରୀକ୍ଷଣ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଜୀବଜାତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ପରୀକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲି । ବୀଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ପାମ୍ପିଆନ୍ ପ୍ରସ୍ତରରେ କଠିନ ଆବରଣ ଥିବା ବକ୍ତ୍ରକାୟା ପରି ବିଲୁପ୍ତ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଜୀବାଶ୍ମ ଏବଂ ପରେ ମହାଦେଶର ବିଶାଳ ମୁଖ୍ୟ ଭୂଭାଗର ଦକ୍ଷିଣ ଆଡ଼କୁ ଗଲେ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କିତ ଜାତିର ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବିସ୍ତାର ଦେଖିଲି । ଶେଷରେ ଗାଲାପାଗୋସ୍ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ବହୁ ଗଠନ (production)ରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକୀୟ ଲକ୍ଷଣ, ବିଶେଷତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ୱୀପରେ ସେହି ଗଠନଗୁଡ଼ିକ ଭିତରେ ଥିବା ସାମାନ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ଯଦିଓ କୌଣସି ଦ୍ୱୀପ ଭୂତାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ନଥିଲା; ଦେଖୁଥିଲି । ଏ’ସବୁ ଆବିଷ୍କାର କରି ମୁଁ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲି ।

ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଜୀବଜାତିଗୁଡ଼ିକର ଲକ୍ଷଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ବୋଲି ଧରିନେଲେ ହିଁ ଏହି ଘଟନା ଓ ଏହିପରି ଘଟନାସବୁକୁ ବୁଝିହେବ ଏବଂ ଏହି ବିଷୟ ମୋତେ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରୁଥିଲା । ଏହା ମଧ୍ୟ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ନିଜ ପରିସ୍ଥାନ ସହ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିବା ପଛରେ ନା ଅଛି ଜୀବର ଚାରିପାଖର ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରଭାବ ନା ତା’ର ଇଚ୍ଛା ଶକ୍ତି (ବିଶେଷତଃ ଉଭିଦ କ୍ଷେତ୍ରରେ) । କାଠହଣା ଚଢ଼େଇ ବା ଗଛରେ ରହୁଥିବା ବେଙ୍ଗ ସହଜରେ ଗଛ ଚଢ଼ିଯିବା ବା ଅଙ୍କୁଶ (ହୁକ) ବା ପର ପରି କିଛି ଗଠନ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମଞ୍ଜିର ବିସ୍ତାର ବା ବ୍ୟାପ୍ତି ଘଟିବା ଏହାର କିଛି ଉଦାହରଣ । ଏ’ ପ୍ରକାର ଉପଯୋଜନମାନ ଦେଖି ମୁଁ ସବୁବେଳେ ବିସ୍ମିତ ହେଉଥିଲି ଏବଂ ଧରି ନେଇଥିଲି ଏହାକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ନ ବୁଝି ଜୀବଜାତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ବୋଲି ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଉଦ୍ୟମ ନିରର୍ଥକ ।

ଜଂଲଣ୍ଡ ଫେରିବା ପରେ ମୋତେ ଲାଗିଲା ଯେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱରେ ଲିଏଲ୍ ଓ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଅନୁସରଣ କରିବା ଉଚିତ । ତେଣୁ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତିରେ ସ୍ୱାଭାବିକ

ଭାବେ ଦେଖା ଯାଉଥିବା ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ଏବଂ ମଣିଷ ପୋଷା ମନେଇଥିବା ଗୃହପାଳିତ ପଶୁ, ଚାଷ କରାଯାଉଥିବା ଫସଲ ଓ ଅନ୍ୟ ଗଛ ଭିତରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ବା ପ୍ରଭେଦନ (variations) ସହ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ସବୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବି ବୋଲି ଠିକ୍ କଲି ଯାହା ଏହି ବିଷୟ ଉପରେ କିଛି ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଦେଇପାରିବ । ସୁତରାଂ ମୁଁ ପ୍ରଥମ ଟିପାଖାତା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ଜୁଲାଇ, ୧୮୩୭ ରେ । ବେକନାୟ ନୀତି^{୧୦୫} ଅନୁସାରେ କାମ ଆରମ୍ଭ କରି ମୁଁ ବ୍ୟାପକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲି କୌଣସି ତତ୍ତ୍ୱ ବିନା; ବିଶେଷତଃ ଗୃହପାଳିତ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଚାଷ କରାଯାଉଥିବା ଫସଲ ଉପରେ । ବ୍ୟାପକ ଅଧ୍ୟୟନ, ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏବଂ ନିପୁଣ ପଶୁ ପ୍ରଜନନକାରୀ ଓ ମାଳୀମାନଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ମୁଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲି । ମୁଁ ଯେଉଁ ସବୁ ବହି ପଢ଼ିଥିଲି ଏବଂ ପଢ଼ୁଥିଲି ଓ ବିଦ୍ୱାନ ସୋସାଇଟି ଆଦିର ବିବରଣୀ ଏବଂ ଯେଉଁ ସବୁ ଉତ୍ସରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି ତା'ର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲି । ଏହି ତାଲିକାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ମୁଁ କେତେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି ଓ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, କିପରି ଏତେ ପରିଶ୍ରମ କରିପାରିଥିଲି । ଉପାଦେୟ କିସମର ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ମଣିଷର ସଫଳତାର ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ହେଉଛି ଠିକ୍ ଭାବେ ବାଛିବା ବା ଚୟନ (selection) କରିବା; ଏହା ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତି କୋଳରେ ବାସ କରୁଥିବା ଜୀବମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ଚୟନ ନୀତି ଯେ କିପରି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ମୋ ପାଇଁ କିଛି କାଳ ଧରି ଏକ ରହସ୍ୟ ହୋଇ ରହିଯାଇଥିଲା ।

୧୮୩୮ ଅକ୍ଟୋବରରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ନିୟମିତ, ରାତିମତ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆରମ୍ଭ କରିବାର ୧୫ ମାସ ପରେ, ମୁଁ ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ ‘ଜନସଂଖ୍ୟା’ ଉପରେ ମାଲଥସ୍^{୧୦୬} ପଢ଼ିଲି । ବହୁଦିନ ଧରି ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି କରି ମୁଁ ନିଜେ ଭଲଭାବେ ବୁଝି ପାରିଥିଲି ଯେ ସବୁ ଜୀବଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିରହିବା ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ (struggle for existence) କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁଠାରେ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ସୁତରାଂ ମାଲଥସ୍‌ଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ପଢ଼ିବା ପରେ ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଯେ ଏହିପରି ସବୁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଧାରାରେ ଉପାଦେୟ ଅନୁକୂଳ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ପ୍ରତିକୂଳ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକର ବିଲୟ ଘଟୁଥିବ । ଏହାର ଫଳ ହେଉଛି ନୂତନ ଜାତିର ଜୀବର ଉତ୍ତର ବା ଆବିର୍ଭାବ । ଏଥିରୁ ମୁଁ, ବିଳମ୍ବରେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏମିତି ଗୋଟିଏ ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇଗଲି ଯାହାକୁ ଆଧାର କରି କାମ କରି ହେବ, କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ କାମ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବାରୁ, ଅନ୍ତତଃ କିଛି ଦିନ ପାଇଁ ଏହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀଟିଏ ମଧ୍ୟ ନ ଲେଖିବାକୁ ଠିକ୍ କରିଥିଲି । ଜୁନ, ୧୮୪୨ ରେ ପ୍ରଥମେ

ମୋ ତତ୍ତ୍ୱର ସାରାଂଶ ଏକ ୩୫ ପୃଷ୍ଠାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଆକାରରେ ପେନ୍‌ସିଲରେ ଲେଖିଲି; ଏବଂ ଏହାକୁ ୧୮୪୪ ମସିହା ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ୨୩୦ ପୃଷ୍ଠାକୁ ବଢ଼ାଇଥିଲି । ଏହାର ଏକ ପରିଷ୍କାର ନକଲ କରିଥିଲି ଯାହା ଏ’ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ପାଖରେ ରଖିଛି ।

କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଏକ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟାକୁ ଅଣଦେଖା କରିଥିଲି; ନିଜେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ମୁଁ କେମିତି ଏହା କରିପାରିଲି, କାରଣ କୌଣସି ବିଷୟକୁ ଏହିପରି ଉପେକ୍ଷା କରିବା ‘କୋଲମ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ଡିମ୍ ନାଟି’ରେ^{୧୦୧} ହିଁ ସମ୍ଭବ । ସମସ୍ୟାଟି ହେଉଛି - ଏକା ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଗୋଷ୍ଠୀରୁ ଜାତ ହୋଇଥିବା ଜୀବମାନଙ୍କରେ ଲକ୍ଷଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯିବା ଅବସରରେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବିବିଧତା ଦେଖାଦିଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜାତିକୁ କିଛି ପ୍ରଜାତିରେ, ପ୍ରଜାତିକୁ ବଂଶ (family)ରେ, ବଂଶକୁ ଉପବର୍ଗରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବା ପ୍ରଣାଳୀରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ଯେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଜାତିର ଜୀବ ପରସ୍ପରଠାରୁ କେବେ ଓ କେତେ ପୂର୍ବରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ତା’ଉନ୍‌ଠାରେ ରହିବାର ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ଦିନେ ହଠାତ୍ ଏ’ ଧାରଣା ମୋ ମନକୁ ଆସିଥିଲା ଯେତେବେଳେ ମୋ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଯାଉଥିଲି; ମୁଁ ଆନନ୍ଦରେ ଅଧାର ହୋଇ ଯାଉଥିଲି ଓ ଯେଉଁ ଜାଗାରେ ଏ’ ଧାରଣା ମୋ ମନକୁ ଆସିଥିଲା, ତାହା ମୋର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେଅଛି । ମୋ ବିଶ୍ୱାସ, ସମାଧାନଟି ହେଉଛି, ପ୍ରଭାବୀ ଓ ବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଜୀବଜାତିରୁ ଜାତ ସନ୍ତାନମାନେ ନିଜନିଜକୁ ନିଜର ଲକ୍ଷଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଜରିଆରେ ପରିବେଶର ଅନେକ ତଥା ଅତି ବିବିଧ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଖାପଖୁଆଇଥାନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତି ସହ ନିଜକୁ ଉପଯୋଜିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ହିଁ ପ୍ରକୃତିର ନୀତି, ‘ଅର୍ଥନୀତି’ ମଧ୍ୟ; ଏହା ହିଁ ପ୍ରକୃତିର ମିତବ୍ୟୟିତା ।

୧୮୫୬ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ ମୋ ମତାମତକୁ ଅଧିକ ବିଶଦ ଭାବେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଲିଏଲ୍ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ଏବଂ ମୁଁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଅତି ବିଶଦ (ପରେ ମୋର ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’ ଯେତିକି ବିଶଦଭାବେ ଲେଖିଥିଲି, ତା’ଠାରୁ ୩-୪ ଗୁଣ ଅଧିକ) ଭାବେ ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲି । ତଥାପି ମୁଁ ଯେଉଁ ସବୁ ଜିନିଷ ଓ ନମୁନା ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି, ଏହା ସେସବୁର ଏକ ସାରାଂଶ ମାତ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଭାବରେ ମୁଁ ପ୍ରାୟ ଅଧାଅଧି କାମ ସାରିଥିଲି । କିନ୍ତୁ ମୋର ସବୁ ଯୋଜନା ଓ ପରିକଳ୍ପନା ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇଗଲା, କାରଣ ସେତେବେଳେ ମାଲୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ରହୁଥିବା ମିଷ୍ଟର ଡ୍ରାଲେସ୍^{୧୦୨} ମୋ ପାଖକୁ ‘ଅନ୍ ଦ

ଟେଣ୍ଡେନ୍ସି ଅଫ୍ ଭେରାଇଟିସ୍ ଟୁ ଡିପାର୍ଟ୍, ଇନ୍ଡିଫିନିଟାଲି ଫ୍ରମ୍ ଦ ଅରିଜିନାଲ ଟାଇପ୍' ('On the Tendency of Varieties to depart indefinitely from the Original Type') ଶୀର୍ଷକ ଏକ ନିବନ୍ଧ ପଠାଇଥିଲେ; ଏଥିରେ ଯାହା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା ତାହା ମୋର ତତ୍ତ୍ୱ ସହ ସମାନ । ମି. ଝାଲେସ୍କ ଅନୁରୋଧ ଥିଲା, ତାଙ୍କ ନିବନ୍ଧକୁ ଠିକ୍ ବୋଲି ଭାବିଲେ ତାକୁ ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଧିକ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପଠାଇଦେବାକୁ ।

ଲିଏଲ୍ ଓ ହୁକରଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରି ଝାଲେସ୍କ ନିବନ୍ଧ ସହ ମୋର ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ଓ ଆସା ଗ୍ରେଙ୍କ ପାଖକୁ ଏକ ଚିଠି ଏକା ସାଙ୍ଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ମୁଁ ରାଜି ହେଲି । କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୁଁ ଏପରି କଲି, ତାହା 'ଜର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ଅଫ୍ ଦ ପ୍ରୋସିଡିଂସ୍ ଅଫ୍ ଦ ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟି' ('Journal of the Proceedings of the Linnean Society', ୧୮୫୮)ର ପୃଷ୍ଠା ୪୫ରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲି, ମୁଁ ଭାବୁଥିଲି ଯେ ଏପରି କଲେ ଝାଲେସ୍କ ଏହାକୁ ଅଯୌକ୍ତିକ ବୋଲି ଭାବି ପାରନ୍ତି, କାରଣ ମୁଁ ସେତେବେଳେ ଜାଣିନଥିଲି ସ୍ୱଭାବ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ କେତେ ବେଶୀ ବଦାନ୍ୟ ଓ ଉଦାର ଥିଲେ । ମୋର ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସାରାଂଶ ଓ ଆସା ଗ୍ରେଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି, କୌଣସି ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଲେଖିନଥିଲି । ଅପର ପକ୍ଷରେ ମି. ଝାଲେସ୍କ ନିବନ୍ଧରେ ଭାବପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲା । ତେବେ ଆମର ଏ' ଯୁଗ୍ମ ପ୍ରକାଶନ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିନଥିଲା । ଅଳ୍ପ କେତେକ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଥିଲା ଡବ୍‌ଲିନ୍‌ର ପ୍ରଫେସର ହ'ଟ୍‌ନକରଙ୍କ, ଯାହା ମୋର ମନେ ଅଛି । ତାଙ୍କ ମତ ଥିଲା, ଏ'ସବୁ ପ୍ରକାଶନରେ ଯାହା ସବୁ ନୂଆ କଥା ଅଛି ସେସବୁ ଅସତ୍ୟ ଏବଂ ଯାହାସବୁ ଠିକ୍ କଥା ଅଛି, ତାହା ପୁରୁଣା । କୌଣସି ନୂଆ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ମତବାଦ ପ୍ରତି ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହାକୁ ଭଲ ଭାବେ ବୁଝାଇ ଲେଖିବା ଯେ ଆବଶ୍ୟକ, ଏଥିରୁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଲିଏଲ୍ ଓ ହୁକରଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ମୁଁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୮୫୮ ରେ ଜାତିର ରୂପାନ୍ତରାକରଣ (transmutation of species) ଉପରେ ବହି ଲେଖିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଆରମ୍ଭ କଲି; କିନ୍ତୁ ମୋର ଅସୁସ୍ଥତା ଓ ମୂର ପାର୍କରେ ଥିବା ଡ. ଲେନ୍‌ଙ୍କ ସୁଖପ୍ରଦ ଜଳଚିକିତ୍ସା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ମୁଁ ଯାଉଥିବାରୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ବ୍ୟାଘାତ ଘଟୁଥିଲା । ୧୮୫୬ ମସିହାରେ ବିଶାଳ ଆକାରରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିବା ମୋର ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲି ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ଏହି ବହି

ଲେଖା ଶେଷ କଲି । ଏଥିପାଇଁ ମୋତେ ତେରମାସ ଦଶଦିନ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ନଭେମ୍ବର, ୧୮୫୯ରେ ଏହା ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିଏ’ ଶୀର୍ଷକରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଯଦିଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣମାନଙ୍କରେ ଏଥିରେ ଅନେକ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଓ ବହୁ ସଂଶୋଧନ କରାଯାଇଥିଲା, ବହିଟିର ମୌଳିକତା ପ୍ରାୟତଃ ସେଇଯା ହିଁ ରହିଥିଲା ।

ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ ମୋ ଜୀବନର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକାଶନ । ଆରମ୍ଭରୁ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ଦିନ ହିଁ ଛୋଟ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଏହି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ୧୨୫୦ ଟି ଯାକ ବହି ସରିଯାଇଥିଲା । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣର ୩୦୦୦ ଖଣ୍ଡ ଅଳ୍ପ ଦିନ ଭିତରେ ବିକ୍ରି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ୧୮୭୬ ସୁଦ୍ଧା ଇଂଲଣ୍ଡରେ ୧୬୦୦୦ ଖଣ୍ଡ ବିକ୍ରି ହୋଇଛି; ଏହା ଏକ କଠିନ ବିଷୟ ଉପରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏତେ ବହି ବିକ୍ରି ହେବା ଏକ ବଡ଼ କଥା ନିଶ୍ଚୟ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଉରୋପୀୟ ଭାଷାରେ ଏହା ଅନୁଦିତ ହୋଇଛି, ଏପରିକି ସ୍ପାନିଶ୍, ବୋହେମିଆନ୍, ପଲିଶ୍ ଓ ରୁଷ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ । ମିସ୍ ବାର୍ଡ୍^{୩୬}ଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ବହିଟି ଜାପାନୀ⁽³⁶⁾ ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁବାଦ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ସେଠାରେ ଏହାର ଅଧ୍ୟୟନ ବହୁଳ ଭାବେ କରାଯାଉଛି । ଏପରିକି ହିନ୍ଦୁ ଭାଷାରେ ଏହା ଉପରେ ଏକ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ଯେଉଁଥିରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ ଏଥିରେ ଥିବା ତତ୍ତ୍ୱ ବାଇବେଲ୍‌ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ, ଓଲଡ୍ ଟେଷ୍ଟାମେଣ୍ଟରେ ରହିଛି ! ଏହି ପୁସ୍ତକର ଅନେକ ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇଛି, ମୋର ‘ଅରିଜିନ୍’ ଓ ଅନ୍ୟ ବହି ଉପରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମୀକ୍ଷାଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ କିଛି ଦିନ ଧରି ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲି ଏବଂ ଏହାର ସଂଖ୍ୟା (ଖବରକାଗଜରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମୀକ୍ଷା ବ୍ୟତୀତ) ହେଉଛି ୨୬୫ଟି; କିନ୍ତୁ ପରେ ନିରାଶ ହୋଇ ଏ ଉଦ୍ୟମ ଆଉ କଲି ନାହିଁ । ଏହି ବିଷୟ ଉପରେ ବହୁ ନିବନ୍ଧ ଓ ପୁସ୍ତକ ଅଲଗା ଅଲଗା ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି; ଏବଂ ଜର୍ମାନୀରେ “ଡାର୍ଭିନିସ୍ମମ୍”^{୩୭} ଉପରେ ପ୍ରତି ବର୍ଷେ ଦୁଇବର୍ଷରେ ଏକ ପୁସ୍ତକ ତାଲିକା ବା ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି ।

ବହୁ ଆଗରୁ ମୁଁ ‘ଅରିଜିନ୍’ର ଦୁଇଟି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଲେଖିଥିଲି, ଶେଷରେ ବେଶ୍ ବିରାଟ ଆକାରର ପାଣ୍ଡୁଲିପିକୁ (ଯାହା ନିଜେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଥିଲା) ମଧ୍ୟ ଛୋଟ କରିଥିଲି । ମୁଁ ଭାବେ ଏହା ହିଁ ‘ଅରିଜିନ୍’ର ସଫଳତାର ପ୍ରମୁଖ କାରଣ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

(36) ମୁଁ ପ୍ରପେସର ମିର୍ସ୍କୁରିଙ୍କ^{୩୬}ଠାରୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲି ଯେ ଏହା ମିସ୍. ବାର୍ଡ୍‌ଙ୍କର ଭୁଲ ଧାରଣା । - ପ୍ରା.ତା.

ବାଛିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲି; ତା'ଛଡ଼ା ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଏକ 'ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନିୟମ' ବା ମୌଳିକ ନୀତି ପାଳନ କରି ମୁଁ ପାଇଥିବା ଫଳାଫଳ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଲାଗୁଥିବା କିଛି ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟ କି କିଛି ନୂଆ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବା ଚିନ୍ତାଧାରା ମୋ ନଜରକୁ ଯେତେବେଳେ ବି ଆସୁଥିଲା, ସେସବୁକୁ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ ଲେଖି ରଖୁଥିଲି, କାରଣ ଅନୁଭୂତିରୁ ମୁଁ ଜାଣିଥିଲି ଯେ ସାଧାରଣ, ଅନୁକୂଳ ତଥ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଏହିପରି ଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାସବୁକୁ ସହଜରେ ଭୁଲି ହୋଇଯାଇଥାଏ । ମୋର ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ଯୋଗୁଁ ମୋର ମତାମତ ଓ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବିରୋଧରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ଆପତ୍ତି ଉଠିଥିଲା ଯାହାକୁ ମୁଁ ନ ଦେଖି ରହୁନଥିଲି ଓ ଉତ୍ତର ନଦେଇ ଛାଡ଼ୁ ନଥିଲି ।

ବେଳେବେଳେ କୁହାଯାଉଥିଲା ଯେ 'ଅରିଜିନ୍'ର ସଫଳତା "ସେତେବେଳର ପ୍ରଚଳିତ ମତାମତ" ବା "ଜନମାନସ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା" ପରି କଥାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଛି । ଏହା ଠିକ୍ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁନାହିଁ, କାରଣ ଅନେକ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ଙ୍କୁ ମୁଁ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏ' ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲି, ଅଥଚ ଜଣକୁ ବି ପାଇ ନ ଥିଲି ଯିଏକି 'ଜାତି ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ' (permanence of species) ଅବଧାରଣାର ସଠିକତା ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିହାନ ଥିଲେ । ଏପରିକି ମୋ କଥା ଆଗ୍ରହର ସହ ଶୁଣୁଥିବା ଲିଏଲ୍ ଓ ହୁକର ମଧ୍ୟ ମୋ ସହ କେବେ ବି ଏକମତ ନଥିଲେ । ଥରେ ଅଧେ ମୁଁ କିଛି ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ (Natural selection) ବିଷୟରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଆଦୌ ସଫଳ ହୋଇନଥିଲି । ମୁଁ ଯାହା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲି ତାହା ବିଲ୍‌କୁଲ୍ ଠିକ୍; ବହୁ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ଙ୍କ ମନରେ ଅସଂଖ୍ୟ ସୁପର୍ୟ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟ ଠୁଲ ହୋଇ ରହିଥାଏ, କିଛି ଗ୍ରହଣୀୟ ତତ୍ତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶଦଭାବେ ବୁଝାଇ ଦିଆଯିବା ମାତ୍ରେ ଏ'ସବୁ ସଞ୍ଚିତ ତଥ୍ୟ ଓ ଧାରଣା ଉଚିତ ରୂପ ନେଇଥାଏ । ବହିଚିର ସଫଳତାର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷ କାରଣ ହେଉଛି ଏହାର ପରିମିତ ଆକାର, ଆୟତନ ଓ ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ମି. ଡ୍ୱାଲେସଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ନିବନ୍ଧ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ । ୧୮୫୬ ମସିହାରେ ମୁଁ ଯେମିତି ବିଶାଳ ଆକାରର ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି ଓ ଯଦି ସେହି ହିସାବରେ ଲେଖିଥାନ୍ତି ତା'ହେଲେ ଏହାର ଆକାର ଏବେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା 'ଅରିଜିନ୍'ର ୪-୫ ଗୁଣ ହେଇଥାନ୍ତା ଏବଂ ଏହାକୁ ପଢ଼ିବାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକଙ୍କର ଥାଆନ୍ତା ।

ପ୍ରାୟ ୧୮୩୯ ମସିହା ବେଳକୁ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ସ୍ପଷ୍ଟ ଅବଧାରଣା ମୋ ମନରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରକାଶନ ବହୁ ବିଳମ୍ବରେ, ୧୮୫୯ ରେ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବିଳମ୍ବ ଯୋଗୁଁ ମୁଁ କିଛି ହରେଇ ନ ଥିଲି, ବରଂ ମୋର ବେଶ୍

ଲାଭ ହୋଇଥିଲା କାରଣ ଏହି ତରୁର ମୌଳିକତା ପାଇଁ ଶ୍ରେୟଃ ମୋତେ ଦିଆଯାଉଛି କି ମି. ଡାଲେସ୍କୁ - ସେ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଆଦୌ ଚିନ୍ତିତ ନଥିଲି, ଯଦିଓ ତାଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ଏହି ତରୁକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ଆଗୁଆ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ମୁଁ ବିଫଳ ହୋଇଛି, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ମୋର ଅହମିକା ଯୋଗୁଁ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଅନୁଶୋଚନା କରୁଛି; ଏହା ହେଉଛି - ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ବତ ଶିଖର ଓ ସୁମୋରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକା ଜାତିର ଉଦ୍ଭିଦ ଓ କିଛି ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟ ବାସ କରୁଥିବା ବିଷୟକୁ ହିମାଳୟ ବା ହିମାୟୁଗ ଜରିଆରେ ବୁଝାଇବାର ଚେଷ୍ଟା । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଏତେ ଖୁସି ହୋଇଥିଲି ଯେ ଏହା ଉପରେ ମୁଁ ବିଶଦ ଭାବରେ ଲେଖିଥିଲି, ଯାହା ଏହି ବିଷୟରେ ଭ. ଫର୍ବ୍ ତାଙ୍କର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ମେମୋଏର (37) ପ୍ରକାଶ କରିବାର କିଛି ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ହୁଏତ ପଡ଼ିଥିଲେ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ଯେଉଁ କେତୋଟି ଦିଗରେ ଆମର ମତାନ୍ତର ଥିଲା, ମୁଁ ତଥାପି ଭାବେ ମୁଁ ହିଁ ଠିକ୍ ଥିଲି । ତେବେ ଏହା ମୋର ନିଜସ୍ୱ ସ୍ୱାଧୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ମତବାଦ ବୋଲି ମୁଁ କେବେ ସୂଚନା ଦେଇନାହିଁ ।

‘ଅରିଜିନ୍’ ଲେଖିବା ବେଳେ ବହୁ ଶ୍ରେଣୀର ବୟଃପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଭ୍ରୂଣ ଭିତରେ ଥିବା ବ୍ୟାପକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏବଂ ଏକା ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଭ୍ରୂଣ ଭିତରେ ଥିବା ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ମୋତେ ଯେତିକି ସନ୍ତୋଷଜନକ ଲାଗିଥିଲା, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟରୁ ମୁଁ ସେତିକି ଦୃଷ୍ଟି ପାଇ ନ ଥିଲି । ମୋର ଯେତେ ଦୂର ମନେ ଅଛି ‘ଅରିଜିନ୍’ର ଆଦ୍ୟ ସମୀକ୍ଷାଗୁଡ଼ିକରେ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରତି କେହି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନଥିଲେ । ମୋର ଏହା ବି ମନେ ଅଛି ଯେ ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ ବିସ୍ମୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଆସା ଟ୍ରେଙ୍କୁ ଠିକି ମଧ୍ୟ ଲେଖିଥିଲି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବହୁ ସମୀକ୍ଷକ ଫିଜ୍ ମୁଲର ‘’’ ଓ ହେକେଲକୁ ‘’’ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରେୟଃ ଦେଇଛନ୍ତି କାରଣ ଏ’ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଦୁହଁଙ୍କର ଅଧିକ ଅବଦାନ ଅଛି ଓ କେତେକାଂଶରେ ସେମାନେ ମୋଠାରୁ ଅଧିକ ନିର୍ଭୁଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ପୁରା ଅଧ୍ୟାୟ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୋ ପାଖରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଆଲୋଚନାକୁ ମୁଁ ଆହୁରି ବ୍ୟାପକ କରିବା ଉଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତା । କାରଣ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ମୁଁ ମୋର ପାଠକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରି ନ ଥିଲି; ଯିଏ ପାଠକଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାରେ ସଫଳ ହୁଏ, ମୋ ମତରେ, ସେ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେୟଃ ପାଇବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ।

(37) ଜିଓଲଜିକାଲ୍ ସର୍ଭେ ମେମୋଏର (Geolog. Survey, Mem.), ୧୮୪୭

ଏଠାରେ ମୋର ମନ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି, ମୋ ସମୀକ୍ଷକମାନେ ମୋ ବହିର ସମୀକ୍ଷାତନା ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ନିଷ୍ପାପର ଭାବେ କରିଛନ୍ତି; ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭିତ୍ତି ନ ଥିବା ବିଷୟକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେବା ଉଚିତ ଭାବି ତାକୁ ବାଦ୍ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ମୋ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ଭୁଲ୍ ଭାବେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି, ତୀବ୍ର ବିରୋଧ ଓ ବିଦ୍ରୁପ କରାଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ମୋ ବିଶ୍ୱାସ, ସେମାନେ ଏସବୁ ଭଲ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କରିଛନ୍ତି । ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ଦେଖିଲେ ସାଧାରଣତଃ ମୋ ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ବାରମ୍ବାର ଅତ୍ୟଧିକ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଛି । ମୁଁ ଉତ୍ତୁଲ୍ଲିତ ଯେ ମୁଁ ବିବାଦକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦେଇପାରିଛି; ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ଲିଏଲ୍ ଠାରେ ରଣୀ, ଯିଏ ବହୁ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ମୋର ଭୂତାତ୍ମିକ ଗବେଷଣା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ମୋତେ ସୁଚିତ୍ତିତ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ କୌଣସି ବିବାଦ ଭିତରେ ଛନ୍ଦି ନ ହେବା ପାଇଁ, କାରଣ ବିବାଦ ଦ୍ୱାରା କାହାର ଭଲ ହୋଇନଥାଏ, ବରଂ ଏହା ଅଯଥା ସମୟ ନଷ୍ଟ, ରାଗ ଓ ମନସ୍ତାପର କାରଣ ।

ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବି କିଛି ଗୁରୁତର ଭୁଲ୍ କରିପକାଏ ବା ମୋର କାର୍ଯ୍ୟ ତୁଚ୍ଛପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ମୋତେ ତାହାଲ୍ୟ କରି ସମୀକ୍ଷାତନା କରାଯାଇଥାଏ, ଏପରିକି ଯେତେବେଳେ ମୋତେ ଅତ୍ୟଧିକ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଥାଏ ଓ ମୁଁ ଲଜିତ, ଅପମାନିତ ବୋଧକରେ; “ମୋ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଛି, ଭଲଭାବେ କାମ କରିଛି, ଅନ୍ୟ କେହି ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି କରିପାରି ନ ଥାନ୍ତେ” - ଶହ ଶହ ଥର ଏପରି କହି ମୁଁ ନିଜକୁ ପରମ ସାହୁନା ଦେଇଛି । ଟିଏରା ଡେଲ ଫୁଏଗୋର ଗୁଡ୍ ସକ୍ସେସ୍ ବେ (Good Success Bay)ରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ଭାବିଥିଲି ଯେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନକୁ ଆଉ ଟିକିଏ ପ୍ରସାରିତ କରିବାରେ ମୋ ଜୀବନ ନିଯୋଜିତ ହେଉ, ଏହାଠାରୁ ଭଲ ମୋ ପାଇଁ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ ... ଏ’କଥା ମୋର ମନେ ଅଛି (ବୋଧହୁଏ ଏ’ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଘରକୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଥିଲି) । ମୋର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ, ମୋର ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଏହା କରିଛି ଏବଂ ସମୀକ୍ଷାତକମାନେ ଯାହା ତାଙ୍କ ମନକୁ ଆସୁଛି କହନ୍ତୁ ପଛେ କେହି ମୋର ବିଶ୍ୱାସକୁ ଭାଙ୍ଗିପାରିବେ ନାହିଁ ।

‘ଅରିଜିନ୍’ର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଓ ଗୁଡ଼ିଏ ଚିଠିପତ୍ର ଦିଆନିଆରେ ୧୮୫୯ ର ଶେଷ ଦୁଇମାସ ମୁଁ ପୂରା ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଲି । ୧୮୬୦ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲାରେ ମୋର ‘ଭେରିଏଶନ୍ ଅଫ୍ ଏନିମାଲ୍ସ ଏଣ୍ଡ ପ୍ଲାଣ୍ଟ୍ସ ଅଣ୍ଡ ଦୋମେଷ୍ଟିକେଶନ୍’ (‘Variation of Animals and Plants under Domestication’) ପୁସ୍ତକ ପାଇଁ ଟିପ୍ପଣୀ ଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଲେଖାକୁ ସଜେଇବା ଆରମ୍ଭ

କଳି, କିନ୍ତୁ ବହିଟି ୧୮୬୮ ଆରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ବାରମ୍ବାର ଅସୁସ୍ଥ ହେବା ଓ ଥରେ ସାତ ମାସ ଧରି ଅସୁସ୍ଥ ରହିବା ସହ ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଲେଖିବା ଓ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ମୋର ପ୍ରଲୋଭନ ଯୋଗୁଁ ଏହି ବିଳମ୍ବ ଘଟିଥିଲା ।

ଦଶମାସ ପରିଶ୍ରମ କରି ଲେଖୁଥିବା ମୋର ‘ଫର୍ଟିଲାଇଜେସନ୍ ଅଫ୍ ଅର୍କିଡ୍ସ’ (‘Fertilization of Orchids’) ବହିଟି ୧୫ ମେ, ୧୮୬୭ ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା; ବିଗତ ଅନେକ ବର୍ଷ ଧରି ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଥିବା ତଥ୍ୟସବୁ ଏଥିରେ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଜାତିର ଉଭୟ ବା ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍ ସମ୍ପର୍କରେ ଅଯଥ ଅନୁମାନ କରିବା ଅବସରରେ ମୁଁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲି ଯେ ଜୀବଜାତିକୁ ରୂପ ଓ ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ଥିର ରଖିବାରେ ସଙ୍ଗମ ବା ସଙ୍କରଣର ଭୂମିକା ଅଛି । ଏହା ମୋତେ ଖୋରାକ ଯୋଗାଇଥିଲା ୧୮୩୯ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଓ ବୋଧହୁଏ ତା’ ପୂର୍ବ ବର୍ଷ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ପତଙ୍ଗ ସାହାଯ୍ୟରେ ଫୁଲରେ ହେଉଥିବା ପର-ପରାଗସଙ୍ଗମ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ପାଇଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷଗୁଡ଼ିକରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମରତ୍ନରେ ମୁଁ ଏ’ ବିଷୟରେ ରୀତିମତ ଅଧିକ ପଢ଼ିଲି; ରବର୍ଟ୍ ବ୍ରାଉନଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ସି.କେ. ସ୍ତ୍ରୋଜେଲଙ୍କ^{***} ଚମତ୍କାର ପୁସ୍ତକ ‘Das entdeckte Geheimniss der Natur’ ସଂଗ୍ରହ କରି ୧୮୪୧ ମସିହା ନଭେମ୍ବରରେ ପଢ଼ିଲି । ଫଳରେ ଏଥିରେ ମୋ ଆଗ୍ରହ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଗଲା । ୧୮୬୭ ମସିହା ପୂର୍ବରୁ କିଛି ବର୍ଷ ଧରି ଆମ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଅର୍କିଡ୍ସର ସମାୟନ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲି; ମୁଁ ଭାବିଲି ଯେ ଅନ୍ୟ ଗଛପତ୍ର ଉପରେ ମୁଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ବହୁ ତଥ୍ୟକୁ ଏବେ ବିନିଯୋଗ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଅର୍କିଡ୍ସ ଗୋଷ୍ଠୀର ଉଦ୍ଭିଦ ଉପରେ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବହିଟିଏ ରଚନା କରିବା ବେଶ୍ ଭଲ ହେବ ।

ମୋର ଏହି ନିଷ୍ପତ୍ତି ଠିକ୍ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା, କାରଣ ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ସବୁ ପ୍ରକାରର ଫୁଲର ସମାୟନ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ ଓ ଅଲଗା ଅଲଗା ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା : ବୋଧହୁଏ ମୁଁ ଯେତିକି ଭଲ କରିପାରିଥାନ୍ତି, ତା’ଠାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ଅଧିକ ଭଲ ହୋଇଥିଲା । ବିଚରା ସ୍ତ୍ରୋଜେଲଙ୍କର ପୁସ୍ତକର ଉତ୍କର୍ଷକୁ ବହୁ ଦିନ ଧରି ଅଣବେଖା କରାଯାଇଥିଲା ଓ ଏବେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଅନେକ ବର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିଲା ।

ସେହି ବର୍ଷ ହିଁ ‘କର୍ଣ୍ଣାଲ୍ ଅଫ୍ ଦ ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟି’ରେ ମୁଁ ‘ଅନ୍ ଦ
 ତୁ ଫର୍ମ୍, ଅନ୍ ଡାଇମର୍ଫିକ୍ କଣ୍ଡିଶନ୍ ଅଫ୍ ପ୍ରିମୁଲା’ (‘On the Two Forms, or
 Dimorphic Condition of Primula’) ଶୀର୍ଷକ ଏକ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ
 କରିଥିଲି । ତା’ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ୫ ବର୍ଷରେ ଦ୍ବିରୂପୀ ଓ ତ୍ବିରୂପୀ ଉଦ୍ଭିଦ ଉପରେ
 ମୋର ଆଉ ପାଂଗୋଟି ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ଉଦ୍ଭିଦଗୁଡ଼ିକର ଗାଠନିକ
 ଗୁରୁତ୍ବ ବୁଝିପାରିବାରେ ମୁଁ ଯେତିକି ତୃପ୍ତି ପାଇଥିଲି ମୋ ବିଜ୍ଞାନ-ଜୀବନରେ
 ଅନ୍ୟ କିଛି ବିଷୟ ବୋଧହୁଏ ସେତିକି ସନ୍ତୋଷ ମୋତେ ଦେଇ ନ ଥିଲା ।
 ୧୮୩୮ କି ୧୮୩୯ ରେ ମୁଁ *Linum flavum* ^{୧୧୮} ଗଛର ଦ୍ବିରୂପତା ଦେଖିଲି;
 କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ଭାବିଥିଲି ଏହା କିଛି ଅର୍ଥହୀନ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳତା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି
 ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ *Primula* ^{୧୧୯} ପ୍ରଜାତିର ଦୁଇଟି ସାଧାରଣ ଜାତିର ଗଛକୁ ନିରେଖି
 ଦେଖିବା ପରେ ଜାଣିପାରିଲି ଯେ ସେଥିରେ ସବୁବେଳେ ଓ କ୍ରମାଗତ ଭାବେ
 ଦେଖାଯାଉଥିବା ଏହି ଭିନ୍ନତା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟହୀନ ହୋଇପାରେନା । ମୋର ପ୍ରାୟ
 ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଗଲା ଯେ ଏହି ସାଧାରଣ କାଉସ୍ବିଉ ^{୧୨୦} ଗଛ ଓ ପ୍ରିମରୋଜ୍
 ଗଛ କ୍ରମବିକାଶ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପୃଥକ୍‌ଲିଙ୍ଗୀ (dioecious) ହେବାକୁ
 ଯାଉଛନ୍ତି; ଗୋଟିକର ଛୋଟ ଫଳିକାଶୀର୍ଷ (pistil) ଓ ଅନ୍ୟଟିର ଛୋଟ ପୁଂକେଶର
 (stamen) ଆହୁରି ଛୋଟ ହୋଇ କ୍ରମଶଃ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ଏହି
 ଭାବଧାରା ସହ ଏଗଛଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଅଧିକ ପରୀକ୍ଷଣ କରାଗଲା, କିନ୍ତୁ ଛୋଟ
 ଫଳିକାଶୀର୍ଷ ଥିବା ଫୁଲର ପରାଗଣ ଓ ସମାୟନ ଯେତେବେଳେ ଛୋଟ
 ପୁଂକେଶରର ପରାଗରେଣୁ ଦ୍ବାରା କରାଗଲା ଦେଖାଗଲା ଯେ ଏଥିରୁ ଅନ୍ୟ ୪ଟି
 ବିକଳଗୁ ଯେ କୌଣସି ବିକଳ ପରାଗଣ ତୁଳନାରେ ବହୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ମଞ୍ଜି
 ଉତ୍ପାଦିତ ହେଲା । ଫଳରେ ଫଳିକାଶୀର୍ଷ ଓ ପୁଂକେଶର କ୍ରମଶଃ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେବା
 ଅବଧାରଣା ମାଡ଼ ଖାଇଗଲା । ଆଉ କିଛି ପରୀକ୍ଷଣ ପରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ଏ
 ଦୁଇଟି ଗଛର ଫୁଲ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଉଭୟଲିଙ୍ଗୀ (hermaphrodite) ହୋଇଥିଲେ
 ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରର ସମ୍ପର୍କ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ସାଧାରଣ ପ୍ରାଣୀର ଦୁଇଟି
 ଲିଙ୍ଗରୂପ (ଅଣ୍ଡିରା ଓ ମାଛ) ଭିତରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ସହ ପ୍ରାୟ ସମାନ ।
Lythrum ^{୧୨୧}ରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଅତ୍ୟୁତ ଅବସ୍ଥା ଦେଖାଯାଏ; ଏଥିରେ ତିନୋଟି
 ଲିଙ୍ଗରୂପ ରହିଛି ଯାହା ଭିତରେ ପ୍ରାୟ ଉପରସୂଚିତ ସମ୍ପର୍କ ଦେଖାଯାଏ । ପରେ ମୁଁ
 ଜାଣିପାରିଲି ଯେ ଏକା ଲିଙ୍ଗରୂପର ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଭିଦର ସଙ୍ଗମରୁ ଜାତ ଅପତ୍ୟ ପିଢ଼ି
 ଓ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଜାତିର ଜୀବର ସଙ୍ଗମରୁ ଜାତ ସଙ୍କର (hybrid) ପିଢ଼ି ଭିତରେ
 କିଛି ଅଜବ ଅନୁରୂପ ଗୁଣ ବା ସାଦୃଶ୍ୟ (analogy) ରହିଛି ।

୧୮୬୪ର ଶରତ ଋତୁ ବେଳକୁ ମୁଁ ‘କ୍ଲାଇମିଂ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ ('Climbing Plants') ଉପରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ ଲେଖିସାରି, ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟିକୁ ପଠାଇଲି । ଏହି ଲେଖା ପାଇଁ ମୋତେ ୪ ମାସ ଲାଗିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହାର ପ୍ରୁଫ୍ ସଂଶୋଧନ କଲାବେଳକୁ ମୁଁ ଏତେ ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲି ଯେ ଲେଖାଟିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ସଂଶୋଧନ କରି ନ ପାରି ଅଧିକାଂଶ ଜାଗାରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରଖିଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲି । ଏହି ନିବନ୍ଧ ଉପରେ ପ୍ରାୟ କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ୧୮୭୫ରେ ଏହାର ସଂଶୋଧନ କରାଯାଇ ଏକ ପୁସ୍ତକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା, ଏହାର ବୁକ୍ଟି ଖୁବ୍ ଭଲ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୫୮ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଆସା ଗ୍ରେଜ୍ ଏକ ନିବନ୍ଧ ପଢ଼ି ଏ’ ବିଷୟ ହାତକୁ ନେବାକୁ ମୁଁ ମନ ବଳେଇଥିଲି । ସେ ମୋ ପାଖକୁ କିଛି ମଞ୍ଜି ପଠାଇଥିଲେ, ସେଥିରୁ ଗଛ ଉଠିବା ପରେ ଲତାଗୁଡ଼ିକର ଡଙ୍କ ଓ ଆକର୍ଷୀ (tendril)ର ଚକ୍ରାକାରରେ ବଢ଼ିବା ଦେଖି ମୁଁ ଏତେ ମାତ୍ରାରେ ମୋହିତ ଓ ବିଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲି (ପ୍ରକୃତରେ ଆକର୍ଷୀର ଚଳନ ବା ବୃଦ୍ଧି ଅତି ସରଳ ଯଦିଓ ପ୍ରଥମେ ଦେଖିଲାବେଳେ ତାହା ଅତି ଜଟିଳ ଜଣାପଡ଼େ) ଯେ ଅନ୍ୟ ବହୁ ପ୍ରକାରର ଲତା ସଂଗ୍ରହ କରି ପୂରା ବିଷୟଟିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କଲି । ଗୁଡ଼େଇ ହୋଇ ବଢୁଥିବା ଏହି ଲତା ଗୁଡ଼ିକର ପେଡ (spire) ପରି ଏହି ଘୂରି ଘୂରି ଚଢ଼ିବା ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବୋଲି ହେନ୍‌ସ୍ଲୋ ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଦେଇଥିବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ମୁଁ ଆଦୌ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରି ନ ଥିଲି ଓ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରତି ମୋର ଆଗ୍ରହ ଆହୁରି ଅଧିକ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ପରେ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପୂରାପୂରି ଭୁଲ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଅକ୍ଟୋବର ପରପରାଗଣ ଓ ସମାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ନିଶ୍ଚିତ କରିବା ପାଇଁ ଥିବା ଚମତ୍କାର ଉପଯୋଜନ ପରି ଲତାରେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ଚମତ୍କାର ଉପଯୋଜନ ଦେଖାଯାଏ ।

ଆଗରୁ କହିଛି, ‘ଭେରିଏଶନ୍ ଅଫ୍ ଏନିମାଲସ୍ ଏଣ୍ଡ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍ ଅଣ୍ଡର ଡୋମେଷ୍ଟିକେଶନ୍’ ବହି ଲେଖା ମୁଁ ୧୮୬୦ ମସିହା ଆରମ୍ଭରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଆଦ୍ୟ ୧୮୬୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶ ପାଇନଥିଲା । ଏହି ବିରାଟ ପୁସ୍ତକ ରଚନା ପାଇଁ ମୁଁ ୪ ବର୍ଷ ୨ ମାସ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲି । ଗୃହପାଳିତ ଜୀବଙ୍କ ଠାରୁ ଆମେ ପାଉଥିବା ଉତ୍ପାଦ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ଉତ୍ତର ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଓ ମୋର ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ନେଇ ମୁଁ ଏ’ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଛି । ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରଭେଦନ (variation) ଓ ବଂଶଗତି (inheritance)ର କାରଣ ଓ ନିୟମାବଳୀର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି, ଏ’ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ସମୟର ଜ୍ଞାନର ପରିସର ଅନୁଯାୟୀ । ପୁସ୍ତକର ଶେଷଆଡ଼କୁ ମୁଁ ମୋର ବହୁ-ଉପେକ୍ଷିତ

ସର୍ବୋତ୍ତମମୂଳ ପରିକଳ୍ପନା (Hypothesis of Pangenesis) ଦେଇଛି । ଠିକ୍ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇନଥିବା ଏକ ପରିକଳ୍ପନାର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହା ପରେ ଯଦି କିଏ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଏହିପରି ଏକ ପରିକଳ୍ପନା କରିପାରନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ମୁଁ କିଛି କରିପାରିଥିଲି ବୋଲି ଭାବିବି କାରଣ ଏହି ଉପାୟରେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନଥିବା ପରି ଲାଗୁଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ତଥ୍ୟକୁ ଯୋଡ଼ିହେବ ଓ ସେସବୁକୁ ସହଜରେ ବୁଝିବାର ପ୍ରୟାସ କରିହେବ । ବହିଟିର ସଂଶୋଧିତ ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପାଇଁ ମୋତେ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ ଏହା ୧୮୭୫ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ଫେବ୍ରୁଆରୀ, ୧୮୭୧ରେ ମୋର ପୁସ୍ତକ ‘ଡିସେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ’ ('Descent of Man') ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ବୋଧହୁଏ ୧୮୩୭ କି ୧୮୩୮ ରେ ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେଲା ଯେ ଜୀବଜାତି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ଓ ଏହା ପରେ ପରେ ମାନବ ଜାତି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମ ଲାଗୁ ହେବ ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ ନକରି ମୁଁ ରହିପାରିଲି ନାହିଁ । ସେ’ ଅନୁସାରେ ନିଜର ଖୁସି ପାଇଁ ମୁଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲି, ଅତୀତ କିଛି ଦିନ ପାଇଁ ଏ’ ବିଷୟରେ ବହି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମୋର ନ ଥିଲା । ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିପ୍’ରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜାତିର ଜୀବର ଉତ୍ତର ବିଷୟ ଆଦୌ ଆଲୋଚନା କରିନଥିଲି । ମୁଁ ମୋର ମତାମତ ଲୁଚେଇ ରଖୁଛି ବୋଲି କେହି ସମ୍ମାନନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋତେ ନିନ୍ଦା ନ କରନ୍ତୁ - ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ “ମାନବର ଉତ୍ତର ଓ ତାର ଇତିହାସ ଉପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ” ବୋଲି ମୁଁ ଏଥିରେ ଲେଖୁଥିଲି । କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ବିନା ମାନବର ଉତ୍ତର ଉପରେ ମୋର ବନ୍ଧମୂଳ ଧାରଣାକୁ ସେହି ବହିରେ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ଦର୍ଶାଇବା କେବଳ ନିରର୍ଥକ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା, ଏହା ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିପ୍’ ବହିଟିର ସଫଳତାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାନ୍ତା ।

କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଦେଖୁଲି ଯେ ପ୍ରକୃତିବିତମାନେ ଜୀବଜାତିର ବିବର୍ତ୍ତନ ଅବଧାରଣାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାବେ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି, ମୋତେ ଲାଗିଲା ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ତଥ୍ୟ ଓ ଚିନ୍ତଣୀସବୁକୁ ସଜାଇ ମାନବର ଉତ୍ତର ଉପରେ ଏକ ବିଶେଷ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଉଚିତ ହେବ । ମୁଁ ଏହି ଉଦ୍ୟମରେ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲି ଏଇଥିପାଇଁ ଯେ ଏଥିରୁ ଯୌନ ଉଦ୍‌ବଚରଣ (sexual selection) ବିଷୟଟିକୁ (ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ମୋର ବେଶ୍ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା) ଭଲଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ମୋତେ ମିଳିଲା । ଏହି ବିଷୟ ଛଡ଼ା ଆମ

ଗୃହପାଳିତ ଜୀବଙ୍କ ଉପାଦଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନତା ଏବଂ ପ୍ରଭେଦନ, ବଂଶଗତି ଏବଂ ଉଦ୍ଭିଦ ସଙ୍କରଣର କାରଣ ଓ ନିୟମ ବିଷୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଲେଖିପାରିଥିଲି । ଏଥିରେ ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ସବୁ ତଥ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲି । ‘ଡିସେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ’ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୋତେ ତିନି ବର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା, ତେବେ ଆଗପରି ଏଥର ମଧ୍ୟ ମୋର ଅସୁସ୍ଥତା ଲାଗି କିଛି ଦିନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ଓ କିଛି ସମୟ ଲାଗିଯାଇଥିଲା ନୂଆ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଏବଂ ଆଉ କେତେକ ଛୋଟକାଟିଆ କାମରେ । ୧୮୭୪ ମସିହାରେ ‘ଡିସେଣ୍ଟ’ର ଦ୍ୱିତୀୟ, ବହୁ ସଂଶୋଧିତ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ମୋର ‘ଏକ୍ସପ୍ରେଶନ୍ ଅଫ୍ ଦ ଇମୋଶନ୍ସ ଇନ୍ ମ୍ୟାନ ଏଣ୍ଡ ଏନିମାଲସ୍’ ('Expression of the Emotions in Man and Animals') ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ୧୮୭୨ ମସିହାରେ । ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଏ’ ବିଷୟକୁ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ଭାବେ ‘ଡିସେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ’ରେ ରଖିବାକୁ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ତଥ୍ୟ ଓ ମୋର ଚିନ୍ତଣସବୁକୁ ସଜାଇ ଏକାଠି କଲାବେଳେ ମୋତେ ଲାଗିଲା ଯେ ଏହାକୁ ନେଇ ଏକ ଅଲଗା ପୁସ୍ତକ କରିବା ଠିକ୍ ହେବ ।

ଡିସେମ୍ବର ୨୭, ୧୮୩୯ ରେ ମୋର ପ୍ରଥମ ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ ହେଲା; ତା’ର ମୁଖଭଙ୍ଗାର ତଳ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତଣ ଲେଖିବା ମୁଁ ପ୍ରଥମରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲି କାରଣ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲି, ମଣିଷର ଯେତେସବୁ ଅତି ଜଟିଳ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ରହିଛି, ସେସବୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଭାବେ ଜାତ ହୋଇଥିବ । ତା’ ପରବର୍ଷ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁବେଳକୁ ମୁଁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ ସାର୍. ସି. ବେଲଙ୍କ’’ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ବହି ପଢ଼ିଲି । ଫଳରେ ଏ’ ବିଷୟରେ ମୋର ଆଗ୍ରହ ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା, ଯଦିଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୁଖଭଙ୍ଗା ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପେଶା ବିଶେଷତାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ବୋଲି ସେ ଦେଇଥିବା ମତ ସହ ମୁଁ ଆଦୌ ଏକମତ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲି । ସେହି ସମୟରୁ ମୁଁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଉଭୟ ମଣିଷର ଓ ଗୃହପାଳିତ ପଶୁଙ୍କର ଭାବଭଙ୍ଗା ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲି । ମୋର ଏହି ବହିଟି ବେଶ୍ ଭଲ ବିକ୍ରି ହେଲା, ପ୍ରକାଶ ପାଇବାର ପ୍ରଥମ ଦିନ ହିଁ ୫୨୬୭ ଖଣ୍ଡ ବିକ୍ରି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

୧୮୬୦ ମସିହାର ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ବେଳକୁ ମୁଁ ହାର୍ଟଫିଲ୍ଡ ପାଖର ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ବିଶେଷ କିଛି କାମଦାମ ନକରି ବିଶ୍ରାମ ନେଉଥିଲି । ସେଠାରେ ସନ୍ତୁ୍ୟ’’ ପ୍ରଜାତିର ଦୁଇଟି ଜାତିର ଗଛ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ମୁଁ ଦେଖିଲି ଏହି ଗଛର ପତ୍ରରେ ବହୁ ପତଙ୍ଗ ଫନ୍ଦି ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି, ବନ୍ଦି ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି । ଫେରିଲାବେଳେ ମୁଁ ଏଥିରୁ କିଛି ଗଛ ଘରକୁ ଆଣିଲି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ କିଛି ପତଙ୍ଗ ରଖିବା ପରେ ଡ୍ରୋସେରାର ଆକର୍ଷାଗୁଡ଼ିକର ଚଳନ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲି । କିଛି ବିଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଡ୍ରୋସେରାରେ କୀଟପତଙ୍ଗ ଫନ୍ଦି ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ଏହା ମୋତେ ଖୋରାକ ଦେଲା । ସୌଭାଗ୍ୟବଶତଃ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଭାବିଲି; ସେ ଅନୁସାରେ ଏକା ଘନତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଯବକ୍ଷାରାୟ ଓ ଅଣଯବକ୍ଷାରାୟ ଦ୍ରବଣରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଡ୍ରୋସେରା ପତ୍ର ରଖିଲି ଓ ଜାଣିଲି ଯେ କେବଳ ଯବକ୍ଷାରାୟ ଦ୍ରବଣରେ ଥିବା ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକରେ ଚଳଚଞ୍ଚଳ ଆଉ ସକ୍ରିୟ ଚଳନ ଦେଖାଯାଉଛି । ଏହି ପରୀକ୍ଷଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ଏ’ ବିଷୟ ଅଧିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ର ।

ପରେ ମୁଁ ଯେବେ ବି ସମୟ ପାଉଥିଲି, ମୋର ପରୀକ୍ଷଣ ଜାରି ରଖୁଥିଲି ଓ ୧୮୭୫ ଜୁଲାଇରେ ମୋର ‘ଇନ୍‌ସେକ୍ଟିଭୋରସ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ (‘Insectivorous Plants’) ବହି ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ମୁଁ ଏ’ ବିଷୟ ପ୍ରଥମେ ଦେଖିବାର ୧୬ ବର୍ଷ ପରେ । ମୋର ଅନ୍ୟ ସବୁ ବହି ପରି ଏ’ ବହିଟି ପ୍ରକାଶ ପାଇବାରେ ମଧ୍ୟ ବିଳମ୍ବ ହୋଇଥିଲା ଓ ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଏକ ସୁଯୋଗ ଥିଲା, କାରଣ ଏତେ ବର୍ଷର ବ୍ୟବଧାନ ପରେ ନିଜ ବହିକୁ ଅନ୍ୟ କେହି ଭଲ ଭାବେ ସମାଲୋଚନା କଲା ପରି ଏହି ବହିକୁ ନିଜେ ଠିକ୍ ସେମିତି ସମାଲୋଚନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ମୁଁ ପାଇଥିଲି । ଉଚିତ ଉଦାପନା ପାଇଲେ ଉଭିଦ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପାତକରସ ପରି ଅମ୍ଳ ଓ ହଜମରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ପଦାର୍ଥ ଥିବା ଏକ ରସ ଯେ କ୍ଷରଣ କରିପାରେ, ଏହା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ଭାବେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଆବିଷ୍କାର ଥିଲା ।

ଏ’ ବର୍ଷ (୧୮୭୬) ଶ୍ରବତ ରତ୍ନରେ ମୁଁ ‘ଇଫେକ୍ଟସ୍ ଅଫ୍ କ୍ରସ୍-ଏଣ୍ଡ ସେଲ୍-ଫର୍ଟିଲାଇଜେଶନ୍ ଇନ୍ ଦ ଭେଜିଟେବଲ୍ କିଙ୍ଗଡମ୍’ (‘Effects of Cross- and Self-Fertilisation in the Vegetable Kingdom’) ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଏହା ‘ଫର୍ଟିଲାଇଜେଶନ୍ ଅଫ୍ ଅର୍ଜିଡ୍‌ସ୍’ର ପରିପୂରକ; ସେଥିରେ ପରପରାଗଣ (ସମାୟନ)ର ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ ଯେ କେତେ ନିଖୁଣ ତାହା ଦର୍ଶାଇଥିଲି ଓ ଏଥିରେ ଏହାର ଫଳାଫଳ କିପରି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବି । ଏହି ବହିରେ ମୁଁ ଏଗାର ବର୍ଷ ଧରି କରିଥିବା କିଛି ପରୀକ୍ଷଣର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଫଳାଫଳ ବିଷୟରେ ଲେଖିବି; ଏଗାର ବର୍ଷ ତଳେ ମୁଁ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ଦେଖୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଘଟନା ମୋତେ ଏ’ସବୁ ପରୀକ୍ଷଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା ।

ପରପରାଗଣ (ସମାୟନ) ପ୍ରକ୍ରିୟାରୁ ଜାତ ଚାରା ତୁଳନାରେ ସ୍ୱପରାଗଣ (ସମାୟନ) ପ୍ରକ୍ରିୟାରୁ ଜାତ ପ୍ରଥମ ପିଢ଼ିର ଚାରା ମଧ୍ୟ ଉଭୟ ଉଚ୍ଚତା ଓ ଶକ୍ତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିକୃଷ୍ଟ । ଏହି ଅସାଧାରଣ ବିଷୟ ଉପରେ ମୋର ଆଗ୍ରହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ ଉପରଲିଖିତ ‘ଦୁର୍ଦ୍ଦିନା’ଟିକୁ ବାରମ୍ବାର ଘଟାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ଆଶା କରୁଛି ମୋର ଅକିର୍ତ୍ତ୍ୱ ବହିର ପରିମାର୍ଜିତ, ସଂଶୋଧିତ ସଂସ୍କରଣ ଆଉଥରେ ପ୍ରକାଶ କରିବି । ତା’ପରେ ଦ୍ୱିରୂପା ଓ ତ୍ରିରୂପା ଉଭିଦ ଉପରେ ମୋର ନିବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ସହ ଆଗରୁ କେବେ ଠିକ୍ ଭାବେ ସଜାଇ ରଖି ପାରିନଥିବା ସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟ ଉପରେ ମୋର ଅନ୍ୟସବୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବି । ସେତେବେଳକୁ ସମ୍ଭବତଃ ମୋର ସବୁ ଶକ୍ତି ସରିଆସିଥିବ ଓ ମୁଁ ଚିକ୍କାର କରି “Nunc dimittis” ^{୧୨୪} କହିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବି ।

୧୮୮୧ ମେ, ପହିଲାରେ ଲିଖିତ -

‘ଦ ଜଫେକ୍ସ ଅଫ୍ କ୍ଲସ୍- ଏଣ୍ଡ ସେଲ୍ସ-ଫର୍ଟିଲାଜେଶନ୍’ ୧୮୭୬ର ଶରତ ଋତୁରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା; ଏହି ବହିରେ ଆଲୋଚିତ ଫଳାଫଳ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଏକାକୀର ଗୋଟିଏ ଉଭିଦରୁ ଅନ୍ୟ ଉଭିଦକୁ ପରାଗରେଣୁର ପରିବହନ ପାଇଁ ରହିଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଚମତ୍କାର ପ୍ରାକୃତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ବୁଝି ହେବ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ହର୍ମାନ, ମୁଲରଙ୍କ ^{୧୨୫} ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣସବୁକୁ ଦେଖିବା ପରେ ମୁଁ ଏବେ ଭାବୁଛି ଯେ ସ୍ୱପରାଗଣ ସମ୍ପର୍କିତ ବହୁ ଉପଯୋଜନ ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ମୁଁ ଏହି ବହିରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା; ଏହିପରି କେତୋଟି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ଆଗରୁ ଭଲଭାବେ ଜାଣିଥିଲି । ୧୮୭୭ ମସିହାରେ ମୋର ବହି, ‘ଫର୍ଟିଲାଜେଶନ୍ ଅଫ୍ ଅକିର୍ତ୍ତ୍ୱ’ର ଏକ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

ସେହି ବର୍ଷ ଶରତ ଋତୁରେ ହିଁ ‘ଦ ଡିଫରେଣ୍ଟ ଫର୍ମ୍ସ ଅଫ୍ ଫ୍ଲୋୟାର୍ସ ଏଣ୍ଡ ସେଟ୍ଟର୍ସ’ (‘The Different Forms of Flowers, Etc.’) ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଓ ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ୧୮୮୦ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ପୂର୍ବରୁ ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟି ଦ୍ୱାରା, ବିବିଧରୂପୀ ଫଳିକାଶୀର୍ଷ (heterostyled) ଥିବା ଫୁଲ ଉପରେ ମୁଁ ଲେଖିଥିବା ଅନେକ ପେପର୍ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ଏ’ ବହିରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆବଶ୍ୟକ ସଂଶୋଧନ ଓ ନୂଆ ଅତିରିକ୍ତ ତଥ୍ୟ ସହ ଏସବୁ ପେପର ରହିଛି । ତା’ଛଡ଼ା ଏଥିରେ ରହିଛି ଦୁଇ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଫୁଲ ଥିବା ଆଉ

କେତେକ ଉଦ୍ଭିଦ ଉପରେ ମୋର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ । ଆଗରୁ ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ ଦେଇଛି ଯେ ମୋର କୌଣସି ଛୋଟକାଟିଆ ଆବିଷ୍କାର ମୋତେ ଏତେ ଆନନ୍ଦ ଦେଇନଥିଲା ଯେତିକି ବିବିଧରୂପୀ ଫୁଲର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରୁ ପାଇଥିଲି । ମୋ ମତରେ, ଏହିପରି ଫୁଲଗଛର ଅସମର୍ଥତା ବା ‘ଅବୈଧ’ ଉପାୟରେ ସକରଣ ବେଶ୍ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ, ବିଶେଷତଃ ସକର ଜୀବର ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ୱ ସହ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ, ତେବେ ଖୁବ୍ କମ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଫଳାଫଳ ବିଷୟରେ ଜାଣନ୍ତି ।

୧୮୭୯ ମସିହାରେ ଡ. ଅର୍ଣ୍ଣଷ୍ଟ କ୍ର’ସ୍କ’ ରଚିତ ‘ଲାଭଫ୍ ଅଫ୍ ଜରାସମ୍ପ ଡାରଉଇନ୍’ (‘Life of Erasmus Darwin’) ପୁସ୍ତକର ଅନୁବାଦ ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା, ଯେଉଁଥିରେ ମୋ ପାଖରେ ଥିବା ତଥ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଓ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ଏକ ଟିପ୍ପଣୀ ଯୋଡ଼ିଥିଲି । ଏହି ଛୋଟ ଜୀବନୀ ପ୍ରତି ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା, ମାତ୍ର ୮୦୦-୯୦୦ ଖଣ୍ଡ ବହି ବିକ୍ରି ହୋଇଥିଲା ।

୧୮୮୦ ରେ ମୋ ପୁଅ ଫ୍ରାଙ୍କର ସହାୟତାରେ ମୁଁ ‘ପାଞ୍ଜର ଅଫ୍ ମୁଭମେଣ୍ଟ ଇନ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ (‘Power of Movement in Plants’) ପ୍ରକାଶ କଲି । ଏହା ଏକ କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ମୋର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକ, ‘କ୍ରିସ୍-ଫର୍ଟିଲାଇଜେଶନ୍’ ଓ ‘ଫର୍ଟିଲାଇଜେଶନ୍ ଅଫ୍ ଅର୍ଜିଡ୍’ ଭିତରେ ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିଲା, ମୋର ଏହି ପୁସ୍ତକ ଓ ‘କ୍ଲାଇମିଂ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେହି ସମାନତା ରହିଛି । ଏହାର କାରଣ ହିସାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ବିବର୍ତ୍ତନ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ, ସବୁ ଉଦ୍ଭିଦର କିଛି ପରିମାଣର ଅନୁରୂପୀ ଚଳନ ଶକ୍ତି ନ ଥିଲେ ଆରୋହୀ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କରେ ଏହି ଅପୂର୍ବ ବିବିଧତା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ଓ ଏତେ ପ୍ରକାରର ଆରୋହୀ ଉଦ୍ଭିଦ ଗୋଟିଏ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇନଥାନ୍ତେ । ଏହା ଠିକ୍ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରମାଣିତ କଲି ଏବଂ ଆଉ ଏକ ସାଧାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲି ଯେ ଆଲୋକ ଓ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ପରି ଉଦ୍ଭାପନା ଦ୍ୱାରା ହେଉଥିବା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଚଳନସବୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କରେ ରହିଥିବା ମୌଳିକ ମୃଦୁବୋଲନ ବା ଚାରିଆଡ଼କୁ ବୋହଲିବା (circumnutation) ଗୁଣର ରୂପାନ୍ତରିତ ପରିପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର । ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କୁ ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଜାତିତ ଗୋଷ୍ଠୀର ଜୀବ ଭାବି ମୁଁ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିଥାଏ; ସ୍ମୃତରାଂ ତେରର ଅଗରେ ରହିଥିବା ବହୁ ପ୍ରକାରର ଚମତ୍କାର ଚଳନ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ମୁଁ ବିଶେଷ ଖୁସି ହେଉଥିଲି ।

ମେ ୧, ୧୮୮୧ରେ ମୋର ଏକ ଛୋଟ ପୁସ୍ତକ 'ଦ ଫର୍ମେସନ୍ ଅଫ୍ ଭେଜିଟେବୁଲ୍ ମୋଲ୍ଡ୍ ଥ୍ରୁ ଦ୍ ଏକ୍ସନ୍ ଅଫ୍ ୱର୍ମ୍ସ' ('The Formation of Vegetable Mould through the Action of Worms')ର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଛାପିବା ପାଇଁ ପଠାଇଲି । ଏହା ଏକ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ, ମୁଁ ଜାଣେନା ଏଥିପ୍ରତି ପାଠକମାନେ ⁽³⁸⁾ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇବେ କି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମୋର ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ଅଛି । ୪୦ ରୁ ଅଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜିଓଲଜିକାଲ୍ ସୋସାଇଟିରେ ମୁଁ ପଢ଼ିଥିବା ଏକ ଛୋଟ ପେପରର ଏହା ଥିଲା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ, ଏହା ମୋ ମନରେ କିଛି ପୁରୁଣା ଭୂତାତ୍ମିକ ଭାବନା ଆଉଥରେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

ମୁଁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ମୋର ସବୁ ବହି ବିଷୟରେ ଲେଖିସାରିଛି, ତେଣୁ ଆଉ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ, ତେବେ ଏ'ସବୁ ବହି ମୋ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାଇଲ୍‌ଷ୍ଟୁଷ୍ଟ ପରି । ମୁଁ ଜାଣେନା, ବିଗତ ୩୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ମୋ ମାନସିକତା ବଦଳିଛି କି ନାହିଁ; ତେବେ ସାଧାରଣ ଭାବେ ମାନସିକ ଅବନତି ହେବା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ବଦଳିଥାନ୍ତା ବୋଲି ମୋତେ ଲାଗୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଛି ଓ ତାହା ଲେଖୁଛି । ମୋ ବାପା ୮୩ ବର୍ଷ ଯାଏ ବଞ୍ଚିଥିଲେ, ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ମନ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ଠିକ୍ ଥିଲା, ସେ ସକ୍ରିୟ ଥିଲେ; ମୋର ଆଶା ମୋର ମାନସିକତାର ଅବସ୍ଥା ଘଟିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯିବ । ଅଯାଜ ଅନୁମାନ କରିବା ଓ ଭାବିଚିନ୍ତି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶୈଳୀର ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ବିଷୟ ବୁଝିବାରେ ମୁଁ ଅଧିକ କୁଶଳୀ ହୋଇପାରିଛି ବୋଲି ଭାବୁଛି, ତେବେ ଏ'ସବୁ ମୁଁ ଅର୍ଜିଥିବା ଜ୍ଞାନ ଓ ବାରମ୍ବାର ଚେଷ୍ଟା ତଥା ଅଭ୍ୟାସର ଫଳ ପରି ଲାଗୁଛି । ଆଗ ପରି ଏବେ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଓ ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ମୋତେ ଅସୁବିଧା ଲାଗୁଛି; ଏହି ସମସ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ମୋର ବହୁ ସମୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲାଭଜନକ ହୋଇପାରିଛି କାରଣ ମୋର ପ୍ରତିଟି ବାକ୍ୟ ବିଷୟରେ ଭଲଭାବେ ବହୁ ସମୟ ଧରି ଭାବିବା ପାଇଁ ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛି; ଏହା ମୋର ଭାବଧାରା, ଯୁକ୍ତି ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ, ମୋର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣରେ ବା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଥିବା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ତ୍ରୁଟିଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବାର ସୁଯୋଗ ମୋତେ ଦେଇଛି ।

ମୋର କୌଣସି ଉକ୍ତି ବା ପରିକଳ୍ପନା ବା ପ୍ରତ୍ଯାବିତ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପ୍ରଥମେ ଭୁଲଭାବେ ବା ଅଖାତୁଆ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ବୋଧହୁଏ ମୋ ପାଇଁ ବିଧିନିର୍ଦ୍ଦେଶ

(38) ନଭେମ୍ବର ୧୮୮୧ ଓ ଫେବୃୟାରୀ ୧୮୮୪ ଭିତରେ ୮୫୦୦ ଖଣ୍ଡ ବିକ୍ରି ହୋଇଥିଲା । - ପ୍ରା.ଜା.

ଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ, ମୁଁ କ'ଣ ଲେଖିବି, କି କି ବାକ୍ୟସବୁ ଲେଖିବି ତା' ବିଷୟରେ ଆଗ ଭାବୁଥିଲି ଓ ପରେ ଲେଖୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ବହୁବର୍ଷ ଧରି ମୁଁ ତରବର ହୋଇ ଅତି ଅସ୍ପଷ୍ଟ, ବିରକ୍ତିକର ହସ୍ତଲିପିରେ ପ୍ରାୟ ଅଧାଅଧ ଶବ୍ଦକୁ ସଙ୍କୁଚିତ କରି ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ପୃଷ୍ଠା ପରେ ପୃଷ୍ଠା ଆଗ ଲେଖି ଦେଉଥିଲି, ପରେ ଏହାକୁ ଆଉଥରେ ଠିକ୍ ଭାବେ ସଂଶୋଧନ କରୁଥିଲି । ମୁଁ ଦେଖିଲି, ଏହା ଦ୍ଵାରା ମୋର ସମୟ କମ୍ ନଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ଏହିପରି ତରବରିଆ ଭାବେ ଲେଖୁଥିବା ବାକ୍ୟସବୁ ମୁଁ ଭାବିଚିନ୍ତି ଲେଖୁଥିବା ବାକ୍ୟଠାରୁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା ।

ମୋର ଲେଖିବା ଶୈଳୀ ଉପରେ ଏତିକି କହିସାରିବା ପରେ ମୁଁ ଆହୁରି କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ଯେ ମୋର ବଡ଼ ବଡ଼ ବହି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ବେଳେ ବିଷୟବସ୍ତୁର ସାମଗ୍ରିକ ଉପସ୍ଥାପନ ଓ କ୍ରମ ଠିକ୍ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ବେଶ୍ କିଛି ସମୟ ଲାଗିଥାଏ । ପ୍ରଥମେ ପ୍ରାୟ ୨-୩ ପୃଷ୍ଠା ଭିତରେ ବହିଟିର ପ୍ରାଥମିକ, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ, ପ୍ରାୟ ଅମାର୍ଜିତ ଏକ ଚିଠା ତିଆରି କରିଥାଏ; ପରେ ଏହାକୁ କିଛିଟା ବଢ଼ାଏ ଯେଉଁଥିରେ ଥରେ ଥରେ କୌଣସି ଆଲୋଚନା ବା ବିଷୟ ବା ଘଟନାର କ୍ରମ ଅଳ୍ପ କିଛି ଶବ୍ଦରେ, ଏପରିକି ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦରେ ଲେଖୁଥାଏ । ବିଶଦ ଭାବେ ବହି ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିବା ସମୟରେ ଏହିପରି ଶବ୍ଦ ଓ ଶବ୍ଦାବଳୀକୁ ବଢ଼ାଇଥାଏ, ପରିମାର୍ଜିତ କରିଥାଏ । ମୋର ଅନେକ ବହିରେ ମୁଁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଛି । ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ମୁଁ ସାଧାରଣତଃ ବହୁ ବିବିଧ ବିଷୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ, ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାଏ । ମୋର ସୁବିଧା ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ୩୦-୪୦ ଟି ପୋର୍ଟଫୋଲିଓ ବା ଫାଇଲ ରଖିଛି, ସବୁଥିରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସୂଚିତ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଏ' ସବୁକୁ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଆକରେ ରଖୁଥିବାରୁ, ବହିପତ୍ର ବା କିଛି ପୃଷ୍ଠା, ଲିଖିତ ବିବରଣୀ, ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଥିବା ଚିଠା ଆଦିକୁ ପଢ଼ିସାରିବା ପରେ ଠିକ୍ ଫାଇଲ୍ ଓ ଆକରେ ସୁବିଧାରେ ରଖିଦେଇଥାଏ । ମୁଁ ଅନେକ ବହି ଜିଣିଛି; ସେସବୁ ବହିରେ ମୋ କାମ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ସବୁ ତଥ୍ୟର ଏକ ଅଲଗା ଇଣ୍ଡେକ୍ସ ବା ଅନୁକ୍ରମଣିକା କରି ବହି ଶେଷରେ ଯୋଡ଼ି ଦେଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ କାହାଠାରୁ ଆଣିଥିବା ବହିର ମୁଁ ଅଲଗା ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଲେଖେ; ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଭ୍ରମରରେ ଏମିତି ଅନେକ ବିବରଣୀ ରହିଛି । କୌଣସି ବହିଲେଖା ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏ'ସବୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ଓ ଇଣ୍ଡେକ୍ସକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତାଲିକା କରେ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ଫାଇଲ୍ ବା ଫାଇଲଗୁଡ଼ିକୁ ବାହାର କରେ; ମୁଁ ଜୀବନସାରା ଯେତିକି ସବୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଛି, ତାହା ଏଥିରେ ଥିବାରୁ ଏ'ସବୁ ମୋ କାମରେ ଲାଗେ ।

ଆଗରୁ କହିଛି ଯେ ଗତ ୨୦-୩୦ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟରେ ମୋର ମନୋଭାବ ବଦଳିଛି । ମୋ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୩୦-୩୫ ହେବା ଯାଏ ମିଳଟନ, ଗ୍ରେ, ବାଇରନ, ଡାର୍ଡ଼ୂର୍ଥ, କୋଲେରିଜ୍ ଏବଂ ସେକ୍ଲିକ କାବ୍ୟକବିତା ପଢ଼ି ମୁଁ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ପାଇଥିଲି, ଏପରିକି ସ୍କୁଲଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ କୃତି, ବିଶେଷତଃ ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ନାଟକରେ ମଧ୍ୟ ମୋର ଅତ୍ୟଧିକ ରୁଚିଥିଲା । ମୁଁ ଏହା ବି କହିଥିଲି ଯେ ଚିତ୍ରପଟ ଓ ପ୍ରତିକୃତି ଦେଖି, ବିଶେଷକରି ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣି ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲାସିତ ହେଉଥିଲି । କିନ୍ତୁ, ଅନେକ ବର୍ଷ ହେଲା ମୁଁ ଧାଡ଼ିଟିଏ କବିତା ବି ପଢ଼ିପାରୁନି : ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବେ ମୁଁ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ କବିତା ପଢ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲି, ଏହା ମୋତେ ଅସହ୍ୟ ଭାବେ ବିରକ୍ତିକର ଲାଗିଥିଲା । ଚିତ୍ର ଓ ସଙ୍ଗୀତରେ ଥିବା ମୋର ରୁଚି ମଧ୍ୟ ମୁଁ ହରେଇସାରିଛି । ସାଧାରଣତଃ ସଙ୍ଗୀତ ମୋତେ ଆନନ୍ଦ ଦେବା ବଦଳରେ ମୁଁ କରୁଥିବା କାମ ବିଷୟରେ ଭାବିବାରେ ମୋ ମନରେ ସ୍ୱର୍ତ୍ତ ଉଦ୍ରେକ କରିଥାଏ । ସୁନ୍ଦର ଦୃଶ୍ୟପଟ ପ୍ରତି ମୋର ରୁଚି ତଥାପି ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏହା ଆଉ ଆଗର ପରି ମୋ ମନରେ ସୁସ୍ଥାନୁଭବ ସୃଷ୍ଟି କରୁନାହିଁ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, ଉପନ୍ୟାସ (ଯାହା କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ), ଅତି ଉଚ୍ଚ ମାନର ହୋଇନଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଆନନ୍ଦ ଦେବାସହ ମାନସିକ ତାପରୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ମୁଁ ପ୍ରାୟତଃ ଔପନ୍ୟାସିକମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରୁଥିଲି । ଅନେକ ଉପନ୍ୟାସ ମୋତେ ଅନ୍ୟମାନେ ପଢ଼ିଶୁଣାଇଛନ୍ତି; ଏ'ଭିତରୁ ଦୁଃଖାନ୍ତକ ନହୋଇଥିବା ଯେ କୌଣସି ସାଧାରଣ ମାନର ଉପନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିଛି । ମୋ ମତରେ ଏହିପରି ଦୁଃଖାନ୍ତକ ଲେଖା ବିରୋଧରେ ଆଜନ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ଜରୁରୀ । ମୋ ରୁଚି ଅନୁଯାୟୀ, ଉଚ୍ଚ କୋଟିର ଉପନ୍ୟାସଟିଏ ଏମିତି ହେବା ଦରକାର ଯେଉଁଥିରେ ଜଣେ ଏ' ପ୍ରକାର ଚରିତ୍ର ବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବ ଯାହାକୁ ଆମେ ମନଭରି ଭଲ ପାଇପାରିବା; ସୁନ୍ଦର ନାରୀ ଚରିତ୍ରଟିଏ ଥିଲେ ଆହୁରି ଭଲ ।

କତିହାସ, ଜୀବନୀ, ଯାତ୍ରାକାହାଣୀ ଓ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି (ସେଥିରେ ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ତଥ୍ୟ ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ) ପ୍ରତି ମୋର ସବୁବେଳେ ଆଗ୍ରହ ରହିଛି । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ମୋର ସ୍ମରୁଟିସମ୍ପନ୍ନ ବୌଦ୍ଧର୍ଯ୍ୟବୋଧର ଏହି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଓ ଶୋଚନୀୟ ଅବକ୍ଷୟ ଆହୁରି ଅଗ୍ରତ ମନେହୁଏ । ମୋତେ ଲାଗୁଛି, ମୁଁ ଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଓ ତାକୁ ଘଷିମାଜି, ପେଷାପେଷି କରି ସେଥିରୁ କିଛି ନିୟମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେବାର ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ର ପାଲଟିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏହା ମୋ ମସ୍ତିଷ୍କର ସୁସ୍ଥ ରୁଚିବୋଧ ପାଇଁ ବାୟୀ ଥିବା

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କେବଳ କାହିଁକି ଯେ ଧ୍ୟାନ କରିଦେଲା, ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ମୋଠାରୁ ଅଧିକ ସଙ୍ଗଠିତ ମସ୍ତିଷ୍କ ଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ବୋଧହୁଏ ଏମିତି ହୋଇନଥାନ୍ତା କି ସେ ମୋ ପରି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗିନିଥାନ୍ତେ । ଆଉ ଥରେ ଜନ୍ମ ନେଲେ ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ କବିତା ପଢ଼ିବି ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବି ବୋଲି ଶପଥ ନେବି; ଏହାଦ୍ୱାରା ହୁଏତ ମୋ ମସ୍ତିଷ୍କର ସେହିସବୁ ଅଂଶ, ଯାହା ଏବେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ତାହାର ବ୍ୟବହାର ସବୁବେଳେ ହେବ, ତେଣୁ ତାହା ସକ୍ରିୟ ରହିପାରିବ । ରୁଚିବୋଧ ନଷ୍ଟ ହେବା ଅର୍ଥ ଦୁଃଖକୁ ଡାକିଆଣିବା, ବୋଧହୁଏ ଏହା ଆମ ମେଧା ପ୍ରତି କ୍ଷତିକାରକ ମଧ୍ୟ; ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଏହା ଆମ ଆବେଗକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେଇ ଆମର ନୈତିକ ଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ।

ଙ୍ଗଲଣ୍ଡରେ ମୋ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ବିକ୍ରି ହୋଇଥିଲା, ତା' ଭିତରୁ ଅନେକ ବହି ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ବିଦେଶରେ ଅନେକ ବହିର ବହୁ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଶୁଣିଛି, ବିଦେଶରେ କୌଣସି ବହି ସଫଳ ହେବା ଏହି କୃତିର ପ୍ରକୃତ ମୂଲ୍ୟାୟନ ଏବଂ ବହିଟିର ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସୂଚକ । ଏ' କଥାର ସତ୍ୟତା ଓ ବିଶ୍ୱସନୀୟତା ଉପରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଅଛି, ଏହାକୁ ଠିକ୍ ବୋଲି ଧରିନେଲେ କହିହେବ ଯେ ବୋଧହୁଏ କିଛି ବର୍ଷ ପାଇଁ ମୋର ଖ୍ୟାତି ରହିଥିବ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋର ମାନସିକତା ଓ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର (ଯାହା ମୋର ସଫଳତାର କାରଣ) ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ଉଚିତ, ଯଦିଓ ମୁଁ ସଚେତନ ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ଏହା ଠିକ୍ ଭାବେ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ହକ୍‌ଲେ'''' ଓ ତାଙ୍କପରି ଅନ୍ୟ ଦକ୍ଷ, ଚତୁର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ବୁଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରମତିତା ଅତି ଉଚ୍ଚ । ସେମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ମୋର ବୋଧଶକ୍ତି ଅନେକ କମ୍ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଜଣେ ନିକୃଷ୍ଟ ସମାଲୋଚକ; କୌଣସି ବହି ବା ନିବନ୍ଧ ପଢ଼ିବା ପରେ ମୁଁ ତାକୁ ପ୍ରଥମେ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଶଂସା କରିଥାଏ; ଅନେକ ସମୟ ଧରି ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରିବା ପରେ ହିଁ ମୋତେ ସେଥିରେ ଥିବା ଭୁଲଭଟକା ବା ଦୁର୍ବଳ ବିନ୍ଦୁଗୁଡ଼ିକ ଜଣାପଡ଼େ । ଭୌତିକ ସତ୍ତା ନ ଥିବା କୌଣସି କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଭିତ୍ତି କରି ମୁଁ ବେଶୀ ବାଟ ଆଗେଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶାସ୍ତ୍ର, ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ବା ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମୁଁ କେବେହେଲେ ସଫଳ ହୋଇ ପାରିନଥାନ୍ତି । ମୋର ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି ବ୍ୟାପକ, କିନ୍ତୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ : ମୁଁ କରୁଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯେ ମୁଁ ଆଗରୁ ଦେଖିଥିବା ଓ ପଢ଼ିଥିବା ବିଷୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ଏହା ମୁଁ ଜାଣିପାରେ; ମୋର ପୂର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତରେ ଯଦି ମେଳ ରହେ, ତା' ମଧ୍ୟ ମୁଁ

ଜାଣିପାରେ । ପରେ ମୋର ପ୍ରାୟ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ଯେ କେଉଁ ବହିରୁ ମୁଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି ବା କେଉଁଠି ମୁଁ କିଛି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥିଲି । ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋର ସ୍ମୃତିଶକ୍ତି ଏତେ ନିକୃଷ୍ଟ ଯେ ମୁଁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ତାରିଖ କିମ୍ବା କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଜବିତାର ଧାଡ଼ିଟିଏ ମଧ୍ୟ ମନେ ରଖି ପାରେନାହିଁ ।

ମୋର କେତେକ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ “ସେ ଭଲ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ତର୍କ ଓ ଯୁକ୍ତି କରିବା ସାମର୍ଥ୍ୟ ତାଙ୍କର ନାହିଁ ।” ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏହିପରି ମନ୍ତବ୍ୟ ଠିକ୍ ହୋଇପାରେନା, କାରଣ ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ‘ଦ ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’ ଯେ ତର୍କବିତର୍କ ଉପରେ ଆଧାର କରିଥିଲା, ଏହା ବହୁ ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ଯୁକ୍ତିତର୍କ ସାମର୍ଥ୍ୟ ନ ଥିବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାକୁ ଲେଖି ପାରିନଥାନ୍ତେ । ମୁଁ କିଛି ଉଦାହରଣ ମଧ୍ୟ କରିଛି; ଅନ୍ୟ ସଫଳ ଓକିଲ ବା ତାଲୁରଙ୍କ ପରି ମୋର ମଧ୍ୟ କିଛିଟା କାଣ୍ଡଞ୍ଚାନ ଓ ବିବେଚନା ଶକ୍ତି ଅଛି, ଯଦିଓ ମୁଁ ଭାବୁଛି ଏହା ସେତେଟା ଉଚ୍ଚମାନର ହୋଇ ନପାରେ ।

‘ନିକିତିର ଭାରୀ ପାଖରେ’ ରହିଛି ମୋର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସାମର୍ଥ୍ୟ, ତାହା ହେଉଛି, ମୁଁ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ଉଚ୍ଚରେ ଅଛି ବୋଲି ଭାବୁଛି, କାରଣ ଯେଉଁ ଜିନିଷ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆଦୁଆଳରେ ରହିଯାଏ, ମୁଁ ସେସବୁକୁ ଦେଖିପାରେ ଓ ଯନ୍ ସହକାରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିପାରେ । ନିରିଖେଇ ଦେଖିବା ଓ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଯେତିକି ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିବା ଦରକାର, ତାହା ମୁଁ କରିପାରୁଥିଲି । ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ଥିବା ମୋର ଅତୁଟ, ଆବେଗଭରା ଅନୁରାଗ ।

ଏହି ଭଲପାଇବା ପଛରେ ରହିଛି ମୋର ସହପ୍ରକୃତିବିତ୍ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସମ୍ମାନ ପାଇବାର ଆଶା ଓ ଇଚ୍ଛା । ଆଦ୍ୟ ଯୁବାବସ୍ଥାରୁ ହିଁ ଯାହା ଦେଖେ ତାକୁ ବୁଝିବା ଓ ବୁଝାଇବାରେ ମୋର ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା, କିଛି ସାଧାରଣ ନିୟମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଓ ତାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଏସବୁ ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିଲି । ଏ’ସବୁ କାରଣରୁ କୌଣସି ଅସମାହିତ ବିଷୟ ବା ସମସ୍ୟା ଉପରେ ମୁଁ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଚିନ୍ତା କରିପାରୁଥିଲି, ବିଚାର ବିମର୍ଶ କରିପାରୁଥିଲି । ମୋ ବିଚାରରେ ଅନ୍ୟମାନେ ଦେଇଥିବା ସୂଚନା ବା ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମୁଁ ଅନ୍ଧତାବେ ମାନିନେଉ ନ ଥିଲି । ଯଥାସମ୍ଭବ ମୋ ମନକୁ ମୁକ୍ତ ରଖୁଥିଲି ଏବଂ ତଥ୍ୟରୁ ଯଦି ଅନ୍ୟ ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲା ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାହାରିଥିଲା ତା’ହେଲେ ପରିକଳ୍ପନାଟି ଯେତେ ଲୋଭନୀୟ ହୋଇଥାଉ

ପଛେ, ତାକୁ ମୁଁ ପରିହାର କରୁଥିଲି (ଯଦିଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଏହିପରି ପରିକଳ୍ପନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଲୋଭକୁ ସମରଣ କରିପାରୁ ନ ଥିଲି) । ଏପରି କରିବା ଛଡ଼ା ମୋ ପାଖରେ ଅନ୍ୟ କିଛି ବାଟ ନ ଥିଲା; ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଚୀର ଛଡ଼ା ଏମିତି ମୋର ଗୋଟିଏ ବି ପରିକଳ୍ପନା ଥିବା କଥା ମନେପଡ଼ୁ ନାହିଁ ଯାହାକୁ ସମୟକ୍ରମେ ମୁଁ ତ୍ୟାଗ କରିନାହିଁ ବା ବିଶେଷ ଭାବେ ବଦଳାଇ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନରେ ଚର୍ଚ୍ଚସର୍ବସ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ତେବେ ମୁଁ ଅତି ବେଶୀ ସଂଶୟବାଦୀ ନଥିଲି - ଏ’ ପ୍ରକାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତିରେ ଏକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ବୋଲି ମୋର ମନେହୁଏ । ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନରେ ବେଶ୍ କିଛି ପରିମାଣର ସନ୍ଦେହ ରହିବା ଭଲ, କାରଣ ଏହା ଦ୍ୱାରା ଅଯଥା ସମୟ ନଷ୍ଟକୁ ଏଡ଼ାଇ ହେବ । ମୁଁ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖିଛି ଯେଉଁମାନେ ଏହି କାରଣରୁ ପରୀକ୍ଷଣ ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ନିରୁତ୍ସାହିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ, ଯଦିଓ ତାହା ସିଧାସଳଖ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଉପାଦେୟ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ମୁଁ ଏହାର ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟୁତ ଉଦାହରଣ ଦେଉଛି । ଦେଶର ପୂର୍ବାଂଳରୁ ଜଣେ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତି (ଯିଏ ଜଣେ ଉଚ୍ଚିତବିତ୍ ବୋଲି ମୁଁ ପରେ ଜାଣିଲି) ସାଧାରଣ ବୀନ୍ସ ଗଛରେ ଏ’ ବର୍ଷ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ମଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିକ ଖୋଳର ଭୁଲ ପାଖରେ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମୋ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲି ଓ ଏ’ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ସୂଚନା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି କାରଣ ସେ କ’ଣ ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ମୁଁ ଠିକ୍ ଭାବେ ବୁଝି ପାରିନଥିଲି, କିନ୍ତୁ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତର ପାଇଲି ନାହିଁ । ପରେ କେଶ୍ ଓ ଯର୍ଜସାୟାରରୁ ପ୍ରକାଶିତ ଦୁଇଟି ଅଲଗା ଖବରକାଗଜରେ “ଏ’ ବର୍ଷ ବୀନ୍ସର ମଞ୍ଜି ସବୁ ଖୋଳର ଭୁଲ ପାଖରେ ହୋଇଛି” ଓ ଏହା ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ କଥା ବୋଲି ପଢ଼ିଲି । ଭାବିଲି, ଏହିପରି ଏକ ବ୍ୟାପକ, ସାଧାରଣ ଉଦ୍ଭିଦ ନିଷିତ କିଛି ଭିତ୍ତି ଥିବ । ତେଣୁ ମୁଁ ମୋର ମାଳୀ (ଯିଏକି କେଶ୍‌ର ଏକ ବୟସ୍କ ଲୋକ)କୁ ପଚାରିଲି ଏ’ ବିଷୟରେ କିଛି ଶୁଣିଛ କି ବୋଲି । ସେ କହିଲା “ନା ସାର, ଏହା ଏକ ଭ୍ରମ ମାତ୍ର କାରଣ କେବଳ ଅଧିବର୍ଷ (ଲାଫ୍ ଜୟର)ରେ ମଞ୍ଜି ଭୁଲ ପାଖରେ ହୋଇଥାଏ, ଏଇଟା ତ ଅଧିବର୍ଷ ନୁହେଁ ।” ତା’ପରେ ମୁଁ ତାକୁ ଯେତେବେଳେ ପଚାରିଲି ସବୁବର୍ଷ ଓ ଅଧିବର୍ଷରେ ମଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ କେଉଁ ପାଖରେ ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି, ମୁଁ ଦେଖିଲି ତାର ଏ’ ବିଷୟରେ କିଛି ବି ଧାରଣା ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ତା’ ବିଶ୍ୱାସରେ ଅଟଳ ରହିଥିଲା ।

କିଛି ଦିନ ପରେ ସେହି ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥନା କରି ମୋ ପାଖକୁ ଲେଖିଲେ ଯେ, ଯଦି ସେ କେତେଜଣ ଚତୁର ଅନୁଭବୀ କୃଷକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ନଥାନ୍ତେ, ଏମିତି କୃଷକ ଯାହାକର ସ୍ୱସ୍ଥ ଧାରଣା ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ପରେ ଜାଣିଲେ, ତା' ହେଲେ ମୋ ପାଖକୁ ଏ' ବିଷୟରେ କେବେ ବି ଚିଠି ଦେଇନଥାନ୍ତେ । ସୁତରାଂ ଏହାଥିଲା ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଦିଆ ହୋଇଥିବା ଏପରି ଏକ ସୂଚନା ଯାହା ସାରା ଜଂଲଣରେ ବ୍ୟାପି ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଯାହାର ନା ଥିଲା କିଛି ଭିତ୍ତି ନା କିଛି ପ୍ରମାଣ ।

ସାରା ଜୀବନ ଭିତରେ ମୁଁ ମାତ୍ର ତିନୋଟି ମିଥ୍ୟାକଥନ ବା ଅସତ୍ୟ ଉକ୍ତି ଶୁଣିଛି ଓ ତା' ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଚାରଣାତ୍ମକ ଥିଲା (ଏମିତି ଅନେକ ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ପ୍ରଚାରଣା ରହିଛି), ଯାହା ଏକ ଆମେରିକୀୟ କୃଷି ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ହଲାଣ୍ଡରେ ବସ୍ ପ୍ରଜାତିର କେତେକ ଜାତି (ମୁଁ ଜାଣେ ଏଭିଡରୁ କେତୋଟି ପ୍ରଜନନକ୍ଷମ ନୁହଁନ୍ତି) ଭିତରେ ଅନ୍ତଃସଙ୍କରଣ କରାଇ ଜଣେ କିଏ ଏକ ନୂଆ କିସମର ଗାଈ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଫଳାଫଳକୁ ମୋ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲେ ଓ ମୁଁ କୁଆଡ଼େ ଏଥିରେ ଗଭୀର ଭାବେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଥିଲି ବୋଲି ସେ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି ଦାବି କରିଥିଲେ । ଏହି ନିବନ୍ଧକୁ ଜଂଲଣର ଏକ କୃଷି ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ପୁନର୍ବାର ପ୍ରକାଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ପାଦକ ମୋ ପାଖକୁ ପଠାଇଥିଲେ ମୋର ମତାମତ ପାଇଁ ।

Primula ପ୍ରଜାତିର ଅନେକ ଜାତିର ଉଦ୍‌ବିଦରୁ ସ୍ୱତଃସ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଗୁଡ଼ିଏ ମଞ୍ଜି ସୃଷ୍ଟି ହେବା ବିଷୟରେ ଆଉ ଜଣେ ଦାବି କରିଥିଲେ ଓ କହିଥିଲେ ଯେ ପିତୃ ପିତ୍ରିର ଉଦ୍‌ବିଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ପରପରାଗଣ ନ କରାଇବା ପାଇଁ ଯନ୍ ସହକାରେ କୀଟପତଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ଫୁଲ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ଦିଆଯାଇନଥିଲା । ମୁଁ ହେଟିରୋଷ୍ଟାଇଲିଜମ୍ (heterostylism) ବା ଫୁଲର ଫଳିକାଶାଷ୍ଟର ବିବିଧତାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହା ମଧ୍ୟ ହୁଏତ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶଠତାପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ଥିଲା ବା କୀଟପତଙ୍ଗଙ୍କୁ ରୋକିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅତିମାତ୍ରାରେ ତୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ଘଟନାଟି ଆହୁରି ଅଭୂତ 'କନ୍‌ସାଙ୍ଗ୍‌ବ୍ଲିନ୍‌ଡ୍‌ ମ୍ୟାରେଜ୍' ('Consanguineous Marriage') ଉପରେ ସ୍ମରତିତ ପୁସ୍ତକରେ ମି. ହୁଅର୍'' ଜଣେ ବେଲ୍‌ଜିଆନ୍ ଲେଖକଙ୍କ ଲେଖାର କିଛି ଦୀର୍ଘ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଗ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଲେଖକ ଜଣକ ଦାବି କରିଥିଲେ ଯେ ଅତି ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟ କିଛି ଠେକୁଆଙ୍କ ଭିତରେ ବହୁ ପିଢ଼ି ଧରି ଅନ୍ତଃପ୍ରଜନନ କରାଇ ସେ ପୁରାପୁରି ସୁସ୍ଥ ଠେକୁଆ ଛୁଆ ଜନ୍ମ କରାଇପାରିଥିଲେ । ଯଦିଓ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନଜନକ

ଜର୍ଷାଲରେ ଏହି ବିବରଣୀ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା, ମୁଁ କେଜାଣି କାହିଁକି ଏହାକୁ ସନ୍ଦେହ ନ କରି ରହି ପାରିଲି ନାହିଁ । ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରଜନନରେ ମୋର ଅନୁଭୂତି ଏହି ଦାବିକୁ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ମୋତେ ଭାବିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲା ।

ସୁତରାଂ ଅତି ଦୋଦୋପାଞ୍ଚ ହୋଇ ମୁଁ ପ୍ରଫେସର ଭାନୁ ବେନେଡେକ୍ଟୁ^{୩୯} ପଚାରିଥିଲି ଯେ ଲେଖକ ଜଣେ ବିଶ୍ୱସନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି କି । ସେ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ ଏହି ବିବରଣୀଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସତ୍ୟ^(୩୯) ହୋଇଥିବାରୁ ସୋପାକଟି ମର୍ମାହତ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଜର୍ଷାଲ ଜରିଆରେ ସେହି ଲେଖକଙ୍କୁ ଖୋଲାଖୋଲି ଭାବେ ଆହ୍ୱାନ ଦିଆଯାଇଥିଲା ତାଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ, ପରୀକ୍ଷାଗାର ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ସମୟରେ ସେ କେଉଁଠି ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ଠେକୁଆ ରଖିଛନ୍ତି - ଏ'ସବୁ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେବା ପାଇଁ । ଏହା ବେଶ୍ କିଛି ବର୍ଷ ସମୟ ନେଇଥିବ, ତଥାପି ସେହି ଲେଖକଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଆଦାୟ କରାଯାଇ ପାରିନଥିଲା ।

ଅଭ୍ୟାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ, ଏହା ମୋର ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରାରେ କାମ କରିବାରେ ମୋ ପାଇଁ ବେଶ୍ ସୁବିଧାଜନକ ହୋଇଥିଲା । ମୋ ପାଇଁ ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉନଥିବାରୁ ମୁଁ ବେଶ୍ କିଛି ଅବକାଶ ପାଉଥିଲି । ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ମୋ ଜୀବନର ଅନେକ ବର୍ଷ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ମୋତେ ସାମାଜିକ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦରେ ସମୟ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଦେଇନଥିଲା ।

ତେଣୁ ଜଣେ ବିଜ୍ଞାନୀ ହିସାବରେ ମୋର ସଫଳତା, ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଯାହା ବି ହୋଇଥାଉ ନା କାହିଁକି, ମୋ ମତରେ ମୋର ଜଟିଳ, ବିବିଧ ମାନସିକ ଗୁଣଧର୍ମ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏ' ଭିତରୁ ସବୁଠାରୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଛି ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତି ମୋର ଅନୁରାଗ - ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତନମାନନ କରିବାର ମୋର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ; ନିରୀକ୍ଷଣ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ମୋର ଅଧିବସାୟ ଏବଂ ବେଶ୍ କିଛି କାଣ୍ଡଜ୍ଞାନ ତଥା ଉଦ୍ଭାବନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ । ମୋର ଏହି ପରିମିତ ଶକ୍ତିସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ପୁଞ୍ଜିକରି ମୁଁ ଯେ କେତେକ ବିଷୟ ଉପରେ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କ ଧାରଣା ଓ ବିଶ୍ୱାସକୁ ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିଲି, ଏହା ବାସ୍ତବିକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ।

(୩୯) ପ୍ରକାଶିତ ମିଥ୍ୟା ବିବରଣୀ ବିଷୟରେ ମି. ହୁଥ୍ ଏକ ସଂଶୋଧନ ପତ୍ର ଲେଖି, ସେତେବେଳେ ଯାଏ ବିକ୍ରି ହୋଇନଥିବା ତାଙ୍କର - 'ଦ ମ୍ୟାରେଜ୍ ଅଫ୍ ନିଅର୍ କିନ୍' ('The Marriage of near Kin') ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକରେ ଯୋଡ଼ିଥିଲେ । - ପ୍ରା. ଡା.

ମୋ ବାପାଙ୍କ ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନର କିଛି ସ୍ମୃତି

ଏହି ବହିରେ ମୋ ବାପାଙ୍କ ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନ ବିଷୟରେ କିଛି ଧାରଣା ଦେବାକୁ ମୁଁ ଚାହୁଁଛି । ମୋତେ ଲାଗିଲା, ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରୁ କିଛି ସାଉଁଟି ଡାଉନ୍ ଠାରେ ସେ ଦୈନିକ ଯାହାସବୁ କରୁଥିଲେ, ତା'ର ଏକ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ ମୋର ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ ହୋଇପାରିବ । ମୋ ବାପାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକ ପାଇଁ ଏ'ସବୁ ସ୍ମୃତିର ବେଶ୍ କିଛି ମାନେ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଅଜଣା ଲୋକଙ୍କୁ ଏହା ତୁଚ୍ଛ ଲାଗିବ, ଏଥିରେ ଖାସ୍ କିଛି ନ ଥିବାପରି ଲାଗିବ । ତଥାପି ଏ'ସବୁ ମୁଁ ଲେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ଏହି ଆଶାରେ ଯେ ଯେଉଁମାନେ ବାପାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିଲେ ଓ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଅନ୍ତତଃ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ବାପାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ବିଷୟରେ ଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ, ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଅଥବା କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ହେଉନଥିବା ଧାରଣା ଉଜ୍ଜୀବିତ ହୋଇରହିବ ।

ତାଙ୍କ ଚେହେରା ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି କହିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ୬ ଫୁଟ ଥିଲା କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁବେଳେ ନଇଁପଡ଼ି ରହୁଥିବାରୁ ଏତେ ଡେଙ୍ଗା ବୋଲି ଜଣା ପଡୁନଥିଲେ । ତେବେ ସେ ହଠାତ୍ ସିଧା ଠିଆ ହୋଇଯାଇ ଓ ହାତକୁ ଲମ୍ବେଇ ଦେଇ ତାଙ୍କ ଆଲମାରୀ ଖୋଲିବା ମୋର ଠିକ୍ ମନେ ଅଛି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଲାଗେ ସେ ବଳୁଆ ନୁହଁନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସକ୍ରିୟ; ଉଚ୍ଚତା ତୁଳନାରେ ତାଙ୍କ ଛାତି ସେତିକି ଓସାରିଆ ନୁହେଁ, ତେବେ ଅଣଓସାରିଆ ବି ନୁହେଁ । ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ସେ ବେଶ୍ କଷ୍ଟସହିଷ୍ଣୁ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡୁଥିଲା, କାରଣ ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରେ ମଝିରେ ମଝିରେ ଉପୁକଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କ ଦଳ ଭ୍ରମଣରେ ଯିବା ସମୟରେ ଅନେକେ ଜଳାଭାବ କାରଣରୁ କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଓ ଆଉ ଜଣେ ପାଣି ଖୋଜିବାରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ପିଲାଦିନେ ସେ ଖୁବ୍ ସକ୍ରିୟ ଥିଲେ, ଭଲ ହାଜଜମ୍ କରୁଥିଲେ, ନିଜ ବେକ ଉଚ୍ଚାରେ ରଖାଯାଇଥିବା ବାଡ଼ିର ଉପରକୁ ସହଜରେ ଡେଇଁ ପଡୁଥିଲେ ।

ଆଗରେ ଭାରୀ ଲୁହା ଲାଗିଥିବା ବାଡ଼ିଟିଏ ଧରି ସେ ପ୍ରାୟ ଝୁଲିଲା ପରି ଚାଲିଥାନ୍ତି; ଚାଲିବା ବେଳେ ବାଡ଼ିଟିକୁ ଜୋରରେ ଠକ୍ ଠକ୍ କରି । ଡାଉନ୍ରେ ଥିବା 'ସ୍ୟାଣ୍ଡ ୱାକ୍' (Sand Walk)ରେ ତାଙ୍କର ଏହି ଛନ୍ଦମୟ ଠକ୍‌ଠକ୍ ଚାଲି ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ଅଛି । ଚାଲିସାରିବା ପରେ ଦିପହରରେ ସେ

ଯେତେବେଳେ ହାତରେ ଓଭରକୋର୍ କି ବର୍ଷାତି ଧରି ଫେରନ୍ତି ତାଙ୍କର ସେହି ଝୁଲିଝୁଲି ପାଦ ପକାଇବା କିଛିଟା କଷ୍ଟକର ମନେ ହେଉଥିଲା । ଘର ଭିତରେ ପଶିବା ପରେ ସେ ପ୍ରାୟ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲନ୍ତି, ଲାଗୁଥିଲା ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କିଛି ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡୁଛି । ଅପରାହ୍ନରେ ସେ ଦିତାଲା ଉପରକୁ ଭାରୀ ଭାରୀ ପାଦ ପକେଇ ଚଢୁଥିବା ପରି ମନେ ହେଉଥିଲା, ଯେମିତିକି ପ୍ରତିଟି ପାଦ ପକାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡୁଛି । ପଢ଼ାଘରେ ଆଗ୍ରହର ସହ କାମ କରୁଥିବା ବେଳେ ସେ ସହଜରେ ଓ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ରୀଘ୍ର ଚଲାବୁଲା କରିଥାନ୍ତି; ଡିକ୍ଟେଶନ୍ ଦେବା ମଝିରେ ଟିପେ ନାସ ଆଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଦାଣ୍ଡଘରକୁ ଚାଲିଯାଇଥାନ୍ତି, ପଢ଼ାଘର କବାଟ ଖୋଲା ରଖିଦେଇ ଓ ଯିବା ବେଳେ ବାକ୍ୟର ଶେଷ ପଦଟିକୁ ଜୋରରେ ଡାକିଡାକି ।

ଏତେ ସକ୍ରିୟ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ମୁଁ ଭାବୁଛି, ତାଙ୍କ ଚଳନ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ସୁନ୍ଦର ବା ନିଖୁଣ ନଥିଲା । ହାତକାମରେ ସେ ଦକ୍ଷ ନଥିଲେ ଏବଂ ଭଲ ଭାବରେ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ ଆଦୌ କରି ପାରୁନଥିଲେ ।⁽¹⁾ ଏଥିପାଇଁ ସେ ସବୁବେଳେ ଦୁଃଖ କରନ୍ତି ଓ ଯୁବ ପ୍ରକୃତିବିତମାନଙ୍କୁ ଚିତ୍ରାଙ୍କନରେ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥାନ୍ତି । ସରଳ ଅଣୁବାକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ବେଶ୍ ଭଲ ବ୍ୟବହେଦ ବା ଡିସେକସନ୍ କରିପାରୁଥିଲେ, ମୋ ମତରେ ଏହା ତାଙ୍କର ଅସୀମ ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହେଉଥିଲା । କିଛିଟା ଦକ୍ଷ ଭାବରେ ବ୍ୟବହେଦ କରିବା କେବଳ ଅତିମାନବମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ବୋଲି ଭାବିନେବା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା । ଛୋଟ କଇଁଚିଟିଏ ବ୍ୟବହାର କରି ନ୍ୟୁପୋର୍ଟ୍ କିପରି ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ମହୁମାଛିକୁ କାଟି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ତାର ସ୍ୱାୟତନ୍ତ୍ରକୁ କାଢ଼ି ଆଣିଥାନ୍ତି, ତା'ର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶଂସା ସେ କରୁଥିଲେ । ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁପ୍ରସ୍ତୁତ୍ତେଦ ବା ଅନୁଦୈର୍ଘ୍ୟକହେଦ କାଟିବା ଏକ ବିରାଟ କୃତିତ୍ୱ ବୋଲି ସେ ଧରି ନେଇଥିଲେ; ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶେଷ ବର୍ଷରେ ଅସୀମ ଆଗ୍ରହର ସହ ପତ୍ର ଓ ଚେରର ହେଦକାଟିବା କୌଶଳ ଶିଖିବା ପାଇଁ ବହୁ କଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । କାଟିବାକୁ ଥିବା ଜିନିଷଟିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ସେ ଧରି ପାରୁନଥିଲେ ଓ ଜିନିଷକୁ ଧରି ରଖିବା ପାଇଁ କ୍ଲମ୍ପ, କାଟିବା ପାଇଁ ଛୁରା ଇତ୍ୟାଦି ଥିବା ଏକ ସାଧାରଣ ମାଲକୋଟୋମ୍ (ପୃଷ୍ଠକର୍ତ୍ତନ ଯନ୍ତ୍ର) ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ହେଦ କାଟିବାରେ ତାଙ୍କର ଅପାରଗତା ଯୋଗୁଁ ସେ ନିଜକୁ ନିଜେ ପରିହାସ କରି ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ଦେଇଥାନ୍ତି

(1) 'ଇନ୍ଦ୍ରେକ୍ତିଭୋରସ ପ୍ଲୁଷ୍ଟ'ରେ କୋଷ ଉପାଦାନର ସମସ୍ତ ଦର୍ଶନରୁ ଚିତ୍ରଟି ସେ ଆଙ୍କିଥିଲେ ।

ଯେ ସେ ତାଙ୍କ “ପ୍ରଶଂସାରେ ବାକ୍ସ୍ମ୍ୟ” ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତି ପ୍ରଖର ଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ଚଳନରେ ନିଶ୍ଚିତ ସମନ୍ୱୟ ରହୁଥିଲା, କାରଣ ସେ ଯୁବ ବୟସରେ ବହୁଳ ଚାଳନରେ ନିପୁଣ ଥିଲେ ଓ ପିଲାଦିନେ କାଚଗୁଲି, ପଥର, ବଲ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଫୋପାଡ଼ିବାରେ ତାଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅବ୍ୟର୍ଥ ଥିଲା । ଥରେ ଶ୍ରୋତବ୍ୟରେ ଫୁଲବଗିଚାରେ ବସିଥିବା ଗୋଟିଏ ଠେକୁଆ ଉପରକୁ ଛୋଟ ଏକ କାଚଗୁଲି (ମାର୍ବଲ୍) ଫିଙ୍ଗି ତାକୁ ମାରିଦେଇଥିଲେ, ଆଉ ବଡ଼ ହେବା ପରେ ପଥରଟିଏ ଫୋପାଡ଼ି ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀକୁ ମଧ୍ୟ ମାରି ଦେଇଥିଲେ । ଅଯଥା ଚଢ଼େଇଟିକୁ ମାରି ଦେଇଥିବାରୁ ସେ ଏତେ ଦୁଃଖ କରିଥିଲେ ଯେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଏ’ ବିଷୟରେ କାହାକୁ କିଛି କହି ନ ଥିଲେ, ପରେ କହିଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ଏହି ପୁରୁଣା ନିପୁଣତା (ଅବ୍ୟର୍ଥ ଲକ୍ଷ୍ୟ) ଆଉ ନଥିବ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଥିବାରୁ ହିଁ ଚଢ଼େଇ ଉପରକୁ ପଥର ଫିଙ୍ଗିଥିଲେ ।

ସେ ଦାଢ଼ି ରଖୁଥାନ୍ତି ତାକୁ କେବେ ଚାନ୍ଦୁ ନ ଥାନ୍ତି କି କାରୁନଥାନ୍ତି; ପ୍ରାୟ ପାଟିଯାଇଥିବା ତାଙ୍କ ଦାଢ଼ି ଟାଆଁଶା ନୁହେଁ ବରଂ ମସୃଣ ଆଉ କୁଣ୍ଡଳୁଣ୍ଡୁଆ ଥିଲା । ନିଶକୁ କାଟିଦେଇ ଛୋଟ କରି ଦେଇଥିବାରୁ ଏହା କିଛିଟା ଅବାଟିଆ ଦିଶୁଥିଲା । ସେ ପ୍ରାୟ ପୁରା ଚନ୍ଦ୍ରା ହୋଇଯାଇଥିଲେ, ମୁଣ୍ଡର ପଛପଟେ ଅଳ୍ପ କିଛି ବାଳ ହିଁ ରହିଯାଇଥିଲା ।

ତାଙ୍କ ମୁହଁ ସାମାନ୍ୟ ଲାଲ ଦିଶୁଥିବାରୁ ଅନ୍ୟମାନେ ଭାବୁଥିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ସେ ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲେ । ଜୁନ୍ ୧୩, ୧୮୪୯ରେ ସେ ଜୋସଫ୍ ହୁକରଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ “ମୁଁ ସତେଜ, ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଛି ବୋଲି ସମସ୍ତେ କହୁଛନ୍ତି, ଅନେକେ ଭାବୁଛନ୍ତି ଯେ ମୁଁ (ଅସୁସ୍ଥ ବୋଲି) ଛଳନା କରୁଛି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ କେବେ ଏମିତି କରିନି ।” ମନେ ରଖିବା କଥା ଯେ ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରକୃତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖରାପ ଥିଲା, ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ଅସୁସ୍ଥତା ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅଧିକ ଗୁରୁତର । କିଛିଟା ଆଗକୁ ଝୁଙ୍କିଗଲା ପରି ଲାଗୁଥିବା ଭ୍ରୁ ଏବଂ ବହଳ, ଘଣ୍ଟି ଭୁଲତା ତଳେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଦୁଇଟି ସାମାନ୍ୟ ନୀଳ-ଧୂସର ଦିଶୁଥିଲା । ପ୍ରଶସ୍ତ କର୍ପାଳରେ ଅନେକ ଗଭୀର ରେଖା ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁହଁ ଠିକ୍ ଥିଲା, କୁଞ୍ଚିତ ହୋଇନଥିଲା । ତାଙ୍କ ମୁଖଭଙ୍ଗା ଓ ଭାବପ୍ରକାଶରୁ ତାଙ୍କ ଦେହ ଖରାପ ଥିବା ବିଷୟରେ କିଛି ବି ସୂଚନା ମିଳୁନଥିଲା ।

କିଛି ମଜାଳିଆ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲିଥିବା ବେଳେ ସେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତି, ଅତି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଓ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିଫଳନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲା । ସେ ଖୋଲାଖୋଲି ଠୋ ଠୋ ହୋଇ ହସିଥାନ୍ତି । ନିଜର ଈଶ୍ୱର ବସ୍ତୁକୁ ବା ଚାହୁଁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପାଇଗଲେ ସମର୍ପିତ

ଭାବ ସହ ସେହି ଅନୁଭବକୁ ଉପଭୋଗ କରି ସେ ଆନନ୍ଦରେ ଉଚ୍ଚରୋଳ କରି ହସିଉଠିଥାନ୍ତି; ଅଧାର ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତି । ହସିବା ବେଳେ ହାତ ଦୁଇଟିକୁ ଉପରକୁ ଉଠାଇ ଦେବା ବା ଗୋଟିଏ ହାତକୁ ତଳକୁ ଆଣି ଜଞ୍ଜରେ ଥାପୁଡ଼ାଇବା ପରି କିଛି ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀ ସେ ଦେଖାଇଥାନ୍ତି । କିଛି ବୁଝାଇବା ବେଳେ (ଯେପରିକି ଫୁଲର ସମାୟନ) ମଧ୍ୟ ସେ ହାତ ଦୁଇଟିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଜଣା ପଡ଼େ ଯେ ଏହି ଭଙ୍ଗୀ, ବିଷୟଟି ବୁଝିବାରେ ଶ୍ରୋତାକୁ ସୁବିଧା ହେବା ଅପେକ୍ଷା ତାକୁ ହିଁ ସହାୟକ ହେଉଥିଲା । ଅଧିକାଂଶ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ନିଜ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୁ ପେନ୍‌ସିଲ୍‌ରେ ଚିତ୍ର କାଟି ବୁଝାଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ସେ ହାତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହା କରୁଥିଲେ ।

ସେ ଗାଢ଼ ରଙ୍ଗର ଜିଲା ଓ ଆରାମଦାୟକ ଲୁଗା ପିନ୍ଧନ୍ତି । ସେ ଆଗରୁ ଲମ୍ବା ଟୋପି ପିନ୍ଧୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଶେଷଆଡ଼କୁ ଲଣ୍ଡନରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଲମ୍ବା ଟୋପି ବଦଳରେ ଶୀତ ଦିନେ ଗୋଟିଏ କଳା ନରମ ଟୋପି ଓ ଖରାଦିନେ ବଡ଼ ସ୍ତ୍ରୁ' ହ୍ୟାଟ୍‌ଟିଏ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ । ବାହାରକୁ ଗଲାବେଳେ ସେ ସାଧାରଣତଃ ଜିଲା ହାତକଟା ଜାମା ବା କ୍ଲେକ୍ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି; ଏଲିଅଟ୍ ଓ ଫ୍ରାଇ' ଉଠାଇଥିବା ତାଙ୍କର ଫଟୋ (2) ରେ ସେ ଏହିପରି ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧି ବାରଣ୍ଡାର ଖମ୍ବକୁ ଆଉଜି ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ଘରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ପ୍ରାୟ ସବୁ ସମୟରେ କାନ୍ଧରେ ଶାଲ୍‌ଟିଏ ପକାଇ, ଘରପିନ୍ଧା ଜୋତା ପିନ୍ଧି ତା' ଉପରେ ପଶୁଲୋମ ଧାର ଥିବା କପଡ଼ା ତିଆରି ଜିଲା ଜୋତା ଗଳାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ସେ ଭୋରରୁ ଉଠନ୍ତି, ଜଳଖିଆ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଘେରାଏ ବୁଲି ଆସନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଥର ଗୋଟିଏ ଜଳଟିକିଆ କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଯିବା ପରଠାରୁ ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ଜୀବନର ପ୍ରାୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏମିତି କରୁଥିଲେ । ଛୋଟ ଥିଲାବେଳେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଖୁସିରେ ଯାଉଥିଲି, ପ୍ରତ୍ୟୁଷର ଆରକ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଖିବାଟା ମୋର ଝାପୁସା ମନେ ଅଛି, ତାଙ୍କ ସହ ଯାଉଥିବା କଥା ମନେ ପକାଇ ମୁଁ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ମୋତେ କିଛିଟା ସମ୍ମାନ ଓ ଖ୍ୟାତି ପାଇଲା ପରି ଲାଗେ । ଶୀତଦିନେ ବଡ଼ି ଭୋରରେ ଚାଲିବା ବେଳେ ସେ କେମିତି ସିନ୍ଦୁରା ଫାଟିବାବେଳକୁ କୋକିଶିଆଳାମାନେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଫେରୁଥିବା କଥା କହିଥାନ୍ତି ଓ ମୁଁ ଏହା ଶୁଣି ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଯାଇଥାଏ ।

ସକାଳ ଜଳଖିଆ ଖାଇବା ପରେ ପରେ ପ୍ରାୟ ୭.୪୫ ରେ ସେ ତାଙ୍କ ପଢ଼ାଘରକୁ ଚାଲି ଯାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସକାଳ ୮.୦୦ ରୁ ୯.୩୦ ପଢ଼ିବା

(2) 'ଲାଇଫ୍ ଏଣ୍ଡ୍ ଲେଟର୍ସ'ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡର ସମ୍ମୁଖ ଭିତରର ଚିତ୍ର (frontispiece)

ଓ ଅନ୍ୟ କାମ ପାଇଁ ସବୁଠାରୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ । ୯.୩୦ ରେ ସେ ବୈଠକଖାନାକୁ ଫେରିଥାନ୍ତି ଚିଠିପତ୍ର ଦେଖିବା ପାଇଁ; ପତଳା, ହାଲୁକା ଖାମ୍ ଦେଖିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ଅନ୍ୟଥା ଅତିମାତ୍ରାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ପରେ ସୋଫା ଉପରେ ବସିବା ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପାରିବାରିକ ଚିଠିପତ୍ର କେହି ଜୋର୍ରେ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଚିଠି ଓ ଥରେ ଥରେ ଉପନ୍ୟାସର କିଛି ଅଂଶ କେହି ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରରେ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇବା ପ୍ରାୟ ଘଣ୍ଟାଏ ଧରି ଚାଲିବା ପରେ ସେ ପୁଣି କାମ କରିଥାନ୍ତି ୧୨.୦୦ ବା ୧୨.୧୫ ଯାଏ । ତା’ପରେ ସେ ଭାବନ୍ତି ଦିନର କାମ ସରିଲା ଏବଂ ତୃପ୍ତିର ସହ କହିଥାନ୍ତି “ଆଜି ଦିନର କାମ ମୁଁ ଠିକ୍ ଭାବେ ପୂରା କରିଛି ।” ଏ’ କାମ ସରିବା ପରେ ପାଗ ଶୁଖିଲା ଆଉ କି ନଥାଉ, ସେ ବାହାରକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି; ପାଗ ଭଲ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ଚେରିଅର୍ (ଚଞ୍ଚଳ ପ୍ରକୃତିର ଛୋଟ କିସମର କୁକୁର) ‘ପଲ୍ଲା’ ତାଙ୍କ ସହ ଯାଏ, କିନ୍ତୁ ବର୍ଷା ହେଉଥିଲେ ସେ ଦୋଦୋପାଞ୍ଚ ହୁଏ ଓ ଯିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ବାହାରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ସେ ସାହସ କରିପାରୁନି ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ତା’ଠାରେ ଲାଜ ଓ ବିରକ୍ତିର ମିଶ୍ରିତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ତେବେ ସାଧାରଣତଃ ତା’ର ବିବେକ ତାଙ୍କୁ ବାଧାଦିଏ, ବାପା ବାହାରିଯିବା ପରେ ସେ ଆଉ ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଭିତରେ ରହିପାରେ ନାହିଁ ।

ବାପା ସବୁବେଳେ କୁକୁରମାନଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ତାଙ୍କ ଉଦ୍‌ଘାଟକ ପୋଷା କୁକୁରଗୁଡ଼ିକୁ ନିଜ ସ୍ନେହରେ ବାନ୍ଧିଦେଇ ପାରୁଥିଲେ : କ୍ୟାମ୍ପିଙ୍ଗ୍‌ଠାରେ ତାଙ୍କ ପିଉସାପୁଅ ଭାଇ ଡବ୍ଲ୍ୟୁ. ଡି. ଫକ୍‌ଙ୍କ କୁକୁରର ମନ ଜିଣି ନେଇଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି କୁକୁରଟି ହିଁ ପ୍ରତିଦିନ ରାତିରେ ଗୁରୁଣ୍ଡ ଗୁରୁଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ଶେଯ ଭିତରେ ପଶିଯାଇ ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ତଳେ ଶୋଉଥିଲା । ବାପାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଚିଡ଼ିଚିଡ଼ା ସ୍ୱଭାବର କୁକୁର ଥିଲା, ଯିଏକି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁଗତ ଥିଲା କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁ ପରି ଦେଖୁଥିଲା । ବାପା ବାଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରାରୁ ଫେରିବା ପରେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରିଲା, ମନେ ପକେଇପାରିଲା, କିନ୍ତୁ ତା’ ବ୍ୟବହାର ବାପାଙ୍କୁ ଅଭୂତ ଲାଗିଲା, ଯାହା ବାପା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଖୁସିରେ କହୁଥିଲେ । କଥାଟା ଏମିତି - ସକାଳେ ଚାଲିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ବାପା ଆଖପାଖକୁ ଯାଇ ପାଟି କରି ଆଗରୁ ଯେମିତି ତାଙ୍କୁ ଡାକୁଥିଲେ, ସେମିତି ଡାକିଲେ, କୁକୁରଟି ଧାଇଁ ଆସିଲା ଓ ତାଙ୍କ ସହ ବୁଲିଯିବାକୁ ବାହାରିଲା, କିନ୍ତୁ ତା’ଠାରେ କୌଣସି ଆବେଗ ବା ଉକ୍ତ୍ତା ବା ଉତ୍ତେଜନା ଦେଖାଦେଇ ନଥିଲା; ମଝିରେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ହେଲା ତାଙ୍କୁ

ଦେଖୁ ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତା’ ଆଚରଣରୁ ଜଣା ପଡୁଥିଲା ଯେମିତି ସେ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନୁହେଁ, ବରଂ ଗତକାଳି ହିଁ ବାପାଙ୍କ ସହ ବୁଲିବାକୁ ଯାଇଥିଲା । ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ‘ଡିସେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ’ର ଦ୍ଵିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ପୃଷ୍ଠା ୭୪ ରେ ରହିଛି ।

ମୋ ସ୍ମୃତିରେ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି କୁକୁର ଅଛନ୍ତି, ଯାହାସହ ବାପା ବିଶେଷ ସମ୍ପର୍କ ରଖୁଥିଲେ । ତା’ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ବବ୍ ନାମକ ବେଶ୍ ବଡ଼ ଓ କଳାଧଳା ରଙ୍ଗର ବର୍ଷସଙ୍କର ଟେରିଅର୍ କିସମର ଯାହାକୁ ଆମେ ସବୁ ଫିଲା ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲୁ । ‘ଏକ୍ସପ୍ରେସନ୍ ଅଫ୍ ଦ ଇମୋଶନ୍ସ’ (‘Expression of the Emotions’)ରେ ଏହି କୁକୁରର କାହାଣୀ “ହଟ୍-ହାଉସ୍ ଫେସ୍”^୪ ରୂପରେ କୁହାଯାଇଛି ।

କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଲ୍ଲୀ ସହ ବାପାଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା; ଏହା ଫକ୍-ଟେରିଅର୍ କିସମର ଏକ ଧଳା କୁକୁର । ପଲ୍ଲୀ ଭାରୀ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଓ ସ୍ନେହୀ କୁକୁରଟିଏ; ତା’ର ଖାଉଯ୍ୟ ଯେବେ ବି କିଛିଦିନ ପାଇଁ ବାହାରକୁ ଯାଉଥିଲେ ତାଙ୍କ ପଡ଼ାଘରେ ବନ୍ଦି ଓ ଜିନିଷପତ୍ର ବନ୍ଧାବନ୍ଧି କରାଯାଇଥାଏ । ସେଥିରୁ ସେ ବାପା ବାହାରକୁ ଯିବେ ବୋଲି ଜାଣିପାରିଥାଏ ଓ ମାୟା ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ବାପା ଯାତ୍ରା ସାରି ଫେରିବାବେଳକୁ ପଡ଼ାଘରେ କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରସ୍ତୁତିରୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଫେରିବେ ବୋଲି ଜାଣିଯାଇଥାଏ । ସେ ବେଶ୍ ଚତୁର ଥିଲା, ବାପା ବାହାରକୁ ବୁଲି ଗଲାବେଳେ ଥରି ଉଠି ତା’ର ମାନସିକ ଅଗାଧି ସ୍ଵଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ; ଖାଦ୍ୟ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିବା ଅବସରରେ “ବିଚାରୀକୁ ଭୋକ ହେଲାଣି” ବୋଲି ବାପା କହିବେ - ଏହା ସେ ଜାଣିଗଲା ପରି ଅଭିନୟ କରିଥାଏ । ତା’ ମୁହଁ ଆଗରେ ବିସ୍ଫୁଟ୍ ଫୋପାଡ଼ି ବାପା ତାକୁ ଧରିବାକୁ କହିଥାନ୍ତି ଓ ତା’ପୂର୍ବରୁ ସ୍ନେହ ଆଉ ଅଙ୍ଗରେ ତା’କୁ “ତମକୁ ଭଲ ଝିଅଟିଏ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ” ବୋଲି ନୀତିବାଣୀ ଶୁଣାଇଥାନ୍ତି । ତା’ ପିଠି ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଚିହ୍ନ ଥିଲା, ସେ ଜାଗାଟି ଆଗରୁ ପୋଡ଼ି ହୋଇଯାଇଥିଲା ଓ ସେଠାରେ ଧଳା ଲୋମ ବଦଳରେ ଲାଲ ବର୍ଷର ଲୋମ ଉଠିଥିଲା । ଏହି ନୂଆ ଲୋମଗୁଚ୍ଛ ପାଇଁ ବାପା ତାକୁ ବେଶ୍ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ; ଏହା ତାଙ୍କର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଚିହ୍ନ ସପକ୍ଷରେ ପ୍ରମାଣ ବୋଲି ସେ ଭାବୁଥିଲେ କାରଣ ପଲ୍ଲୀର ବାପା ଲାଲ ବୁଲ୍-ଟେରିଅର୍ କିସମର ହୋଇଥିବାରୁ ପଲ୍ଲୀର ପିଠିରୁ ଠାଏ ପୋଡ଼ିଯିବା ପରେ ତା’ ଦେହରେ ଥିବା ସୁସ୍ଥ ଲାଲ ଜେମ୍‌ସ୍‌ଲିଂ ପ୍ରଭାବରେ ସେ ଜାଗାରେ ଲାଲ ଲୋମ ଉଠିଥିଲା । ସେ ପଲ୍ଲୀ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ଦୟାଶୀଳ ଥିଲେ, ତା’ପ୍ରତି ଆବଶ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟିଦେବା ଓ ତା’ର ଯତ୍ନ ନେବାରେ ଅବହେଳା କରୁ ନ ଥିଲେ କି ଅଧିର୍ଯ୍ୟ ହେଉ ନଥିଲେ । ବାରମ୍ବାର

ଝରକା ପାଖରେ ବା ଦାଣ୍ଡ କବାଟ ପାଖରେ “ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କୁ” ଦେଖୁ ଭୁକିବାର ସ୍ବାଧୀନତା ତାକୁ ଦେଇଥିଲେ, ଯାହା ଏକ ସ୍ବନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭାବେ ପଲ୍ଲୀ ପାଳନ କରି ଆନନ୍ଦ ପାଇଥିଲା । ବାପାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର କିଛି ଦିନ ପରେ ସେ ମରିଗଲା, ବରଂ ତାକୁ ମାରି ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ବାପା ଚାଲିବା ପାଇଁ ଗଲାବେଳେ ପ୍ରଥମେ ସେ ସବୁଜ କୋଠରି ବା ଗ୍ରିନ୍‌ହାଉସକୁ ଯାଆନ୍ତି, ଯେଉଁଠି ଗଛ ମାରୁଥିବା ମଞ୍ଜି ବା ପରୀକ୍ଷଣାଧୀନ ଗଛଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖନ୍ତି, କାରଣ ଏ’ଗୁଡ଼ିକ କି ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି, ମଝିରେ ମଝିରେ ଦେଖିବା ଦରକାର ପଡ଼ିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ସେ କୌଣସି ଗମ୍ଭୀର ନିରୀକ୍ଷଣ ବା ପରୀକ୍ଷାନିରୀକ୍ଷା କରନ୍ତିନି । ତା’ ପରେ ସେ ତାଙ୍କର ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଦରକାର ହେଉଥିବା ନିୟମିତ ପଦବ୍ରତ “ସ୍ୟାଣ୍ଡ ଥ୍ରାକ୍” ଚାରିପଟେ ବା ଘରପାଖର ତାଙ୍କ ନିଜର ପଡ଼ିଆ ବାହାରେ କରନ୍ତି । “ସ୍ୟାଣ୍ଡ ଥ୍ରାକ୍” ହେଉଛି ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ୧୧’/୨, ଏକରର ଖଣ୍ଡେ ଜମି ଯାହାର ଚାରିକଡ଼େ ମୋଟା ବାଲି ଓ ଗେଟି ବିଛାଯାଇଛି । ଜମିର ଗୋଟିଏ ପଟେ କିଛି ମଧ୍ୟମ ଆକାରର ଓକ୍ ଗଛ ଥିବାରୁ ଛାଇରେ ଚାଲିବା ସୁବିଧା ହୋଇଥାଏ, ଆଉ ପଟରେ ଥିଲା ଘାସପଡ଼ିଆ । ବାଲି ଆଉ ଗେଟିବିଛା ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପଡ଼ିଆ ଭିତରେ ଥିବା ଛୋଟ ଛୋଟ ବୁଦା ବା ଗୁଳୁଭରା ବାଡ଼ ଉପର ଦେଇ ଆଗରେ ଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖୁ ହେଉଥିଲା । ଦୃଶ୍ୟଟି ହେଉଛି ଛୋଟବଡ଼ ବୁଦା, ହାଜେଲ୍ (ବାଦାମ ଗଛପରି) ଓ ଲାର୍ଚ୍ (ଦେବଦାରୁ ଗଛପରି). ଗଛରେ ଭରା ଏକ ଶାନ୍ତ, କ୍ଷୁଦ୍ର ଉପତ୍ୟକା ଯାହା ଷ୍ଟେସରହାମ୍ ପର୍ବତର ନିମ୍ନ ଅଂଶ ସହ ମିଶିଯାଇଥିଲା । ଦିନେ ଏହା ଥିଲା ଏକ ବିଶାଳ ଜଙ୍ଗଲଭରା ଅଞ୍ଚଳ ଯାହା ଷ୍ଟେସରହାମ୍‌ର ପ୍ରଧାନ ରାସ୍ତା ଯାଏ ବ୍ୟାପିଥିଲା, ଏବେ ତାହାର ଅବଶେଷ ହିଁ ରହିଯାଇଛି । ମୁଁ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଛି ଯେ ଏହି ଛୋଟ, କମନାୟ ଉପତ୍ୟକାର ଆକର୍ଷଣ ହିଁ ପାଖାପାଖି ଅଞ୍ଚଳରେ ଘର କରିବାକୁ ତାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲା ।

ସ୍ୟାଣ୍ଡ ଥ୍ରାକ୍‌ରେ ବାପା ବହୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଗଛ ଲଗାଇଥିଲେ, ତା’ ଭିତରେ ଥିଲା ହାଜେଲ୍, ଆଲ୍‌ଡର୍ (ଦନ୍ତୁରିତ ପତ୍ରଥିବା ବର୍ଚ୍ଚ ଜାତୀୟ ଗଛ), ବର୍ଚ୍ଚ (Birch), ଲାଇମ୍ (ଲେମ୍ବୁ ଜାତୀୟ ଗଛ), ହର୍ନବୀମ୍ (କଠିନକାଠ ଥିବା ଗଛ), ପ୍ରିଭେଟ୍ (ଏକ ପ୍ରକାର ସଦାସବୁଜ ଗୁଳୁ ଯାହାକୁ ନେଇ ବାଡ଼ ତିଆରି କରାଯାଏ) ଓ ଡଗ୍‌ଉଡ୍ (କଠିନକାଠ ଓ ଲାଲ କାଣ୍ଡ ଥିବା ଏକ ଗୁଳୁ) ଏବଂ ଆଉ ପାଖରେ ଗାଡ଼ସବୁଜ ପତ୍ର ଓ ଲାଲ‌ଫଳ ଥିବା ହୋଲ୍ଲି ଗଛ । ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୟାଣ୍ଡ-ଥ୍ରାକ୍‌ରେ ଚାଲୁଥିବା ବେଳେ ସେ କେତେ ଘେରା ମାରୁଛନ୍ତି, ତା’ର ହିସାବ

ରଖୁଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଛୋଟ ଛୋଟ ଚିକିମିକି ପଥରଖଣ୍ଡ ଗଦା କରି ରଖି ପ୍ରତି ଘେରା ପରେ ସେଥିରୁ ପଥରଟିଏ ଗୋଡ଼ରେ ଆଡ଼େଇ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହିପରି ଭାବରେ ସେ ସବୁଦିନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟସଂଖ୍ୟକ ଘେରା ମାରୁଥିଲେ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ପରେ ସେ କେତେ ଥର ଘେରା ମାରିବେ, ତାହା ଆଉ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ନ ଥିଲା ଓ ସେ ସାଧନାରେ, ଶକ୍ତି ପାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଳ୍ପ କେତେଥର ହିଁ ଘେରା ମାରୁଥିଲେ । ଆମେ ସବୁପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୟାଣ୍ଡ-ଝାକ୍ ଏକ ଖେଳପଡ଼ିଆ ଥିଲା ଓ ବାପା ଏହା ଚାରିପଟେ ବୁଲୁଥିବା ଆମେ ସବୁବେଳେ ଦେଖିପାରୁଥିଲୁ । ଆମେ ସେଠାରେ ଯାହା ସବୁ କରୁଥିଲୁ, ସେସବୁ ଦେଖିବା ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା; ଥଟା, ପରିହାସ ଓ ପିଲାଳିଆମି ଲାଗି କିଛି ଅସୁବିଧା ହେଲେ ସେ ସମବେଦନା ଜଣାଇବା ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଆଗଭର ହୋଇ ଆସିଥାନ୍ତି । ସ୍ୟାଣ୍ଡ-ଝାକ୍ ଓ ବାପାଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋର ବହୁ ଆଗର ସ୍ମୃତି ଯେ ଏବର ସ୍ମୃତି ସହ ମେଳ ଖାଉଛି, ଏହା ଭାବିଲେ ବିଚିତ୍ର ଲାଗେ; ଏହା ତାଙ୍କର ବଦଳି ନଥିବା ଆଚରଣ ଓ ଅଭ୍ୟାସକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଛି ।

ବେଳେବେଳେ ଏକୃଷିଆ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ନିରବ, ନିଷ୍ଠୁର ଭାବେ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତି ବା ଲୁଚିଛପି ଓ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲି ଚାଲି ପକ୍ଷୀ ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ଏମିତି ଏକ ଘଟନାରେ ତାଙ୍କ ପିଠି ଓ ଗୋଡ଼ ଉପରେ କେତେଟା ଛୋଟ ଗୁଣ୍ଡୁଟିମୂଷା ଚଢ଼ିଯାଇଥିବା ବେଳେ ଗଛ ଉପରୁ ମା' ଗୁଣ୍ଡୁଟି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ଭୟରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିବା ଶୁଣାଯାଇଥିଲା । ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ନୀଡ଼ ଖୋଜି ଦେଖିବାରେ ସେ ନିପୁଣ ଥିଲେ, ଏହା ଶେଷ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରିପାରୁଥିଲେ; ଆମେ ପିଲାମାନେ ଭାବୁଥିଲୁ ଯେ ଏ'ଦିଗରେ ତାଙ୍କର କିଛି ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭା ରହିଛି । ଏମିତି ଲୁଚିଛପି ପଶୁପକ୍ଷୀ ଖୋଜା ଉଦ୍ୟମରେ ସେ କେତୋଟି ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଜଣାଶୁଣା ପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ଠାବ କରିପାରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଛୋଟ ଥିବାରୁ ଓ ସବୁଜ-ହଳଦିଆ ଗାୟକ ପକ୍ଷୀ ସିସ୍କିନ୍ ବା ସୁନେଲା ଗାୟକ ପକ୍ଷୀ ଗୋଲ୍‌ଡ଼ଫିର୍ଷ୍ଟ ପରି ବିରଳ ପକ୍ଷୀ ଠାବ କରିନପାରି ମୁଁ ଭୋଗୁଥିବା ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ବୁଝିପାରି, ସେ ନିଜେ ବିରଳ ପକ୍ଷୀ ଦେଖିପାରୁଥିବା କଥା ମୋତେ କହୁ ନଥିଲେ ବୋଲି ମୋର ଅନୁମାନ । ସେ କେମିତି “ବିଗ୍‌ଉଡ଼ସ୍”ରେ ନିରବରେ ଗୁରୁଣ୍ଡିଗୁରୁଣ୍ଡି ଦିନବେଳାରେ ଯାଉଥିବା ସମୟରେ ଶୋଇଥିବା କୋକିଶିଆଳାଟିଏ ଦେଖୁଥିଲେ ଓ ଜନ୍ତୁଟି ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ କିଛି ସମୟ ଏକ ଲୟରେ ଚାହିଁ ରହିବା ପରେ ଧାଇଁ ପଳାଇଥିଲା, ସେ ବିଷୟରେ କହୁଥିଲେ । ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇଥିବା ସ୍ପିଜ୍ (spitz) କିସମର କୁକୁରଟି କୋକିଶିଆଳାଙ୍କୁ ଦେଖି ଭୟରେ କିଛି ବି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଇ ପାରି ନ ଥିଲା ଓ କୁକୁରଟି ଏତେ ଭୟାଲୁ କିପରି ହୋଇପାରେ ବୋଲି ଟିସଣୀ ଦେଇ ସେ କଥା ଶେଷ କରୁଥିଲେ ।

ଶାନ୍ତ, ସୁନ୍ଦର କୁତୁହାମଂ ଉପତ୍ୟକାରେ ଥିବା “ଅର୍କିସ୍ ବ୍ୟାଙ୍କ” (Orchis Bank) ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରିୟ ସ୍ଥାନ, ଯେଉଁଠି ଛୁନିପର ଗଛ ଭିତରେ ଫ୍ଲାଏ-ଅର୍କିସ୍, ମସ୍-ଅର୍କିସ୍ ଏବଂ ବଡ଼ ବଡ଼ ବିଚ୍ (beech) ଗଛର ପ୍ରଧାନ ଶାଖା ତଳେ ସେଫାଲାନ୍ଥୁରାଂ ଓ ନିଓଟିଆଂ ଗଛ ବଢୁଥିଲେ; ଏ ଜାଗାର ସାମାନ୍ୟ ଉପରେ ଥିବା ଛୋଟିଆ ବଣ “Hangrove” କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ସେ ଘାସ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇ ସବୁ ପ୍ରକାରର ସାଧାରଣ ଘାସର ସଂଗ୍ରହ ଓ ନାମକରଣରେ ଲାଗିପଡ଼ିଥିବା ବିଷୟ ମୋର ମନେଅଛି । କେମିତି ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପିଲା ଅରେ ତା’ ବାପା ଜାଣି ନଥିବା ଏକ ପ୍ରକାରର ଘାସ ନିଜେ ସଂଗ୍ରହ କରି ରାତିରେ ଖାଇବା ସମୟରେ ତାକୁ ନିଜ ପ୍ଲେଟ୍‌ରେ ରଖି “ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଅସାଧାରଣ ଘାସ ଆବିଷ୍କାରକ” କହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଚମକାଇ ଦେଇଥିଲା - ଏ ବିଷୟ କହିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

ମା’ଙ୍କ ସହ ବା ପିଲାଙ୍କ ସହ ବଗିଚାରେ ଏକମିତି ବୁଲିବା ବାପାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେ; ଲନ୍ ବେଞ୍ଚରେ କାହା କାହାକୁ ବସାଇ ପାର୍ଟି କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ସେ ଅବଶ୍ୟ ତଳେ ଘାସ ଉପରେ ଲାଜମ୍ ଗଛ ଗଣ୍ଡିର ଶାଗୁଆ ମୂଳ ଉପରେ ମୁଣ୍ଡ ଦେଇ ଆଉଜି ବସୁଥିବା କଥା ମୋର ମନେ ଅଛି । ଖରାଦିନେ ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ବାହାରେ ବସୁ, ଯେତେବେଳେ କୁଅର ପାଣିକଢ଼ା ଅରଟ (ଫ୍ଲାଏହୁଇଲ)ର ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ଶୁଣାଯାଏ । ଏହି ଶବ୍ଦ ପୁରୁଣା ଦିନର ସ୍ମୃତି ଏବେ ବି ଜାଗ୍ରତ କରୁଛି । ଆମ ଲନ୍ ଟେନିସ୍ ଖେଳ ଦେଖିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଓ ଅନେକ ସମୟରେ କୋର୍ଟ ବାହାରକୁ ଚାଲିଯାଉଥିବା ବଳକୁ ତାଙ୍କ ବଙ୍କୁଳି ବାଡ଼ିରେ ମାରି ଆମକୁ ଫେରାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ବଗିଚା ପରିଚାଳନାରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅବଦାନ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଫୁଲର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଯୋଗ କରି ସେ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଥାନ୍ତି - ବୈଠକଖାନାରେ ଥିବା ଆକାଲିଆସ୍ଂ ଗୁଚ୍ଛ ଏହାର ଉଦାହରଣ । ମୋ ମତରେ ସେ ଥରେ ଥରେ ଫୁଲ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାବୋଧ ସହ ଫୁଲର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଯୋଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ, ଏହାର ଦୃଶ୍ୟ ହେଉଛି ତାଜକ୍ଲାର୍ଡ଼ଂ ବଡ଼ବଡ଼ ଝୁଲନ୍ତ ପାଟକ ବା ଗୋଲାପି ଓ ଧଳା ରଙ୍ଗର ଫୁଲ । ସେହିପରି ନୀଳ ରଙ୍ଗର ଜୋବେଲିଆଂ ଫୁଲ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ (ଅଧା ତାଙ୍କର କଳାପ୍ରୀତି ଓ ଅଧା ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନରୁ ଜାତ) ଥିଲା । ଅନେକ ସମୟରେ ଅବୋଧ କଳାକୃତିର ନୀରସ ରଙ୍ଗସଜ୍ଜାକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୁପ କରି ତାହା ପ୍ରକୃତିର ଅପୂର୍ବ ରଙ୍ଗ ସମାହାର ତୁଳନାରେ ତୁଚ୍ଛ ବୋଲି

ବିଚାର କରିଥାନ୍ତି । ଫୁଲର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ମୋତେ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲଲାଗେ; କାରଣ ଏହା ହେଉଛି ଫୁଲ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ ଏବଂ ଫୁଲର କୋମଳ, କମନାୟ ରୂପ ଓ ମନୋରମ ରଙ୍ଗ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରଦର୍ଶନ । ଯେଉଁ ଫୁଲକୁ ସେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ତାକୁ ଧାରେଧାରେ ଆଉଁଶି ଦିଅନ୍ତି, ସତେ ଯେମିତି ଶିଶୁଟିଏ ଅତି ସରଳ ଭାବରେ ପ୍ରଶଂସା ଓ ସମ୍ମାନ ଜଣାଉଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ଜିନିଷ ବା ଜୀବଙ୍କୁ ମଣିଷର ରୂପ ଦେଇ ଓ ମଣିଷର ବ୍ୟବହାର ସହ ତାକୁ ତୁଳନା ନକରି ସେ ରହିପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । କାହାକୁ ଗାଳିଦେବାରେ ବା ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏହି ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ - ଗଜାମାରୁଥିବା ମଞ୍ଜିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ କହନ୍ତି “ମୁଁ ଯାହା ଚାହୁଁନି, ଠିକ୍ ତାହା ହିଁ କରୁଛନ୍ତି ଏହି ଭିକାରୀମାନେ ।” ଅଥା ଉତ୍ତେଜନା ଓ ଅଥା ପ୍ରଶଂସା ଭାବ ନେଇ ସେ ପାଣିଭରା ବେସିନ୍ ଭିତରେ ବାନ୍ଧି ରଖୁଥିବା କୌଣସି ଏକ ସମ୍ବେଦୀ ଗଛର ପତ୍ର କିପରି ଚତୁର ଭାବେ ମୋଡ଼ି ହୋଇ ପଦାକୁ ବାହାରିଯାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ କହନ୍ତି । ଠିକ୍ ସେହି ମନୋଭାବ ସହ ସେ କାଟଗଛା ଗଛ ସନ୍ତୁ୍ୟ ଓ ଜିଆ ଇତ୍ୟାଦି⁽³⁾ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି ।

ମୋର ଯେତିକି ମନେ ଅଛି, ମନ ହାଲୁକା କରିବା ପାଇଁ ଚାଲିବା ଛଡ଼ା ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ିବା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ତ.ବେନୁ ଜୋନୁଙ୍କ⁽⁴⁾ ସୁପାରିସରେ ସେ ଏହା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଆମ ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ଡାକ୍ତରୀ ଆମେ ଛୋଟ ଛୋଟ ଗୋଡ଼ଥିବା ବଲୁଆ କବ୍ (Cob) କିସମର ଘୋଡ଼ାଟିଏ ପାଇଗଲା, ନାଁ ତା’ର “ଟମି” । ଟମି ଉପରେ ବସି ବୁଲିବା ତାଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା, ସେ ନୂଆ ନୂଆ ରାସ୍ତାରେ ବୁଲି ବୁଲି ଠିକ୍ ସମୟରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନଭୋଜନ ପୂର୍ବରୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥାନ୍ତି । ଆମର ଏହି ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ଉପତ୍ୟକାରେ ଭରା । ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳର ବିଚକ୍ତିକର ରାସ୍ତାଘାଟ ତୁଳନାରେ ଏ’ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପତ୍ୟକା ଦେଇ ବୁଲିବାକୁ ଭଲ ଲାଗେ । ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ହିସାବରେ ସେ କେତେ ବେଶୀ ସାହସୀ ଓ ରୋମାଞ୍ଚପ୍ରିୟ ଥିଲେ, ତାହା ମନେ ପକାଇ ସେ

(3) ଲେସ୍ଲି ସ୍ୱିଫେନ୍⁽⁵⁾ ‘ସ୍ୱିଫ୍ଟ’ (‘Swift’) (୧୮୮୨, ପୃଷ୍ଠା ୨୦୦) ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ସେଥିରେ ବାପାଙ୍କ ଜିଆ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ସ୍ୱିଫ୍ଟଙ୍କ ପରିଚାରକମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ଓ ଅଭ୍ୟାସ ତଦାରଖ କରିବା ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇଛି । ତେବେ ମି. ସ୍ୱିଫେନ୍ କହନ୍ତି, “ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତିକିଯେ ତାରଉଇନଙ୍କ ମନରେ ଜିଆମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟାଶୀଳ ମନୋଭାବ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନଥିଲା ।”

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । ଭାବୁଥିଲେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଓ ଅସୁସ୍ଥତା କାରଣରୁ କିପରି ସେ ସାହସ ହରେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, ଘୋଡ଼ାପିଠିରେ ବସି ବୁଲିବା ବେଳେ ସେ ଫଳପ୍ରଦ ଭାବେ କିଛି ଚିନ୍ତା କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ ସବୁ ସମୟତକ ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ପଡୁଥିବାରୁ ଗଭୀର ଚିନ୍ତନ ପାଇଁ ଆଉ ସୁଯୋଗ ରହୁନି । ନୂଆ ନୂଆ ଜାଗାରେ ବୁଲିବା ଉଭୟ ତାଙ୍କ ମାନସିକତା ଓ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ପାଇଁ ହିତକର ହେଉଥିଲା ।

ମୋର ନିଜସ୍ବ ଅନୁଭୂତି ଛଡ଼ା ଖେଳକୁଦ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ମୁଁ ଅନେକ କିଛି କହିପାରିବି । ତେବେ ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହିଁ ହେବ, କାରଣ ଏଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ତାଙ୍କର ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ’ରେ ଅଛି । ପିଲାଦିନୁ ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆସକ୍ତି ଥିଲା ଓ ପରେ ସେ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଶିକାରୀ ହୋଇଯାଇଥିଲେ; ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଗସ୍ତରେ ସେ ଥରେ ୨୪ଟି ଗୁଳିରେ ୨୩ଟି ସ୍ବାଇପ୍ ପକ୍ଷୀକୁ ମାରିଥିବା ବିଷୟ ଆମକୁ କହନ୍ତି । ଏହି କାହାଣୀ କହିବା ବେଳେ ଇଂଲଣ୍ଡର ସ୍ବାଇପ୍ ତୁଳନାରେ ସେଠାକାର ସ୍ବାଇପ୍କୁ ମାରିବା କମ୍ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ବୋଲି କହିବାକୁ ଭୁଲୁ ନଥିଲେ ।

ଡାଉନ୍‌ଠାରେ ଦିପହରରେ ବୁଲି ଆସିବା ପରେ ସେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ଏଠାରେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ବିଷୟରେ ପଦେ ଦିପଦ କହିବି । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ବିଷୟ ଯେ, ବୀରଣ କରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ପିଲାଙ୍କ ଭଳି ମିଠା ଖାଇବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ମିଠା ନ ଖାଇବା ପାଇଁ ସେ “ପ୍ରତିଜ୍ଞା” କରିଛନ୍ତି ବୋଲି କହୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଏଥିରେ ବିଶେଷ ସଫଳ ହେଉ ନ ଥିଲେ; ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସାମନାରେ ଶପଥ କରିନଥିଲେ ଶପଥ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସେ ବାଧ୍ୟ ବୋଲି ଭାବୁ ନ ଥିଲେ ।

ସେ ଅତି କମ୍ ପରିମାଣରେ ଦ୍ରାକ୍ଷାରସ ବା ଅନ୍ୟ ଫଳରୁ ତିଆରି ମଦିରା ପାନ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଯେତିକି ବି ପିଇଥାନ୍ତି ତାକୁ ଉପଭୋଗ କରିଥାନ୍ତି ଓ ଏହା ତାଙ୍କୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିଥାଏ । ସେ ମଦ୍ୟପାନକୁ ଘୃଣା ଓ ଭୟ କରୁଥିଲେ । ଏଥିପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ନ ହୋଇଯିବା ପାଇଁ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ସତର୍କ କରିଦେଇଥାନ୍ତି । ମୋର ମନେ ଅଛି, ଛୋଟ ଥିଲାବେଳେ ମୁଁ ଥରେ ସେ କେବେ ମାତାଲ୍ ହୋଇଥିଲେ କି ବୋଲି ନିରୀହଭାବେ ପଚାରି ଦେଇଥିଲି; ସେ ଅତି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଥିଲେ ଯେ ଥରେ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ଠାରେ ବେଶୀ ମଦ ପିଇଦେଇଥିଲେ ଓ ଏଥିପାଇଁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଜିତ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଥିଲି, ଏବେ ବି ମୁଁ ଠିକ୍ ମନେ ରଖୁଛି କେଉଁ ଜାଗାରେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲି ।

ଖାଇବା ପରେ ବୈଠକଖାନାର ସୋଫା ଉପରେ ଗଡ଼ି ସେ ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ନ୍ତି । ମୋ ମତରେ ଖବରକାଗଜ ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ଅଣ-ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଷୟ ଯାହା ସେ ନିଜେ ନିଜେ ପଢୁଥିଲେ । ଉପନ୍ୟାସ, ଭ୍ରମଣକାହାଣୀ, ଇତିହାସ ସମେତ ଆଉ ସବୁ ବିଷୟ ଅନ୍ୟ କେହି ପଢ଼ି ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥିଲେ । ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଜାଣିବାରେ ତାଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ଏତେ ବ୍ୟାପକ ଯେ ଖବରକାଗଜରେ ଏମିତି ଅନେକ ବିଷୟ ଥିଲା ଯାହା ତାଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ରଖିପାରିବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ପ୍ରକାଶିତ ଆଲୋଚନା ବା ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରାୟତଃ ଶବ୍ଦବହୁଳ ହେଉଥିବାରୁ ସେ କେବଳ ସେସବୁର ସାରାଂଶ ପଢ଼ିଥାନ୍ତି । ରାଜନୀତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ରୁଚି ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ବିଚାର ନକରି ତାଙ୍କ ମତାମତ ହାଲୁକା ଭାବେ ଓ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ପ୍ରକାଶ କରିଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ିସାରିବା ପରେ ସେ ଚିଠିପତ୍ର ଲେଖିବାକୁ ବସନ୍ତି । ଚିଠିପତ୍ର ଓ ପାଣ୍ଡୁଲିପିସବୁ ଲେଖିଲା ବେଳେ ସେ ଘୋଡ଼ାଲୋମ ଭର୍ତ୍ତି କରାଯାଇଥିବା ଗଦିଲଗା ଚୌକି ଉପରେ, ପଢ଼ାଘରର ଫାୟାରଫ୍ଲେସ୍ (ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ) ପାଖରେ ବସନ୍ତି । ଚୌକିର ହାତ ଉପରେ କାଗଜପତ୍ର ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବୋର୍ଡ଼ ରଖି ସେ ଲେଖାଲେଖି କରନ୍ତି, ଗୁଡ଼ିଏ ଚିଠି ଲେଖିବା ବା ଲମ୍ବା ଚିଠି ଲେଖିବା ବେଳେ ଆଗରୁ ଗାରେଇଥିବା ନୋଟ୍ ଦେଖି ଡାକନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ କେହି ତାଙ୍କୁ ଲେଖନ୍ତି । ପୁରୁଣା ପୁଅ-ସଂଶୋଧନ କାଗଜ ବା ପାଣ୍ଡୁଲିପି କାଗଜର ପଛପାଖରେ ସେ ଲେଖୁଥିବା ଏହି ତ୍ରାୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ପଢ଼ି ହୋଇ ନଥାଏ ଓ ସେ ବି ଅରେଥରେ ପଢ଼ିପାରନ୍ତିନି । ଯାହାସବୁ ଚିଠି ପାଆନ୍ତି ସେସବୁକୁ ସାଇତି ରଖିବା ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ, ଏହା ସେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ଠାରୁ ଶିଖିଥିଲେ । ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବେଶ୍ ଉପାଦେୟ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ବହୁ ମୂର୍ଖ, ଅବିବେକୀ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଚିଠି ଲେଖୁଥିଲେ ଓ ସେ ସବୁ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, ଚିଠିର ଉତ୍ତର ନ ଦେଲେ ତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ବିବେକ ଦଂଶନ କରିଥାଏ । ଅତି ଭଦ୍ରାମା ଓ ନମ୍ରତାର ସହ ସେ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦେଉଥିଲେ । ଫଳରେ ସେ ଦୟାଳୁ ଓ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ଜାଣିଗଲେ; ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ବେଳେ ଏହା ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ଅନ୍ୟ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଅସୁବିଧା ପ୍ରତି ସେ ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ; ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କୌଣସି ବିଦେଶୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠି ଡାକିଲା ବେଳେ “ଏଇଟା ବିଦେଶୀଙ୍କ ଚିଠି, ତମେ ବରଂ ଭଲଭାବେ ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର” ବୋଲି ମୋତେ କହିବାକୁ

କେବେ ଭୁଲି ନ ଥାନ୍ତି । ଚିଠି ଲେଖିବା ବେଳେ ସେ ସାଧାରଣତଃ ଧରିନେଇଥାନ୍ତି ଯେ ଚିଠି ପାଇବା ବ୍ୟକ୍ତି ଚିଠିଟିକୁ ମନ ଦେଇ ପଢ଼ିବେ ନାହିଁ; ସୁତରାଂ ସେ ମୋତେ ସତର୍କ କରି ଦେଉଥିଲେ ଯେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ବା ବାକ୍ୟ ସହ ପାରାଗ୍ରାଫ୍ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ଯାହା ସହଜରେ ପାଠକଙ୍କ “ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବ” । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅସୁବିଧାରେ ପକାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ କେତେ ଯେ ସଚେତନ, ତାହା ତାଙ୍କ ଚିଠିପତ୍ରରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ବିରକ୍ତିକର ଚିଠି ଲେଖୁଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେବା ପାଇଁ ସେ ଗୋଟିଏ ଛପା ଫର୍ମ ରଖୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ପ୍ରାୟ ବ୍ୟବହାର କରୁନଥିଲେ, ମୁଁ ଭାବୁଛି ଏହା କେବେ ବି ଦରକାର ପଡ଼ିନାହିଁ । ମୋର ଗୋଟିଏ ଘଟନା ମନେ ଅଛି ଯେତେବେଳେ ସେ ଏହି ଫର୍ମକୁ ଥରେ ସୁବିଧାରେ ବ୍ୟବହାର କରିପାରିଥାନ୍ତେ ଓ ଏହା କାମ ବି ଦେଇଥାନ୍ତା । ଜଣେ ଅଜଣା ବ୍ୟକ୍ତିକଠାରୁ ସେ ଚିଠିଟିଏ ପାଇଥିଲେ, ପତ୍ରଲେଖକ ଲେଖୁଥିଲେ ଯେ ସେ କୌଣସି ଏକ ସୋସାଇଟିର ଆଲୋଚନାରେ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦକୁ ସମର୍ଥନ କରିବା ପାଇଁ ସଂକଳ୍ପ କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବ୍ୟସ୍ତବହୁଳ ଜୀବନରେ ସେ ଏ’ ବିଷୟରେ ପଢ଼ିବାକୁ ସମୟ ପାଇନାହାନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ ଏ’ ବିଷୟରେ ବାପାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଓ ମତାମତର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଚିଠି ଲେଖୁଥିବା ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଏହି ଯୁବକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବାପା ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ ଉତ୍ତର ଲେଖୁଥିଲେ, ଯଦିଓ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଯୁବକଙ୍କ ଭାଷଣ ପାଇଁ ଏହା ବିଶେଷ ଉପାଦେୟ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିବ । ଯାହାକଠାରୁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ବହି ପାଉଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପାମ୍‌ଲେଟ୍ ଦେବା ଲୋକଙ୍କୁ ନୁହେଁ । ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ବହିପତ୍ର ଦେଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ବେଳେବେଳେ ବିସ୍ମୃତ ହେଉଥିଲେ କାହିଁକି ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ମାତ୍ର କେତେଜଣ ହିଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦିଅନ୍ତି । ଚିଠିପତ୍ର ପାଇ ସେ ବେଶ୍ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, କାରଣ ସବୁବେଳେ ନିଜ କୃତିଗୁଡ଼ିକ ଅତି କମ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ବୋଲି ଭାବିବା ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲା । ତେଣୁ ଯାହା କିଛି ବି ପ୍ରଶଂସାସୂଚକ ଚିଠି ଆସେ ସେଥିରେ ସେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତି ।

ପଇସାପତ୍ର ଓ ବ୍ୟବସାୟ ବିଷୟରେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାବଧାନ ଥିଲେ, ନିର୍ଭୁଲ କାମ କରୁଥିଲେ । ଆୟବ୍ୟୟର ହିସାବ ଠିକ୍ ରଖୁଥିଲେ, ଜଣେ ପୋଖର ବ୍ୟବସାୟୀ ପରି ବର୍ଷ ଶେଷରେ ଭଲଭାବେ ହିସାବ ମିଳାଉଥିଲେ । ମୋର ମନେ ଅଛି, ସେ ଦେଇଥିବା ଟେକ୍‌ଗୁଡ଼ିକୁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ହିସାବ ଖାତାରେ

ଚକାଇ ଦେଉଥିଲେ, କାଳେ ହିସାବ ଲେଖିବା ପୂର୍ବରୁ ଭୁଲିଯିବେ ବୋଲି । ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କ ବାପା ତାଙ୍କ ମନରେ ଏ’ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇଥିଲେ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ସୁଜ୍ଞାନ ରହି ନପାରେ; ଯେହେତୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଘରଟିଏ କିଣିବା ପାଇଁ ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିନଥିଲେ, ଏମିତିକା କଥା ଉଠିଥିଲା ଜେଜେବାପାଙ୍କ ମନରେ । ତଥାପି ବାପା ଅବଶ୍ୟ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତି ବେଶ୍ ସୁଜ୍ଞାନ ରହିବ । ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍’ରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ଠିକ୍ ଜାଣିପାରିଥିଲେ; ଏହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୟା ଓ ଧର୍ମା ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇନଥିଲେ ।

କାଗଜ ଖର୍ଚ୍ଚ କମ୍ କରିବାରେ ସେ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥାନ୍ତି, ଏହା ତାଙ୍କର ଏକ ହବି ଥିଲା । ଚିଠିପତ୍ରର ଖାଲି ଅଂଶସବୁକୁ ସେ ଏକାଠି କରି ନୋଟ୍ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଅଲଗା ରଖୁଥିଲେ; କାଗଜ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡୁଲିପିର କାଗଜର ପଛପଟେ ବହୁତ କିଛି ଲେଖୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବେ, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ସେ ବହିର ମୂଳ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରୁ ଅନେକ କିଛି ନଷ୍ଟ କରି ଦେଉଥିଲେ । କାଗଜ ଖର୍ଚ୍ଚ କମାଇବା ମନୋଭାବ ଏତିକିରେ ସୀମିତ ନଥିଲା, ରବି କାଗଜ ଖଣ୍ଡେ ଜଳାଇ ମହମବତୀ ଲଗାଇବା ପରେ ବଳକା ଖଣ୍ଡକ କାଗଜକୁ ନିଆଁରେ ପକାଇ ଦେବାକୁ ସେ ପସନ୍ଦ ନ କରି ଥଟାଳିଆ ସ୍ୱରରେ ଏହାକୁ ବାରଣ କରିଥାନ୍ତି ।

ବ୍ୟବସାୟ-ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ସେ ବେଶ୍ ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ସମ୍ପତ୍ତି ଦୁଇଗୁଣ କରିପାରିଥିବା ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣଙ୍କୁ ଭୁରିଭୁରି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । ନିଜ ବିଷୟରେ ଥଟାରେ ଥଟାରେ କହୁଥିଲେ ଯେ କିଛି ଅର୍ଥ ସଂୟମ କରିପାରିଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଗର୍ବିତ । ତାଙ୍କର ବହି ବିକ୍ରିରୁ ପାଇଥିବା ଅର୍ଥ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ଚୃସ୍ତିଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସେ ଭୟ କରୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ପିଲାମାନେ ସ୍ୱପ୍ନସବଳ ରହି ନିଜର ଜୀବିକା ଅର୍ଜନ କରିପାରିବେ ନାହିଁ; ଏହି ଆଶଙ୍କା ତାଙ୍କୁ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ କରି ରଖୁଥିଲା । ଏହା ହିଁ ତାଙ୍କ ଅର୍ଥ ସଂୟମ ପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହେବାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । “Thank God, you'll have bread and cheese” ସେ ଏହା କହିବା ମୋର କିଛିଟା ମନେପଡୁଛି; ମୁଁ ଏତେ ଛୋଟ ଥିଲି ଯେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ କଥାକୁ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥରେ ବୁଝିବାକୁ ମୋର ଜଞ୍ଜା ହୋଇଥିଲା ।

ଅପରାହ୍ନ ପ୍ରାୟ ଗାଟା ବେଳେ ଲେଖାଲେଖି ସରିବା ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରର ସୋଫା ଉପରେ ବିଶ୍ରାମ ନିଅନ୍ତି, ପାଟିରେ ସିଗାରେଟ୍ ଧରି ।

ସେତେବେଳେ କିଛି ଉପନ୍ୟାସ ବା ଅନ୍ୟ ବହି (ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ) ତାଙ୍କୁ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇ ଦିଆଯାଏ । ବିଶ୍ୱାମ ନେବାବେଳେ ହିଁ ସେ ଧୂମପାନ କରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ନାସ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଉଦ୍ଦାପକ ଥିଲା, କାମ କରିବା ବେଳେ ଏହାକୁ ସେ ରାତିମତ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ଏତିକ୍‌ବରାରେ ଛାତ୍ର ଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ନାସ ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ ଓ ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ତାଙ୍କର ଏହି ଅଭ୍ୟାସ ରହିଥିଲା । ମାଏରର ମିସେସ୍ ଝେକ୍‌ଉଡ୍ ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ନେଲିଆ ନାସଦାନି ଦେଇଥିଲେ, ଯାହା ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା ଅଥଚ ତାଙ୍କୁ ସେ ସାଙ୍ଗରେ କେବେ ନେଉନଥିଲେ କାଳେ ନାସ ବ୍ୟବହାର ବଢ଼ିଯିବ ବୋଲି ଭାବି । ପୂର୍ବର ଏକ ଲେଖାରେ ସେ ମାସକ ପାଇଁ ନାସ ଛାଡ଼ିଦେବା ଓ ଏହା ଦ୍ୱାରା ସେ ନିହାତି ଅଳସୁଆ, ବୋକା ଓ ଅବସାଦଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଯିବା କଥା କହିଛନ୍ତି । ଆଗରୁ ଆମ ପଡ଼ୋଶୀ ଥିବା ଧର୍ମଯାଜକ ମି. ବ୍ରୋଡ଼ୀ ଇନ୍‌ସ୍ (Mr. Brodie Innes) କହନ୍ତି, ବାପା କୁଆଡ଼େ ଥରେ ଘର ବାହାରେ ଥିବା ସମୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ନାସ ବ୍ୟବହାର କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଶପଥ କରିଥିଲେ । ସେ ଆହୁରି କହିଥିଲେ “ଏହା ମୋ ପାଇଁ ଏକ ଖୁବ୍ ସୁବିଧାଜନକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସାବିତ ହେଲା, କାରଣ ମୁଁ ମୋ ପଢ଼ା ଘରେ ନାସ ଡବାଟିଏ ରଖୁଥାଏ; କୌଣସି ଚାକର ବା ଆଉ କାହାକୁ ନ ତାକି ବଗିଚା ବାଟେ ସେ ସିଧା ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଉଥିଲେ ନାସ ପାଇଁ, ଫଳରେ ଆଶ୍ଚାତୀତ ଭାବେ ବହୁବାର ମୁଁ ମୋର ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ଆଳାପ କରିବା ସୁଯୋଗ ପାଉଥିଲି ।” ସାମାନ୍ୟ ଟିକେ ନାସପାଇଁ ପଢ଼ାଘର ଯାଏ ଯିବା ବଦଳରେ, ସାଧାରଣତଃ ହଲର ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଜାରରୁ ସେ ନାସ ନେଉଥିଲେ, ଜାରର ଠିପି ଖୋଲିଲେ ହେଉଥିବା କିଛିଟା ବିଚିତ୍ର ଶବ୍ଦ ସହ ଆମେ ପରିଚିତ । ବେଳେବେଳେ ବୈଠକଖାନାରେ ଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଲାଗିଥାଏ ପଢ଼ାଘରର ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ ଧାମା ଜଳୁଥିବ ବୋଲି, ଆମ ଭିତରୁ କେହି ନିଆଁକୁ ଦେଖିବାକୁ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲୁ ଓ ଏହି ମୌକାରେ ସେ ଆଉ ଟିପେ ନାସ ନେଉଥିଲେ ।

ଜୀବନର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ସେ ରାତିମତ ଧୂମପାନ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ପାମ୍ପାସ୍ (Pampas)ରେ ଘୋଡ଼ା ଚଢ଼ି ବୁଲିବା ସମୟରେ ସେଠାକାର ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ପଶୁପାଳକ (Gauchos)ଙ୍କ ଠାରୁ ସେ ଧୂମପାନ ଶିଖିଲେ । ଲମ୍ବା ଅଶ୍ୱଯାତ୍ରା ପରେ ବିଶ୍ୱାମ ନେବା ବେଳେ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଖାଇବାକୁ କିଛି ପାଉନଥିବା ଅବସରରେ କପେ ‘ମାଟେ’^{୧୧} ସହ ସିଗାରେଟ୍‌ଟିଏ ଟାଣି ଅପାର ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିବା ବିଷୟରେ ସେ କହିବା, ମୁଁ ଶୁଣିଛି ।

ଉପରବେଳା ବୁଲିବା ପାଇଁ ଜାମାପଟା ବଦଳାଇବାକୁ ସେ ଚାରିଟା ବେଳେ ତଳକୁ ଆସନ୍ତି । ସେ ଏହା ଏତେ ନିୟମିତ ଭାବେ ଓ ସମୟ ଅନୁଯାୟୀ କରୁଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ତଳକୁ ଓହ୍ଲାଇବାର ପାଦ ଶବ୍ଦରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଜାଣି ହେବ ଯେ ଚାରିଟା ବାଜିବାକୁ ମାତ୍ର କେଜ ମିନିଟ୍ ବାକି ଅଛି ।

ଅଧ ଘଣ୍ଟାଏ ଚାଲିବା ପରେ ସାଢ଼େ ଚାରିଟାରୁ ସାଢ଼େ ପାଞ୍ଚଟା ଯାଏ ସେ ଜାମା କରି ଆଉ ଥରେ ବୈଠକଖାନାରେ କିଛି କାମ ନ କରି ଖାଲି ବସନ୍ତି ଓ ପ୍ରାୟ ଛ'ଟା ବେଳକୁ ଉପନ୍ୟାସ ପଢ଼ି ଓ ସିଗାରେଟ୍ ଟାଣି ଆଉ ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ ନିଅନ୍ତି ।

ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ସେ ରାତିରେ ଡେରିରେ ଖାଇବା ବନ୍ଦ କରିଦେଇ, ସନ୍ଧ୍ୟା ସାଢ଼େ ସାତଟା ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଅଣ୍ଟା ବା ଖଣ୍ଡିଏ ମାଂସ ସହ ଟିକିଏ ଚା ପିଇ ରାତ୍ରିଭୋଜନ ଶେଷ କରୁଥିଲେ । ତା'ପରେ ଖାଇବା ଘରେ ଆଉ ନରହି, ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ନିଜକୁ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧା ବୋଲି ବିଚାର କରି ଅନ୍ୟ ମହିଳାଙ୍କ ପରି ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ ସେଠାରୁ ଚାଲିଯିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେବା ଉଚିତ ବୋଲି କହି ଚାଲିଯାଉଥିଲେ । ଅସୁସ୍ଥତା ଯୋଗୁଁ ସେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଇଥିଲେ, ଏମିତି ଆଉରୁ ଚାଲିଯିବା ଏହାର ଏକ ପରିଣତି ଓ ଅନେକ ଲକ୍ଷଣ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ । ଆଉ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ଫଳରେ ହୁଏତ ସେ ବିନିଦ୍ର ରଜନୀ କଟାଇଥାନ୍ତେ ଓ ତା' ପରଦିନ ଅଧା କାମ ହିଁ କରିପାରିଥାନ୍ତେ ।

ରାତିରେ ଖାଇସାରିବା ପରେ ସେ ମା'ଙ୍କ ସହ ଦୈନିକ ବ୍ୟାକ୍‌ଗାମନ୍^୨ ଖେଳୁଥିଲେ, ପ୍ରତି ରାତିରେ ଦୁଇଥର । ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ହାରଜିତ୍ ଓ କିଏ କେତେ ଫଏଣ୍ଟ ପାଇଲା, ତାର ହିସାବ ରଖାଯାଉଥିଲା, ଏଥିରେ ସେ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ଏହି ଖେଳ ବିଷୟ ପଢ଼ିଲେ ସେ ଅତ୍ୟଧିକ ଉତ୍ତୁଲ୍ଲିତ, ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି, ନିଜ ମନ୍ଦ ଭାଗ୍ୟକୁ ନିହି ମା'ଙ୍କ ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମିଛିମିଛିକା ରାଗରେ ପାଟିଯାଆନ୍ତି ।

ଏହି ଖେଳ ପରେ ବୈଠକଖାନାରେ ନିଜେ କିଛି ବିଜ୍ଞାନ ବହି ପଢ଼ନ୍ତି ବା ସେଠାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପାଟିଦୁଷ୍ଟ ବେଶୀ ହେଉଥିଲେ ପଢ଼ା ଘରକୁ ଚାଲି ଯାଆନ୍ତି ।

ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ତାଙ୍କର ପଢ଼ାପଢ଼ି ସରିବା ପରେ ଓ କେହି ତାଙ୍କୁ କିଛି ପଢ଼ି ଶୁଣାଇବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ପ୍ରାୟ ସୋଫା ଉପରେ ଗଡ଼ି ପଡ଼ନ୍ତି ଓ ମା' ତାଙ୍କୁ ପିଆନୋ ବଜାଇ ଶୁଣାନ୍ତି । ସେ ଭଲ ଶୁଣି ପାରୁ ନ ଥିଲେ ସତ, ହେଲେ ସେ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ଦୁଃଖ କରୁଥିଲେ ଯେ ବୟସ ବଢ଼ିବା ସହ ତାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ

ଉପଭୋଗ କରିବା ସାମର୍ଥ୍ୟ କମିଯାଉଥିଲା, ମୋ ଜାଣିବାରେ ଭଲ ସ୍ଥିତି ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ଅନୁରକ୍ତି ତଥାପି ରହିଥିଲା । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ଗାତ ହିଁ ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ କରି ଗାଇବା ଶୁଣିଛି, ଏହା ଏକ ୱେଲ୍ସ (Welsh) ଗୀତ - “Ar hyd y nos” “ଯାହା ସେ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ଗାଉଥିଲେ । ତା’ଛଡ଼ା ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ Otaheitan” ଗୀତ ବି ଗୁଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡ ଥିଲେ । ଶ୍ରବଣ ଶକ୍ତି କମି କମି ଯିବାରୁ କୌଣସି ଗୀତକୁ ଆଉ ଥରେ ଶୁଣି ମନେ ପକେଇ ପାରୁନଥିଲେ ଆଗରୁ ସେ ଗୀତଟିକୁ ଶୁଣିଛନ୍ତି ବୋଲି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପସନ୍ଦ ସ୍ଥିର ଥିଲା; ପୁରୁଣା ନିଜ ପସନ୍ଦର ଗୀତଟିଏ ଶୁଣି କହୁଥିଲେ, “ବାଃ, ଗୀତଟା କି ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି, ସେଇଟା କି ଗୀତଟା କି ?” ବିଶେଷତଃ ବିଥୋଭେନ୍ (Beethoven)ଙ୍କ ବାଦ୍ୟବୃନ୍ଦ ସଙ୍ଗୀତର କିଛି ଅଂଶ ଓ ହାଣ୍ଡେଲ ସଙ୍ଗୀତର” କିଛି ଅଂଶ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ପରିବେଷଣ ଶୈଳୀରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ପ୍ରତି ସେ ବେଶ୍ ସଚେତନ ଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗତା ଶ୍ରୀମତୀ ଭର୍ଷନ୍ ଲୁଣିଙ୍ଗଟନ୍‌ଙ୍କ” ଆବେଗଭରା ସଙ୍ଗୀତ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଜୁନ୍ ୧୮୮୧ ରେ ହାନୁ ରିକ୍ଟର୍” ତାଉନ୍ ଆସିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଚମତ୍କାର ପିଆନୋ ବାଦନ ବାପାଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରି ଦେଇଥିଲା । ଭଲ ଗୀତ ସେ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଗୀତଟିଏ ଶୁଣିଲେ ପ୍ରାୟତଃ କାନ୍ଦି ପକାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଝିଆରୀ (niece), ଲେଡ଼ି ଫାରର ପରିବେଷଣ କରୁଥିବା ସଲିଭାନଙ୍କ “Will he come””କୁ ସେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ବୋଲି କେବେ ମନେ କରୁନଥିବାରୁ, ସଙ୍ଗୀତ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କ ସହ ଏକମତ ହେଲେ, ସେ ଅନୁରୂପ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲେ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ସେ ବେଶୀ କ୍ଲାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ବିଶେଷତଃ ଶେଷ ଜୀବନ ଆଡ଼କୁ ଓ ରାତି ପ୍ରାୟ ଦଶଟା ବେଳେ ବୈଠକଖାନା ଛାଡ଼ି ଶୋଇବାକୁ ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ ସାଢ଼େ ଦଶଟା ବେଳକୁ । ରାତି ତାଙ୍କର ସାଧାରଣତଃ ଭଲରେ କଟୁ ନଥିଲା, ସେ ପ୍ରାୟ ଟେବୁଲ୍ ରହୁଥିଲେ ବା ଶେଯରେ ବସି ରହୁଥିଲେ, ଅଶାନ୍ତି ଭିତରେ ସମୟ କାଟୁଥିଲେ । ଚିନ୍ତା କରି କରି ସେ କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲେ, ଏମିତି କିଛି ସମସ୍ୟା ବିଷୟରେ ଭାବି ଭାବି ସେ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ; ଯାହାକୁ ସେ ଜଳ୍ମା କଲେ ଖୁସିରେ ବାଦ୍ ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ଦିନରେ ଘଟିଥିବା କିଛି ବିରକ୍ତିକର ଘଟନା ତାଙ୍କୁ ରାତିରେ ଚିନ୍ତାଗ୍ରସ୍ତ କରିଦେଉଥିଲା, ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଦିନର କୌଣସି ଅବାସ୍ଥିତ, ବିରକ୍ତିକର ପ୍ରତିନିଧି ବା ପତ୍ରଲେଖକଙ୍କୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିନଥିଲେ ରାତିରେ ଏ’କଥା ଭାବି ଭାବି ସେ ବେଶୀ କଷ୍ଟ ପାଇଥାନ୍ତି ।

ମୁଁ ଆଗରୁ କହିଛି, ଅନ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ବହି ପଢ଼ି ଶୁଣାଇବା ଅଭ୍ୟାସ ବହୁ ଦିନ ଧରି ଚାଲିଥିଲା । ଏହି ବାଟରେ ସେ ଅନେକ ଲଘୁ ସୁଖପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ‘ପଢ଼ିପାରିଥିଲେ’ । ଉପନ୍ୟାସ ତାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ଥିଲା ଓ ମୋର ମନେ ଅଛି, ସେ ସିଗାରେଟ୍ ଖଣ୍ଡେ ଧରି ଗଢୁଥିବା ବେଳେ କିଏ ତାଙ୍କୁ ଉପନ୍ୟାସ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇଲେ କିପରି ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିବେ ତାହା ଠିକ୍ ଅନୁମାନ କରିପାରୁଥିଲେ । ଉପନ୍ୟାସର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଚରିତ୍ର - ଉଭୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା; ଗପଟି କିମିତି ସରିବ ସେ ବିଷୟ କେବେ ବି ଆଗରୁ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁନଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତ କେମିତି ହେବ ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଏକ ନାରାସୁଲଭ ଦୁର୍ବଳତା । ଦୁଃଖରେ ସରୁଥିବା ଗପ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ସେ ଜର୍ଜ୍ ଏଲିଅଟ୍‌ଙ୍କୁ* ବିଶେଷ ପସନ୍ଦ କରୁ ନଥିଲେ, ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ‘ସିଲାସ୍ ମାର୍ନର୍’କୁ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି । ଝାଲଟର ସ୍ବଟ୍, ମିସ୍ ଅଷ୍ଟେନ୍* ଏବଂ ମିସେସ୍ ଗାସ୍କେଲ୍*ଙ୍କ ବହି ସବୁକୁ ଏତେ ବେଶୀ ଥର ପଢ଼ି ଶୁଣାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଯେ ବୋଧହୁଏ ଆଉ ଥରେ ପଢ଼ି ଶୁଣାଇବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଥାନ୍ତା ! ଏକା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ୨-୩ଟି ବହି ରହୁଥିଲା - ଗୋଟିଏ ଉପନ୍ୟାସ, ଗୋଟିଏ ବୋଧହୁଏ ଜୀବନୀ ଓ ଅନ୍ୟଟି ଭ୍ରମଣକାହାଣୀ । ସେ ବେଳେ ବେଳେ ହିଁ ପୁରୁଣା ବହି ପଢ଼ନ୍ତି ଏବଂ ଏକ ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ପାଉଥିବା ପ୍ରାୟ ସଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ବହି ପଢ଼ିବାକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ରୁଚି ଓ ମତାମତ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ମାନସିକ ବିଭବର ସ୍ବରୂପରୁ ଅଲଗା । ସେ କ’ଣ ଭଲ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ସେ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲେ, ଯଦିଓ ସାହିତ୍ୟିକ ରୁଚି ବିଷୟରେ ସେ ନିଜେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ସେ ସାହିତ୍ୟ-ରସିକମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀ ଭିତରେ ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ରସିକମାନେ କ’ଣ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ଓ କ’ଣ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତିନି, ସେ ବିଷୟରେ ସବୁବେଳେ ଏପରି ଭାବରେ କହୁଥିଲେ ସତେ ଯେମିତି ସେମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଯୋଗ୍ୟତା ନାହିଁ ।

କଳାସମ୍ପର୍କିତ ସବୁ ବିଷୟରେ ତଥାକଥିତ ବିଖ୍ୟାତ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମତାମତକୁ, ଏମିତି ସମାଲୋଚନା କରିବା ସେମାନଙ୍କର ଏକ ଢଙ୍ଗ, ବୋଲି କହି ହସରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଚିତ୍ରକଳା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେମିତି ବିଗତ ଦିନରେ ସମସ୍ତେ ଜଣେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଚିତ୍ରକରକୁ ଭୁରିଭୁରି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ଓ ଆଜି କିପରି ସେହି କଳାକାରମାନେ ଅବହେଳିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ କହନ୍ତି ।

ଜଣେ ଯୁବକ ଭାବେ କଲା ଓ ଚିତ୍ର ପ୍ରତି ଥିବା ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିତ୍ରକୁ ସେ ପ୍ରକୃତରେ କଲାର ଏକ କୃତି ଭାବି ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ, ବ୍ୟକ୍ତି ସହ ତାଙ୍କ ଛବିଟି ମିଶୁଛି ବୋଲି ନୁହେଁ । ଅନେକ ସମୟରେ ଏପରି କଳାକୃତିଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟ ନଗଣ୍ୟ ବୋଲି ହସି ହସି କହିଥାନ୍ତି, ଏହା ବି କହନ୍ତି ଯେ ଏସବୁ ତୁଳନାରେ ଗୋଟିଏ ଆଲୋକଚିତ୍ର ବା ଫଟୋ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୂଲ୍ୟବାନ, ସତେ ଯେମିତି ସେ ଅଙ୍କା ଯାଇଥିବା ଚିତ୍ରର କଳାତ୍ମକ ଗୁଣ ଆଦୌ ଦେଖି ପାରୁନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ସେ ଏହିପରି କହିବାର କାରଣ ଥିଲା ଯେ ତାଙ୍କ ଡେଲଟିଡ୍ର କେହି ଆଙ୍କୁ, ଏହା ସେ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ ଯେ ହେତୁ ଏହା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବିରକ୍ତିକର, ଆଉ ଆମକୁ ଏହି ଚେଷ୍ଟାରୁ ବିରତ କରିବାକୁ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକ ଉପାୟ ।

ସେ ନିଜକୁ ମୂର୍ଖ ଓ ଅଜ୍ଞ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିରେ କିଛି ବି ଛଳନା ନ ଥିଲା; ଛଳନା ନ କରିବା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ । ରୁଚି ବିଷୟରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଅଧିକ ଗମ୍ଭୀର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ତାଙ୍କ ମତାମତ ସ୍ପଷ୍ଟ, ନିର୍ଭୀକ ଥିଲା । ଆପାତତଃ ଏହାର ବିରୋଧାଭାସ ପରି ଲାଗୁଥିବା ଗୋଟିଏ କଥା ମୋର ମନେ ପଡ଼େ ... ଥରେ ମିଷ୍ଟର ରଫିନ୍‌ଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରେ ଟର୍ନର୍ସ୍ ” ଦେଖୁଥିବା ବେଳେ ମି. ରଫିନ୍ ଟର୍ନର୍ସ୍‌ରୁ କ’ଣ ବା ପାଉଥିଲେ ତାହା ସେ ଆଦୌ ବୁଝି ପାରିନଥିବା ବିଷୟ ସେତେବେଳେ ନିଜେ କହିନଥିଲେ, ପରେ ହିଁ ସ୍ବାକାର କରିଥିଲେ । ଏତିକି ସାମାନ୍ୟ ଛଳନା ସେ କରିଥିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ବାର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନୁହେଁ ବରଂ ମି. ରଫିନ୍‌ଙ୍କୁ (ଯାହାଙ୍କ ଅତିଥି ଭାବେ ସେ ଯାଇଥିଲେ) ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ । ପରେ ସେ କିଛି ଫଟୋ (ବୋଧହୁଏ ଭାନ‌ଡାଇକ ଚିତ୍ର)” ଆଣି ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ, ଯାହା ଦେଖି ସେ ଖୁସି ହେଲେ ଏବଂ ମି. ରଫିନ୍ ବାପାଙ୍କ ମତାମତକୁ ଭଦ୍ରାମିତ୍ର ସହ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ସେ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ଜର୍ମାନ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ବିଜ୍ଞାନ ବହିପତ୍ର ପଢୁଥିଲେ; ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁ କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେ ପଢ଼ିବା ପରେ ମୁଁ ସେହି ବହି ପଡ଼େ ଓ ସେତେବେଳେ ଦିନର ପଢ଼ା ସରିବା ପରେ ସେ ସେଥିରେ ଦେଇଥିବା ଅନେକ ପେନ୍‌ସିଲ୍ ଚିହ୍ନରୁ ମୁଁ ଜାଣିପାରେ ସେ ଥରକେ କେତେ କମ୍ ପଢ଼ିପାରନ୍ତି । ଜର୍ମାନ ଭାଷାକୁ ସେ “Verdammt” ” ବୋଲି କହି ଏହି ଶବ୍ଦକୁ ଜଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ ପରି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଜର୍ମାନ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ସେ ବେଶୀ ରାଗନ୍ତି, କାରଣ ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଥିଲା ଯେ ସେମାନେ ଚାହିଁଲେ ସରଳ ଭାବରେ

ଲେଖିପାରିଥାନ୍ତେ । ଅନେକଥର ଫ୍ରେଜବର୍ଗର ପ୍ରଫେସର ହିଲଡେବ୍ରାଣ୍ଡ (Hildebrand)ଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି କହନ୍ତି କାରଣ ସେ ଜର୍ମାନଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ସରଳ ଭାବେ ଲେଖୁଥିଲେ; ତାହା ପଢ଼ିଲେ ଫେର୍ଡିନାଣ୍ଡ ଡାସାରେ ପଢ଼ିବା ପରି ଲାଗିଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଦେଶପ୍ରେମୀ ଜର୍ମାନ ବାନ୍ଧବୀଙ୍କୁ ଜର୍ମାନରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ବାକ୍ୟଟିଏ ଦେଇ ତାକୁ ଅନୁବାଦ କରିବାକୁ କହୁଥିଲେ ଓ ଯଦି ସେ ତାହା ସହଜରେ କରିପାରୁନଥିଲେ ତାହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପରିହାସ କରୁଥିଲେ । ଶବ୍ଦକୋଷ ବ୍ୟବହାର କରି କରି ହିଁ ସେ ଜର୍ମାନ ଭାଷା ଶିଖିପାରିଥିଲେ; ସେ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପାଇଁ କୌଣସି ଏକ ଜର୍ମାନ ବାକ୍ୟକୁ ଅନେକ ଥର ପଢ଼ି ଶେଷରେ ତା'ର ଅର୍ଥ ବୁଝିପାରିବା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ଥିଲା । ସେ ଯେତେବେଳେ ଜର୍ମାନ ଶିଖିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ ସାର୍ ଜେ. ହୁକରଙ୍କ ଆଗରେ ଏ' ବିଷୟ ବଢ଼େଇ କରି କହିଥିଲେ (ସେ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ); ଉତ୍ତରରେ ହୁକର କହିଥିଲେ “ହେ ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ, ଏଇଟା ତ କିଛି ନୁହେଁ, ମୁଁ ଜର୍ମାନ ଭାଷା ଶିଖିବା ଅନେକ ଥର ଆରମ୍ଭ କରିଛି !”

ବ୍ୟାକରଣରେ ସେ ଦୁର୍ବଳ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଜର୍ମାନ ଭାଷା ସେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବେ ବୁଝିପାରୁଥିଲେ; କେବଳ କେତୋଟି ଦୁର୍ବୋଧ, କଷ୍ଟ ବାକ୍ୟ ଛଡ଼ା । ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ଜର୍ମାନ କହିବାକୁ ସେ କେବେ ଚେଷ୍ଟାକରି ନ ଥାନ୍ତି, ଜର୍ମାନ ଶବ୍ଦକୁ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦ ରୂପେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି, ଫଳରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଜର୍ମାନରେ କିଛି ବାକ୍ୟ ପଢ଼ି ତାକୁ ଇଂରାଜୀରେ ଅନୁବାଦ କରିବାକୁ କହୁଥିଲେ, ଏହା କଷ୍ଟ ମନେ ହେଉଥିଲା ଓ ଏଥିରେ ତାଙ୍କୁ କେହି ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସହଜ ଲାଗୁନଥିଲା । ପଦଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଠିକ୍ ଶୁଣିପାରୁ ନଥିବାରୁ ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଥିବା ଛୋଟ ଛୋଟ ପାର୍ଥକ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅସମ୍ଭବ ମନେ ହେଉଥିଲା ।

ନିଜ କ୍ଷେତ୍ର ବାହାରର ବିଜ୍ଞାନର ବହୁ ବିଭାଗରେ ଥିବା ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବାସ୍ତବିକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଜୀବବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ମତବାଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟାପକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରାୟ ସବୁ ବିଭାଗରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ କିଛି ନା କିଛି କୌତୂହଳ ଜାତ କରୁଥିବା ବିଷୟ ଥିଲା । ହକ୍‌ଲେଙ୍କ ‘ଇନଭର୍ଟେବ୍ରେଟ୍ ଏନାଟମୀ’ (‘Invertebrate Anatomy’) ଓ ବାଲ୍‌ପରଙ୍କ ‘ଏମ୍ବ୍ରିଓଲଜି’ (‘Embryology’) ପରି ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ଥିବା ବହି ଆଉ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସେ ପଢ଼ିଥିଲେ, ଯଦିଓ ସେଥିରେ ଥିବା ବିବରଣୀ ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଠାରୁ ଅଲଗା ଥିଲା । ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଥିବା ମୋନୋଗ୍ରାଫ୍ ପରି ପୁସ୍ତକକୁ ସେ ବିଶେଷ ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଥାନ୍ତି ।

ଅଣ-ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ବହିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଆକଳନ କରିପାରୁନଥିଲେ, ତଥାପି ସେ ସେଥିପ୍ରତି ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ସେ ‘ନେଚର’ ('Nature') ପତ୍ରିକାକୁ ପ୍ରାୟ ପୂରାପୂରି ପଢ଼ି ଦେଇଥାନ୍ତି ଯଦିଓ ସେଥିରେ ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଭୌତିକୀର ବହୁ ବିଷୟ ରହିଥାଏ । ସେ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ, ବୁଝିପାରୁ ନଥିବା ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ିବାରେ ସେ ଏକ ପ୍ରକାର ଚୂପ୍ତି ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ନିଜକୁ ଉପହାସ କରି ସେ ଯେପରି ହସୁଥିଲେ, ଆଃ, ମୁଁ ସେମିତି ହସିପାରନ୍ତି କି !

ଯେଉଁ ସବୁ ବିଷୟରେ ସେ ଆଗରୁ କିଛି କାମ କରିଥିଲେ, ସେଥିପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବଜାୟ ରହିଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଏହାର ଏକ ବିଶେଷ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ଭୂତତ୍ତ୍ୱ । ମି. ଜୁଡ୍‌ଙ୍କୁ^{୩୧} ସେ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରୁ ଗୋଟିଏରେ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଅନୁରୋଧ କହିଥିଲେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ, ସେଥିରେ ଲେଖୁଥିଲେ ଯେ ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଆଉ କାହାସହ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇନାହାନ୍ତି । ସାଉଥ୍ ହାମ୍ପଟନ୍‌ର ବାଲୁକାସ୍ତୂପ ଭିତରେ ସିଧା ହୋଇ ରହିଥିବା ବାଲିଗରଡ଼ା (ପାଣିରେ ଘଷି ହୋଇ ଚିକ୍କଣ ହୋଇଯାଇଥିବା ଛୋଟ ଛୋଟ ପଥରଖଣ୍ଡ) ଉପରେ, ମୃତ୍ୟୁର ଅଳ୍ପ କେତେ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ସେ କରିଥିବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ସାର୍ ଏ. ଗାକିଙ୍ଗ^{୩୨} ସହ ଚିଠି ଜରିଆରେ ଆଲୋଚନା, ଏହାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ । ତା’ଛଡ଼ା, ଡ. ଡର୍‌ଙ୍କୁ^{୩୩} ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ, ବାର୍ନାକଲ୍ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ କିପରି ଅତୁଟ ରହିଛି । ମୋ ମତରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ଓ ସ୍ଥିରମନ ଯୋଗୁଁ ଏସବୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା - ଏହି ଗୁଣକୁ ସେ ପ୍ରକୃତିଦତ୍ତ ପ୍ରତିଭା ବୋଲି କହିବା ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ନିଜ ବିଷୟରେ ସେ ଏହିପରି କିଛି ଖଣ୍ଡବାକ୍ୟ ଯେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ତା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବିଷୟ ବା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବହୁ ବର୍ଷ ଯାଏ ମନେ ରଖିବା ଶକ୍ତି ତାଙ୍କର ଅଛି ବୋଲି ସେ କହନ୍ତି । ସେ ସମାଧାନ କରିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ବିଚାର କଲେ କ୍ଷଣିକ୍ ହୁଏ ତାଙ୍କର ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି କେତେ ପ୍ରଖର ଥିଲା । ଏ’ ଭିତରୁ ବେଶ୍ କେତେଟା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ବହୁ ଆଗରୁ ତାଙ୍କ ମନକୁ ଆସିଥିଲା ।

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ରୁଚିନିବନ୍ଧୀ ଜୀବନରେ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁ ନଥିଲା; ନିୟମିତ ବିଶ୍ରାମ ସମୟ ବ୍ୟତୀତ ଯଦି ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ସେ କିଛି ନ କରି ଖାଲି ବସି ରହୁଥିଲେ, ତା’ ହେଲେ ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଅସୁସ୍ଥ ବୋଲି ଜଣାପଡୁଥିଲା । ସପ୍ତାହର ଆଉ ସବୁଦିନ ଓ ରବିବାର ପ୍ରାୟ ଏକାପରି କରୁଥିଲା,

ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟରେ କାମ କରିଥାନ୍ତି, ଠିକ୍ ସମୟରେ ବିଶ୍ରାମ ନେଇଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ନିତିଦିନିଆ ଜୀବନ ଉପରେ ନିଘା ରଖୁଥିବା ଓ ତାଙ୍କୁ ଭଲଭାବେ ଜାଣିଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ଯେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନି ଚଳିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ କିପରି ଜରୁରୀ ଏବଂ ଏହା ନମାନି ଆଉ କିଛି କରିବାକୁ ହେଲେ ସେ କେତେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ କଷ୍ଟ ପାଇଥାନ୍ତି । ଏପରିକି ଛୋଟକାଟିଆ ସର୍ବସାଧାରଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଯୋଗ ଦେବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ବଡ଼ ଝିଅର ବିବାହ ପାଇଁ, ସେ ୧୮୭୧ ରେ ଗାଁର ଗିର୍ଜାକୁ ଯାଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କମ୍ ସମୟଭିତରେ ବିବାହ କାର୍ଯ୍ୟ ସରି ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅବସନ୍ନ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପବିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗ ଦେଇ ବି ଅନେକ ଥର ସେ ଏହିପରି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତି ।

ଗୋଟିଏ ନାମକରଣ ଉତ୍ସବରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲି, ଏହା ମୋର ଏବେ ବି ମନେ ଅଛି, କାରଣ ଆମେସବୁ ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଗିର୍ଜାରେ ଦେଖିବା ଏକ ଅସାଧାରଣ ଘଟଣା । ତାଙ୍କ ଭାଇ ଜରାସମ୍ଭବଙ୍କ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି ବେଳେ ବିଷ୍ଣୁ ବରପ ଖଣ୍ଡ ଭିତରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଲମ୍ବା, କଳା ଓଭରକୋର୍ ପିନ୍ଧି ଦୁଃଖ ଓ ସ୍ୱପ୍ନଭରା ଚାହାଣୀ ସହ ଭାଇଙ୍କ ମରଣଗାର ପାଖରେ ଠିଆ ହେବା ଦୃଶ୍ୟ ମୋର ସ୍ମରଣ ମନେ ଅଛି ।

ବହୁ ବର୍ଷ ଧରି ସତ୍ୟାସମିତିରେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହିବା ପରେ ଥରେ ସେ ଲିନି-ଏନ୍ ସୋସାଇଟିର ଏକ ବୈଠକକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଏହା ଦୁଃସାହସିକ କାର୍ଯ୍ୟ ପରି ଖାଲି ଯେ ଲାଗୁଥିଲା ତା' ନୁହେଁ, ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଉଦ୍‌ବେଗଜନକ ଓ ଗୁରୁତର ପଦକ୍ଷେପ ଥିଲା ଏବଂ ଏମିତି କଲେ ଆଉଥରେ ଦେହ ଖରାପ ହୋଇଯିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଆଶଙ୍କା ଥିଲା । ଠିକ୍ ସେହିପରି ୧୮୮୧ ମସିହାରେ ମେଡ଼ିକାଲ କଂଗ୍ରେସକୁ ଆସିଥିବା କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଅତିଥିଙ୍କ ଗହଣରେ ସାର୍ ଜେମ୍ସ ପାଜେଟ୍‌ଙ୍କ^{୩୪} ଘରେ ପ୍ରାତଃତୋଜନରେ ଯୋଗଦେବା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ।

କେବଳ ସକାଳବେଳା ସେ ସହଜରେ କିଛି କିଛି କାମ କରିପାରୁଥିଲେ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ବା କଷ୍ଟର ଆଶଙ୍କା ବିନା । ସୁତରାଂ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସହ ଲଣ୍ଡନରେ ସାକ୍ଷାତ, ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସେ ସକାଳ ୧୦ ଭିତରେ ହିଁ ଯାଉଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହି କାରଣରୁ ଲଣ୍ଡନରେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ହେଲେ ସେ ସକାଳୁଆ ଟ୍ରେନରେ ହିଁ ଯାଆନ୍ତି ଓ ସେମାନେ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ବେଳକୁ ପହଞ୍ଚିଯାଆନ୍ତି ।

ସେ କେଉଁ କେଉଁ ଦିନ କାମ କରୁଥିଲେ ଓ କେବେ ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ କାମ କରିପାରୁନଥିଲେ, ଏସବୁ ଏକ ତାଏରୀରେ ଲେଖନ୍ତି, ଏଥିରୁ ବର୍ଷରେ କେତେଦିନ ବିନା କାମରେ ଖାଲି ବସୁଥିଲେ ତା'ର ନିର୍ଭୁଲ ହିସାବ ମିଳୁଥିଲା । ଏହି ଟିପାଖାତାକୁ (ଏକ ଛୋଟ ହଲଦିଆ Lett's Diary) ତାଙ୍କ ପାୟାରମ୍ପ୍ସ ପାଖର ସେଲ୍‌ଫ୍‌ରେ ପୂର୍ବ ବର୍ଷଗୁଡ଼ିକର ତାଏରୀ ଗଦା ଉପରେ ରଖୁଥାନ୍ତି ଓ ଏଥିରେ ସେ କେବେ ଛୁଟି କଟେଇବା ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ ଓ ଫେରୁଥିଲେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଟିପି ରଖନ୍ତି ।

ଛୁଟି କଟେଇବା ପାଇଁ ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ସପ୍ତାହେ ସପ୍ତାହେ ପାଇଁ ଲଣ୍ଡନର ୬, କୁଇନ୍ ଆନ୍ନି ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ (6, Queen Anne Street)ରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଭାଇଙ୍କ ଘରକୁ ବା ୪, ବ୍ରାୟାନ୍‌ଷ୍ଟନ୍ ଷ୍ଟ୍ରିଟ୍ (4, Bryanston Street)ରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଝିଅ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ମଝିରେ ମଝିରେ ଏମିତି ଅଳ୍ପ ଦିନର ଛୁଟିରେ ଯିବାପାଇଁ ମୋ ମା' ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଉଥିଲେ, ବିଶେଷତଃ ଯେତେବେଳେ ସେ ବାରମ୍ବାର “ଖରାପ ସମୟ” ଦେଇ ଗତି କରନ୍ତି ବା ଅତ୍ୟଧିକ କାମ ହେତୁ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଜୋରରେ ଘୁରେଇ ହୁଏ । ବାହାରକୁ ଯିବା କଥା ଉଠିଲେ ସେ ବିରକ୍ତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପତଃ ପରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଯେ ଦେହ କାଳେ ଅଧିକ ଖରାପ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା ଓ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ପୂର୍ବର ଉଦ୍‌ବେଗ ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସେ ନିଜକୁ ଏମିତି ଅସୁସ୍ଥ, ଅସୁସ୍ଥ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ କୋନିଷ୍ଟନ୍‌ଂ ପରି ଦୂର ଜାଗାକୁ ଲମ୍ବା ଯାତ୍ରାରେ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଭାବେ କମ୍ କ୍ଲାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ; ଯଦିଓ ରୋଗ ଯୋଗୁଁ ସେ ଅତି ଦୁର୍ବଳ ଓ ପଛୁ ହୋଇଯିବା ପରି ଲାଗୁଥିଲେ, ଗୋଟିଏ ଅନୁସନ୍ଧିଷ୍ଟ ଛୋଟବାଳକ ପରି ସେ ଏହି ଲମ୍ବା ଯାତ୍ରାକୁ ଉପଭୋଗ କରିଥିଲେ ।

ସେ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ, ତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଓ ରୁଚିରେ ଧୀରେଧୀରେ ଅବକ୍ଷୟ ଘଟି ଚାଲିଥିଲା, ତଥାପି ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ଅନୁରାଗ ସତେଜ ଓ ଅତୁଟ ଥିଲା । କୋନିଷ୍ଟନ୍‌ରେ ଚାଲିଚାଲି ବୁଲିଲେ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗେ, ତେଣୁ ସେ ସବୁବେଳେ ହ୍ରଦ ଉପର ମୁଣ୍ଡର ବିଛିନ୍ତି, ଅସମତଳ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଶଂସାରେ ଶତମୁଖ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲେ ।

ଏହି ଲମ୍ବା ଛୁଟି ସହ ସେ ଲିଥ୍ ହିଲ୍‌ରୁ ଅତି ପାଖରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଭିଶୋଇଙ୍କ ଘରକୁ ଓ ସାଉଥ୍‌ହାମ୍ପଟନ୍‌ ପାଖରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ପୁଅ ଘରକୁ ଅଳ୍ପ କିଛି ଦିନ ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ । ଲିଥ୍ ହିଲ୍ ଓ ସାଉଥ୍‌ହାମ୍ପଟନ୍‌ ପାଖର ପଡ଼ିଆ, ଆଶ୍‌ଡାଉନ୍ ଜଙ୍ଗଲର ଲଟା, ବୁଦାଉରା ପତିତ ଜମି ବା ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ସାର ଅମାସ୍ ପାରେରଙ୍କ

ଘର ପାଖର ମନୋରମ ରଫ୍ ("Rough") ପରି ଅସମତଳ, ଖୋଲା ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଏଣେତେଣେ ଘୁରିବୁଲିବାରେ ସେ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥାନ୍ତି । ଛୁଟି କାଟିବା ଅବସରରେ ସେ କେବେ ବି କିଛି ନ କରି ବସି ନଥାନ୍ତି ଓ ସବୁବେଳେ କିଛିନା କିଛି ଦେଖୁଥାନ୍ତି, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ହାର୍ଟଫିଲ୍ଡ (Heartfield) ଠାରେ ସେ କାଟଭକ୍ଷୀ ଉଦ୍ଭିଦ *Drosera* କିପରି କାଟପତଙ୍ଗକୁ ଧରିନିଏ, ତାହା ଦେଖୁଥିଲେ । ଟୋର୍କେ (Torquay) ଠାରେ ସ୍ବାଇରାଫ୍ଟିସ୍ " ଜାତିର ଅର୍କିଡ୍ ସମାୟନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥିଲେ ଓ ଆଇମ୍ " ରେ ଲିଙ୍ଗାୟ ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।

ଛୁଟି କଟାଇ ଘରକୁ ଫେରି ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତୁକ୍ତିତ ହୋଇ ଉଠିଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କ କୁକୁର ପଲ୍ଲୁର ସ୍ବାଗତକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଉପଭୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ଅବସରରେ ପଲ୍ଲୁ ବେଶ୍ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଯାଇଥାଏ, ବଡ଼ ଜୋରରେ ଭୁକିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥାଏ; ଘରର ଏପଟେ ସେପଟେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଦୌଡ଼ିଥାଏ, ଚୌକି ଉପରୁ ତଳକୁ ଓ ତଳୁ ଉପରକୁ ଡିଆଁଡେଇଁ କରି ଧଇଁସଇଁ ହୋଇଯାଇଥାଏ; ଏସବୁ ଦେଖି ସେ ତଳକୁ ନଇଁପଡ଼ି ତା' ମୁହଁକୁ ନିଜ ମୁହଁରେ ଜାକି ଧରି, ତାକୁ ଚାଟିବା ସୁଯୋଗ ଦେଇଥାନ୍ତି ଓ ତା' ସହ ଏକ ଅତ୍ୟୁତ ଗେଲାଳିଆ ସ୍ବରରେ କଥା ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଏହିସବୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଅବକାଶକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଆକର୍ଷଣୀୟ କରିଦେବାର ଶକ୍ତି ବାପାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲା, ଏହା ଦ୍ବାରା ପରିବାରର ସବୁ ସଦସ୍ୟ ବିମୋହିତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ଘରେ ଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ତାଙ୍କ ସହନ ଶକ୍ତି ଉପରେ ସର୍ବାଧିକ ଚାପ ପକାଇଥାଏ ଏବଂ ଏଥିରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇ ଛୁଟି କଟାଇବାକୁ ଯିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଯୁବସୁଲଭ ଚପଳତା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ଅନୁଭବ କରୁ, ସପ୍ତାହକ ଛୁଟି ଭିତରେ ଆମେ ତାଙ୍କ ସହ ଯେତିକି ମିଶିପାରୁ, ସେ ମାସେ ଘରେ ଥିଲାବେଳେ ସେତିକି ମିଶି ପାରିନଥାଉ ।

ଏହିପରି ଛୁଟିରେ ଯିବା ଛଡ଼ା ସେ ନିୟମିତ ଭାବେ ଜଳଚିକିତ୍ସା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକୁ ଯାଆନ୍ତି । ୧୮୪୯ ମସିହାରେ ଅତି ଅସୁସ୍ଥ ଥିବାବେଳେ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ତାଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ ଜଳଚିକିତ୍ସା କରାଇବା ପାଇଁ; ତାଙ୍କ କଥା ମାନି ସେ ମାଲଭର୍ଣ୍ଣରେ ଥିବା ଡ. ଗଲିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନକୁ ଯାଇଥିଲେ । ମି. ଫକ୍ସଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିରୁ ଜଣାଯାଏ ଜଳ ଚିକିତ୍ସା ଦ୍ବାରା ସେ କିପରି ବିଭିନ୍ନ ରୋଗରୁ ଉପଶମ ପାଇଥିଲେ ଓ ସେ ଭାବିଲେ ଯେ ଯାହାହେଉ ଶେଷରେ ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ

ଫଳପ୍ରସବ ଚିକିତ୍ସା ଉପାୟ ମିଳିଗଲା; କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ସବୁ ପଦ୍ଧତି ପରି ତାଙ୍କ ଉପରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସାମୟିକ ପ୍ରଭାବ ହିଁ ପଡ଼ିଥିଲା । ତେବେ ଆରମ୍ଭରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ତାଙ୍କୁ ଏତେ ଭଲ ଲାଗିଥିଲା ଯେ ଘରକୁ ଫେରିବା ପରେ ନିଜ ପାଇଁ ଏକ ଡୁସ୍-ବାଥ୍‌ଂ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ; ତାଙ୍କ ବଚ୍ଚଲର ତାଙ୍କୁ ଗାଧୋଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଆଲଡରସର୍ଟ୍‌ ନିକଟରେ ମୂର୍ ପାର୍କ (Moor Park)ରେ ଥିବା ଡ. ଲେନ୍‌ଜ୍ ଜଳଚିକିତ୍ସା କେନ୍ଦ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ ଥର ଯାଇଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ତାଙ୍କ ଅନୁଭବକୁ ସେ ଖୁସିରେ ମନେ ପକାଇଥାନ୍ତି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତର ବିବରଣୀରୁ ପରିବାର ଓ ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟରେ କିଛି ଧାରଣା କରିହେବ; ଏସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ତେବେ ଆଉ ଚିକିତ୍ସା ଅଧିକ ଧାରଣା ଦେବା ଅଦରକାରୀ ହେବନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ବିଷୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଧାରଣା ଦେବା ଛଡ଼ା ମୁଁ ଆଉ ଅଧିକ କିଛି କହିପାରିବି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ କୋମଳ, ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ସ୍ୱଭାବ ତମକାର ଭାବେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଉଥିଲା ମୋ ମା'ଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ । ମା' ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲେ ସେ ଖୁସି ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ମା'ଙ୍କ ଲାଗି ସେ ସଂତୁପ୍ତ, ସୁଖମୟ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲେ, ନଚେତ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ବିଷାଦଭରା ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା ।

ତାଙ୍କ ବହି, ‘ଏକ୍ସପ୍ରେସନ୍ ଅଫ୍ ଦ ଜମୋଶନ୍ସ’ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ସେ ନିଜ ପିଲାଙ୍କ ଉପରେ କେତେ ବେଶୀ ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ରଖୁଥାନ୍ତି; ତେବେ କାନ୍ଦୁଥିବା ଛୁଆଟିର ମୁଖଭଙ୍ଗୀ ସେ ଅତି ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଭୁଲ ହୋଇଯାଉଥିଲା କାରଣ ସେ ପିଲାଟିର ଦୁଃଖ ସହି ନ ପାରି ତା’ପ୍ରତି ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତି । ଏହା ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ବୋଲି ସେ କହିବା କଥା ମୁଁ ଶୁଣିଛି । ସେ ଏକ ଟିପାଖାତାରେ ତାଙ୍କ ପିଲାମାନଙ୍କର ଦରୋଟି କଥା ସବୁ ଲେଖି ରଖୁଥାନ୍ତି, ଏଥିରୁ ସେ ଯେ କେତେ ଆନନ୍ଦଲାଭ କରୁଥିଲେ, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ । ପିଲାମାନଙ୍କର ହଜି ଯାଇଥିବା ବାଲ୍ୟ ଜୀବନର ଏକ ଦୁଃଖଦ ସ୍ମୃତି ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ରହିଯାଇଛି, ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କ ବହି ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, “ତମେସବୁ ଯେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଛୋଟ ଥିଲ ତମମାନଙ୍କ ସହ ଖେଳି ମୁଁ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲି, ସେ ଦିନଗୁଡ଼ିକ ଆଉ କେବେ ଫେରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଭାବି ମୁଁ ଦୁଃଖ ପାଉଛି ।”

ତାଙ୍କ ଗେହ୍ଲା ଝିଅ, ଆନ୍ନି (Annie)ର ମୃତ୍ୟୁର କିଛି ଦିନ ପରେ ସେ ଯାହା ଲେଖିଥିଲେ ସେଥିରୁ କେତୋଟି ବାକ୍ୟ ମୁଁ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛି, ଯାହା ତାଙ୍କର

କୋମଳ ସ୍ୱଭାବର ସୂତନା ଦେବ - “ବିଚାରୀ ଆମ ଛୋଟ ଝିଅ ଆନ୍ନି, ମାର୍ଚ୍ଚ ୨, ୧୮୪୧ରେ ଗାଡ଼ାର ଷ୍ଟାର୍ରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା ଓ ୨୩ ଏପ୍ରିଲ, ୧୮୫୧ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ମାଲଭର୍ଣ୍ଣଠାରେ ତାର ବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା ।

“ଏହି କେତେ ପଦ ମୁଁ ଏବେ ଲେଖୁଛି କାରଣ କିଛି ବର୍ଷ ପରେ, ଆମେ ଯଦି ବଞ୍ଚିଥାଉ ତା’ ହେଲେ ଏବେ ଲେଖୁଥିବା ଏ’କଥା ଆମକୁ ତା’ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ମୁଖ୍ୟ ଦିଗଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ମନେ ପକେଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ତା’କୁ ଯେକୌଣସି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମନେ ପକେଇଲେ ବି ତା’ ସ୍ୱଭାବର ମୁଖ୍ୟ ଦିଗ ମୋ ଆଖିଆଗରେ ନାଚି ଉଠୁଛି, ଏହା ହେଉଛି ତା’ର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ଓ ସହୃଦୟତା । ଏଥିରେ ମିଶି ରହିଛି ଆଉ ଦୁଇଟି ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ - ତା’ର ସୁସ୍ଥାନୁଭବ ଯାହା କୌଣସି ଅଜଣା ବ୍ୟକ୍ତି ସହଜରେ ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ ଏବଂ ତା’ର ଗଭୀର ଅନୁରାଗ । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ଓ ସତେଜତାର ଆତ୍ମା ତା’ର ମୁହଁ ସାରା ଫୁଟି ଉଠୁଥାଏ, ଫଳରେ ତା’ର ପ୍ରତିଟି କାମ ଜୀବନ୍ତ, ନମନଶୀଳ ଓ ସ୍ୱର୍ଭରା ହୋଇଥାଏ । ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଆନନ୍ଦ, ଉଲ୍ଲାସରେ ମନ ପୁରିଯାଏ । ତା’ର କମନୀୟ ମୁହଁ ମୋ ଆଖିରେ ନାଚି ଉଠୁଛି, ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି ସେ କେମିତି ଟିପାଏ ନାସ ମୋ ପାଇଁ ଚୋରି କରି ଉପରମହଲାରୁ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ତଳକୁ ମୋ ପାଖକୁ ଆସେ, ମୋତେ ଟିକିଏ ନାସ ଦେଇ ଖୁସିକରି ଦେବ ବୋଲି ଭାବି କେମିତି ତା’ର ସର୍ବାଙ୍ଗଶରୀରରେ ଖୁସି ଭରିଯାଇଥାଏ । ତେବେ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭାଇଭଉଣୀମାନଙ୍କ ସହ ଖେଳିବା ବେଳେ ଥରେ ଥରେ ସେ କିଛିଟା ଉଛୁଙ୍ଗଳ ଭାବେ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ସେତେବେଳେ ମୁଁ ନ ରାଗିକି ମଧ୍ୟ ଥରେ ତା’ ଆଡ଼େ ଚାହିଁଦେଲେ, ସେ ଠଉରେଇ ନେଉଥିଲା ଯେ ମୁଁ ଏହା ପସନ୍ଦ କରେନି ଓ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ତା’ର ଚେହେରା ଓ ଭାବାବେଗ ବଦଳି ଯାଇଥାଏ କିଛି ମିନିଟ୍ ପାଇଁ । (ସୁଖର କଥା, ମୁଁ ତା’ ଉପରେ ପ୍ରାୟ କେବେ ରାଗିନି ।)

“ତା’ ସ୍ୱଭାବର ଅନ୍ୟ ଗୁଣଟି ଥିଲା ତା’ର ତୀବ୍ର ଅନୁରାଗ ଯାହା ତାକୁ ଏତେ ସତେଜ ଓ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ କରି ରଖୁଥିଲା ଓ ତା’ର ସ୍ନେହ, ଆଦରରେ ଅନ୍ୟମାନେ ବାନ୍ଧି ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ଏକଦମ୍ ଛୋଟ ଶିଶୁ ଥିଲାବେଳେ ତା’ର ଏହି ସ୍ୱଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡୁଥିଲା କାରଣ ମା’ ପାଖରେ ଶୋଇଥିବା ସମୟରେ ତା’କୁ ନ ଛୁଇଁ ଆଦୌ ରହି ପାରୁନଥିଲା ଏବଂ ପରେ ତା’ ମା’ର ଗୋଟିଏ ହାତକୁ ଗେଲରେ ଆଉଁଶି ଚାଲୁଥିଲା । ତା’ ଦେହ ଭୀଷଣ ଖରାପ ଥିବା ସମୟରେ ମା’ ତା’ପାଖରେ ଶୋଇ ରହିଲେ ତା’କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗୁଥିଲା, ମନେ ହେଉଥିଲା ଯେମିତି ତା’ର

କଷ୍ଟ ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି । ଅନ୍ୟ ପିଲାମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ତା’ ଉପରେ ମା’ର ପ୍ରଭାବ ଭିନ୍ନ ମନେ ହେଉଥିଲା । ତା’ଛଡ଼ା, ବିଚାରୀ ମୋ ଗେହ୍ଲାଝିଅଟି ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ବି ମୋର ‘କେଶ ସଜେଇ’ ତାକୁ; ସେ କହିବା ଅନୁସାରେ ‘ସୁନ୍ଦର କରିବା’ ବା ଚିକ୍କଣ କରିବା ଓ ମୋ ଜାମାର କପ୍ (cuffs) ଓ ଗଳାବନ୍ଧ ବା କଲାର୍ (collar) ଠିକ୍ କରି ରଖିବାକୁ, ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ ମୋତେ ଗେଲରେ ଆଉଁଶି ଦେବାକୁ ମୋ ପାଖରେ ଅଧ ଘଣ୍ଟାଏ ରହୁଥିଲା ।

“ସତେଜ ଓ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରହିବା ସହ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ଥିଲା ଅତି ଭଦ୍ର, ନମ୍ର, ସରଳ, ସ୍ପଷ୍ଟବାଦୀ, ଅକୃତ୍ରିମ ଓ ନିଷ୍ପପଟ ଝିଅଟିଏ । ତା’ର ମନ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ଓ ଅନାବିଳ ଥିଲା । ତା’କୁ ଦେଖିଲେ ଲାଗେ ସେ ଯେମିତି ଅତି ପରିଚିତ ଓ ତାକୁ ସହଜରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିହେବ । ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଭାବିଥିଲି, ଯାହା କିଛି ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ବୁଢ଼ା ହେଲାବେଳକୁ ଆମ ପାଖରେ ଅନ୍ତତଃ ଜଣେ କିଏ ସ୍ନେହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ରହିଥିବ । ତା’ର ସବୁ ଗତିବିଧିରେ ସକ୍ରିୟତା, କମନାୟତା ଓ ସ୍ୱର୍ଭ ଭରି ରହିଥିଲା । ମୋ ସହ ସ୍ୟାଣ୍ଟ ଡ୍ରାକ୍ରେ ଚାଲିବା ସମୟରେ, ଯଦିଓ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଚାଲୁଥିଲି, ସେ ସବୁବେଳେ ନୀତି ନୀତି ମୋ ଆଗରେ ହିଁ ରହୁଥିଲା; ତା’ର ସୁନ୍ଦର ମୁହଁରେ ସ୍ମିତହାସ ଖେଳାଇ । ବେଳେବେଳେ ମୋ ସହ ପ୍ରେମିକା ପରି ସୁନ୍ଦର ଅଭିନୟ କରିଥାଏ, ଏହି ସ୍ମୃତି ମୋତେ ବିମୋହିତ କରୁଛି । ଅନେକ ସମୟରେ କୌଣସି କଥାକୁ ଅନେକ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରି ଓ ଅତିରଞ୍ଜିତ କରି କହୁଥିଲା ଏବଂ ମୁଁ ତାକୁ ସେମିତି ଭାଷାରେ ପଟରାଉତୁରା କରୁଥିଲି, ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଓ ମୁଣ୍ଡ ହଲେଇ ‘ପାପା, ତମକୁ ଲାଜ ଲାଗୁନି!’ ବୋଲି କହିବା ମୁଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ରଖୁଛି । ଶେଷ ଥର ପାଇଁ ସେ ଅସୁସ୍ଥ ଥିବାବେଳେ ତା’ର ଆଚରଣ ସତରେ ଗୋଟିଏ ପରା ପରି ଥିଲା । ଥରେ ହେଲେ ବି ସେ ଅଭିଯୋଗ କରିନି, କାହାରିକୁ ବିରକ୍ତ କରିନି; ସବୁବେଳେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଚାରଶୀଳ ହୋଇଛି । ତା’ ଲାଗି ଅନ୍ୟମାନେ ଯାହାସବୁ କରିଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅତି ଭଦ୍ର ଓ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଭାବେ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇଥିଲା । ଅତ୍ୟଧିକ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ଆଉ ବେଶୀ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିନପାରି ଶେଷରେ ତାକୁ ଯାହା ଦିଆଗଲେ ବି ତାର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲା, ଯେମିତି ‘ଚା’ଟା ଚମକାର ଭାବେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି’ । ମୁଁ ତାକୁ ପିଇବାକୁ ଟିକିଏ ପାଣି ଦେବାରୁ ମୋତେ କହିଥିଲା ‘ତମକୁ ଅନେକ ଅନେକ ଧନ୍ୟବାଦ’ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୋ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଇ କେତୋଟି ମହାର୍ଦ୍ଦ ଶବ୍ଦ ହିଁ ଶେଷ ଥର ପାଇଁ ତା’ର ସୁନ୍ଦର ଓଠରୁ ଝରିପଡ଼ିଥିଲା ।

“ଆମ ଘରର ସବୁ ଖୁସି ଆମେ ହରେଇଲୁ, ହରେଇଲୁ ମଧ୍ୟ ଆମ ବାର୍ଷିକ୍ୟର ଆଶ୍ରୟ ଓ ସାହୁନାକୁ । ଆମେ ତାକୁ କେତେ ଭଲପାଉ, ସେ ବୁଝିପାରିଥିବ । ଓଃ, ଏବେ ବି ସେ ବୁଝିପାରିବ କେତେ ଗଭୀରଭାବେ ଆମେ ତାକୁ ଭଲପାଉ ଓ ସାରା ଜୀବନ ଭଲପାଉଥିବୁ ! ତାକୁ ଶତଶତ ଆଶୀର୍ବାଦ !”⁽⁴⁾

“ଏପ୍ରିଲ ୩୦, ୧୮୫୧ ।”

ବାପା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସହ ମଉଜରେ ଖେଳନ୍ତି, ଆମେ ସବୁ ପିଲା ଏହାକୁ ବେଶ୍ ଭଲପାଉ ଓ ସେ କହୁଥିବା ଗପସବୁ ଶୁଣି ଅତି ଖୁସି ହେଉ, ବିଶେଷ କରି ବିରଳ ଗପଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ ରୋଚକ ଲାଗୁଥିଲା । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଲାଳନପାଳନ ସେ ଯେଉଁପରି ଭାବରେ କରୁଥିଲେ ଆଉ ଖୁସିରେ କରୁଥିଲେ, ମୋ ଭାଇ ଲିଓନାର୍ଡ ସମ୍ପର୍କିତ ଛୋଟ ଏକ ଘଟଣାରୁ, ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ । ଥରେ ସେ ବୈଠକଖାନାକୁ ଆସିଲାବେଳେ ଲିଓନାର୍ଡକୁ ସୋପା ଉପରେ ଜୋରରେ ନାଚୁଥିବାର ଦେଖିଲେ, ଏତେ ଜୋରରେ ସେ ଡିଆଁନଟା କରୁଥିଲା ଯେ ସୋପାର ଫ୍ରିଗୁଡ଼ିକ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥାନ୍ତା । ଏହା ଦେଖି ସେ କହିଲେ “ଏଇ ! ଲେନ୍ନି, ଲେନ୍ନି, ତୁ ଯାହା କରୁଛୁ ତାହା ନିୟମ ବିରୁଦ୍ଧ କାମ” । ଉତ୍ତରରେ ଲେନ୍ନି କହିଲା, “ତା’ ହେଲେ ତମେ ବୈଠକଖାନାରୁ ବାହାରକୁ ଚାଲିଯିବା ଭଲ” । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସେ ଜୀବନସାରା କେବେହେଲେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ପିଲା ଉପରେ ରାଗି ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବା କଥା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ କେବେ ବି ଭୁଲିନାହିଁ । ମୋର ସ୍ପଷ୍ଟ ମନେ ଅଛି, ମୋର କିଛି ବେପରୁଆ କାମ ଦେଖି ମୋତେ ଥରେ ସେ ଗାଳି ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଭୁଲି ନାହିଁ ଯେ ଗାଳି ଖାଇ ମୁଁ ଖୁବ୍ ଦୁଃଖ କରିଥିଲି ଆଉ ସେ ମୋ ପାଖକୁ ଆସି ସ୍ନେହ ଓ ସମ୍ବେଦନା ସହ ମୋତେ ବୁଝାଇ ମୋର ଅବସାଦ ଦୂର କରିଥିଲେ । ସାରାଜୀବନ ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ଓ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚରଣ କରୁଥିଲେ । ଥରେ ଥରେ ମୋତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ ଯେ ଆମ ପରି କମ୍ କଥା କହୁଥିବା ଓ ଭାବପ୍ରକାଶ କରିବାରେ କୁଣ୍ଠିତ ଦଳେ ପିଲାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ କିପରି ଏମିତି ଶାନ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ; ତେବେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ତାଙ୍କର ସେହି ସ୍ନେହଶୀଳ କଥା ଓ ଆଚରଣରେ ଆମେ ଯେ କେତେ ଖୁସି ହେଉଥିଲୁ, ତାହା ସେ ବୁଝିପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବଡ଼ପିଲାମାନଙ୍କୁ ସେ ତାଙ୍କ ସହ ହସଖୁସିରେ କଥା ହେବାକୁ ଓ ତାଙ୍କୁ ଥରା ପରିହାସ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଆମେ ତାଙ୍କ ସହ ସମାନ - ସାଧାରଣତଃ ଏହି ମନୋଭାବ ନେଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲୁ ।

(4) ଆନ୍ନିର କବର ଉପରର ସ୍ୱତ୍ତି ପ୍ରସ୍ତରରେ “A good and dear Child” ଲେଖାଯାଇଛି । ନଭେମ୍ବର ୨୬, ୧୮୮୭ର ‘ଏଥେନିୟମ୍’ (‘Athenaeum’) ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲା ନିଜର କାମ ବିଷୟରେ କରିଥିବା ଯୋଜନା ଓ ପାଉଥିବା ସଫଳତା ବିଷୟରେ ସେ ସବୁବେଳେ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁଅମାନେ କାଳେ ଏମିତି କିଛି କାମ ହାତକୁ ନେଇଯିବେ ଯାହା ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଧାରଣା ନାହିଁ ବୋଲି ଭାବି ଆମର ସଫଳତା ବିଷୟରେ ସେ କିଛିଟା ସନ୍ଦେହ କରୁଥିଲେ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମ ଉପରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ ବୋଲି କହି ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଥଟା କରୁ । ପ୍ରକୃତରେ ସେ ଆମ କାମକୁ ଅନୁକୂଳ ମନୋଭାବ ସହ ବିଚାର କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ମୋର କୌଣସି କାମକୁ ସେ ଅଯଥା ଖୁବ୍ ଭଲ ବୋଲି କହୁନଥିଲେ । ସେ ଖୁବ୍ ନମ୍ର ଥିଲେ, ନିଜକୁ ଅତି ସାଧାରଣ ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଯେ କୌଣସି କାମ (ତାଙ୍କ ପିଲା ହିସାବରେ ଆମମାନଙ୍କ କାମ) ବିଷୟରେ କିଛିଟା ସନ୍ଦେହ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଉପରୋକ୍ତ ଗୁଣ ଆଂଶିକ ଭାବେ ଦାୟୀ । ଆମ କାମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁକୂଳ ମନୋଭାବର କାରଣ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ସ୍ନେହଶୀଳ ସ୍ୱଭାବ, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାକୁ କୋହଳ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଥାନ୍ତି ।

ପିଲାଙ୍କ କାମ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରୀତିକର ମନୋଭାବ ବଢ଼ାଇ ରହିଥିଲା; ଏବଂ ମୁଁ ଯେବେ ବି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଚିଠିଟିଏ ଲେଖିଦେଇଛି ବା ତାଙ୍କୁ ପୃଷ୍ଠାଏ ପଡ଼ି ଶୁଣାଇଦେଇଛି, ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଛି । ସେ ତାଙ୍କର ଛୋଟିଆ ନାତି ବର୍ଷାତ୍ମକୁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ତା’ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ଓ ଅନୁକମ୍ପା ଥିଲା । ସମସ୍ତେ ଏକା ସାଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କଲାବେଳେ “ତାଙ୍କ ସାମନାରେ ଏହି କୁନି ଛୁଆଟି ବସିଥିଲେ” ତାଙ୍କୁ କେତେ ବେଶୀ ଖୁସିଲାଗେ, ତାହା ସବୁବେଳେ କହିଥାନ୍ତି । ସେ ଓ ବର୍ଷାତ୍ମ ନିଜ ନିଜର ଖାଦ୍ୟରୁଟି ତୁଳନା କରୁଥିଲେ, ଯେମିତି ଦିଜଣଯାକ ଧଳା ଚିନିଠାରୁ ମାଟିଆ ଚିନିକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାର ଫଳ ହେଉଛି - “ଆମେ ଦି ଜଣ ସବୁବେଳେ ଏକମତ, ନୁହେଁ କି ?”

ମୋ ଭଉଣୀଙ୍କ ଭାଷାରେ

“ବାପା ଆମ ସହ ଖେଳିବା ବେଳେ ଆମେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥାଉ, ତାହା ହେଉଛି ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ମୃତି । ସେ ତାଙ୍କ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ମନ ଭରି ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା, ଯଦିଓ ପିଲାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ନିର୍ବିଚାର ଅନୁରକ୍ତି ନଥିଲା । ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଅତି ଆନନ୍ଦଦାୟକ ଖେଳସାଥୀ, ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଭଲ ସମର୍ଥକ ।

ଆମ ପିଲାଦିନେ ହେଉ କି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ, ପରିବାର ସହ ଥିବା ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ
ଯେ କେତେ ପ୍ରାତିପ୍ରଦ ଥିଲା ତାହା ଠିକ୍ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସତରେ ଅସମ୍ଭବ ।

“ତାଙ୍କ ସହ ଆମର କି ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା, ତାଙ୍କ ସହ ଖେଳିବା ପାଇଁ କେତେ
ଭଲ ପାଉଥିଲୁ, ତାଙ୍କୁ ଖେଳସାଥୀ ଭାବେ ପାଇବାକୁ କେତେ ବେଶୀ ଚାହୁଁଥିଲୁ
ତା’ର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଛି ଏହି ଛୋଟ ଘଟନାରୁ । ଥରେ ତାଙ୍କର ଚାରିବର୍ଷ ବୟସର
ପୁଅ ସେ କାମ କରୁଥିବାବେଳେ ତା’ ସହ ଖେଳିବାକୁ ତାଙ୍କିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଛଅ
ପେନ୍ ଲାଞ୍ଜ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲା ।

“ସେ ଜଣେ କଷ୍ଟସହିଷ୍ଣୁ, ଯୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ନର୍କ ପରି ଆମ ସେବା କରୁଥିଲେ ।
ମୋର ମନେ ପଡ଼େ, ମୋ ଦେହ ଖରାପ ଥିଲାବେଳେ ସେ କେମିତି ମୋତେ
ଘୋଡ଼ାଘୋଡ଼ି କରି ତାଙ୍କ ପଡ଼ାଘର ସୋପା ଉପରେ ଶୁଆଇ ଦିଅନ୍ତି ଓ ମୁଁ
ସେମିତି ପଡ଼ି ରହି କାରୁରେ ଟଙ୍ଗା ହୋଇଥିବା ଭୂତାତ୍ମିକ ମାନଚିତ୍ର ଦେଖୁଥାଏ ।
ଶାନ୍ତି ଓ ଆରାମର ଏକ ଖୁବ୍ ଭଲ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥାନ ପାଇଗଲା ପରି ମୋତେ ଲାଗିଥାଏ ।
ତାଙ୍କ କାମ କରିବା ସମୟ ଭିତରେ ହିଁ ଏମିତି ହୋଇଥିବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁଛି, କାରଣ
ସେ ସେତେବେଳେ ଆରାମ ଚୌକିରେ ବସିଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ମୋର ମନେ ଅଛି ।

“ଷିକିଂ ପ୍ଲାଷର, ସୂତା, ପିନ୍, କଜର୍ଟି, ଷାମ୍, ଫୁଟ୍-ରୁଲ୍ (ସେଲ) ବା
ହାତୁଡ଼ି ପରି କିଛି ଜିନିଷ ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଆମେ ହଠାତ୍ ଚଢ଼ଉ କଲାପରି
ତାଙ୍କ ପଡ଼ାଘରେ ପଶି ଯାଇଥାଉ; ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅସାମ ଯୈର୍ଯ୍ୟର
ସୂଚନା ମିଳେ । ଏହିସବୁ ଜିନିଷ ଓ ଆଉ ଯାହା ଯାହା ବି ଆମେ ଚାହୁଁଥିଲୁ,
ଏ’ସବୁ କେବଳ ପଡ଼ାଘରେ ହିଁ ଥିଲା ଓ ଆମେ ସେଠାରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ
ପାଇବୁ ବୋଲି ଭାବୁ । ଆମେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲୁ ଯେ ସେ କାମ କରୁଥିବା
ବେଳେ ତାଙ୍କ କକ୍ଷରେ ପଶିବା ଅନୁଚିତ ତଥାପି ଆମ ଆବଶ୍ୟକତା ଯଦି
ଜରୁରୀ ଥାଏ ତା’ହେଲେ ଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲୁ । ଥରେ ‘ତମେମାନେ
ଆଉଥରେ ଏଠାକୁ ଆସିବା ଅନୁଚିତ ନୁହେଁ କି ? ମୋ କାମରେ ଅନେକ
ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିଲାଣି’, ବୋଲି ସେ କହିବାବେଳେ ତାଙ୍କର ଶାନ୍ତ ମୁହଁ ଓ ଧୀରସ୍ଥିର
ଭାବ ମୋର ଠିକ୍ ମନେ ଅଛି । ଆମର ହାତ, ପାଦ କେଉଁଠି ଖଣ୍ଡିଆ ଖାବରା
ହେଲେ ସେ ଆମ ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡୁଥିବା ସହ ରକ୍ତ ଝରିବା ଦେଖି ସମ୍ଭାଳି
ପାରୁ ନଥିବାରୁ ଆମେ ଷିକିଂ ପ୍ଲାଷର ଆଣିବାକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଡାକ୍ଷଣ ଦରୁଥିଲୁ ।
ମୋର ଭଲ ଭାବେ ମନେ ଅଛି ଆମେ କିପରି ଲୁଚିଛପି, ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଉଣି
ପ୍ଲାଷର ଚୋରି କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲୁ ।

“ପଛ କଥା ମନେ ପକେଇଲେ, ମୋତେ ଲାଗେ ସେଇ ପୁରୁଣା ଦିନରେ ଜୀବନ ସୁରୁଖୁରୁରେ, ନିୟମିତ ଭାବେ ଚାଲିଥିଲା ଏବଂ କିଛି ବନ୍ଧୁ ପରିଜନ (ଓ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସାଙ୍ଗସାଥୀ) ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ଆମ ଘରକୁ ଆସୁ ନ ଥିଲେ । ପାଠପଢ଼ା ସରିବା ପରେ ଆମେ ଘର ଭିତରେ ଯେଉଁଠିକୁ ଚାହୁଁ ଯିବାର ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଥିଲୁ ଏବଂ ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ବୈଠକଖାନା ଓ ବଗିଚାକୁ ଯାଉଥିଲୁ; ଫଳରେ ଆମେ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ବାପା ଓ ମା’ଙ୍କ ସହ କଟାଉଥିଲୁ । ବାପାଙ୍କଠାରୁ ‘ବୀରଲ’ ବିଷୟରେ ବା ଶ୍ରୋତବ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସ୍କୁଲ ଜୀବନ ଓ ପିଲାଳିଆ ରୁଚି ବିଷୟରେ ଛୋଟ ଛୋଟ କାହାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ଆମମାନଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଖୁସି ଲାଗୁଥିଲା ।

“ଆମର ସବୁ କାମଦାମ, ରୁଚି ଓ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରତି ସେ ଖୁବ୍ ସଚେତନ ଥିଲେ ଏବଂ ଯେଉଁପରି ଭାବରେ ଆମ ସହ ରହୁଥିଲେ, ବାପା ହିସାବରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ ସେହିପରି ରହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ, ଏହି ଘନିଷ୍ଠତା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ସମ୍ମାନ ଅତୁଟ ଥିଲା ଓ ଆମେ କେବେ ଅମାନିଆ ହୋଇନଥିଲୁ । ସେ ସବୁବେଳେ ପୂରା ମନଧ୍ୟାନ ଦେଇ ଆମ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଅତି ନଗଣ୍ୟ ଉଦାହରଣରୁ ମୁଁ ବୁଝିପାରୁଛି ସେ ଆମ ରୁଚି ବିଷୟରେ କେତେ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ବିରାଡ଼ି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କିଛି ବିଶେଷ ରୁଚି ନ ଥିଲା, ତଥାପି ମୁଁ ପୋଷିଥିବା ଗୋଟିଗୋଟି ବିରାଡ଼ିର ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣସବୁ ସେ ଜାଣିଥିଲେ; ସେ ଭିତରୁ କେତୋଟି ଅସାଧାରଣ ବିରାଡ଼ିର ଆଚରଣ ଓ ବ୍ୟବହାର ବିଷୟରେ ମୋ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲେ, ଏପରିକି ସେହି ବିରାଡ଼ିମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ମଧ୍ୟ ।

“ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ଆଚରଣର ଆଉ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ସେ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଆଉ ସ୍ବାଧୀନତାକୁ ସମ୍ମାନ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏପରିକି ମୁଁ ଖୁବ୍ ଛୋଟ ଥିବାବେଳେ ମଧ୍ୟ କିପରି ଏହି ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇ ଉତ୍ତୁଲ୍ଲିତ ହୋଇପଡ଼େ, ମୋର ମନେ ଅଛି । ଆମେ ନିଜେ ନିଜେ ନ କହିଲେ, ଆମେ କ’ଣ ସବୁ ଭାବୁଛୁ, କରୁଛୁ, ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ବି ବାପା କି ମା’ ଜିଜ୍ଞା କରୁନଥାନ୍ତି । ସେ ସବୁବେଳେ ଆମ ମନରେ ଏମିତି ଏକ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରାଇଥାନ୍ତି ଯେ ଆମେ ସବୁ ପିଲା ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହାର ମତାମତ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ମୂଲ୍ୟବାନ । ଫଳରେ ଆମ ଭିତରେ ଯାହା ବା ପ୍ରତିଭା ଥିଲା ତାହା ତାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟାଲୋକ ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉପସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା ।

“ତା’ଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆମର ଭଲ ବୌଦ୍ଧିକ ଓ ନୈତିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଆମର ଗୁଣ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଏହି ଅତିରଞ୍ଜିତ ଧାରଣା

ଆମମାନଙ୍କୁ ଅହଙ୍କାରୀ କରି ଦେଇନଥିଲା, ଯେମିତି ସାଧାରଣରେ ଆଶା କରାଯାଏ, ବରଂ ଆମକୁ ନମ୍ର ମଣିଷ ଭାବେ ଗଢ଼ି ତୋଳିଥିଲା; ଆମେ ଆଜୀବନ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କୃତଜ୍ଞ । ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ପ୍ରଶଂସା ଫଳରେ ଆମ ମନରେ କୃତ୍ତା ଗର୍ବ କିଛିଟା ବଢ଼ୁଥିଲା, ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ, ନିଷ୍ଠା, ଆନ୍ତରିକତା ଓ ମହାନୁଭବତା ଆମ ଉପରେ ଅତି ଗଭୀର ଓ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ହିଁ ଆମ ବିନମ୍ରତା ଆଉ କୃତଜ୍ଞତାର ପ୍ରକୃତ କାରଣ ବୋଲି ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟହେଉ ।”⁽⁵⁾

ପରିବାରର ମୁଖ୍ୟ ଆତ୍ମିକତାରେ ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି; ଘରର ପରିଚାଳନାମାନଙ୍କ ସହ ସେ ସବୁବେଳେ ଭଦ୍ର ଭାବରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି, ଯାହା କିଛି ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ “ଉଡ଼୍ ଯୁ ବି ସୋ ଗୁଡ଼୍” କହି ମାଗନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରାୟ କେବେ ରାଗନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ଛୋଟ ଥିଲା ବେଳେ ଦିନେ ଯେତେବେଳେ ମୋ ବାପା ଖୁବ୍ ରାଗିକି ଜଣେ ପରିଚାଳକଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେବା ଶୁଣିଲି, ମୋତେ ଲାଗିଲା ଯେ ପରିସ୍ଥିତି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଭୟଙ୍କର ଓ ମୋର ମନେ ଅଛି, ମୁଁ ଭୟଭୀତ ହୋଇ ଉପରମହଲାକୁ ଧାଇଁ ପଳାଇଥିଲି; ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟହୁଏ ସେ କେତେ କୃତିତ୍ ରାଗନ୍ତି । ବଗିଚା ପରିଚାଳନା ଓ ଗାଈଗୋରୁଙ୍କୁ ଦେଖାଚାହିଁ ପରି କଷ୍ଟକାରୀ ସେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଅଶ୍ଵପାଳନ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଏତେ କମ୍ ଥିଲା ଯେ ବେଳେବେଳେ ଦୋଦୋପାଞ୍ଚି ହୋଇ କହୁଥିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ଓ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ମିଳିଥିଲେ ସେ କେଷ୍ଟନ୍ (Keston)ରୁ ସନହ୍ୟ ବା ୱେଷ୍ଟରହାମ୍ (Wester-ham)ର ଟାଉନ ଉଦ୍ୟାନ (ନର୍ସରୀ)ରୁ କିଛି ଚାଚା ମଗେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ବା ସେମିତି କିଛି କାମ କରାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ।

ବାପାଙ୍କୁ ଅତିଥିଚର୍ଚ୍ଚା ବେଶ୍ ଭଲ ଲାଗେ; ସେମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି, ଏବଂ ଏହା ତାଙ୍କୁ ଆହୁରି ବେଶୀ ପ୍ରସନ୍ନ କରିଥାଏ । ଶ୍ରୋଙ୍ଗବରୀରେ ଥିବା ବେଳେ ସେ କହନ୍ତି, ଆଦୌ ହେଲା ନ କରି ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ଥିଲା । ମି. ଫକ୍‌କ ପାଖକୁ ଦେଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଚିଠିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ ଘରେ ବନ୍ଧୁ, ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନେ ରହିଥିଲେ ଚିଠି ଲେଖିବାଟା ଅସମ୍ଭବ । ମୋତେ ଲାଗେ, ଅତିଥିମାନଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ ସେ ଅଧିକ କିଛି କରିପାରୁ ନାହାନ୍ତି ଭାବି ସେ ବ୍ୟସ୍ତବିବ୍ରତ ହୋଇପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ

(5) ବାପା ତାଉନଠାରେ ରହୁଥିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର କିଛି ମଧୁମୟ ସ୍ମୃତି ଉପରେ ଆମ ବନ୍ଧୁ ତଥା ପୂର୍ବତନ ପଡ଼ୋଶୀ ମିସେସ୍ ଥାଲି ନାଶ୍‌କ ଲେଖା ଅକ୍ଟୋବର, ୧୮୯୦ର ‘ଓଭରଲାଣ୍ଡ ମାଂଥଲି’ (‘Overland Monthly’ - ସାନ୍ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍କୋ)ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାରେ ସେ ସଫଳ ହିଁ ହେଉଥିଲେ; ଅତିଥିମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପସନ୍ଦର କାମ କରିବାର ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଯଦି କିଛି ଭୁଲଭଟକା ରହିଗଲା ପରି ଲାଗୁଥିଲା, ସେସବୁ ସୁଧାରି ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଅଧିକାଂଶ ସାଙ୍ଗସାଥୀ ପ୍ରାୟ ଶନିବାରରୁ ସୋମବାର ଯାଏ ରହନ୍ତି; ସାଧାରଣତଃ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଅଧିକ ଦିନ ରହିଥାନ୍ତି; ଏମାନଙ୍କ କଥା ବୁଝାଶୁଝା କରିବା ମୁଖ୍ୟତଃ ମା'ଙ୍କ କାମଥିଲା, ବାପାଙ୍କର ନୁହେଁ ।

ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା କେତେକ ବିଦେଶୀ ଓ କମ୍ ପରିଚିତ ଅତିଥି ମଧ୍ୟ ଆସନ୍ତି, ଖରାବେଲେ ଖାଇସାରିବା ପରେ ଫେରିଯାନ୍ତି । ଜଣେ ବିଦେଶୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବେ ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ସେ ସତର୍କ କରିଦେଇଥାନ୍ତି ଯେ ଲଣ୍ଡନ୍‌ଠାରୁ ତାଉନ୍ ବେଶୀ ଦୂରରେ ଅଛି ଓ ଏଠାକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଅନେକ କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ନିଜ ପାଇଁ ଲଣ୍ଡନ୍‌ରୁ ତାଉନ୍ ଯାତ୍ରା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ଥିଲା; ତେଣୁ ଅଜାଣତରେ ସେ ଧରିନେଇଥିଲେ ଯେ ଅତିଥିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏହା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ହେବ । ତଥାପି ଯଦି ସେମାନେ ଆସିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ, ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ଆସିବା ଓ ଫେରିବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେ କରିଥାନ୍ତି, ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇଥାନ୍ତି କେଉଁ ସମୟରେ ସେମାନେ ଆସିବେ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ କ'ଣ କ'ଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପ୍ରଥମ ଥର ଆସିଥିବା କୌଣସି ନୂଆ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କ ସହ ସେ ଯେପରି ଭାବରେ ହାତ ମିଳାଇ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କରନ୍ତି, ତାହା ଦେଖିବାର କଥା । ନିଜ ହାତକୁ ଏହିପରି ଅତିଥିଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ଯେ ଲାଗୁଥିଲା ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ସହ ହାତ ମିଳାଇବା ପାଇଁ ସେ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ । ପୁରୁଣା ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କ କରମର୍ଦ୍ଦନ ଦେଖି ମୁଁ ସବୁବେଳେ ଡ଼ସ୍ତି ଲାଭ କରୁଥିଲି । ହଲ୍ ସାମନାରେ ଠିଆ ହୋଇ ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବାବେଳେ ସ୍ନେହ, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ସହ ସେମାନଙ୍କୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇବା ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ।

ଏହି ସବୁ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସେ ସବୁବେଳେ ଉଲ୍ଲସିତ ଓ ସକ୍ରିୟ ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବିରକ୍ତିକର ହୋଇନଥାଏ, ବରଂ ଏହା ମନୋରଞ୍ଜନର ଖୋରାକ ଯୋଗାଇଥାଏ । ମୋ ବାପାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖୁଥିବା ଏକ ପ୍ରଶଂସନାୟ ଓ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀରେ ପ୍ରଫେସର ଡି କାଣ୍ଡୋଲ୍^୧ ନିଜର ତାଉନ୍ ପରିଭ୍ରମଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।^(୧) ବାପାଙ୍କ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଅକୃପୋର୍ତ୍ତ ବା କ୍ୟାମ୍ପିଜର ବିଦ୍ୱାନ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ମେଳଖାଉଛି ବୋଲି ସେ କହିଛନ୍ତି ।

(6) *Darwin considere an point de vue des causes de son succes.*
(ଜେନେଭା, ୧୮୮୨)

ଏହି ତୁଳନା ମୋତେ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଓ ଠିକ୍ ଲାଗୁନାହିଁ; କାରଣ ବାପାଙ୍କ ସହଜ ଓ ସ୍ବାଭାବିକ, ଅକୃତ୍ରିମ ବ୍ୟବହାର ବରଂ ସୈନିକଙ୍କ ବ୍ୟବହାର ସହ ମିଶୁଥିଲା; ସେଥିରେ କୌଣସି ଛଳନା ବା ଲୋକଦେଖାଣିଆ ଭାବ ନଥିଲା । ସେ ଯେଉଁଠି ଡାକରେ ଅତିଥିମାନଙ୍କ ସହ ଛଳନା ନ କରି ଏବଂ ପୁରାପୁରି ସରଳ, ସ୍ବାଭାବିକ ଭାବେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅଜଣା ଆଗନ୍ତୁକ ମଧ୍ୟ ବିମୋହିତ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସରଳ, ସ୍ବାଭାବିକ ଭାବେ ଭାଗ ନେଇପାରିଥାନ୍ତି । ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁସବୁ ବିଷୟ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ତାହା କୌତୂହଳ ଓ ଆଗ୍ରହ ଜାତ କରିଥାଏ; ଏସବୁ ବିଷୟ ବାଛିବା ପଛରେ ଥିଲା ତାଙ୍କର ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କାମ ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ନିଃସ୍ବାର୍ଥପର ଭାବେ ଗଭୀର ଆଗ୍ରହ ।

ମୁଁ ଭାରୁଛି, ତାଙ୍କ ବିନମ୍ର ବ୍ୟବହାର କେତେକଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ଦେଉଥିଲା । ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ସ୍ବର୍ଗତ ପ୍ରାନ୍ତିସ୍ ବାଲ୍ୟଫର କିପରି ଅପ୍ରତିଭ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେତେବେଳେ ବାପା କୌଣସି ଏକ ବିଷୟରେ ନିଜେ କିଛି ଜାଣି ନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହି ପ୍ରାନ୍ତିସ୍ ବାଲ୍ୟଫରଙ୍କ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ।

ବାପାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ଶୈଳୀର ବିଶେଷତ୍ବଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝିବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ।

କୌଣସି ବିବରଣୀ ଦେଲା ବେଳେ ବା କିଛି କହିବା ବେଳେ ପୁରୁଣା କଥା ଆଉ ଥରେ କାଳେ କହିଦେଉଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ଡରୁଥିଲେ; ତେଣୁ ଆରମ୍ଭରେ ସେ ସବୁବେଳେ କହନ୍ତି, “ମୁଁ ଏ ବିଷୟରେ କହିଥିବା ଆପଣ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିବେ ନିଶ୍ଚୟ” ବା “ସମ୍ଭବତଃ ମୁଁ ଆଗରୁ କହିଛି” । ତାଙ୍କ କଥା କହିବା ଢଙ୍ଗର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ବ ହେଲା, ଶୁଣିବା ଲୋକକୁ ଏହା ଏମିତି ପ୍ରଭାବିତ କରେ ଯେ ତାର ଶୁଣିବାର ଆଗ୍ରହ ବଢ଼ିଯାଏ । ଆରମ୍ଭରେ ସେ ଏମିତି କିଛି ପଦ କହୁଥିଲେ ଯାହା ଶ୍ରୋତାକୁ ସତେତନ କରିଦିଏ ଯେ ସେ ଯାହା କହିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ଏହା ତା’ର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ବା ତାଙ୍କ ମତାମତକୁ ବିରୋଧ କରିବାର କିଛି କାରଣ ରହିଛି; ତା’ ସହ ସେ ଆଉ କିଛି ପ୍ରସଙ୍ଗ ବି ଉଠାଇଥାନ୍ତି ଯଦ୍ବାରା ସେ କହୁଥିବା ବାକ୍ୟଟି ବନ୍ଧନୀ ଭିତରେ ବନ୍ଧନୀ ରହିଥିବା ଏକ ଜଟିଳ ବାକ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ବାକ୍ୟ ଶେଷ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟର ଧାରା ବୁଝିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼େ । ନିଜ ବିଷୟରେ ସେ କହନ୍ତି ଯେ କୌଣସି କଥାରେ କାହା ସହ ହଠାତ୍ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ; ମୁଁ ଭାରୁଛି ତାଙ୍କ କଥା

ଠିକ୍ । ନିଜେ କାମ କରୁଥିବା କ୍ଷେତ୍ର ହୋଇ ନଥିଲେ, ତା' ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟବେଳକୁ ସେ ସେଥିରେ କାମ କରୁନଥିଲେ, ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତିର ଧାରାକୁ ଧରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ତାଙ୍କ ଚିଠିପତ୍ରରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ; ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ପ୍ରଫେସର ସେମ୍ପରକ୍ସ* ପାଖୁ ସେ ଅନ୍ତରଣ (Isolation)ର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖୁଥିବା ଦୁଇଟି ଚିଠିକୁ ନିଆଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମ ଚିଠି ପଠାଇବାର ବହୁଦିନ ପରେ ହିଁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚିଠିରେ ସେ ଜାଣିଥିବା ଓ ଲେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା କେତେକ ତଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ଲେଖୁଥିଲେ ।

କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲାବେଳେ ବାଉଁଳା ହୋଇଗଲେ ବା ହଡ଼ବଡ଼େଇ ଗଲେ, ବାକ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଶବ୍ଦ କହିଲାବେଳେ ହିଁ ଅଟକି ଯାଆନ୍ତି, ଖନେଇ ଖନେଇ କହିବା ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି; ସମ୍ଭବତଃ 'W' ଅକ୍ଷର ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶେଷ କଷ୍ଟକର ଥିଲା । ପିଲା ଦିନେ ସେ ଠିକ୍ ଭାବେ 'W' ଉଚ୍ଚାରଣ କରିପାରୁ ନଥିଲେ ବୋଲି ସେ କହୁଥିବା କଥା ମୁଁ ଶୁଣିଛି; ଏହା ମଧ୍ୟ ସେ କହିଛନ୍ତି ଯେ "White Wine" ଠିକ୍ ଭାବେ କହିପାରିଲେ ତାଙ୍କୁ ଛଅ ପେନ୍ ଦିଆଯିବ ବୋଲି କହିଲେ ତାକୁ ସେ "rite rine" ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ । ଖନେଇ ଖନେଇ କଥା କହୁଥିବା ତାଙ୍କ ଜେଜେବାପା ଜରାସମ୍ପଦ ତାରଉଇଜନ୍ ଠାରୁ ବୋଧହୁଏ ସେ ଏହି ସ୍ୱାଭାବିକ ଗୁଣ ବଂଶଗତି ସୂତ୍ରରେ ପାଇଛନ୍ତି ।⁽⁷⁾

ଉପମା ବ୍ୟବହାର କରି କଥା କହିବାରେ ତାଙ୍କ ଶୈଳୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲାଗୁଥିଲା; "କୌଣସିମତେ ବଞ୍ଚିରହିବା ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ କରିବା" ("holding on for life") ଓ "ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ପରି ଅପେକ୍ଷା କରିବା" ("holding on like grim death") ପରି ଦୁଇଟି ରୂପକକୁ ମିଶାଇ ଦେଇ ନିଜସ୍ୱ ଏକ ବିଚିତ୍ର ଉପମା, "ଜୀବନକୁ ଜୀବୁଡ଼ି ଧରି ବଞ୍ଚିରହିବା" ("holding on like life") ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଯାହା କହିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ତା' ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୋଇ ସେ ଏପରି କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ଥରେ ଅତିରଞ୍ଜନର ରୂପ ନେଇଥିଲା, ଯଦିଓ ସେ କେବେ ବି ଅତିରଞ୍ଜିତ କରି କିଛି କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ; ତେବେ ଏହା ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ଓ ସ୍ଥିର ପ୍ରତ୍ୟୟର ବଳିଷ୍ଠ ସୂଚନା ବି ଦେଉଥିଲା । ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ

(7) ଜରାସମ୍ପଦ ତାରଉଇଜନ୍ ଦେଇଥିବା ଏକ ଜର୍ମାନୀୟ ଉଦ୍ଧରଣ* କଥା ବାପା କହନ୍ତି : "ଡ. ତାରଉଇଜନ୍, ଖନେଇ ଖନେଇ କହିବାରେ ଆପଣଙ୍କୁ ଅସୁବିଧା ହେଉଛି ବୋଲି ଆପଣ ଭାବୁନାହାନ୍ତି କି ?" "ମହାଶୟ, ନା, ଏଥିରେ ମୋର ଅସୁବିଧା ହେଉନି, କାରଣ କିଛି କହିବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଭାବିବାକୁ ସମୟ ପାଏ, ଫଳରେ ମୁଁ କେବେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ନ ଥାଏ ।"

ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରାଣୀକୁ ବ୍ୟବହେତ କରିବା ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ରୟାଲ୍ କମିଶନ୍ ଆଗରେ ନିଜ ବୟାନ ଦେବା ଅବସରରେ ନୃଶଂସତା ବିରୋଧରେ “ଏହା ତାକୁ ବିରାଗ ଓ ଘୃଣାର ବିଷୟ” ବୋଲି କହିଥିଲେ । ସେହିପରି କିଛି ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ମନରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଜାତ ହେଲେ, ସେ ଠିକ୍ ଭାବେ ତାହା କହିପାରିବେ ବୋଲି ନିଜକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ ସେ ରାଗି ଯାଇଥାନ୍ତି, ଯଦିଓ ରାଗିବାକୁ ସେ ଆଦୌ ଚାହୁଁନଥିଲେ । ସେ ବିଷୟରେ କିଛି କହିଲେ ତାଙ୍କର ରାଗ ଆହୁରି ବଢ଼ିଯିବ ବୋଲି ସେ ସତେତନ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କର ପରିଚାରକମାନଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେବାକୁ ପଛେଇଥାନ୍ତି ।

କେତେ ନମ୍ର ଭାବେ ସେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି, ତା’ର ପ୍ରମାଣ ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ମିଳେ; ଥରେ ରବିବାର ଅପରାହ୍ନରେ ସାର୍ ଜନ୍ ଲୁବକ୍‌କ୍ସ^{୪୪} ପାଖରୁ ବହୁ ଆଗନ୍ତୁକ ଆସିଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବା ପାଇଁ । ସେମାନଙ୍କୁ ସେ କିଛି ନୀତିବାଣୀ ବା ଭାଷଣ ଶୁଣାଇ ନଥିଲେ ଯଦିଓ ବହୁ ସମୟ ଧରି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ । ଖୁସ୍ ମିଜାଜିଆ ଭାବେ କାହାକୁ କୌତୁକ କରି ଚିଡ଼ାଇବା ସମୟରେ ସେ ବିଶେଷ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ଆଚରଣରେ ବାଳକସୁଲଭ ଚପଳତା ଓ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ଫୁଟି ଉଠିଥାଏ ଏବଂ ସୁରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ସ୍ୱଭାବ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ତାଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦିତ, ଆମୋଦିତ କରୁଥିବା କୌଣସି ଭଦ୍ର ମହିଳାଙ୍କ ସହ କଥାହେବା ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ବେଶ୍ ଖୁସି ଲାଗୁଥିଲା କାରଣ ସେତେବେଳେ ସେ ତାଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟ୍ଟାପରିହାସ କରିଥାନ୍ତି ଭଦ୍ରାମିତ୍ର ସୀମା ଭିତରେ ରହି । ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବୋଧ ରହିଥିଲା ଯାହା ଅତି ଜଣାଶୁଣା ଲୋକଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିବା ବେଳେ ମଧ୍ୟ କମିଯାଇନଥାଏ । କେହି ବି ତାଙ୍କ ସରଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଯାଇପାରିବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବେ ନାହିଁ କି ଏମିତି କିଛି ଘଟନା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଘଟିଛି ବୋଲି ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁନାହିଁ ।

ଅନେକ ଅତିଥି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଠିକ୍ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାନ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ସହ କଥା ହୁଅନ୍ତି ବା ଥରେ ନିଜ ପାଖରେ ଦୁଇ ତିନିଜଣଙ୍କୁ ବସାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୁଅନ୍ତି । ଏହିପରି ଆଳାପସବୁରେ କୌତୁକ ପ୍ରାୟ ଭରି ରହିଥାଏ; ସାଧାରଣତଃ ସେ କହିବା ଆରମ୍ଭ କଲେ ମଜାଳିଆ ଧାରା ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ବା ତାଙ୍କ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ଓ ସତେଜତା ପରିବେଶରେ ଆମୋଦ ଭରିଦିଏ । ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ କୌତୁକିଆ କଥାବାର୍ତ୍ତା ମୋର ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳତାବେ ମନେ ରହିବାର କାରଣ ହେଉଛି ସେ ଓ ମି. ହକ୍‌ଲେଙ୍କ ଆଳାପ ସବୁଠାରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବୋଲି ମୋର ମନେହୁଏ;

ତାଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ମି. ହକ୍ସଲେଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିତା କୌତୁକ ସହ ତୁଳନାୟ ଓ ଆପାତତଃ ରସହୀନ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ହାସ୍ୟରସ ଭରି ଦେଇଥାଏ । ବାପା ମି. ହକ୍ସଲେଙ୍କ ଅଟା ପରିହାସ ଖୁବ୍ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ; ଏବଂ ବହୁବାର କହିଛନ୍ତି, “ଆଃ, କି ଚମତ୍କାର ରସିକ ଏ’ ହକ୍ସଲେ ମହାଶୟ !” ଲିଏଲ୍ ଓ ସାର ଜୋସେଫ୍ ହୁକରଙ୍କ ସହ ବୋଧହୁଏ ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ବିଷୟରେ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରୁଥିଲେ (ବେଳେବେଳେ ଏହା ଝଗଡ଼ା ପରି ଲାଗିଥାଏ) ।

ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କ ସହ ଥିବା ସ୍ନେହ ଓ ଘନିଷ୍ଠତା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନର ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହ ନାହିଁ ବୋଲି କହି ଅନେକ ସମୟରେ ଦୁଃଖ କରନ୍ତି । ଆଦ୍ୟ ଜୀବନରେ ସେ କ୍ୟାପ୍ଟିଭ୍‌ରୁ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିରୁ ହର୍ବର୍ଟ ଓ ଫକ୍ସଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା ଘନିଷ୍ଠତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେହି କହି ନଥାନ୍ତେ ଯେ ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ସ୍ନେହ ସେମିତି ଅତୁଟ ରହିନାହିଁ । ବନ୍ଧୁସେବାରୁ ସେ କେବେ ବିରତ ନ ହୋଇ ଆଗଭର ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ଅତି ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ସମୟ ଓ ଶକ୍ତି ଦେଇଥାନ୍ତି । ସାଙ୍ଗସାଥୀଙ୍କୁ ନିଜ ସହ ବାନ୍ଧି ରଖାଇବାରେ ଯେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଥିଲା, ତାହା ନିଃସନ୍ଦେହ । ଅନେକଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ନିବିଡ଼ ବନ୍ଧୁତ୍ବ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ସାର ଜୋସେଫ୍ ହୁକରଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କର ନିବିଡ଼ତା ଅତି ବେଶୀ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ’ରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, “ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ହୁକରଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ସ୍ନେହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ନାହାନ୍ତି ।”

ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା; ତାଙ୍କ ସହ ମିଶିଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ବୃତ୍ତାବେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ସମସ୍ତଙ୍କର ଭଲ ମନ୍ଦ ପଚାରି ବୁଝିଥାନ୍ତି । ଡାଉନରେ ରହିବାର କିଛିକାଳ ପରେ ସେ ‘ପ୍ରେଷ୍ଟଲି କ୍ଲବ୍’ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୩୦ ବର୍ଷ ଧରି କ୍ଲବ୍‌ର କୋଷାଧ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କ୍ଲବ୍ ପାଇଁ ସେ ବହୁ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିଲେ, ନିୟମନିଷ୍ଠ ହୋଇ ତା’ର ହିସାବପତ୍ର ନିର୍ଭୁଲ ଭାବେ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ କ୍ଲବ୍‌ର ସମ୍ପୃକ୍ତିରେ ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରତି ହ୍ରିଟ୍-ମଣ୍ଡେରେ** ପଚାକା ଧରି, ବ୍ୟାଣ୍ଟ ବଜାଇ କ୍ଲବ୍ ଘର ସାମନା ଲନ୍‌ରେ କ୍ଲବ୍‌ର ସଦସ୍ୟମାନେ ସମବେତ ହୋଇ ଶୋଭାଯାତ୍ରା କରନ୍ତି । ସେଠାରେ ସେ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦେଖା କରି କ୍ଲବ୍‌ର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ବୁଝାଉଥିଲେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ଦ୍ବାରା, ପୁରୁଣା-ଘଷରା ଅଟା ପରିହାସର ପରଶ ଦେଇ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ଅସୁସ୍ଥତା ଯୋଗୁଁ ଏମିତି ଗୋଟିଏ

ଛୋଟକାଟିଆ ଉତ୍ସବକୁ ଯିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ କଷ୍ଟକର ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ଯିବା ବନ୍ଦ କରି ନଥିଲେ ।

ସେ ‘କୋଲ୍ କ୍ଲବ୍’ର କୋଷାଧ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ କିଛି ବର୍ଷ ପାଇଁ ଆଞ୍ଚଳିକ ବିଚାରକ ବା କାଉଣ୍ଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇଥିଲେ ।

ଗାଁର ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ବୁଝାଶୁଝା କରିବାରେ ବାପାଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ବିଷୟରେ ମି. ବ୍ରୋଡୀ ଜନ୍ମକ ସ୍ମୃତିଚାରଣ, ତାଙ୍କର ସଦସ୍ୟ ଅନୁମତି ନେଇ, ଉଦ୍ଦୀପନ କରାଯାଇଛି :

“ ୧୮୪୬ ମସିହାରେ ମୁଁ ତାଉନ୍‌ର ଧର୍ମଯାଜକ ହେବା ପରେ ଆମେ ବହୁ ହେଲୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ବହୁଭାବେ ରହିଥିଲୁ । ମୋ ପ୍ରତି ଓ ମୋର ପରିବାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅତୁଟ ଅନୁଜ୍ଞା ରହିଥିଲା, ଆମେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁର ଭଲ ପାଉଥିଲୁ ।

“ ଗିର୍ଜା ଓ ଗିର୍ଜା ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିବାରେ ସେ ସକ୍ରିୟ ସହଯୋଗ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସ୍କୁଲ, ଦାତବ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ବ୍ୟବସାୟ ସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟରେ ସେ ଖୁସି ମନରେ କାମ କରିବାକୁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ଏ’ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବେଳେବେଳେ କିଛି ଅସୁବିଧା ଦେଖାଦେଲେ, ଯେମିତି ଅନ୍ୟ ଗିର୍ଜାରେ ଦେଖାଦେଇଥାଏ ସେ ମୋତେ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇବେ ବୋଲି ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଯେଉଁଠି କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆପତ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ଧର୍ମଯାଜକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ କାରଣ ଧର୍ମଯାଜକ ହିଁ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଠିକ୍ ବୁଝିଛନ୍ତି ଏବଂ ଗିର୍ଜା ଓ ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଭଲମନ୍ଦ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ ।”

ଅଜଣା ଲୋକଙ୍କ ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ବେଳେ ସେ ଅତି ନିୟମନିଷ୍ଠ ଓ ଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଏହିପରି ସୁଯୋଗ ଖୁବ୍ କ୍ୱଚିତ୍ ମିଳୁଥିଲା । ତାଉନ୍‌ର ଶାନ୍ତ ସରଳ ଜୀବନ ସହ ସେ ଅତ୍ୟସ୍ତ, ତେଣୁ ରୟାଲ୍ ସୋସାଇଟିର ସଙ୍ଗୀତ ବା ଆଳାପ ପାଇଁ ଆୟୋଜିତ ସାନ୍ଧ୍ୟମିଳନରେ ବହୁ ଅପରିଚିତ ଲୋକଙ୍କ ଗହଣରେ କିଛିଟା ବିରୁଦ୍ଧ, ବିଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ପଡିଥାନ୍ତି । ସେ ଭାବୁଥିଲେ ସେ ବହୁ ଲୋକଙ୍କୁ ଜାଣିବା ଉଚିତ, କିନ୍ତୁ ଶେଷ ଜୀବନରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାରେ ଅସୁବିଧା ହେଉଥିବାରୁ ଏ’ସବୁ ବନ୍ଦୁମିଳନ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ବିରକ୍ତିକର ଲାଗୁଥିଲା । ସେ ଭାବୁଥିଲେ ତାଙ୍କ ଫଟୋରୁ କେହି ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିପାରିବେ ନାହିଁ, ଯେତେବେଳେ ‘କ୍ରିଷ୍ଟିଆନ୍ ପ୍ୟାଲେସ୍ ଏକ୍ସାରିୟମ୍’ରେ ଜଣେ କେହି ତାଙ୍କୁ ଅତି ସହଜରେ ଚିହ୍ନି ଦେଇଥିଲା, ସେ ଖୁବ୍ ଅସ୍ୱସ୍ତିକର ହୋଇଯିବା କଥା ମୋର ମନେ ଅଛି ।

ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଧାରା ବିଷୟରେ ମୁଁ କିଛି କହିବା ଉଚିତ : ତାଙ୍କର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା ସମୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନବୋଧ, ସମୟ ଯେ ଅତି ମୂଲ୍ୟବାନ ଏହା ସେ କେବେ ଭୁଲୁ ନ ଥିଲେ । କାମରୁ ବିରତି ନେଇ ଛୁଟିରେ ଯିବାବେଳେ ଛୁଟିଦିନ ସଂଖ୍ୟା କମେଇ ଦେବା ଏହାର ଏକ ଉଦାହରଣ । ସେ ସବୁବେଳେ କହନ୍ତି, କାମ କରିବାକୁ ହେଲେ ମିନିଟ୍ଟିଏ ବି ନଷ୍ଟ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; ୧୫ ମିନିଟ୍ ଓ ୧୦ ମିନିଟ୍ କାମ କରିବା ଭିତରେ ଥିବା ଫରକକୁ ସେ ଗଭୀର ଭାବେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ, ସେଥିରୁ ପ୍ରତିଟି ମିନିଟ୍ ବ୍ୟାଜବାକୁ ସେ କେତେ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ତାହା ଜଣାପଡ଼େ । ହାତରେ ଖାଲି ସମୟ ଅଛି ବୋଲି ଭାବି ଗୋଟିଏ ମିନିଟ୍ ବି ନଷ୍ଟ ନ କରି କାମରେ ଲାଗିଯାଉଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର କାମ କରିବା ଶୈଳୀ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ; ପୂରା ଅକ୍ତିଯିବା ଯାଏ କାମ କରି ଚାଲୁଥିଲେ; ହଠାତ୍ ଅବଶ ହୋଇଯାଇ ଡିକ୍ରେଶନ୍ ଦେବା ବନ୍ଦ କରି କହୁଥିଲେ, “ଭାବୁଛି, ମୁଁ ଏବେ କାମ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଭଲ ହେବ ।” ସମୟ ନଷ୍ଟ ନ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଉତ୍କଣ୍ଠା, କାମ କରିବା ବେଳର କ୍ଷିପ୍ର ଗତିବିଧିରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ । ସେ ବାନ୍ତୁ ଗଛର ଚେରକୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷଣ କରିବା ବେଳେ ତାଙ୍କର ଏହି କ୍ଷିପ୍ର ଗତିବିଧି ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି । ଏଥିରେ ଯନ୍ତ୍ର ଓ ନିପୁଣତା ସହ ଚେରରେ କାର୍ତ୍ତି ବାନ୍ଧିବା ପରି କାମ ଧୀରେ ଧୀରେ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଚେରଥିବା ସୁସ୍ଥ ବାନ୍ତୁ ମାଞ୍ଜି ନେବା, ତାକୁ ମୁନିଆ କଣ୍ଠାରେ ଫୋଡ଼ି କର୍କରେ ଲଗାଇବା, ତାହା ଭୁଲମ୍ଭ ଭାବେ ରହିଲା କି ନାହିଁ ଦେଖିବା ପରି କାମ ବେଶ୍ କ୍ଷିପ୍ର ଭାବରେ କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଣ୍ଠାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରଖି କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଲାଗେ, ସେ ଖୁସିରେ କାମ କରନ୍ତି, ଆଦୌ ବିରକ୍ତ ନ ହୋଇ । ସେ ପରୀକ୍ଷଣର ଫଳାଫଳ ଚିପୁଥିବା ମୋର ମନେଅଛି; ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ଚେରଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବା ଓ ସେତିକି ଆଗ୍ରହ ସହ ତା’ ବିଷୟରେ ଲେଖିବା, ଅତି କ୍ଷିପ୍ର ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟି ଚେର ଉପରୁ ଟିପାଖାତା ଉପରକୁ ଓ ପୁଣି ଚେର ଆଡ଼କୁ ଫେରାଇବା ସମୟର ଦୃଶ୍ୟ ଏବେ ବି ମୋ ମନରେ ରହିଛି ।

କୌଣସି କାମକୁ ଅଯଥା ଦୁଇଥର କରୁ ନଥିବାରୁ ସେ ବହୁ ସମୟ ବଞ୍ଚେଇ ପାରୁଥିଲେ । କିଛି ଭଲ ବା ଭିନ୍ନ ଫଳାଫଳ ଆଶା କରୁଥିଲେ, କୌଣସି ଏକ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ବାରମ୍ବାର କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଯନ୍ତ୍ରର ସହ କରାଯାଇଥିବା କୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଆଉଥରେ କରନ୍ତି ନାହିଁ - ସବୁବେଳେ ବ୍ୟସ୍ତ ବିବ୍ରତ ହେଉଥିଲେ ଯେ ସେହି ପରୀକ୍ଷଣକୁ ଅନାବଶ୍ୟକ କହି ତାକୁ ନଷ୍ଟ କରିଦେବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ, ଏବଂ ଯେତେ ଛୋଟ ହେଉନା କାହିଁକି ପ୍ରତିଟି ପରୀକ୍ଷଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଗୋଟିଏ ପରୀକ୍ଷଣ କରି ସେଥିରୁ ଅନେକ କଥା ଜାଣିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି, ତେଣୁ ଯେଉଁ

ଲକ୍ଷ୍ୟ ନେଇ ପରୀକ୍ଷଣ କରନ୍ତି, ନିରୀକ୍ଷଣ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ସେଇ ଗୋଟାକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ସାମିତ କରି ରଖନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ଏଥିରେ ସେ ଅନ୍ୟ ଅନେକ କଥା ଦେଖିପାରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସେ ପରୀକ୍ଷଣ କଲାବେଳେ ପ୍ରାଥମିକ ଓ ଆନୁମାନିକ ବା ଅମାର୍ଜିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଓ ତା' ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରୀକ୍ଷଣକୁ ବାରମ୍ବାର କରିବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ସେ କରୁଥିବା ଯେ କୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣର କିଛି ନା କିଛି ଉପଯୋଗିତା ଅଛି, ସୁତରାଂ ମୋର ମନେ ଅଛି ସେ କିପରି ଅସଫଳ ପରୀକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଟିପି ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ନିୟମକୁ ସବୁବେଳେ ମାନୁଥିଲେ ।

ତାଙ୍କ ଲେଖାଲେଖି କାମରେ ମଧ୍ୟ କାଳେ ସମୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାର ଭୟ ତାଙ୍କର ରହିଥିଲା; ଲେଖିବା ସମୟରେ ବି ତାଙ୍କର ସେହି ଉତ୍ସାହ ରହିଥିଲା । ସୁତରାଂ ଏତେ ଯତ୍ନ ସହକାରେ ସେ କାମ କରୁଥିଲେ ଯେ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକୁ ଆଉ ଥରେ ପଢ଼ିବା ଦରକାର ହେଉନଥାଏ ।

ସରଳ ଉପାୟ ବା କୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଓ ଯେତେ ଦୂର ସମ୍ଭବ କମ୍ ଉପକରଣ ବ୍ୟବହାର କରିବା ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ତାଙ୍କର ଯୁବାବସ୍ଥା ସମୟରେ ସରଳ ଅଶୁବାକ୍ଷଣ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା, ତେବେ ତା' ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉନ୍ନତ କମ୍ପାଉଣ୍ଡ ମାଇକ୍ରୋସ୍କୋପର ବ୍ୟବହାର ଅନେକ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ବୀଗଲ୍ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରୀରେ ଯିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କମ୍ପାଉଣ୍ଡ ମାଇକ୍ରୋସ୍କୋପଟିଏ ନଥିଲା ବୋଲି ଏବେ ଶୁଣିଲେ ଆମକୁ ଏହା ଏକ ଅସାଧାରଣ କଥା ପରି ଲାଗୁଛି । ତେବେ ଏହି ସମସ୍ୟାକୁ ସେ ରବର୍ଟ ବ୍ରାଉନଙ୍କ (ଯାହାଙ୍କୁ ସେ ସମୟରେ ଏ'ସବୁ ବିଷୟରେ ବେଶ୍ ଅଭିଜ୍ଞ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା) ସାହାଯ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସବୁବେଳେ ସରଳ ଅଶୁବାକ୍ଷଣକୁ ଅତି ବେଶୀ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ମତରେ ଏବେ ଏହାକୁ ଅବହେଳା କରାଯାଉଛି, ଏବଂ ଯେତେ ବେଶୀ ଦେଖିହେବ ସେତିକି ପ୍ରଥମେ ସରଳ ଅଶୁବାକ୍ଷଣରେ ଦେଖିସାରିବା ପରେ ହିଁ କମ୍ପାଉଣ୍ଡ ମାଇକ୍ରୋସ୍କୋପ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ ।

ତାଙ୍କ ପଢ଼ାଘର ଝରକା ପାଖରେ ଥିବା ମୋଟା ପଟାରେ ତିଆରି ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ ଟେବୁଲର ଉଚ୍ଚତା ସାଧାରଣ ଟେବୁଲଠାରୁ କମ୍ । ସେ ଏହି ଟେବୁଲ୍ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇ ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ କାମ କରିବା ସମ୍ଭବ ନଥିଲା, ଯେମିତି ହେଲେବି କମ୍ ଶକ୍ତି ବିନିଯୋଗ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବାରୁ ସେ ଠିଆ ହୋଇ କାମ କରିପାରିନଥାନ୍ତେ ।

ବ୍ୟବହେଦ କରିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର କମ୍ ଉଚ୍ଚ ଥିବା ଏକ ବିଚିତ୍ର ଖୁଲ୍ ଉପରେ ବସିଥାନ୍ତି ଯାହାର ବସିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଟା ବା ସିଟ୍ ଗୋଟିଏ ଭୂଲମ୍ବ ଢିଣ୍ଡଲ୍ ଉପରେ ଘୁରି ପାରୁଥିଲା ଓ ଖୁଲ୍ ଗୋଡ଼ରେ ଚକ ଲାଗିଥିଲା । ଫଳରେ ବସି ବସି ସେ ଏପାଖରୁ ସେ ପାଖକୁ ଯାଇପାରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର କିଛି ସାଧାରଣ ଉପକରଣ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ହିଁ ରହୁଥିଲା, ଏ'ସବୁ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଅନେକ ଏଣୁଡେଣ୍ଡ ଜିନିଷ ଭୂଲମ୍ବ ଅକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘୁରିପାରୁଥିବା ଓ ଗୁଡ଼ିଏ ବାହାରକୁ ଖୋଲୁଥିବା ଡ୍ରଏର୍ ଲାଗିଥିବା ଗୋଟିଏ ଗୋଲ୍ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ରଖା ଯାଇଥାଏ । ସେ ତାଙ୍କର ମାଉଜୋଷ୍ଟୋଫ୍ ଟେବୁଲ୍‌ରେ ବସିଥିବା ବେଳେ ଏହି ଗୋଲ୍ ଟେବୁଲ୍‌ଟି ତାଙ୍କ ବାମ ପାଖରେ ରହୁଥିଲା । ଡ୍ରଏର୍ ଗୁଡ଼ିକରେ ରଖା ଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଜିନିଷର ସୂଚନା ତା' ଉପରେ ଲେଖା ଯାଇଥିଲା, ଯଥା - “ସର୍ବୋକୃଷ୍ଣ ଉପକରଣ”, “ରଫ୍ ଟୁଲ୍” “ନମୁନା”, “ନମୁନା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ରବ୍ୟ” ଇତ୍ୟାଦି । ଡ୍ରଏର୍ ଭିତରେ ଯନ୍ତ୍ରରେ ରଖାଯାଇଥିବା ଜିନିଷଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି, ଛୋଟ ଛୋଟ ଟୁକୁରା ଓ ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେ ହେଉଥିବା ବହୁ ଏଣୁଡେଣ୍ଡ ପଦାର୍ଥ ଏ' ଭିତରେ ରହିଛି; ବାପାଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ, ଆଜି ଯାହାକୁ ଅଦରକାରୀ ଭାବି ଫିଙ୍ଗିଦେବା, ପରେ ହୁଏତ ସେହି ଜିନିଷଟା ହିଁ ଆମ ପାଇଁ ଦରକାର ହେବ - ସୁତରାଂ ଡ୍ରଏର୍ ଭିତରେ ଏଣୁଡେଣ୍ଡ ଜିନିଷ ଜମି ରହୁଥିଲା ।

ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ଥିବା ଉପକରଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଦେଖିଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଥିଲା ଯେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅତି ସରଳ ଓ ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ କାମ ଚଳେଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ତା' ଭିତରେ କେତେଟା ଅତି ଅଭୂତ ଜିନିଷ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ।

ତାଙ୍କ ଡାହାଣ ପଟେ ରହିଥିବା ସେଲ୍‌ଫ୍‌ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ସେ ବହୁ ଏଣୁଡେଣ୍ଡ ଜିନିଷ ରଖିଥାନ୍ତି, ଯଥା - କାଚ ଗିଲାସ ଆଉ ପ୍ଲେଟ୍ ଓ ଆହୁରି କିଛି । ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଜିନିଷ ବ୍ୟବହାରରେ, ସେ ଏତେ ପରିଷ୍କାର, ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଓ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ ଯେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଏମିତି ସବୁ ଅନେକ କାମଚଳା ଜିନିଷ ରହିବା ବିଚିତ୍ର ଲାଗେ; ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଦରକାର ହେଉଥିବା ଠିକ୍ ଆକାର ଆୟତନର ବାକ୍ସିଏ ଯୋଗାଡ଼ କରି ତାର ଭିତର ପଟେ ରଙ୍ଗବୋଲି କାମ କରିବା ବଦଳରେ ସେ କାମଚଳା ବାକ୍ସିପରି କିଛି ଜିନିଷ ନେଇ ତା'ର ଭିତର ପଟେ କଳା କୋଡା ପାଲିସ୍ ଲାଗେଇ ଦେଇ ଚଳେଇ ଦିଅନ୍ତି; ସେହିପରି ଯେଉଁ କାଚ ଗିଲାସରେ ଗଜା ମାରିବା ପାଇଁ ମଞ୍ଜି ରଖନ୍ତି ତା ଉପରେ ଠିକ୍ ଆକାରର କାଚ ଘୋଡ଼ଣୀ ନ ରଖି ଯେ କୌଣସି କିମ୍ବୂତକିମାକାର ଖଣ୍ଡିଆ କାଚ ଢାଙ୍କି ଦିଅନ୍ତି । ତେବେ ତାଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣଶୈଳୀ ଏତେ ସରଳ ଥିଲା ଯେ ଅତି ଉଚ୍ଚମାନର ଉପକରଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱଦେବା

ଆବଶ୍ୟକ ହେଉନଥାଏ । ମୋ ମତରେ ତାଙ୍କର ଉପକରଣ ବିଷୟରେ ଏ' ପ୍ରକାରର ଅଭ୍ୟାସ ପଛରେ ରହିଛି ତାଙ୍କ ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ପରିମିତ ଭାବେ ବିନିଯୋଗ କରିବା ଏବଂ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଜିନିଷ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାରେ ସମୟ ନଷ୍ଟ ନ କରିବାର ଅଭିଳାଷ ।

ସେ ଯେଉଁ ଉପାୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଜିନିଷକୁ ଚିହ୍ନିତ କରି ରଖନ୍ତି, ତା'ର ସୂଚନା ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇ ପାରେ । ପତ୍ର ଓ ଫୁଲ ପରି ଅନେକ ଜିନିଷକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ଭାବେ ଚିହ୍ନିତ କରିବାକୁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ସୂତା ବାନ୍ଧିଥାନ୍ତି । ବିଶେଷକରି ମାତ୍ର ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜିନିଷ ଥିଲେ ସେ ଏହି ଉପାୟରେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି; ପରପରାଗଣ ଓ ସ୍ୱପରାଗଣ ଦ୍ୱାରା ସମାୟନ ଘଟୁଥିବା ଦୁଇ ଅଲଗା ପ୍ରକାରର ଫୁଲରୁ ଗୋଟିଏ ସେଟ୍‌କୁ କଳା ସୂତାରେ ଓ ଅନ୍ୟଟିକୁ ଧଳା ସୂତାରେ ବାନ୍ଧି ଦିଅନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କ୍ୟାପ୍‌ସୁଲ୍ ବା ଶୁଖିଲା ଛୁଇଁ (ମଞ୍ଜି ସହ) ସଂଗ୍ରହ କରି, ଗଣିବା ଓ ଓଜନ କରିବା ପରି ବିଭିନ୍ନ କାମ କରିବା ପୂର୍ବରୁ କଳା ଓ ଧଳା ସୂତାରେ ବିଡ଼ା ବାନ୍ଧି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅଲଗା ଅଲଗା ଟ୍ରେରେ ରଖୁଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ମୋର ବେଶ୍ ଭଲ ଭାବେ ମନେ ଅଛି । ଏକା କୁଣ୍ଡରେ ପୋତିଥିବା ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଚାରାକୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ବେଳେ ମଝିରେ ଗୋଟିଏ ଦସ୍ତାତିଆରି ଫ୍ଲେଟ୍ ପୋତିଦିଅନ୍ତି; ପରୀକ୍ଷଣ ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ସୂଚନା ରହିଥିବା ଦସ୍ତାତିଆରି ଲେବୁଲକୁ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ପୋତି ଥାଆନ୍ତି, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଅତି ସହଜରେ ସୂଚନା ନ ପଡ଼ି ମଧ୍ୟ ଜାଣିପାରନ୍ତି କେଉଁ ଚାରାଗୁଡ଼ିକ ପରପରାଗଣ ଓ କେଉଁ ଚାରାଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱପରାଗଣ ଦ୍ୱାରା ଜାତ ହୋଇଛି ।

ଏହି ସଙ୍କରଣ ପରୀକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକର ଫଳାଫଳ ବୃଥାଯିବାକୁ ନ ଦେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ଥିଲା, ପ୍ରତିଟି ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ସେ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ - କ୍ୟାପ୍‌ସୁଲ୍‌ଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଠିକ୍ ଟ୍ରେରେ ରଖାଯିବ, ସେଥିପ୍ରତି ସବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅନ୍ତି; ଏଥିରୁ ପରୀକ୍ଷଣରେ ତାଙ୍କ ନିଷ୍ଠା ଓ ଆନ୍ତରିକତା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ସରଳ ଅଣୁବୀକ୍ଷଣ ତଳେ ମଞ୍ଜିଗୁଡ଼ିକୁ ଗଣିବା ପାଇଁ ଏତେ ବେଶୀ ସାବଧାନତା ଲୋଡ଼ା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅତି ସତର୍କ ହୋଇ ଏହି କାମ କରିବା ବେଳର ତାଙ୍କ ଚେହେରା ମୁଁ ମନେ ପକାଇ ପାରୁଛି । ବୋଧହୁଏ ସେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ପ୍ରତିଟି ମଞ୍ଜି ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭୂତ, ଯାହା ତାଙ୍କୁ ହତବୁଦ୍ଧି କରିଦେଇ ଭୁଲ୍ ଟ୍ରେରେ ପଶିଯିବାକୁ ବା ପୁରାପୁରି ଖସିଯିବାକୁ ଚାହୁଁଛି; ଫଳରେ ତାଙ୍କର ଏହି କାମ କୌଣସି ଏକ ଗମ୍ଭୀର ଖେଳପରି ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ସ୍କେଲ୍, ମେଜରିଙ୍ଗ୍, ଗ୍ଲାସ୍ ଆଦି

ଉପକରଣ ଯେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ନିର୍ଭୁଲ ଥିବ, ଏହା ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଥାନ୍ତି; ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏଗୁଡ଼ିକରେ କିଛି ଭୁଲ ଥାଇପାରେ ବୋଲି ସେ ଆଦୌ ସନ୍ଦେହ କରୁ ନଥିଲେ । ଥରେ ଗୋଟିଏ ସୁକ୍ଷ୍ମମାପକ (ମାଇକ୍ରୋମିଟର) ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଠାରୁ ଅଲଗା ଥିବା ଦେଖି ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ମାପରେ ଏତେ ବେଶୀ ସୁକ୍ଷ୍ମତା ଓ ନିର୍ଭୁଲତା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇନଥାଏ, ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଭଲ ସ୍କେଲ୍ ବି ନଥିଲା; ସେ ଗୋଟିଏ ପୁରୁଣା ତିନି-ଫୁଟିଆ ଫୁଟରୁଲ୍ ରଖିଥିଲେ ଯାହାକୁ ଘରର ‘ସାଧାରଣ ସମ୍ପତ୍ତି’ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ସବୁବେଳେ କେହି ନା କେହି ତାଙ୍କଠାରୁ ଏହାକୁ ମାଗି ନେଉଥିଲେ । ଶେଷ ଥର ପାଇଁ ନେଇଥିବା ସଦସ୍ୟ ଜଣକ ଏହାକୁ ଫେରାଇ ଦେବାକୁ ବା ଠିକଣା ଜାଗାରେ ରଖିବାକୁ ଭୁଲି ଯାଇ ନଥିଲେ, ବାପାଙ୍କ ପଢ଼ାଘର ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଜାଗା ଯେଉଁଠାରୁ ସ୍କେଲ୍‌ଟି ସହଜରେ ଓ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମିଳିଯାଇଥାଏ । ଉଭିଦର ଉଚ୍ଚତା ମାପିବା ପାଇଁ ସେ ଗାଁର ବଡ଼େଇ ଦ୍ୱାରା ମାପର ଏକକ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥିବା ଗୋଟିଏ ସାତ-ଫୁଟିଆ ଡାଲ୍ ଉଡ଼ି (ଫର୍ ବା ପାଇନ୍ କାଠରୁ ତିଆରି ବାଡ଼ି) ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ପରେ ମିଲିମିଟରରେ ମାପ ସୂଚାଉଥିବା ଗୋଟିଏ କାଗଜ ତିଆରି ସ୍କେଲ୍ ବ୍ୟବହାର କଲେ । ମୁଁ ଏହା କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ ଏମିତିକା ମାପ ବାଡ଼ି ଓ ସ୍କେଲ୍ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ମାପତ୍ରୁପ ସବୁ ନିର୍ଭୁଲ୍ ହୋଇପାରିନଥିଲା; ମୁଁ କେବଳ ତାଙ୍କ ସରଳ ଶୈଳୀର ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସର (ଅନ୍ତତଃ ଉପକରଣ ତିଆରି କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ରହସ୍ୟ) ଉଦାହରଣ ଭାବେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛି ।

ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳୀ ଉପରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବ ପକାଉଥିବା ତାଙ୍କର କେତେକ ମାନସିକ ବିଶେଷତ୍ୱ ମୋର ମନକୁ ଆସୁଛି । ମନେହୁଏ, ତାଙ୍କ ମାନସର ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ତାଙ୍କୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବାରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ହେଉଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମଗୁଡ଼ିକୁ କେବେହେଲେ ଅଣଦେଖା ନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ । ବାରମ୍ବାର ଘଟୁଥିବା ବା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲାଗୁଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ସମସ୍ତେ ଦେଖୁଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଓ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଗତ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ସହ ଆପାତତଃ ସମ୍ପର୍କ ନଥିବା କୌଣସି ଏକ ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ଅନେକେ ଭଲଭାବେ ବିଚାର ନ କରି ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ଉଦ୍ୟମ ନ କରି, ନଭାବି ନଚିନ୍ତି ଅଣଦେଖା କରିଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଏହିପରି ବ୍ୟତିକ୍ରମଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱର ସହ ବିଚାର କରି ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆଗେଇ ଆଆନ୍ତି । ଦେଖିବାକୁ

ଗଲେ ଏ'ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ସେମିତି କିଛି ବିଶେଷତ୍ୱ ନାହିଁ, ଯଦିଓ ବହୁ ଆବିଷ୍କାର ଏହି ଉପାୟରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଏହାକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର କାରଣ ହେଉଛି, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କାମ କରିବାର ଦେଖୁଛି ଓ ଜଣେ ପରୀକ୍ଷକ ପାଇଁ ଏହି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯେ କେତେ ବେଶୀ ମୂଲ୍ୟବାନ, ତାହା ମୋତେ ଗଭୀର ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ।

ପରୀକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଆଉ ଏକ ବିଶେଷ ଗୁଣ ହେଉଛି କୌଣସି ପରୀକ୍ଷଣ ବା ବିଷୟକୁ ଅଧ୍ୟାପକ୍ତିରୂପେ ଭାବେ ସେ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତି; ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଏହି କାମରେ ଲାଗି ରହନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ନିଜର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ପାଇଁ କୈଫିୟତ୍ ଦେଇ କହନ୍ତି ଯେ ହାରିଯିବାକୁ ସେ ସହିପାରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ କାମଟିକୁ ଅଧାରୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ତାଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଯିବ । ଅନେକ ଥର "It's dogged as does it" ଉକ୍ତିଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥାନ୍ତି; ମୋତେ ଲାଗେ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଅପେକ୍ଷା ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଜ୍ଞ ଓ ଅଟଳ ହୋଇ କାମ କରିବା ହେଉଛି ତାଙ୍କ ମାନସର ପ୍ରକୃତ ରୂପ । ତାଙ୍କ ଆଗରେ ସତ୍ୟ କିପରି ନିଜକୁ ପ୍ରକଟ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଯିବ, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଭିଳାଷ ଥିଲା; ଅଧ୍ୟବସାୟ କେଉଁଠି ତା' ପଛରେ ଲୁଚିଯିବା ପରି ମନେହୁଏ । ସେ ଅନେକ ଥର କହିଛନ୍ତି, ଠିକ୍ କେଉଁ ଜାଗାରେ ବା ଅବସ୍ଥାରେ ଆଉ ଅଧିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବା ପରୀକ୍ଷଣ ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ହେବ, ତାହା ଜଣେ ଗବେଷକ ଜାଣିବା ନିହାତି ଦରକାର । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏହି ବିନ୍ଦୁଟିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଦେଖି ନ ପାରିବାର ପ୍ରବଣତା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ପାଇଁ ସେ କୈଫିୟତ୍ ଦେଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ଏଥିରୁ ସେ ଅଟଳ ବୋଲି ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ ।

ସେ ଅନେକ ସମୟରେ କହନ୍ତି, ଭଲ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ହେବାକୁ ହେଲେ ଜଣକୁ ସକ୍ରିୟ ଭାବେ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ସେ ଅଣଦେଖା କରି ନ ଦେଇ ତା' ପ୍ରତି ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇଥାନ୍ତି ଓ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥାନ୍ତି ବୋଲି ଆଗରୁ ମୁଁ କହିଥିବା କଥା ଏବେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରବଣତା ଦେଖିଲେ ମୋତେ ଲାଗେ ସତେ ଯେମିତି ମାମୁଲି ବ୍ୟତିକ୍ରମଟିଏ ବି ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ଅତି ମାତ୍ରାରେ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରିଦେଇଥାଏ, ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଖୁବ୍ ଛୋଟ କି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲାଗୁନଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହା ତାଙ୍କ ମନରେ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଣୟନର ଏକ ପ୍ରବହମାନ ଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରିଦେଇଥାଏ; ଫଳରେ ଏକ ସାଧାରଣ ତଥ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ବଢ଼ିଯାଇଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ତାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ଅନେକ ଦୁର୍ବଳ ତତ୍ତ୍ୱ ବା ଭାବଧାରା ଜାତ ହୋଇଯାଇଥାଏ;

କିନ୍ତୁ ସୌଭାଗ୍ୟବଶତଃ ତାଙ୍କର ସୃଜନୀ ଶକ୍ତି ଓ କଳ୍ପନାପ୍ରବଣତା ସହ ତାଳ ଦେବା ପରି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିଚାରଶକ୍ତି ଓ ଅଯଥାର୍ଥ ଭାବଧାରାକୁ ବାଦ୍ ଦେଇଦେବା ସାମର୍ଥ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ଥିଲା । ନିଜେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିବା ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେ ନ୍ୟାୟଶାଳ ଥିଲେ, ଅଧ୍ୟୟନ ନ କରି ଓ ନ ପରଖି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଭୁଲ ବୋଲି କହି ଦେଇନଥାନ୍ତି; ଫଳରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯେଉଁସବୁ ଭାବଧାରାକୁ ପରଖିବା ମଧ୍ୟ ଅନାବଶ୍ୟକ, ସେହିପରି ଭାବଧାରାକୁ ସେ ପରଖି ଥାଆନ୍ତି । ଏହାକୁ ସେ “ଜଣେ ନିର୍ବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତିର ପରୀକ୍ଷା” ବା “ଫୁଲସ୍ ଏକ୍ସପେରିମେଣ୍ଟ” କହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆମୋଦିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅରେ ଟେବୁଲର କମ୍ପନ ଅନୁସାରେ କୌଣସି ଏକ ସମ୍ବେଦୀ ଉଦ୍ଭିଦର ବୀଜପତ୍ର (cotyledon) ହଲୁଥିବା ଦେଖି, ସେ କଳ୍ପନା କଲେ ଯେ ବୋଧହୁଏ ଏହି ବୀଜପତ୍ର ଧ୍ୱନିତରଙ୍ଗ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବ; ଏବଂ ଗଛର ଅତି ନିକଟରେ ବସି ବାସୁନ୍ (ବଡ଼ ବଂଶୀ ପରି ଏକ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର) ବଜାଇବାକୁ ମୋତେ କହିଥିଲେ ।^(୩)

ପରୀକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଅନୁରାଗ ଥିଲା, ମୁଁ ମନେ ପକାଇପାରୁଛି, “ଅମୁକଟା ନ କଲା ଯାଏ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗିବ ନାହିଁ”, ବୋଲି ସେ ଯେଉଁଭାବରେ କହନ୍ତି ସତେ ଯେମିତି ବାହାର କିଛି ଶକ୍ତି ତାଙ୍କୁ ତାହା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରୁଛି । ତର୍କବିତର୍କ, ବିଚାର ଆଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା ଅନ୍ୟ କାମ ତୁଳନାରେ ସେ ପରୀକ୍ଷଣକୁ ବେଶୀ ଭଲପାଆନ୍ତି । କୌଣସି ବହି ଲେଖିବା ବେଳେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ ସଜାଇବା ସହ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଚିନ୍ତା କରିବା ଦରକାର; ସେତେବେଳେ ଲେଖା ଛାଡ଼ି କିଛି ପରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ମନ ବଳାନ୍ତି କାରଣ ଏହା ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ରାମ ନେଲା ପରି ବା ଛୁଟି ମନେଇବା ପରି ଲାଗିଥାଏ । ୧୮୬୦-୬୧ ବେଳକୁ ‘ଭେରିଏଶନ୍ସ ଅଫ୍ ଏନିମାଲ୍ ଏଣ୍ଡ ପ୍ଲାନ୍ଟସ୍’ ବହି ଲେଖିବା ସମୟରେ ସେ ଅର୍କିଡ୍ରେ ସମାୟନ ପ୍ରକିୟା ବିଷୟରେ ଜାଣିପାରିଲେ, ଠିକ୍ ଭାବେ ବୁଝିପାରିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏଥିପାଇଁ ଖାଲିଟାରେ ଏତେ ସମୟ ଦେଲେ ବୋଲି ଭାବିଥିଲେ । ଭାବିବାର କଥା, ଏତେ ବେଶୀ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଗମ୍ଭୀରତା ସହ କରିବା ବଦଳରେ ସେ ଏହାକୁ ଚିତ୍ତବିନୋଦନର ପଦ୍ଧତି ଭାବି କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ହୁକରଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖିଥିବା ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରେ ଏହିପରି କିଛି ଭାବନା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଯଥା - “ଏତେ ବେକାର ଭାବେ ବସି

(୩) ଏହାର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ମୁଁ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛି, ଯାହା ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଣୟନର ବିଶେଷ ଉଦାହରଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ଅସମ୍ଭବ ଅବଧାରଣାଗୁଡ଼ିକୁ ପରଖିବାର ଅଭିଳାଷର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାତ୍ର ।

ରହିଥିବାରୁ ଭଗବାନ୍ ମୋତେ କ୍ଷମା ଦିଅନ୍ତୁ”, “ଅତି ନିର୍ବୋଧ ଭାବେ ମୁଁ ଏହି କାମରେ ଲାଗିଛି” । ସମାୟନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଉପଯୋଜନାମାନ (adaptations) ବୁଝିବାରେ ସେ ଯେ କି ପ୍ରଚୁର ଆନନ୍ଦ ପାଇଛନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଏ’ଟିଠି ଗୁଡ଼ିକରେ ଲେଖିଥିଲେ । ‘ଡିସେଣ୍ଟ୍ରାଲ୍ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ୍’ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବେଳେ, ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ବହିଲେଖାରୁ ବିରତି ନେଇ କାଟକ୍ଷୀ ଉଭିଦ, ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଉପରେ କାମ କରିବି ବୋଲି ଆଉ ଏକ ଚିଠିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ । ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍ସ’ରେ ଫଳିକାଶୀର୍ଷର ବିବିଧତା (heterostylism)^(୭) ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରି ପ୍ରବଳ ଦୃଷ୍ଟିଲାଭ କରିଥିବା ବିଷୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଛି, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଭୂତାତ୍ମିକ ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଅନ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ବିଷୟ ତୁଳନାରେ ସେ ଅଧିକ ଆନନ୍ଦ ପାଇଥିଲେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ, ତୀକ୍ଷ୍ଣ ନିରୀକ୍ଷଣ ଦରକାର ହେଉଥିବା କାମରେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟସବୁ ଗୁଣ ତୁଳନାରେ ଏହି ପରୀକ୍ଷାନିରୀକ୍ଷା ଗୁଣ ପାଇଁ ସେ ପାଉଥିବା ପ୍ରଶଂସାକୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି ।

ପୁଷ୍ପକପତ୍ର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ନଥିଲା, ଏଗୁଡ଼ିକୁ କାମ କରିବାର ଉପକରଣ ମାତ୍ର ବୋଲି ସେ ଧରି ନେଇଥିଲେ । ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ବନ୍ଧେଇ କରି ରଖନ୍ତି ନାହିଁ, ଏପରିକି ଟାଣ କାଗଜରେ ବନ୍ଧେଇ ହୋଇଥିବା ବହି ସମୟକ୍ରମେ ଚିରି ହୋଇଗଲେ ତାକୁ ଧାତୁ ତିଆରି କିମ୍ବା ଲଗାଇ ରଖୁଥିଲେ । ଏହାର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ମୁଇରକ୍ ଲିଖିତ ‘Befruchtung’ ପୁସ୍ତକ । ଖୁବ୍ ବଡ଼ ବହିକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ଅଲଗା କରିଦିଅନ୍ତି ଯାହାଦ୍ୱାରା ବହିଟିକୁ ପଢ଼ିବା ସହଜ ହେବ । ଏମିତି ମଧ୍ୟ ବଡ଼େଇ କରି କହନ୍ତି ଯେ ସେ କେମିତି ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବହିକୁ ଦୁଇ ଭାଗ କରିଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି କହିବାରୁ ଲିଏଲ୍ ତାଙ୍କ କଥା ମାନି ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମୋଟା ବହିର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣକୁ ଦୁଇଟି ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହାତରେ ଛୋଟ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥା ଆହୁରି ଶୋଚନୀୟ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ରଖିବାକୁ ବେଶୀ ଜାଗା ଲୋଡ଼ା ହେବ ବୋଲି ଭାବି, ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଦରକାରୀ ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ି ବାକି ପୃଷ୍ଠାସବୁକୁ ଚିରି ଫୋପାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି । ଏସବୁର ଫଳ ହେଲା ତାଙ୍କ ଲାଇବ୍ରେରୀ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁନଥିଲା, ବରଂ ଗବେଷଣା ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ବହୁ ପୁସ୍ତକପତ୍ରର ଏକ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

(୭) କାଓସ୍ମିୟ ଗଛ ପରି କେତେକ ଉଦ୍ଭିଦର ଫୁଲରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଲିଙ୍ଗୀୟ ସମ୍ପର୍କ ।

ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ବିଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକପୁସ୍ତିକା ସେ ନିୟମିତ ଓ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ଭାବେ ପଢ଼ନ୍ତି । ପଢ଼ିନଥିବା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଗୋଟିଏ ଆଳମାରିରେ ଗଦେଇ ରଖିଥାନ୍ତି ଓ ପଢ଼ିସାରିବା ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଆଳମାରିକୁ ନେଇଯାଇଥାନ୍ତି । ପଢ଼ିନଥିବା ବହିକୁ ନେଇ ସେ ଦୁଃଖ କରନ୍ତି, କାରଣ ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଏମିତି ଅନେକ ବହି ଅଛି ଯାହା ସେ କେବେ ପଢ଼ିବେ ନାହିଁ । ଅନେକ ବହିକୁ ସେ ଅନ୍ୟ ସେଲୁକୁ ନେଇଯାଆନ୍ତି, ସେଥିରେ କିଛି ବି ଅଂଶ ଚିହ୍ନିତ କରିନାହାନ୍ତି ବୋଲି ଜାଣିବା ପାଇଁ ବହିର ଶେଷରେ “ଶୂନ୍” ଲେଖି ଦିଅନ୍ତି; ବା ବୋଧହୁଏ “ପଢ଼ିନାହିଁ” ବା “ଏମିତି ଖାଲି ଓଲଟାଇ ଦେଇଛି” ବୋଲି ଲେଖିଦିଅନ୍ତି । ପଢ଼ିସାରିଥିବା ବହିଗୁଡ଼ିକ ଆଉ ଆକରେ ଗଦେଇ ଦିଅନ୍ତି ସେଲୁରେ ଜାଗା ନିଅନ୍ତୁ ପଢ଼ିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ; ଶେଷରେ ଅତି ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ଏହି କାମକୁ ସେ ଭଲ ପାଉନଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଏହା ତାଙ୍କୁ କରିବାକୁ ପଡୁଥିଲା; ହତାଶ ହୋଇ ଅନେକ ଥର କହୁଥିଲେ, “ଏ’କାମ ଶୀଘ୍ର ସାରିବାକୁ ପଡ଼ିବ” ।

ବହିଟିଏ ପଢ଼ିବାବେଳେ, ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଅଂଶସବୁକୁ ଚିହ୍ନିତ କରିରଖନ୍ତି । ବଡ଼ ବହି ହେଉ କି ଛୋଟ ପୁସ୍ତକ, ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ପୃଷ୍ଠାର ମାର୍କିଙ୍ଗରେ ପେନ୍‌ସିଲ୍ ଗାର ଟାଣି, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀ ଲେଖନ୍ତି ଏବଂ ବହିର ଶେଷରେ ଚିହ୍ନିତ ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକର ଏକ ତାଲିକା କରିଦିଅନ୍ତି । ବହିଟିକୁ ତାଲିକାଭୁକ୍ତ କରି ଅନ୍ୟ ଆଳମାରିରେ ରଖିଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଚିହ୍ନିତ ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଉ ଥରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ବହିର ଏକ ସ୍ଥୂଳ ସାରାଂଶ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ସାରାଂଶକୁ ଡିନିଟାରିଟି ଶୀର୍ଷକରେ ଅଲଗା ଅଲଗା କାଗଜରେ ଲେଖି, ପୂର୍ବରୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିବା ତଥ୍ୟ ସହ ଯୋଡ଼ିଦିଅନ୍ତି । ସାରାଂଶସବୁକୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରେ ମଧ୍ୟ ସଜେଇ ରଖନ୍ତି, ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ନୁହେଁ ବରଂ କେଉଁ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଓ ଜର୍ଣ୍ଣାଲରୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଛି, ତା’ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି । ଆଗରୁ ଅଧିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଜର୍ଣ୍ଣାଲର ସବୁ ଧାରାବାହିକ ସଂଖ୍ୟା ପଢ଼ିବା ପରେ ସାରାଂଶ ଲେଖୁଥିଲେ ।

ଆଗରୁ ଲେଖୁଥିବା କେତେକ ଚିଠିରେ ଜାତି ଉପରେ ତାଙ୍କ ବହି ପାଇଁ ବହୁ ଟିପାଖାତାରେ ତଥ୍ୟସବୁ ଭରିଦେଇଥିବା ବିଷୟ ଲେଖିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍’ର ବର୍ଷନା ଅନୁଯାୟୀ ଏମିତି ପାଇଲ ବା ପୋର୍ଟଫୋଲିଓ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଯୋଜନା ସେ ଆଗରୁ ହିଁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲେ । ବାପା ଓ ଏମ୍. ଡି

କାଣ୍ଡୋଲ୍ ଦୁଇଜଣ ଯାକ ଏକା ଉପାୟରେ କାମ କରୁଥିବା ଜାଣି ଉଭୟେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ‘ଫାଇଟୋଲଜି’ (‘Phytologie’) ବହିରେ ତି କାଣ୍ଡୋଲ୍ ଏହି ଉପାୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ବାପାଙ୍କ ଉପରେ ଦେଇଥିବା ବିବରଣୀରେ ତାଉନ୍‌ଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉପାୟରେ କାମ ଚାଲିଥିବା ଦେଖି ବେଶ୍ ତୃପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ଏହିସବୁ ପୋର୍ଟଫୋଲିଓରୁ ଅଧିକାଂଶ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ, ଚିତ୍ରଣୀ ଓ ମାତ୍ରାବ୍ୟରେ ଭରା । ଏହା ଛଡ଼ା ଆହୁରି କେତେକ ବଡ଼ ବଡ଼ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବିଡ଼ା ବନ୍ଧା ହୋଇ ଓ “ବ୍ୟବହୃତ” ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ଅନ୍ୟ ସେଲ୍‌ରେ ରହିଥାଏ । ଏହିସବୁ ନୋଟ୍ ଯେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅତି ମୂଲ୍ୟବାନ, ତାହା ସେ ବେଶ୍ ହୃଦଙ୍ଗମ୍ୟ କରି କାଳେ ଏ’ଗୁଡ଼ିକ କେବେ ପୋଡ଼ି ହୋଇଯିବାର ଆଶଙ୍କାରେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ମୋର ମନେ ଅଛି, କେବେ ଯଦି ସେ ନିଆଁ ଲାଗିବାର ସତର୍କ ଘଣ୍ଟି ଶୁଣନ୍ତି, ମୋତେ ବିଶେଷଭାବେ ତାଙ୍କ ନୋଟ୍‌ସ୍ ପ୍ରତି ସାବଧାନ ରହିବାକୁ ଅନୁନୟ, ବିନୟ କରିଥାନ୍ତି; ବ୍ୟଗ୍ର ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ କହନ୍ତି ଯେ ଯଦି ତାଙ୍କର ବହି ଓ ନୋଟ୍‌ସ୍ ଗୁଡ଼ିକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ତା’ହେଲେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦୁର୍ବିସୟ ହୋଇଯିବ ।

ତାଙ୍କର କୌଣସି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ହଜିଯିବା ବା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଏହିପରି ଆବେଗ ହିଁ ଥାଏ । ଏ’ବିଷୟରେ ସେ କହିଥାନ୍ତି, “ମୋ ପାଖରେ ଏହାର ଏକ ନକଲ ଅଛି, ନଥିଲେ ମୁଁ ମରିଯାଇଥାନ୍ତି ।” ବହି ଲେଖିବା ବେଳେ ଅନେକ ପରିଶ୍ରମ କରନ୍ତି ଓ ବହୁ ସମୟ ନିଅନ୍ତି ପୂରା ବହିଟିର ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପରେଖ ବା ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୀର୍ଷକକୁ ଭାଗ ଭାଗ କରିବାରେ ଓ ବଢ଼ାଇବାରେ । ଏ’ବିଷୟରେ ସେ ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍’ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମୋ ମତରେ ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଓ ଭାବଧାରା ଆଦିକୁ ରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ଏତେ ବେଶୀ ଯନ୍ତ୍ନେଇ ବହିଟିର ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ନଥିଲା, ବରଂ ତଥ୍ୟ ସବୁକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ସଜାଇବା ଓ ସୁତାରୁ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଦରକାର ଥିଲା । ତାଙ୍କର ‘ଲାଭର୍ ଅଫ୍ ଜରାୟମସ୍ ତାରଉଜନ୍’ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଛପାଗଲା, ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଗଲା ଯେ ବହିଟିର ପ୍ରାଥମିକ ରୂପରେଖ ବଢ଼ି ବଢ଼ି ବହିର ରୂପ ନେଇଛି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କ ଜେଜେବାପାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ର ରହିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ତାଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀର ଏକ ତାଲିକା ରହିଥିବା ପରି ଓ ଏହା ଅତି ଔପଚାରିକ ଶୈଳୀରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ପରି ଲାଗିଥିବାରୁ ପରେ ବହିଟିର ସାଜସଜ୍ଜା ଓ ଉପସ୍ଥାପନ ଶୈଳୀ ବଦଳା ଯାଇଥିଲା ।

ଅଳ୍ପ କିଛି ବର୍ଷ ତଳେ ସେ ଏକ ନୂଆ ଯୋଜନା ଅନୁସାରେ ବହି ଲେଖିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଯାହା ତାଙ୍କୁ ବେଶ୍ ସୁହାଉଛି ବୋଲି ସେ ଠିକ୍ ଜାଣିପାରିଥିଲେ । ଏହି ଯୋଜନା ବିଷୟରେ ସେ ତାଙ୍କର ‘ରିକଲେକ୍ଟନ୍’ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି; ଯୋଜନାଟି ହେଉଛି – ଶୈଳୀକୁ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ସିଧାସଳଖ ଲେଖିଚାଲିବା ବା ବହିର ରୂପ୍ କପିଟିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା । ଏହା କରିବା ପାଇଁ ଭଲ କାଗଜ ବ୍ୟବହାର ନ କରିବା ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ଗୁଣ ଥିଲା, କାରଣ ସେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ଯେ ଭଲ କାଗଜରେ ଭଲ ଭାବରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଯେତିକି ଯନ୍ତ୍ରଣା ହେବା ଦରକାର, ସେତିକି ଯନ୍ତ୍ରଣା ସେ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ରୂପ୍ କପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ବେଳେ ସେ ପୁରୁଣା ପାଣ୍ଡୁଲିପି ବା ପୁସ୍ତକପିରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥିବା କାଗଜର ପଛ ପାଖରେ ହିଁ ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଆବଶ୍ୟକ ସଂଶୋଧନ କରି ଏହାର ଏକ ଜିତା ଶୁଦ୍ଧ ନକଲ ବା ଫେୟାର୍ କପି ଲେଖନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ବେଶ୍ ଛଡ଼ାଛଡ଼ାରେ ଗାର କଟାଯାଇଥିବା ଫୁଲ୍‌ସକେପ୍ କାଗଜ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ଏହାଦ୍ୱାରା ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଦୁଇ ଲାଇନ୍ ଭିତରେ ତାଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଜାଗା ମିଳିଥାଏ । ଫେୟାର୍ କପିରେ ସଂଶୋଧନ କରି ଓ ଏହାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ନକଲ ପ୍ରସ୍ତୁତି କରି ଛାପାଖାନାକୁ ପଠାଇଥାନ୍ତି । ବହୁବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ତାଉନ୍ ଗ୍ରାମ୍‌ରେ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ବେଳଠାରୁ ମିଷ୍ଟର ଇ. ନର୍ମାନ୍ (E. Norman) ଏହି ନକଲ ପ୍ରସ୍ତୁତି କାମ କରିଆସୁଛନ୍ତି । ମି. ନର୍ମାନ୍‌ଙ୍କ ହାତଲେଖା ସହ ବାପା ଏତେ ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ପିଲାମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଜଣେ ପାଣ୍ଡୁଲିପିକୁ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଲେଖୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମି. ନର୍ମାନ୍ ତା’ର ଏକ ନକଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ କିଛି ସଂଶୋଧନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଉଥରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ପାଣ୍ଡୁଲିପି ମି. ନର୍ମାନ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ଫେରି ପାଇବା ପରେ ହିଁ ସେଥିରେ ପୁଣି ସଂଶୋଧନ କରି ଛପେଇବା ପାଇଁ ପଠାଇଥାନ୍ତି । ତା’ପରେ ଆସେ ପାଣ୍ଡୁଲିପିରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ସଂଶୋଧନ କରିବା କାମ, ଯାହା ବାପାଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶେଷ ବିରକ୍ତିକର ହୋଇଥାଏ ।

ପୁସ୍ତକ ଦେଖିବା ବେଳେ ବାପା ବେଶ୍ ଖୁସିରେ ସଂଶୋଧନ କରିଥାନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପରାମର୍ଶ ଲୋଡ଼ିଥାନ୍ତି । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୋ ମା’ ‘ଅରିଜିନ୍’ର ପୁସ୍ତକ ଭଲଭାବେ ଦେଖୁଥିଲେ । ବାପାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କିଛି ବହିରେ ମୋର ଭଉଣୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଲିଚ୍‌ଫିଲ୍ଡ (Mrs. Litchfield) ଅଧିକାଂଶ ପୁସ୍ତକ ସଂଶୋଧନ କାମ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବିବାହ ପରେ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଦାୟିତ୍ୱ ମୋ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା ।

ମୋ ଭଉଣୀ, ଶ୍ରୀମତୀ ଲିଟ୍‌ଫ୍‌ଲୁ ଲେଖିଛନ୍ତି -

“ଏହି କାମରେ ମୋର ବେଶ୍ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା; ବାପାଙ୍କ ପାଇଁ କାମ କରି ମୁଁ କିପରି ଉତ୍ତୁଲ୍ଲିତ ହେଉଥିଲି, ତାହା ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିହେବ ନାହିଁ । ଲେଖାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ମୁଁ ଦେଇଥିବା ପରାମର୍ଶ ବହିତର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସେ ସଦାସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ ଏବଂ ମୁଁ କଷ୍ଟ କରିଛି ବୋଲି ମୋ ଉପରେ କୃତଜ୍ଞତା ଅଜାଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ । ଲେଖାଟିକୁ ମୁଁ କେତେ ଯେ ଉନ୍ନତ କରିପାରିଛି, ତାହା ସ୍ବାକାର ନ କରି ରହୁ ନ ଥିଲେ; ଯେଉଁ ସଂଶୋଧନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ତାକୁ କରୁନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏହିପରି ଭାବରେ କାମ କରି ତାଙ୍କର ନମ୍ରତା ଓ ଦୟାଶୀଳତା ସ୍ବାଭାବକୁ ଗଭୀର ଭାବେ ଅନୁଭବ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲି, ଯାହା ମୁଁ କେବେ ବି ପାଇନଥାନ୍ତି ।”

ବିଷୟଟି ଅତି ପରିଚିତ ଭାବି କେତୋଟି ଜାଗାରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଓ ଯୁକ୍ତିତର୍କର ଧାରା ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିତରେ ସମ୍ପର୍କ ନ ରଖିପାରିଲେ ଲେଖାଟି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଲାଗିଥାଏ । ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଲାଗୁଥିବା ଏହିସବୁ ଅଂଶର ସଂଶୋଧନ ବେଶୀ ଦରକାର ପଡ଼ିଥାଏ । ଅସ୍ପଷ୍ଟତାର କାରଣ, ତାଙ୍କ ଭାବନାଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ସଜ୍ଜେଇବାରେ କିଛି ତ୍ରୁଟି ଯେ ରହିଯାଏ ତା’ନୁହେଁ, ବରଂ ସେ ଯାହା ଭାବନ୍ତି ତାହା ଯେ ବେଳେବେଳେ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଲେଖାଟିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏନାହିଁ ବୋଲି ସେ ଜାଣିପାରି ନଥାନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଗୁଡ଼ିଏ ସୂଚନା ବା ତଥ୍ୟ ଖୁସିଦିଅନ୍ତି; ଫଳରେ ବାକ୍ୟଟି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ ଓ ତାକୁ ଦୁଇଟି ବାକ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ମୋଟ ଉପରେ ଲେଖାଟିର ଭାଷା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାରେ ମୋ ମତରେ, ବାପା ଆସାଧାରଣ ପରିଶ୍ରମ କରିଥାନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ନିଜ ଉପରେ ରାଗିଥାନ୍ତି, ନିଜକୁ ଅଜ୍ଞା ପରିହାସ କରିଥାନ୍ତି, ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖିବା ତାଙ୍କ ପାଇଁ କଷ୍ଟକର ହେଉଥିବାରୁ । ଥରେ ଥରେ ନିଜକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗକରି ଏହା ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି ଯେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟକୁ ଖରାପ ଭାବେ ଲେଖିହେବ, ତା’ହେଲେ ସେ ଏହି ପଦ୍ମା ନିର୍ଦ୍ଦିତ ଭାବେ ଆପଣେଇ ନେବେ । ଥରେ ପରିବାର ଭିତରୁ ଜଣେ ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଚିଠି ଲେଖିବାରେ ଭୋଗିଥିବା ଅସୁବିଧା ଦେଖି ସେ ଆମୋଦିତ ହୋଇଥିଲେ, ତୃପ୍ତି ମଧ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ଲେଖାଟିରେ ଥିବା ଅସ୍ପଷ୍ଟତାକୁ, ଜଟିଳ ଅବୋଧ ବାକ୍ୟଟିକୁ ଓ ଅନ୍ୟ ତ୍ରୁଟିକୁ ଖୁସିରେ ହସି ହସି ସଂଶୋଧନ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ଏହିପରି ଭାବରେ, ସେ ଯେତିକି ସମାଲୋଚନା ସହିଥିଲେ ତା’ର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇଥିଲେ । ମିସ୍ ମାର୍ଟିନୋ^{୨୨} ଯୁବ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ‘ଯାହା ଲେଖୁଛ, ତାକୁ (ପାଣ୍ଡୁଲିପି) ବିନା

ସଂଶୋଧନରେ ଛାପିବା ପାଇଁ ପଠାଇଦିଅ' ବୋଲି ଦେଇଥିବା ଉପଦେଶକୁ ଅତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ଉଦ୍ଧାର କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ବେଳେବେଳେ ଏହିପରି ହିଁ କରିଥାନ୍ତି । ଯଦି ଅତି ଜଟିଳ ବାକ୍ୟଟିଏ ଲେଖୁଦିଅନ୍ତି ତେବେ “ତମେ ଏବେ କ’ଣ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛ ?” ବୋଲି ନିଜକୁ ପଚାରି ନିଜ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଲେଖନ୍ତି ଓ ପ୍ରାୟତଃ ଜଟିଳ ବାକ୍ୟକୁ ସରଳ କରନ୍ତି ଏବଂ ଭ୍ରାନ୍ତିରୁ ମୁକ୍ତି ପାଆନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ଶୈଳୀକୁ ଅନେକେ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି; ଅପରପକ୍ଷରେ ଅନ୍ତତଃ ଜଣେ ମତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ଶୈଳୀ ଭଲ ନୁହେଁ । ସବୁଠୁ ବଡ଼ କଥା ହେଲା ତାଙ୍କ ଶୈଳୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ସାବଲୀଳ, ତାଙ୍କ ସ୍ୱଭାବଗତ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ସରଳ ଓ ବେଳେବେଳେ ଅତି ସାଦାସିଧା ଏବଂ ଛଳନାଶୂନ୍ୟ । ଜଣେ ଗୁଣାଜ୍ଞାନୀ ଭଲ ଜଂରାଜୀ ଲେଖିବା ଉଚିତ - ଏହି ସାଧାରଣରେ ପ୍ରଚଳିତ ଗୀତିକୁ ସେ ଆଦୌ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ, ବିଶ୍ୱାସ କରି ନ ଥାନ୍ତି; ପ୍ରକୃତରେ ଏହାର ବିପରୀତ କଥା ହିଁ ଠିକ୍ ବୋଲି ଭାବିଥାନ୍ତି । କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲାବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ବଳିଷ୍ଠ ବାକ୍ୟାଂଶ ବା ଶବ୍ଦପୁଞ୍ଜ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି, ବେଳେବେଳେ ତାଙ୍କ ଲେଖାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରବଣତା ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ‘ଅରିଜିନ୍’ (ପୃ ୪୪୦)ରେ ସିରିପିଡ଼ ପ୍ରାଣୀର ଶୁଳ (larva) ଉପରେ “ଛଅ ଯୋଡ଼ା ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ଗଠିତ ସନ୍ତରଳ ଅବୟବ (natatory legs), ଏକ ଯୋଡ଼ା ଚମକାର ପୁଞ୍ଜାକ୍ଷି (compound eyes) ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଟିଳ ଶୁଦ୍ଧିକା (antenna) ସହ” ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ଏହି ବାକ୍ୟକୁ ଏକ ବିଜ୍ଞାପନ ସହ ତୁଳନା କରି ଆମେ ତାଙ୍କୁ ପରିହାସ କରୁଥିଲୁ । ହାସ୍ୟାସ୍ୱଦ ହେବେ ବୋଲି ଭୟ ନ କରି, ମନରେ ଉକ୍ତି ଉଠୁଥିବା ଭାବନାକୁ ଅତି ଉପାଦିତ ହୋଇ ରୂପ ଦେବା ପ୍ରବଣତା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ଟ, ଭଦ୍ର ଓ ପାଠକ-ଅନୁକୁଳ ଶୈଳୀ ବାସ୍ତବିକ ଅସାଧାରଣ । ତାଙ୍କୁ କେବେହେଲେ ଦେଖୁନଥିବା ଅନେକ ଅଜଣା ଲୋକ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ମଧୁର ଓ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ପଛରେ ତାଙ୍କ ଶୈଳୀର ଆଂଶିକ ଅଥଚ ନିଷିଦ୍ଧ ଭୂମିକା ରହିଛି । ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଯିଏକି ଜୀବବିଜ୍ଞାନର ରୂପ ବଦଳାଇ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲେ, ଏହିପରି ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଣ-ଆଧୁନିକ ମାନସିକତା ସହ ଅଣ-ଆଧୁନିକ ଜଙ୍ଗରେ ଲେଖିବା ଓ କାମ କରିବା ମୋତେ ଅଭୂତ ଲାଗେ । ତାଙ୍କ ବହିସବୁ ପଢ଼ିଲେ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଲେଖକ ନୁହଁନ୍ତି, ବରଂ ପୁରୁଣା

ପ୍ରକୃତିବିତ୍‌ମାନେ ମନେପଡ଼ନ୍ତି । ‘ପ୍ରକୃତିବିତ୍’ ଶବ୍ଦର ପୁରୁଣା ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଏମିତି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯିଏକି ବିଜ୍ଞାନର କେବଳ ଗୋଟିଏ ଶାଖା ନୁହେଁ, ବରଂ ଅନେକ ବିଭାଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ପୁରୁଣା ଅର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ଜଣେ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଥିଲେ । ଫୁଲର ସମାୟନ, କୀଟରକ୍ଷା ଉଭୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶେଷ ବିଷୟରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର, ନୂତନ ବିଭାଗ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସବୁ ବିଷୟର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଅଧ୍ୟୟନ ଏପରି କରୁଥିଲେ ଯେ କୌଣସି ପାଠକ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷତ୍ବ ବୋଲି ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଜଣେ ଛାତ୍ର ତା’ର ପ୍ରଫେସରଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣୁଛି ବୋଲି ପାଠକ ଭାବେ ନାହିଁ ବରଂ ନିଜକୁ ଜଣେ ଶିଷ୍ୟ, ଅତି ଉଦ୍ବେଗ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ଧରିନେଇ ସେହି ଉଦ୍ବେଗ୍ୟତା ସହ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛି ବୋଲି ଭାବିଥାଏ । ‘ଅରିଜିନ୍’ ବହିର ଶୈଳୀ ଅତି ସୁନ୍ଦର, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଃଖଦ; ଏହା ଏମିତି ଜଣେ ବକ୍ତିକ ଶୈଳୀ ଯିଏକି ନିଜ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଓ ମତାମତକୁ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେବ ବୋଲି ପ୍ରାୟ ଆଶା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହାର ବିପରୀତ ଭଙ୍ଗା ହେଉଛି ଜଣେ ଅତି ଉଗ୍ରଭାବରେ ଉପାହୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର, ଯିଏକି ନିଜ ମତାମତ ଓ ବିଶ୍ବାସ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଲଦି ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ପାଠକର ମନରେ ଯେତେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଲେ ବି ତାଙ୍କୁ ଅଯୋଗ୍ୟ ପାଠକଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନ କରି ତା’ର ସଂଶୟବାଦକୁ ବାପା ସନ୍ମାନ ଦେଇଥାନ୍ତି ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ସନ୍ଦେହୀ ପାଠକ, ଏପରିକି ଅଯୌକିକ ବା ଖାମ୍‌ଖିଆଳୀ ପାଠକମାନଙ୍କ କଥା ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଥାଏ । ସେମାନଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ପାଠକଙ୍କୁ ଯେଉଁ ବିଷୟ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଲାଗିବ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ଲେଖିବା କଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି, ଏହା ଭାବି ଯେ ଏମିତି କଲେ ପାଠକର ଅସୁବିଧା ହେବନାହିଁ ଏବଂ ସେ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ହେବ ।

ଠିକ୍ ସେହି କାରଣରୁ ବହିରେ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ଚିତ୍ର ଦିଅନ୍ତି ଏବଂ ଚିତ୍ରକୁ ଅତି ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଗରୁ ପ୍ରକାଶିତ ବହିଗୁଡ଼ିକର ଚିତ୍ର ପେସାଦାର ଚିତ୍ରକରମାନେ କରିଥିଲେ, ଏ’ ବହିସବୁ ହେଲା - ‘ଏନିମାଲ୍ ଏଣ୍ଡ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’, ‘ଡିସେଣ୍ଡ୍ ଅଫ୍ ମ୍ୟାନ’ ଏବଂ ‘ଏକ୍ସପ୍ରେସନ୍ ଅଫ୍ ଦ ଜମୋଶନ୍’ । ‘କ୍ଲଜିନ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’, ‘ଜନ୍‌ସେକ୍ସିଭୋରସ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’, ‘ମୁଭମେଣ୍ଟ ଅଫ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ ଓ ‘ଫର୍ମ୍ ଅଫ୍ ପ୍ଲାଣ୍ଟସ୍’ ପରି ପୁସ୍ତକରେ ଅଧିକାଂଶ ଚିତ୍ର ତାଙ୍କ ପୁଅଝିଅ, ମୁଖ୍ୟତଃ ମୋ ଭାଇ ଜର୍ଜ, ଆଙ୍କିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିବା ଅତି ଆନନ୍ଦଦାୟକ

ମନେ ହେଉଥିଲା, କାରଣ ସେ ପ୍ରବଳ ଉତ୍ସାହର ସହ ଅତି ସାଧାରଣ ଭାବେ ଅଙ୍କା ଯାଇଥିବା ଚିତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଜଣେ ବୋହୂ କରିଥିବା ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କଠାରୁ ଖୁସିରେ ନେବା ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି କରି ଶେଷରେ କହିଥାନ୍ତି, “ମାଇକେଲ୍ ଏଞ୍ଜୋଲୋ ଏହା ତୁଳନାରେ ନଗଣ୍ୟ” । ଏତେ ଉଦାର ଭାବେ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ତନ୍ମତନ୍ମ କରି ଦେଖୁଥାନ୍ତି ଓ ଭୁଲଭଟକା ଥିଲେ କିମ୍ବା କେହି ଅସାବଧାନ ଭାବେ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିଥିଲେ ସହଜରେ ଜାଣିପାରନ୍ତି ।

ଲେଖା କାଳେ ଅତି ଲମ୍ବା ହୋଇଯିବ ଭାବି ସେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି, ‘ଭେରିଏଶନ୍ସ ଅଫ୍ ଏନିମାଲ୍ସ ଏଣ୍ଡ ପ୍ଲାନ୍ଟସ୍’ ଲେଖିବା ବେଳେ ବହିଟା ବେଶୀ ବଡ଼ ହୋଇଯାଇଥିବା ଦେଖି ବିରକ୍ତ ଓ ଦୁଃଖୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଆନ୍ତରିକ ଭାବେ ‘ଟ୍ରିଷ୍ଟାମ୍ ସାଣ୍ଡି’ଙ୍କ” ପ୍ରତିକୂଳ ମନ୍ତବ୍ୟ ସୂଚାଉଥିବା ଉକ୍ତି ବା ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି, “ଆଃ ! କେହି ନ କହନ୍ତୁ ଯେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ‘ଡ୍ୟୁଓଡେସିମୋ’ (duodecimo – ଏମିତି ଏକ ବହି ଯାହାର ପ୍ରତିଟି ପର୍ବକୁ ୧୨ ଭାଗ କରି ଏହାକୁ ୨୪ ପୃଷ୍ଠିଆ କରାଯାଇଥିବ) ଲେଖିଦେବି” ସହ ଏକମତ ହେବାର ମୋର ମନେ ପଡୁଛି ।

ଶୈଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ପାଠକଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେତିକି ସଚେତନ ଥିଲେ ଅନ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମ୍ବେଦନଶୀଳତା ସେତିକି ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲା; ଏହା ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷତ୍ବ । ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଲେଖକଙ୍କୁ ସେ ସମ୍ମାନ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଡ୍ରୋସେରା ଉପରେଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣ ଓ ଏହିପରି ଅନ୍ୟ କାମକୁ ଅତି ସାଧାରଣ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବାପାଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟରୁ କେହି ସେପରି ଧାରଣା କରି ନଥାନ୍ତି । ଅଞ୍ଚ, ଅନଭିଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖା ବିଷୟରେ ସେ ଧରି ନିଅନ୍ତି ଯେ ତାହାକୁ ବୁଝି ନ ପାରିବା ବା ଆକଳନ କରି ନପାରିବାଟା ନିଜର ଭୁଲ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବାର ତାଙ୍କର ଏହି ସ୍ୱଭାବଗତ ଶୈଳୀ ଛଡ଼ା ଉଦ୍ଭୂତ ଅଂଶର ଗୁରୁତ୍ବ ବିଷୟରେ ମତ ଦେବା ବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ କାହାଠାରୁ ପାଇଥିବା ତଥ୍ୟ, ସୂଚନା ପାଇଁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇବା ଭଙ୍ଗା ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷକ ଥିଲା ।

ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ଏହି ଗୁଣ କେବଳ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ନୁହେଁ, ବରଂ ମୋ ମତରେ, ସବୁ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କ ଅବଧାରଣା ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେଶସବୁକୁ ବିଚାର କରିବା ପାଇଁ ସଦାସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବାରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଉପାଦେୟ ହେଉଥିଲା । ସବୁକଥାକୁ ଅତି ଉଚ୍ଚମାନର ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ଭାବିନେବାର ଏହି ପ୍ରବଣତାକୁ ସେ ନିଜର ଦୁର୍ବଳତା ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି ।

ସେ ଯେଉଁ ବହିସବୁ ପଢ଼ନ୍ତି ସେସବୁକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଉଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଲେଖକ ଜଣକ ବିଶ୍ୱସନୀୟ କି ନୁହେଁ, ତାହା ଭାବିବାର ଶାଣିତ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ତାଙ୍କ ମାନସର ଏକ ବିଶେଷ ସଦଗୁଣ । ଯେଉଁସବୁ ଲେଖକଙ୍କ ବହି ସେ ପଢ଼ନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ନିର୍ଭୁଲତା ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଦୃଢ଼ ମତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଏ । ଏହି ମତ ଅନୁଯାୟୀ ସେ କେଉଁ କେଉଁ ତଥ୍ୟକୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଡର୍କ, ଆଲୋଚନାରେ ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରିବେ, ତାହା ବାଛିଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଭଲଭାବେ ବୁଝିପାରିଛି, ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବିଶ୍ୱସନୀୟତା ନିରୂପଣ କରିବା ଶକ୍ତି ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ସେ ଭାବନ୍ତି ।

ସେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ସମ୍ମାନବୋଧ ବ୍ୟାପକତାବେ ରହିବା ଉଚିତ, ଏବଂ ଲେଖାର କିଛି ଅଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରିବାରେ ଜିଲାମି ଦେଖିଲେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯଶଃ, ଖ୍ୟାତି ଓ ସମ୍ମାନ ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଇବାକୁ ସେ ଘୃଣା କରନ୍ତି । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କ ବହିର ସଫଳତାରେ ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ନିଜକୁ ନିନ୍ଦା କରିବା କଥା ଅନେକ ଚିଠିରେ ଲେଖିଛନ୍ତି; ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଓ ଖ୍ୟାତି ପ୍ରତି ବିରାଗ - ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କର ଏହି ଆଦର୍ଶରୁ ସେ ଦୂରେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଭାବି । ଅନେକ ସମୟରେ, ସେ ସାର ଜେ. ହୁକରଙ୍କୁ ଲେଖୁଥିବା, ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ, ବଢ଼େଇଭରା ଚିଠିରେ ତାଙ୍କର ବିନମ୍ରତା ନଥିବା ଓ ଅହମିକା ଥିବା କଥା କହି ନିଜକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛନ୍ତି, ପରିହାସ କରି ହସି ଉଠିଛନ୍ତି । ‘ଲାଭର୍’ର ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଚମତ୍କାର ଚିଠି ରହିଛି, ଯେଉଁଥିରେ ସେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ବିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ଲେଖିଥିବା ପ୍ରଥମ ନିବନ୍ଧର ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ପ୍ରକାଶନ ଦାୟିତ୍ୱ ମୋର ମା’ଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ମୋତେ ଲାଗୁଛି, କିଛିଟା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଖ୍ୟାତି ଆଶା କରିବା ଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ, ଜ୍ଞାନର ପରିସର ବଢ଼ାଇବାରେ ସଫଳ ହେଉ - ଏ ଚିଠିରୁ ତାଙ୍କର ଏହି ଗଭୀର, ଆନ୍ତରିକ ଅଭିଳାଷ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି । ସଫଳ ହେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କିଛି ସକାରାତ୍ମକ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା, ଯାହା ଜଣେ ଦୃଢ଼ମନା ଓ ଉଚ୍ଚ ଭାବନାସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଠାରେ ରହିବା କଥା । ‘ଅରିଜିନ୍’ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ସମୟରେ ସେ ଲିଏଲ୍, ହୁକର, ହକ୍ସଲେ ଏବଂ ଆସା ଗ୍ରେଙ୍କ ସମର୍ଥନ ପାଇ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରି ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସାର୍ବଜନୀନ ଖ୍ୟାତି ଓ ସୁନାମ (ଯାହା ସେ ପରେ ପରେ ପାଇଥିଲେ) ପାଇବେ ବୋଲି ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି ନ ଥିଲେ କି ତାଙ୍କର ଏମିତି ଅଭିଳାଷ ନଥିଲା ।

ଖ୍ୟାତି ପାଇଁ ଅଯଥା ଆସକ୍ତିକୁ ସେ ଘୃଣା କରୁଥିବା ସହ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେବା ବା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ପରି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ସେ ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରୁନଥିଲେ । ଏକା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ମିଷ୍ଟର ଡ୍ରାଲେସ୍କ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କର ଏତେ ବର୍ଷର ପରିଶ୍ରମ ବୃଥା ଯାଇଥିଲା ଭାବି ସେ ନିରାଶ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ହତାଶାକୁ ଦମନ କରିପାରି ନଥିବାରୁ ନିଜ ଉପରେ ରାଗିଥିବା ବିଷୟ, 'Origin' ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ବେଳେ ସେ ଲିଏଲଙ୍କ ପାଖକୁ ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସାରସ୍ୱତ ସମ୍ମାନବୋଧ ପରିଷ୍କଟ ହୋଇଛି । ତାଙ୍କୁ 'ଅରିଜିନ୍' ପାଇଁ ଶ୍ରେୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା; ମି. ଡ୍ରାଲେସ୍କ ଓହରିଯାଇଥିଲେ; ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ରିକଲେକ୍ଟନ୍'ରେ ଡ୍ରାଲେସ୍କ ଆତ୍ମାହୁତିକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଗ୍ରାଧିକାର ସମ୍ପର୍କିତ ଘୃଣା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ସବୁ ପ୍ରକାର ଆଲୋଚନା ଓ ସମାଲୋଚନାର ଉତ୍ତର ଦେବା, ସଂଶୋଧନ କରିବା ପରି କାମରେ ସେ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଇଥାନ୍ତି । ଫାଲ୍‌କୋନରଙ୍କୁ* (୧୮୬୩) ଲେଖୁଥିବା ଚିଠିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି : “ଆପଣଙ୍କ ସହ ମୋର ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁତା ଅଛି, ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ମୁଁ ଯଦି ଆପଣଙ୍କ ଉପରେ କେବେ ରାଗିଥିଲି, ତା’ ହେଲେ ମୁଁ ମୋତେ ହିଁ କିଛିଟା ସନ୍ଦେହ କରିବା କଥା ଯେ ମୁଁ ବୋଧହୁଏ ବେଶୀ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଯାଇଥିଲି । ଆପଣ କରିଥିବା ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଅତି ଦୁଃଖିତ, କାରଣ, ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏହା ଭୁଲ ଏବଂ ଏହାକୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ବିଚାର ପାଇଁ ଛାଡ଼ିଦେବା ଭଲ । ମୋତେ କେହି ଚିନ୍ତାକ୍ଷେପ ମୁଁ ଏପରି ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ କି ନୁହେଁ, ତାହା ଏକ ଅଜ୍ଞାନ କଥା ।” ତାଙ୍କର ଏହିପରି ମନୋଭାବର କାରଣ ହେଉଛି ଆଂଶିକ ଭାବେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବସ୍ଥୁଳତା କୋମଳତା ଓ ଆଂଶିକ ଭାବେ ସମୟ ଓ ଶକ୍ତି ନଷ୍ଟ ନ କରିବା ଆଉ ମିଜାଜ ଖରାପ ନ କରିବାର ଦୃଢ଼ତା । ଅଦରକାରୀ ଆଲୋଚନାଠାରୁ ଦୂରେଇ ରହିବାର ଏହି ସଂକଳ୍ପ ପଛରେ ଲିଏଲଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ରହିଛି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି, ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ବନ୍ଧୁମାନେ ଏପ୍ରକାରର ବାଦାନୁବାଦ ଓ ବାକ୍ସିତକ୍ଷାରେ ଲିପ୍ତରହନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଏପରି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥାନ୍ତି ।⁽¹⁰⁾

(10) ‘ନୋଟ୍ ଅନ୍ ଦ୍ ହାବିଟ୍ସ ଅଫ୍ ଦ୍ ପାମ୍ପାସ ୱୁଡ୍‌ପେକର୍, କୋଲ୍‌ଆପ୍ଟିସ୍ କାମ୍ପେଷ୍ଟ୍ରିସ୍’ ('Note on the Habits of the Pampas Woodpecker, *Colaptes campestris*') (Proc. Zool. Soc., ୧୮୭୦, ପୃଷ୍ଠା ୭୦୫) ରୁ ଏବଂ ଏଥେନିୟମ୍ (୧୮୬୩, ପୃ. ୫୫୪) ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଏକ ଚିଠିରୁ ସେ ତାଙ୍କର ଏହି ନିୟମ ମାନିନଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଏ’ବିଷୟରେ ସେ ତୁମ୍ଭ ରହିପାରିନଥିଲେ ବୋଲି ପରେ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । 'Origin' ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ସମାଲୋଚନାର ଉତ୍ତରରେ ସେ ଯାହାସବୁ ଲେଖିଛନ୍ତି ତା’କୁ ଏହି ନିୟମର ଉଲ୍ଲେଖ ନ ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ ।

ମୋ ବାପାଙ୍କ କର୍ମ-ଜୀବନର ବିଶେଷତ୍ୱ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ସେ ଯେ ଅସୁସ୍ଥ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ କାମ କରୁଥିଲେ, ତାହା ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପାଡ଼ିତ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଅସୀମ ଯୌର୍ଯ୍ୟ ସହ ଏବଂ କେବେ ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ ନକରି ଓ କିଛି ଆପତ୍ତି ନକରି ସବୁ କଷ୍ଟ ସହି ଯାଉଥିଲେ; ଏପରିକି, ମୁଁ ଭାବୁଛି, ସେ ସବୁବେଳେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଉଥିବା କଥା ତାଙ୍କ ପିଲାମାନେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍‌ଭାବେ ଜାଣି ପାରିନଥିଲେ । ପିଲାଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ସମସ୍ୟାଟା କିଛିଟା ବେଶୀ ହୋଇଗଲା କାରଣ ପିଲାଦିନବେଳୁ ହିଁ ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ରୋଗ ଭୋଗୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ଆସିଛନ୍ତି; ତଥାପି ସେ ସେମାନଙ୍କ ଖୁସିରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଖୁସି ହେଉଥିଲେ । ବହୁ ଆଗରୁ ଅକୁହା ଯନ୍ତ୍ରଣା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ କିପରି ପିଲାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସବୁବେଳେ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ, ପିଲାମାନେ ତାହା ଦେଖିଆସିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ବାପା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କେତେ ଦୂର ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହିପାରୁଥିଲେ, ସେ ବିଷୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଏବର ଉପଲବ୍ଧିକୁ ପିଲାଦିନେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଜନ୍ମିଥିବା ଧାରଣାଠାରୁ ଅଲଗା କରି ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୋ ମା'ଙ୍କ ଛଡ଼ା, ପ୍ରକୃତରେ ଆଉ କେହି ବି ଜାଣିନାହାନ୍ତି ବାପା କେତେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଉଥିଲେ ବା ତାଙ୍କର କି ଚମତ୍କାର ସହନଶକ୍ତି ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମା' ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ରାତି ବି ଅଲଗା ରହିବାକୁ ଦେଉନଥିଲେ; ଦିନର କାମଦାମ ଏପରି ଭାବରେ କରୁଥିଲେ ଯେ ବାପାଙ୍କ ବିଶ୍ରାମ ସମୟରେ ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିପାରିବେ । ସବୁ ବିରକ୍ତିକର ପରିସ୍ଥିତିଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ଦୂରେଇ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ନ ହେବା ପାଇଁ ସବୁ କିଛି ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ ବା ତାଙ୍କୁ ଅତି ବେଶୀ କ୍ଲାନ୍ତ ହେବାକୁ ଦେଉନଥିଲେ ବା ପାଡ଼ିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଉପଶମ ପାଇଁ ସବୁ କିଛି କରୁଥିଲେ । ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ପ୍ରଗାଢ଼ ସ୍ନେହ, ଅନୁରକ୍ତି ଓ ଭକ୍ତି ପରି ଏକ ପବିତ୍ର ବିଷୟ ଉପରେ ମୁଁ ଏମିତି ଖୋଲାଖୋଲି ଭାବେ କହିବାକୁ ଦୋଦୋପାଂ ହେଉଛି, କିନ୍ତୁ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ମା'ଙ୍କର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ, ସ୍ନେହଭରା ଯତ୍ନର କାରଣ । ଆଉ ଥରେ କହୁଛି, ବାପାଙ୍କ ଜୀବନର ମୁଖ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଥିଲା ଯେ ପ୍ରାୟ ୪୦ ବର୍ଷ ଧରି ସାଧାରଣ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବା ସୁସ୍ଥ ଅବସ୍ଥା କ'ଣ ସେ ଆଦୌ ଜାଣିପାରିଲେ ନାହିଁ; ଏବଂ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ରୋଗଜନିତ ଚାପ ଓ ବିରକ୍ତି ବିରୋଧରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ସଂଗ୍ରାମ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେହି ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତି (ମା'ଙ୍କ ଯତ୍ନ) କଥା ନ କହି ଏ' ବିଷୟରେ ଲେଖି ହେବନାହିଁ, ଯେଉଁ ପରିସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ସେ ଏତେ ସବୁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ଚାପ ସହି ମଧ୍ୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଗ୍ରାମ ଜାରି ରଖିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ଚାର୍ଲସ୍ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ

ତାଙ୍କ ବହିଗୁଡ଼ିକରେ ବାପା ଈଶ୍ୱର ତଥା ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ବିଷୟରେ କିଛି ଲେଖିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ ଏବଂ ଏ ବିଷୟରେ ଯାହା ବି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖିନଥିଲେ ।⁽¹⁾

ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ତାଙ୍କର ଏହି ଅନିଚ୍ଛା ପଛରେ ବହୁ କାରଣ ରହିଛି । ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ମତ ଯେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ମୂଳତଃ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟାପାର, ଯାହା ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ନିଜସ୍ୱ । ୧୮୭୯ରେ⁽²⁾ ସେ ଲେଖିଥିବା ଚିଠିର କିଛି ଅଂଶରୁ ଏହି ସୂଚନା ମିଳେ :-

“ମୋ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ, ମୋ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହା ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇନପାରେ । କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଭାବେ ମୁଁ କହିପାରେ ଯେ ମୋ ବିଚାର ପ୍ରାୟତଃ ଅସ୍ଥିର, ଦୋଳାୟମାନ । ... ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ କେବେ ବି ନାସ୍ତିକ (Atheist) ନଥିଲି, ଉଗ୍ରବାନ୍ଧ ଅସ୍ଥିତକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସବୁବେଳେ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ଭାବେ (ବିଶେଷକରି ବୟସ ବଢ଼ିବା ସହ) ମୋତେ ‘ଅବିଜ୍ଞେୟବାଦୀ’ (Agnostic) କହିବାଟା ମୋର ମାନସିକତାର ପ୍ରକୃତ ଚିତ୍ରଣ ହେବ ।”

ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁଭବକୁ ଆଘାତ ଦେବାକୁ ସେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ସଙ୍କୋଚ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଜଣେ ଯଦି କୌଣସି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଭାବେ ଓ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରିନାହିଁ, ତା’ହେଲେ ସେହି ବିଷୟରେ ସେ କିଛି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ଭାବୁଥିଲେ, ତାଙ୍କ ବିବେକର ପ୍ରଭାବରେ । ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କ ବିବେକର ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ ବୋଲି ସେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ, ଯାହା ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍‌ର ଡ. ଏଫ୍. ଜ. ଏବର୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ସେ ଲେଖିଥିବା ଏକ ଚିଠିରୁ (୬.୯.୧୮୭୧) ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଖରାପ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେ ଦୁର୍ବଳ

(1) ଡ. ଏବର୍‌ଙ୍କର ‘ଟ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ଅଫ୍ ଦ ଟାଇମ୍ସ’ (‘Trends of the Times’)ର କେତେକାଂଶ ସହ ସହମତ ହୋଇ ବାପା ତାଙ୍କ ଲେଖାରୁ କିଛି ‘Index’ ରେ ପ୍ରକାଶ ହେବାକୁ ସମ୍ମତି ଦେବା ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ।

(2) ମି. ଜେ. ପର୍ଡିସ୍କୁଁ ଲେଖିଥିବା ଚିଠି ଏବଂ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ‘ଆସେକ୍ଟସ୍ ଅଫ୍ ସେପ୍ଟିସିଜିମ୍’ (‘Aspects of Scepticism’ -1883) ।

ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି କହି ସେ ଲେଖୁଥିଲେ “ମଣିଷର ମାନସକୁ ଅନବରତ ଆହ୍ୱାନ କରି ରଖୁଥିବା ଏହି ଅପରିମେୟ ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଚିନ୍ତନମାନ ପାଇଁ ମୁଁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।” ପରେ ସେ ଆହୁରି ଲେଖିଛନ୍ତି, “ମୋର ଆଗର ଚିଠିଗୁଡ଼ିକରେ କ’ଣ ଲେଖିଥିଲି ମୁଁ ଭୁଲିଯାଇଛି । ମୋତେ ଅନେକ ଚିଠି ଲେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ, ତେଣୁ ମୁଁ କ’ଣ ଲେଖେ ତା’ ବିଷୟରେ ବେଶୀ ଚିନ୍ତା କରିପାରିନଥାଏ; କିନ୍ତୁ ମୋର ପୁରା ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆଶା ଯେ ଯେତେବେଳେ ବି ଲେଖୁଛି ନଭାବି ନଚିନ୍ତି ପଦଟିଏ ବି ଲେଖିନାହିଁ; ତେବେ ମୁଁ ଭାବୁଛି ଆପଣ ମୋ ସହ ଏକମତ ହେବେ ଯେ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟକୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବେ ଭାବିଚିନ୍ତି, ବିବେଚନା କରି ସତର୍କତା ସହ ହିଁ ଲେଖିବା ଉଚିତ । ମୁଁ କେବେ ଭାବି ନଥିଲି ଯେ ଆପଣ ମୋର ଚିଠିର କିଛି ଅଂଶ ଛାପିବେ ବୋଲି, ଯଦି ଜାଣିଥାନ୍ତି ତା’ହେଲେ ମୋ ଚିଠିଗୁଡ଼ିକର ନକଲ ରଖୁଥାନ୍ତି । ତରବରିଆ ଭାବେ ମୁଁ ଲେଖିଥିବା କେତେକ ଚିଞ୍ଚଣା ଛପା ହୋଇଥିଲେ ସେଇଥିରୁ କିଛି ସଂଗ୍ରହ କରି ତା’ ଉପରେ ‘ବ୍ୟକ୍ତିଗତ’ (‘private’) ବୋଲି ଲେଖିବା ଅଭ୍ୟାସ ମୋର ଅଛି । ଏ’ଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟଥା ଆପରିକ୍ତନକ ହୋଇନଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସିମତେ ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଆଗରୁ ପଠାଇଥିବା ଚିଞ୍ଚଣାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶଯୋଗ୍ୟ ଭାବି ସେଥିରୁ କିଛି ଅଂଶ ଚିହ୍ନିତ କରି ମୋ ମତାମତ ପାଇଁ ମୋ ପାଖକୁ ପଠାଇବେ ବୋଲି ଭାବିବା ହିଁ ହାସ୍ୟାସ୍ୱଦ; କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଯଦି ସେପରି କରନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ମୋର ଆପରି ଅଛି କି ନାହିଁ, ତାହା ମୁଁ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କହିଦେବା ଉଚିତ । ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ମୁଁ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଲେଖିବା ବା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ କିଛିଟା ଅନିଚ୍ଛୁକ, କାରଣ ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏ’ସବୁ ବିଷୟରେ ଏତେ ଗଭୀର ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରି ନଥିବାରୁ ମୋ ଲେଖା ପ୍ରଚାର ବା ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।”

ଡ. ଏବଟ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ବାପା ଲେଖୁଥିବା ଆଉ ଏକ ଚିଠିରେ (୧୬.୧୧.୧୮୭୧) ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ଓ ନୈତିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ସେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ନିଜକୁ କାହିଁକି ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଭାବୁନାହାନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ ଅଧିକ କିଛି କହିଛନ୍ତି :-

“ ‘ଇଣ୍ଡେକ୍ସ’ (‘Index’)କୁ ଲେଖା ପଠାଇବାକୁ ଆପଣ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିବାରୁ ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ନିଜକୁ ସମ୍ମାନିତ ମନେ କରୁଛି ଏବଂ ଆପଣଙ୍କ ଚିଠି ପାଇଁ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପୁରାମାନୁଛି, ଜଣେ ଯାହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି ତାହା ପ୍ରକାଶ ଓ ପ୍ରସାର କରିବା ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ଏତେ

ବେଶା ନିଷ୍ଠା ଓ ଆନ୍ତରିକତା, ଅନୁରାଗ ଓ ଆଗ୍ରହ ସହ ଆପଣ ଏହିପରି କରୁଥିବାରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେଉଛି । କିନ୍ତୁ ନିମ୍ନ କାରଣରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରଖୁପାରୁନି; କାରଣଗୁଡ଼ିକ କିଛିଟା ବିଶଦ ଭାବରେ ଦେଉଥିବାରୁ ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବେ, ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ଯେ ଆପଣଙ୍କୁ ମୁଁ ଅଶିଷ୍ଟ, ଅଶାଳୀନ ଲାଗିପାରେ । ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଅତି ଦୁର୍ବଳ : ୨୪ ଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ଅନେକ ସମୟ ମୁଁ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ କଟାଏ, ଯେତେବେଳେ ମୁଁ କିଛି ବି କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ଏ'ବର୍ଷ ଲାଗ ଲାଗ ଦୁଇମାସ ହରେଇଛି, କିଛି କରିପାରିନାହିଁ । ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ ଓ ଅନେକ ସମୟରେ ମୁଣ୍ଡ ବୁଲେଇ ଦେଉଥିବାରୁ ଗଭୀର ଚିନ୍ତନମାନନ ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା ନୂଆ ନୂଆ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଦକ୍ଷତା ହାସଲ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହେଁ ଏବଂ ପୁରୁଣା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ହିଁ କିଛି କରିପାରିଥାଏ । ମୁଁ ବୁଦ୍ଧିମାନ ନୁହେଁ - ଶାସ୍ତ୍ର କିଛି ଭାବିପାରେ ନାହିଁ, ସାଙ୍ଗେସାଙ୍ଗେ କିଛି ଲେଖିପାରେ ନାହିଁ; ବିଜ୍ଞାନରେ ଯାହା କିଛି ବି କରିଛି, ତାହା ଅନେକ ଦିନ ଧରି ଚିନ୍ତା କରିବା ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିବା ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

“ମୁଁ କେବେହେଲେ ଧର୍ମବିଶ୍ବାସ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ସମ୍ପର୍କ ବା ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଓ ସମାଜର ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟରେ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରିନାହିଁ; ଏବଂ ଏହିପରି ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ବହୁଦିନ ଧରି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଧ୍ୟାନ ଦେଇପାରି ନଥିବାରୁ, ପ୍ରକୃତରେ 'Index' କୁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ଲେଖା କିଛି ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଅସମର୍ଥ ।”

ଧର୍ମବିଶ୍ବାସ ଉପରେ ନିଜର ମତ ଦେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ଥର କୁହାଯାଇଛି ଏବଂ ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚିଠିରେ ନିଜ ମତ ଦେବାକୁ ତାଙ୍କର ଆପତ୍ତି ନ ଥାଏ । ଥରେ ହଲାଣ୍ଡର ଜଣେ ଛାତ୍ରର ଚିଠିର ଉତ୍ତରରେ (୨.୪.୧୮୭୩) ସେ ଲେଖିଥିଲେ : -

“ବହୁ ଦିନ ଧରି ମୋ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଭଲ ନାହିଁ ଓ ଏବେ ବାହାରେ ବିଶ୍ରାମ ନେଉଛି; ଏ ଲମ୍ବା ଚିଠି ପାଇଁ ମୋତେ କ୍ଷମା କର ।

“ତୁମ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ; ବିଶଦ ଭାବରେ ଲେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତର ଦେଇପାରିବି ବୋଲି ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ନୁହେଁ ।

“ଏହି ଆତ୍ମସଂଜ୍ଞାନକ ଓ ଚମତ୍କାର ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ (ସଚେତ ମାନବ ସମେତ) ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ବୋଲି ଜଟିଳ କରିବା ଅସମ୍ଭବ; ମୋ ମତରେ ଏହା ହିଁ ଇଶ୍ବରଙ୍କ ସ୍ଥିତି ସପକ୍ଷରେ ମୁଖ୍ୟ ଯୁକ୍ତି । ତେବେ ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ଯୁକ୍ତିର

କିଛି ମହତ୍ତ୍ୱ ଅଛି କି ନାହିଁ, ତାହା ମୁଁ କେବେ ବି ନିରୂପଣ କରିପାରିନାହିଁ । ମୁଁ ଜାଣେ, ଆମେ ଆଦି ହେତୁ (First Cause)କୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ‘ଏହା କେଉଁଠାରୁ ଆସିଛି’ ଓ ‘ଏହାର ସୃଷ୍ଟି କିପରି ହୋଇଛି’ ପରି ପ୍ରଶ୍ନସବୁର ଉତ୍ତର ତଥାପି ମନ ଖୋଜିଥାଏ । ଯନ୍ତ୍ରଣା ଜର୍ଜରିତ ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କ ଦୃଃଖଦୂର୍ବଶାକୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଣଦେଖା କରିପାରୁନାହିଁ । ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ମୁଁ ମଧ୍ୟ କିଛି ମାତ୍ରାରେ ତାଙ୍କ ବିଚାରକୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଉଛି; ତେବେ ଏହି ଯୁକ୍ତି ବି ଅତି ଦୁର୍ବଳ ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣିପାରୁଛି । ମୋତେ ଲାଗୁଛି, ପୂରା ବିଷୟଟି ମଣିଷର ବୋଧଶକ୍ତି ବାହାରେ ବୋଲି ଧରିନେବା ଠିକ୍ ହେବ; କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ତା’ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ ।”

୧୮୭୯ ରେ ଆଉଥରେ ଜର୍ମାନୀର ଜଣେ ଛାତ୍ର ବାପାଙ୍କୁ ଏକାପରି ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରିବାରର ଜଣେ ସଦସ୍ୟ ଏହାର ଉତ୍ତର ଲେଖିଥିଲେ :-

“ମି. ଡାର୍ଡଜନ୍ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି, ସେ ଏତେ ବେଶୀ ଚିଠି ପାଇଥାନ୍ତି ଯେ ସବୁ ଚିଠିର ଉତ୍ତର ଦେଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ଆପଣଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ।

“ତାଙ୍କ ବିଚାରରେ ଈଶ୍ୱର-ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଭିତରେ କିଛି ଅସଙ୍ଗତି ନାହିଁ; ତେବେ ଆପଣ ମନେ ରଖିବା କଥା ଯେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ଭଗବାନଙ୍କ ସଂଜ୍ଞା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ।”

କିନ୍ତୁ ଏହି ଉତ୍ତର ପାଇ ଜର୍ମାନ ଯୁବକ ଜଣକ ଖୁସି ହୋଇ ନଥିଲେ, ସେ ଆଉଥରେ ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲେ । ତା’ର ଉତ୍ତରରେ ବାପା ଲେଖିଥିଲେ -

“ମୁଁ ଜଣେ ଅସୁସ୍ଥ, ଅତି କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ ବୃଦ୍ଧ ଏବଂ ତୁମ ପ୍ରଶ୍ନସବୁର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ମୋ ପାଖରେ ସମୟର ଅଭାବ - ପ୍ରକୃତରେ ଏ’ସବୁର ଉତ୍ତର ଦେଇ ହେବନାହିଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଧାରା ପ୍ରମାଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଜଣକୁ ଅତି ସତର୍କ କରି ଦେଇଥାଏ, ଏହାଛଡ଼ା ବିଜ୍ଞାନର ଯାଣୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ସହ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱର ପ୍ରକଟିତ ସତ୍ୟ (Revelation)ରେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ପାଇଁ ଜଣେ ବିଭିନ୍ନ ବିରୋଧାତ୍ମକ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବନା ଭିତରୁ ନିଜ ପାଇଁ କ’ଣ ବାଛିବେ, ନିଜେ ବିଚାର କରିବା ଜରୁରୀ ।”

୧୮୭୬ରେ ସେ ଲେଖୁଥିବା ଆତ୍ମଜୀବନୀରୁ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ତାଙ୍କ ମତାମତର କିଛି ଅଂଶ କିଛିଟା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପରେ ତଳେ ଦିଆଯାଇଛି -

“ଏ’ ଦୁଇବର୍ଷ ଭିତରେ⁽³⁾ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ ବହୁତ ଚିନ୍ତା କରିଛି । ବାଗଲରେ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ପାରମ୍ପରିକ ନୀତି ଉପରେ ମୋର ବିଶେଷ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା, ମୁଁ ବାଇବଲକୁ ନୈତିକତାର ଅକାଟ୍ୟ ଉତ୍ସ ବୋଲି ଭାବେ । ସେଥିରୁ କିଛି ଉଦ୍ଧାର କଲା ବେଳେ ମୋର ବହୁ ସହକର୍ମୀ (ଯଦିଓ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖନ୍ତି) ମୋତେ ହସି ଉଡ଼ାଇ ଦେଉଥିଲେ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୋର ଯୁକ୍ତିର ନୂଆ ଜଙ୍ଗ ତାକୁ ଆମୋଦିତ କରୁଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୩୬ ରୁ ୧୮୩୯ ଭିତରେ ମୋତେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଲାଗିଲା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପବିତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ତୁଳନାରେ ବାଇବଲକୁ ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସ କରି ହେବନାହିଁ । ମୋ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା ଯାହା ସବୁଦିନ ପାଇଁ ମନରେ ରହିଗଲା - ଯଦି ହିନ୍ଦୁମାନେ ଏବେ ଈଶ୍ବର ପ୍ରକଟିତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବେ ତେବେ ଭଗବାନ୍ ତାକୁ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଆଦିଙ୍କ ସହ ଯୋଡ଼ିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେବେକି ଯେମିତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ସହ ବାଇବଲର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡକୁ (ଓଲ୍ଡ ଟେଷ୍ଟାମେଣ୍ଟ) ଯୋଡ଼ାଯାଇଛି ? ଏହା ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ହେବ କି ? ମୋତେ ଲାଗିଲା ଏହା ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

“ଏ’ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଭାବିବା ପରେ ମୋତେ ଲାଗିଲା : ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ଯେଉଁସବୁ ଚମତ୍କାର ଘଟନା ଉପରେ ତିସ୍ତିଛି, କୌଣସି ସୁସ୍ଥମନା ବ୍ୟକ୍ତି ସେସବୁକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ହେଲେ ସୁସ୍ଥ ପ୍ରମାଣ ଆବଶ୍ୟକ, - ଏବଂ ଆମେ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମାବଳୀ ବିଷୟରେ ଯେତେ ଅଧିକ ଜାଣୁଛେ, ଚମତ୍କାର ଘଟନାସମୂହ ସେତେ ଅବିଶ୍ୱସନୀୟ ଲାଗୁଛି, - ସେତେବେଳର ଲୋକମାନେ କେତେ ଯେ ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ସରଳବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ ଆମେ ଭାବି ପାରିବା ନାହିଁ, ଘଟନାସମୂହ ଘଟିବା ବେଳେ ସେହି ଏକା ସମୟରେ ଗସ୍ତପେଲ୍ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ନାହିଁ, - ସେ ଦୁଇଟି ଭିତରେ ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ, ମୋ ମତରେ ଅତି ବେଶୀ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ, ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ଯାହା ଘଟନାଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖୁଥିବା ଲୋକ ଭୁଲ ଦେଖୁଛନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିହେବ ନାହିଁ, - ମୋର ଏ’ସବୁ ଚିନ୍ତା ମୁଁ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛି ସେଗୁଡ଼ିକରେ କିଛି ନୂତନତ୍ୱ ଅଛି ବା ତାହା ମୂଲ୍ୟବାନ ବୋଲି ନୁହେଁ, ବରଂ ଏହି ଚିନ୍ତା ମୋତେ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମକୁ ଏକ ଈଶ୍ବର

(3) ଅକ୍ଟୋବର, ୧୮୩୬ ରୁ ଜାନୁୟାରୀ, ୧୮୩୯

ପ୍ରକଟିତ ସତ୍ୟ ରୂପେ ସ୍ୱାକାର ନ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଏହାକୁ କ୍ରମଶଃ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାରେ ତାହା ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ପ୍ରତାପିତ ହୋଇଛି ବୋଲି । ବିଶ୍ୱର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ନକଲି ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର ଦ୍ରୁତ ଓ ବ୍ୟାପକ ପ୍ରସାର ମଧ୍ୟ ମୋ ଉପରେ କିଛି ପ୍ରତାପ ପକାଇଛି ଏହିପରି ଭାବରେ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାରେ ।

“କିନ୍ତୁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ମୁଁ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ହରେଇବାକୁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲି, ଜାରଣ ଗସ୍ତପେଲରେ ଯାହାସବୁ ଲିପିବଦ୍ଧ ସେ ସବୁ ଠିକ୍ ବୋଲି ମାନିନେବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଭାବେ ପ୍ରାଚୀନ ରୋମାୟ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଚିଠି ଆଦାନପ୍ରଦାନକୁ ନେଇ ଦିବାସ୍ୱପ୍ନ ବା କଳ୍ପନାସବୁ କରା ହୋଇ ଚାଲୁଥିବା ବିଷୟରେ ଏବଂ ପୋମ୍ପେଇଁ ବା ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ପାଣ୍ଡୁଲିପିମାନ ଆବିଷ୍କାର ହେଉଥିବା ବିଷୟରେ ବହୁବାର ଶୁଣୁଥିଲି, ଯାହା ମୋର ସ୍ୱପ୍ନ ମନେ ଅଛି । ତେବେ, ଖୋଲା ମନରେ ଯେତେ ଚିନ୍ତା ଓ କଳ୍ପନା କଲେ ମଧ୍ୟ, ଏ ବିଷୟ ମୋର ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହେବା ପାଇଁ ଏହା ସପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପାଇବା ବା ଯୋଗାଡ଼ କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ କଷ୍ଟକର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ମୋ ମନରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅବିଶ୍ୱାସ ଦାନା ବାନ୍ଧିବାକୁ ଲାଗିଲା, ଯାହା ଶେଷରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବିଶ୍ୱାସର ରୂପ ନେଲା । ଏହା ଏତେ ବେଶୀ ଧାରମନ୍ତର ଗତିରେ ଘଟିଚାଲିଲା ଯେ ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ମାନସିକ ଅଶାନ୍ତି ପାଇନଥିଲି ।

“ଯଦିଓ ଜୀବନର ପ୍ରାୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିରୂପା ଉତ୍ତରକ ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଭାବି ନଥିଲି, ଏଠାରେ ମୋର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ନିର୍ଣ୍ଣୟଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଲେଖୁଛି । ପ୍ରକୃତି-ପରିକଳ୍ପିତ ବିନ୍ୟାସ (Design of Nature), ଯାହା ସପକ୍ଷରେ ପୂର୍ବରୁ ପାଲେ ଯୁକ୍ତି କରିଥିଲେ, ମୋତେ ଚୁଡ଼ାନ୍ତ ମନେ ହେଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ନିୟମ ଏବେ ଆବିଷ୍କାର ହେବା ପରେ ମୋତେ ଏହି ଡିଜାଇନ୍ ଆଉ ଠିକ୍ ବୋଲି ଲାଗୁନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଆମେ ଆଉ ଯୁକ୍ତି କରିପାରିବା ନାହିଁ ଯେ ମଣିଷ ତିଆରି କବାଚର କବ୍‌ଜାପରି ଶାମୁକାର ଦୁଇଟି ଖୋଜପାକୁ ବାନ୍ଧି ରଖୁଥିବା ତମକାର କବ୍‌ଜା ବା ଖଞ୍ଜା (hinge)ର ନିର୍ମାଣ କୌଣସି ଏକ ଧାମାନ ସଭା (Intelligent being) ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଛି । ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ଗତିପଥ ଯେମିତି ସ୍ୱାଭାବିକ, ସେହିପରି ଜୀବଜନ୍ତୁମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନତା ବା ବିବିଧତା ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣର କ୍ରିୟାକୌଶଳ ମଧ୍ୟ; ବାୟୁପ୍ରବାହ ତୁଳନାରେ ଏ’ଦୁଇଟିରେ ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ‘ଡିଜାଇନ୍’

(ଧାମାନ ସଭାରଚିତ) ଥିବା ପରି ମନେ ହେଉନାହିଁ । ମୋର ବହି ‘ଭେରିଏଶନ୍ ଅଫ୍ ଦୋମେଷ୍ଟିକେଟେଡ୍ ଏନିମାଲ୍ ଆଣ୍ଡ୍ ପ୍ଲ୍ଲାଣ୍ଟ୍’⁽⁴⁾ ର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଏ’ବିଷୟ ମୁଁ ଆଲୋଚନା କରିଛି ଏବଂ ମୋ ଜାଣତରେ, ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ କେହି ଖଣ୍ଡନ କରିନାହାନ୍ତି ।

“ସବୁଠାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅସଂଖ୍ୟ ଓ ସୁନ୍ଦର ଉପଯୋଜନଗୁଡ଼ିକୁ ଆମେ ଅଣଦେଖା କରିଦେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ବିଶ୍ୱର ଏହି ସର୍ବ ମଙ୍ଗଳମୟ ସଂରଚନାକୁ କିପରି ବୁଝି ହେବ ? ଯନ୍ତ୍ରଣାଜର୍ଜରିତ ପୃଥିବୀକୁ ଦେଖି ବହୁ ଲୋକ ଏତେ ବେଶୀ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ଯେ ସନ୍ଦେହ ହୁଏ ଆମେ ସମସ୍ତ ସଚେତନ ସତ୍ତାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଉଛୁ ତ, ପୃଥିବୀରେ ଦୁଃଖ ବେଶୀ ନା ଆନନ୍ଦ, ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ପୃଥିବୀ ଭଲ ନା ମନ୍ଦ । ମୋ ବିଚାରରେ ବିଶ୍ୱରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଆନନ୍ଦ ବିରାଜମାନ, କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ଅତି କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ଯଦି ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସତ ବୋଲି ଭାବିବା, ତା’ହେଲେ ଆମେ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣର ପ୍ରଭାବ ବୋଲି ଯାହା ଆଶା କରୁଛେ, ତା’ ସହିତ ଏହା ମେଲ ଖାଉଛି । କୌଣସି ଏକ ଜାତିର ସବୁ ଜୀବ ଯଦି ନିରନ୍ତର କୌଣସି ଉକ୍ତ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ତା’ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ବଂଶବୃଦ୍ଧି ଠିକ୍ ଭାବେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ; ତେବେ ଏହିପରି ଘଟନା କେବେ ଘଟିଛି କି ନାହିଁ ବା ଏମିତି ବହୁବାର ଘଟିଥାଏ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ତା’ଛଡ଼ା ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ, ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମେ ଯେ ସାଧାରଣତଃ ସବୁ ସଚେତନ ସତ୍ତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ।

“ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ବା ଯୋଗ୍ୟତମର ଉଦ୍‌ବର୍ତ୍ତନ ଜରିଆରେ ସବୁ ଜୀବଙ୍କ ସମସ୍ତ ଦୈନିକ ଓ ମାନସିକ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର (ଜୀବ ପାଇଁ ନା ଉପକାରୀ ନା ଅପକାରୀ ଅଙ୍ଗ ବ୍ୟତୀତ) ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ବିକାଶ ଘଟିଛି ବୋଲି ମୋ ପରି

(4) ବାପାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ଥିଲା ମଣିଷ ତୋକୁଥିବା କୋଠାବାଡ଼ିରେ ସେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ପଥର ଓ ପଥରଖଣ୍ଡସବୁ ବିଧିବିଧିରେ କି । ଯଦି ନୁହେଁ, ତା’ହେଲେ ଆମେ କାହିଁକି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଯେ ଗୃହପାଳିତ ପଶୁ ଓ ଉଦ୍‌ବରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପ୍ରଭେଦନ (ବିଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣ) ସବୁ ପ୍ରଜନନକାରୀଙ୍କ ପାଇଁ ବିଧିବିଧି ବୋଲି ? “ଯଦି ଏହି ନୀତିକୁ ଆମେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଠିକ୍ ବୋଲି ମାନୁନାହିଁ ... ତା’ହେଲେ ଏହା ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ପାଇଁ ଯେପରିକି ପ୍ରକୃତିରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପ୍ରଭେଦନସବୁ ଏବଂ ସବୁ ସାଧାରଣ ନିୟମର ଫଳାଫଳ ଯାହା ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ଏବଂ ମଣିଷ ସମେତ ସବୁ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଅତି ନିଶ୍ଚୟ ଭାବେ ପ୍ରକୃତି ସହ ନିଜକୁ ଖାପଖୁଆଇ ପାରିଛନ୍ତି, ଉଦ୍‌ବେଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବେ ଓ ବିଶେଷ ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ; ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହେବ କି ।” - ‘ଭେରିଏଶନ୍ ଅଫ୍ ଏନିମାଲ୍ ଏଣ୍ଡ୍ ପ୍ଲ୍ଲାଣ୍ଟ୍’ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ, ଖଣ୍ଡ ii, ପୃ. ୪୩୧ । - ପ୍ରା.ତା.

ଯେଉଁମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଯେ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହ ସଫଳତାବେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ବଞ୍ଚିରହିବା ଓ ନିଜର ବଂଶବୃଦ୍ଧି କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏ'ସବୁ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗର ଉଦ୍ଭବ ଘଟିଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, କୌଣସି ଏକ ପ୍ରାଣୀ ତା' ଜାତିର ସାମୂହିକ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଏମିତି ଏକ କର୍ମପଦ୍ଧା ବାଛିପାରେ ଯେଉଁଥିରେ ତାକୁ ପାତ୍ରା, କ୍ଷୁଧା, ତୃଷ୍ଣା ଓ ଭୟ ପରି କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ବା ସେ ଖୋଜିବା, ପିଇବା ଓ ପ୍ରଜନନ ଦ୍ୱାରା ବଂଶବୃଦ୍ଧି କରିବା ପରି ଆନନ୍ଦଦାୟକ ମାର୍ଗ ବାଛିପାରେ ବା ଖାଦ୍ୟସନ୍ଧାନ ପରି ଉଚ୍ଚୟ କଷ୍ଟ ଓ ଆନନ୍ଦ ମିଳୁଥିବା ମାର୍ଗ ବାଛିପାରେ । ଜୀବକୁ ଯଦି କଷ୍ଟ ବା ଯନ୍ତ୍ରଣା ବହୁଦିନ ଧରି ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ, ତା'ହେଲେ ସେ ଅବସନ୍ନ ହୋଇଯାଏ ଓ ତାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଶକ୍ତି କମିଯାଏ; ତଥାପି ଏହା ତା'କୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତର ଅବସ୍ଥା ବା ଆକସ୍ମିକ ସଙ୍କଟ ସାମନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ସମ୍ବେଦନ ବହୁଦିନ ଧରି ଲାଗି ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅବସାଦ କରାଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହା ଦ୍ୱାରା ଜଣକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଶକ୍ତି ବଢ଼ିଥାଏ । ସୁତରାଂ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ସଜୀବଙ୍କ ବିକାଶ ଏହିପରି ଭାବେ ହୋଇଛି ଯେ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ସମ୍ବେଦନ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁବେଳେ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଆମେ ନିଷ୍ଠାସନ (ମଳ ଓ ମୂତ୍ର)ରୁ ଆନନ୍ଦ ପାଉ, - ବେଳେବେଳେ ଅତ୍ୟଧିକ ମାନସିକ ବା ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ କଲେ ଆମକୁ ଖୁସି ଲାଗେ, ଖାଇବାକୁ ଆମେ ଭଲପାଉ ଏବଂ ବିଶେଷତଃ ସାମାଜିକ ଜୀବନରୁ ଆନନ୍ଦ ପାଉ, ପରିବାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହ କରି ଆମେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉ । ନିତ୍ୟନିୟତ ବା ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ସଚେତ ସଭାମାନେ ପାଉଥିବା ଏହିସବୁ ଖୁସିର ସମସ୍ତି ତାଙ୍କ ଯନ୍ତ୍ରଣାଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ ବୋଲି ମୋର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, ଯଦିଓ ଅନେକେ ବେଳେବେଳେ ବିଶେଷ କଷ୍ଟ ପାଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାବେ ତ୍ରୁଟିରହିତ ନୁହେଁ, ଏହା ବିସ୍ମୟକର ଜଟିଳତା ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରତି ଜାତିର ଜୀବଙ୍କୁ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଜୀବଙ୍କ ସହ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ସଫଳ ହେବାର ବାଟ ଦେଖାଇଥାଏ ମାତ୍ର - ଏହା ଯଦି ଆମେ ଧରି ନେଉ ତା'ହେଲେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଇବାରେ କିଛି ଅସଂଗତି ନାହିଁ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ।

“ବିଶ୍ୱ ଯେ ଯନ୍ତ୍ରଣାଜର୍ଜରିତ, ଏହା ସମସ୍ତେ ମାନନ୍ତି । ମଣିଷକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ କେତେକ କହନ୍ତି ଯେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ରଣା ତା'ର ନୈତିକ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ସଜୀବଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ମଣିଷଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ ଏବଂ ସବୁ ଜୀବ ଏହିପରି କଷ୍ଟ ସହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର

ନୈତିକ ବିକାଶର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ଧାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ହେତୁ ଥିବାରୁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ମଧ୍ୟ ରହିଛି - ମୋତେ ଏହି ଅତି ପୁରୁଣା ଯୁକ୍ତିଟି ଠିକ୍ ବୋଲି ଲାଗୁଛି; ସେହିପରି ପ୍ରଭେଦନ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ କରିଆରେ ସଜାବକ ବିକାଶ ଘଟିବା ପଛରେ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ମୁଁ ଆଗରୁ କହିଛି ।

“ଆଜିକାଲି ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଗଭୀର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଅନୁଭବକୁ ଜଣେ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଲକ୍ଷଣର ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ ଭାବେ ମାନିବା ପାଇଁ ସେହି ଚିରାଚରିତ ଜଙ୍ଗରେ ଯୁକ୍ତି କରାଯାଉଛି ।

“ଆଗରୁ ମୁଁ ଏହିସବୁ ଅନୁଭବକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଭଗବାନ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଭାବେ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଆତ୍ମା ଅମର ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲି (ଯଦିଓ ମୋ ମନରେ କେବେହେଲେ ଦୃଢ଼ ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁନାହିଁ) । ବ୍ରାଜିଲର ଶୋଭାସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଭରା ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରେ ଠିଆ ହୋଇ ନିରାକ୍ଷଣ କରୁଥିବା ଅବସରରେ ‘ମନରେ ବିସ୍ମୟ, ଉଲ୍ଲାସ ଓ ଅନୁରାଗ ପରି ପୂର୍ଣ୍ଣାନୁଭବ ଜାଗ୍ରତ ହେବା ଓ ଏହା ମାନସକୁ ଆହୁରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ନେଇଯିବା ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଧାରଣା ଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ’ ବୋଲି ଆଗରୁ ମୁଁ ମୋ ଜର୍ଣ୍ଣାଲରେ ଲେଖିଛି । ମଣିଷ ଶରୀର କେବଳ ନିଃଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସ ଚଳନର ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ, ଏଥିରେ ତା’ଠାରୁ ଅନେକ କିଛି ଅଧିକ ବିଭବ ଅଛି - ଏହା ମୋର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ମୁଁ ଏହା ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖୁଛି; କିନ୍ତୁ ଏବେ କୌଣସି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ମୋ ମନରେ ଏହିପରି ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଅନୁଭବ ସୃଷ୍ଟି କରୁନାହିଁ । ସତ କହିଲେ ମୁଁ ଏକପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ପରି ହୋଇଯାଇଛି, ଲାଲ ରଙ୍ଗ ବାରି ପାରୁନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଲାଲ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ସମସ୍ତେ ଦେଖିପାରୁଛନ୍ତି, ଏହା ରହିଛି ବୋଲି ସମସ୍ତଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ; ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ ଏହା ନ ଦେଖିପାରିବା ଲକ୍ଷଣର ସ୍ଥିତି ବିରୋଧରେ ପ୍ରମାଣଭାବେ ଆଦୌ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯଦି ସବୁ ବର୍ଗର, ସବୁ ଗୋଷ୍ଠୀର ଓ ସବୁ ପ୍ରକାରର ଲୋକଙ୍କର ଜଣେ ମାତ୍ର ଲକ୍ଷଣ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଏକା ପ୍ରକାରର ଗଭୀର ବିଶ୍ୱାସ ରହିଥାନ୍ତା, ତା’ହେଲେ ଉପରସୂଚିତ ଯୁକ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ମନେ ହୋଇଥାନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ସତରେ ଦେଖିଲେ ଏଥିରେ ବହୁ ବିଭିନ୍ନତା ରହିଛି । ତେଣୁ ପ୍ରକୃତରେ କ’ଣ ବିଦ୍ୟମାନ ତାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଏ’ ପ୍ରକାରର ଗଭୀର ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଅନୁଭବକୁ ପ୍ରମାଣ ଭାବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଠିକ୍ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବୁନାହିଁ । ଆଗରୁ ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟସବୁ ମୋ ମାନସକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ, ଉଦ୍‌ଘାପିତ କରୁଥିଲା, ମୋର ଲକ୍ଷଣବିଶ୍ୱାସ ସହ ଏହାର ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ଏବଂ ଯାହାକୁ ଆମେ ମନ୍ଦିତ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ

ବା ଉକ୍ତ କହୁଛେ ଓ ଯାହା ଆମ ମନରେ ସ୍ବତଃ ପ୍ରଶଂସାଭାବ ଜାତ କରିଥାଏ, ତାହା ଏହି ଭାବନା ଠାରୁ ମୂଳତଃ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁଭବ କେଉଁପରି ଭାବରେ ଜାତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ବୁଝିବା ଯେତେ କଷ୍ଟସାପେକ୍ଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହାକୁ ଈଶ୍ବର ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ସପକ୍ଷରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି ମାନି ହେବ ନାହିଁ; ସଙ୍ଗାତ ମଧ୍ୟ ମନରେ ଏହି ପ୍ରକାରର ତୀବ୍ର ଅଥଚ ଅଦ୍ବଷ୍ଟ ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁଭବ ଜାଗ୍ରତ କରିଥାଏ ।

“ବହୁ ପଦାର୍ଥବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ର ସମୟକ୍ରମେ ଏତେ ବେଶୀ ଅଣ୍ଡା ବା ହେମାଳ ହୋଇଯିବେ ଯେ, ଯଦି କୌଣସି ବିଶାଳ ସତ୍ତା ବା ବସ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଧକ୍କା ଦେଇ ଆଉ ଥରେ ସକ୍ରିୟ, ଜୀବନ୍ତ ନକରେ, ତା’ହେଲେ ଜୀବନର ସତ୍ତା ଲୋପ ପାଇଯିବ, ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ଜୀବନଧାରଣ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଯିବ । ଏହି ବିଚାରଧାରା ପରି ‘ଆତ୍ମା ଅମର’ ବୋଲି ରହିଥିବା ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ବାସ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ବା ପ୍ରବଣତା ମାତ୍ର । ମୋର ବିଶ୍ବାସ, ମଣିଷ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଉନ୍ନତ, ଅଧିକ ସ୍ବୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କାଳ କାଳ ଧରି ଧାରମନ୍ତର ଗତିରେ ଘଟି ଆସୁଥିବା ବିକାଶ ପରେ ମଣିଷ ଓ ସବୁ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ବଂସପ୍ରାପ୍ତି ଲେଖାହୋଇଛି ବୋଲି ଭାବିବା ହିଁ ଅସହନୀୟ ଲାଗେ । ତେବେ ଆତ୍ମାର ଅମରତ୍ବକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଆମ ପୃଥିବୀ ଧ୍ବଂସ ହୋଇଯିବା ପରି ଏକ ଘଟନା ସେତେଟା ଭୟଙ୍କର ଲାଗିବ ନାହିଁ ।

“ମୋ ମତରେ, ଈଶ୍ବରଙ୍କ ସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁଭବ ବଦଳରେ କାରଣ ବା ବିବେଚନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ବିଶ୍ବାସର ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ବ ରହିଛି । ସୁଦୂର ଅତୀତ ଓ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ମଣିଷର ଅଛି; ସେ ହେଉଛି ଏହି ଅସୀମ ଓ ଚମତ୍କାର ବିଶ୍ବବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ । ମଣିଷ ସମେତ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ବବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଆବଶ୍ୟକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବା ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଛି ବୋଲି କଟ୍ଟନା କରିବା ଅତି ଦୁର୍ବଳ ବ୍ୟାପାର ବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇଥିବାରୁ ମଣିଷ ସହ କେତେକାଂଶରେ ତୁଳନୀୟ ଧାରମନ୍ତ ଆଦି ହେତୁ ରହିଥିବା କଥା ମୁଁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି । ସୁତରାଂ ମୋତେ ଆସ୍ତିକ କୁହାଯାଇପାରେ । ମୋର ଯେତିକି ମନେପଡୁଛି, ମୁଁ ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ଡିସିସ୍’ ଲେଖିଲା ବେଳକୁ ମୋ ମନରେ ଏହି ବନ୍ଧମୂଳ ଧାରଣା ରହିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ତା’ ପରଠାରୁ ଏହା କିଛି ବଦଳିଯାଇଛି, ଏବେ ଏହା ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଇଛି । ବିବର୍ତ୍ତନରେ ନିମ୍ନତମ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ମାନବ ମସ୍ତିଷ୍କ (ମାନସ)ର ବିକାଶ ଘଟିଛି ବୋଲି ମୁଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାବେ

ବିଶ୍ୱାସ କରେ; ତେଣୁ ସନ୍ଦେହ ହୁଏ, ଏହିପରି ଭାବରେ ବିକାଶଲାଭ କରିଥିବା ମାନବ ମାନସରୁ ଜାତ ଏହି ଚମତ୍କାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତସବୁ ବିଶ୍ୱସନୀୟ କି ?

“ଏ’ସବୁ ଦୁର୍ବୋଧ ସମସ୍ୟା ଉପରେ ମୁଁ କିଛି ଆଲୋଚନା କରୁନାହିଁ ବୋଲି ଭାବୁନାହିଁ । ସବୁକିଛିର ମୂଳ ବା ଆଦି କାରଣ ଏକ ରହସ୍ୟ ଯାହାକୁ ଆମେ ଉନ୍ମୋଚନ କରିପାରିବା ନାହିଁ, ମୁଁ ଅନ୍ତତଃ ଜଣେ ଅବିଶ୍ୱେକବାଦୀ ହୋଇ ରହିବାକୁ ଚାହଁବି ।”

ତଳେ ଦିଆଯାଇଥିବା କିଛି ଚିଠି ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ଓ ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା କେତେକ ଚିଠି ସହ ଆଂଶିକ ମିଶ୍ରିତ । ଜୁଲାଇ, ୧୮୬୧ ସଂଖ୍ୟା ‘ମ୍ୟାକ୍‌ମିଲାନୁ ମାଗାଜିନ୍’*ରେ ପ୍ରକାଶିତ ‘ଦ ବାଉଣ୍ଡାରୀସ୍ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ : ଏ ଡାଇଆଲଗ୍’ (‘The Boundaries of Science : A Dialogue’) ସହ ପ୍ରଥମ ଚିଠିଟି ସମ୍ପୃକ୍ତ ।

ଜୁଲାଇ ୧୧, ୧୮୬୧ରେ ମିସ୍ ଜୁଲିଆ ଷ୍ଟେଜଉଡ୍‌ଙ୍କୁ* ଚାର୍ଲ୍‌ସ୍ ଡାରଭଇନ୍ ଲେଖିଥିବା ଚିଠି

କେହି ଜଣେ ମୋ ପାଖକୁ ‘ମ୍ୟାକ୍‌ମିଲାନୁ’ (‘Macmillian’) ପଠାଇଛନ୍ତି; ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ କହିବାକୁ ଚାହଁବି ଯେ ତୁମର ଲେଖାଟି ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହୋଇଛି; ଯଦିଓ ମୁଁ ଭାବୁଛି ଯେ ଏହାର କିଛି ଅଂଶ ସ୍ୱଷ୍ଟଭାବେ ବୁଝିପାରିଲି ନାହିଁ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ହେଉଛି, ସମ୍ଭବତଃ ମୁଁ ଅଧିବିଜ୍ଞାନ ଚିନ୍ତାଧାରା ସହ ଆଦୌ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଭାବୁଛି ଯେ ତୁମେ ମୋର ବହିଂସ ଠିକ୍ ଭାବେ ବୁଝି ପାରିଛ; ଯଦିଓ ଏହାକୁ ମୋର ସମାଲୋଚକମାନେ ଠିକ୍ ଭାବେ ବୁଝିବା ଏକ ବିରଳ କଥା । ଶେଷ ପୃଷ୍ଠାରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ମୋ ମନକୁ ଅନେକଥର ଆସିଥିଲା । ଏ’ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଚିଠି ପାଇ ଓ ପଢ଼ି ଏବେ ତୁମେ ଆଲୋଚନା କରିଥିବା କେତୋଟି ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ଉପରେ ଭାବୁଛି, ବରଂ ଭାବିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ପରିଣାମରେ ମୁଁ ଗୋଲକଥା ଭିତରେ ପଶିଯିବା ପରି ମନେ ହେଉଛି – ମଧ୍ୟ ବା ଅନ୍ତାତର ସୃଷ୍ଟି କିପରି ହେଲା, ସେ ବିଷୟରେ ତୁମେ ଦେଇଥିବା ସୂଚନା କଥା ଭାବି ଭାବି ମୁଁ ଯେମିତି ବିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଯାଉଛି । ବିଶ୍ୱ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଯେପରି ହୋଇଛି, ତାହା ଯେ କିଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ଗଢ଼ାଯାଇଛି (designed), ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର ନକରି ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ‘ଡିଜାଇନ୍’ ବା ବିନ୍ୟାସ ବେଶୀ ଆଶ୍ରା କରାଯାଏ, ଯେପରି ସଜୀବଙ୍କ ଶରୀର ଗଠନରେ,

(5) ‘ଦ ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’

ସେଠି ଡିଜାଇନର ଭୂମିକା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ଯେତେ ବେଶୀ ଭାବୁଛି, ଏଥିରେ ଡିଜାଇନର ଭୂମିକା ବିଷୟରେ ସେତେ କମ୍ ପ୍ରମାଣ ପାଉଛି । ଆସା ଗ୍ରେ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେଜଣ ପୃଥିବୀରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ପ୍ରତିଟି ପ୍ରଭେଦନ ବା ପାର୍ଥକ୍ୟ, ଅନ୍ତତଃ ଉପକାରୀ ପ୍ରଭେଦନଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି କହନ୍ତି ଯେ ଏ’ସବୁ ଦୈବଗଠିତ । (ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଆସା ଗ୍ରେ ବର୍ଷାଜଳକୁ^(୬) ନେଇ କହନ୍ତି ଯେ ଏହା ସମୁଦ୍ରପୃଷ୍ଠରେ ନ ପଡ଼ି ବରଂ ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ପଡ଼ିଥାଏ ତା’କୁ ଉର୍ବର କରିବା ପାଇଁ) । ଫ୍ୟାନ୍‌ଟେଲ୍ (Fantail - ପଙ୍ଖା ପରି ଲାଖି ଥିବା ଏକ କିସମର ପାଚା) ଓ ପାଉଟର (Pouter - ଅନ୍ୟ ଏକ କିସମର ପାଚା) ଭିତରେ ମଣିଷ ସ୍ବଭାବରେ କୃତ୍ରିମ ଉପାୟରେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ସଙ୍କରଣ କରାଇ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ଆମେ ଦେଖୁଥିବା ସାଧାରଣ ପାଚା (ରକ୍ ପିଜିଅନ୍-Rock Pigeon) - ଏହା ମଣିଷର ଆମୋଦ ପାଇଁ ଦୈବାକୃତ କି ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ, ସେ ଏହାର ଉତ୍ତର ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଯଦି ସେ ବା ଅନ୍ୟ କେହି ଭାବୁଛନ୍ତି ଯେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଅଭିପ୍ରାୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏସବୁ ନୂଆ ନୂଆ ଲକ୍ଷଣ (ସାମୁହିକଭାବେ ପ୍ରଭେଦନ) ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ଜାତ ହୋଇଛି (ଅବଶ୍ୟ କାରଣ ବା ଉତ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଆକସ୍ମିକ ନୁହଁନ୍ତି), ତା’ହେଲେ ନିଜ ଜୀବନଶୈଳୀ ସହ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ଖାପଖୁଆଇ ପାରିଥିବା ଅର୍ଥାତ୍ ପରିବେଶ ସହ ଚମତ୍କାରଭାବେ ଉପଯୋଜିତ (adapted) ହୋଇ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା କାଠହଣା ଚଢ଼େଇକୁ ସେ ଦୈବାକୃତ ଡିଜାଇନ୍ ବା ଦୈବ-ବିନ୍ୟାସ ବୋଲି ଧରିନେବା ପଛରେ କିଛି କାରଣ ମୁଁ ଦେଖି ପାରୁନାହିଁ । ପ୍ରଭେଦନର କାରଣ ହିସାବରେ ଏହା ସହଜରେ ଭାବି ହେବ ଯେ ପାଉଟରର ଅନୁପୁଟ ବା ‘ପ୍ରଥମ ପାକସ୍ଥଳୀ’ (crop) କିମ୍ବା ଫ୍ୟାନ୍‌ଟେଲର ଲାଖି ପରି ଅଜାଗୁଡ଼ିକ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ପ୍ରାକୃତିକ ବାସସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ନିଜର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉପାଦେୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହିସବୁ ବିଚାର ମୋତେ ବିକ୍ରାନ୍ତ କରିଦେଉଛି; କିନ୍ତୁ ତୁମେ ଏ’ସବୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କି ଶୁଣିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହେବେ କି ନାହିଁ, ମୁଁ ଜାଣେ ନା ।”

(୬) ଡ. ଗ୍ରେଙ୍କ ବର୍ଷାଜଳ-ଉପମା ‘ଡାର୍‌ଭିନିଆନା’^(୭)ର ପୃ. ୧୫୭ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ‘ଡାର୍‌ଭିନ୍ ଏଣ୍ଡ ହିଜ୍ ରିଭ୍ୟୁୟର୍ସ୍’ (‘Darwin and his Reviewers’)ରେ ଅଛି । “କୌଣସି ଏକ ଅଞ୍ଚଳର ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଜୀବନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଗଛପତ୍ର ଓ ସବୁଜିମା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ଓ ସବୁଜିମା ନିର୍ଭର କରେ ବର୍ଷା ଉପରେ । ସମୁଦ୍ର ଜଳକଣା ଯୋଗାଇଥାଏ, ସମୁଦ୍ରପୃଷ୍ଠ ଉପରର ସୌରତାପ ଯୋଗୁଁ ଏହା ଉପରକୁ ଉଠେ ଏବଂ ବାୟୁ ଦ୍ବାରା ଭୂଭାଗଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଯାହାସବୁ ବର୍ଷାଜଳ ବିନ୍ଦୁ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼େ ତାହା ଅର୍ଥହୀନ ... ଅତି ଆଦିମ କିସମର ଜୀବ ପରି ! ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହା କି ଯେ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ଓ ନିୟମିତ ଭାବେ ଭୂଭାଗରେ ହେଉଥିବା ବୃଷ୍ଟିପାତ ଯାହା ଉତ୍ତର ଓ ଜୀବଜନ୍ତୁଙ୍କୁ ଜୀବନ ଓ ଆଶ୍ରୟ ଦିଏ, ବିଧିନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ?”

ଡିଜାଇନ୍ ବିଷୟରେ ସେ ଡ. ଗ୍ରେଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ (ଜୁଲାଇ, ୧୮୬୦) :
 “ ‘ଦୈବାକୃତ ନିୟମ’ ଏବଂ ‘ଅଣ-ଦୈବାକୃତ ପରିଣାମ’ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ
 ପଦେ । ଖାଦ୍ୟଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମୁଁ ପକ୍ଷାଟିଏ ଦେଖେ, ମୋ ବନ୍ଧୁକ ନିଏ
 ଓ ତାକୁ ମାରିଦିଏ; ମୁଁ ଏ’ସବୁ ଇଚ୍ଛାକରି କରିଥାଏ । ଗଛ ତଳେ ଠିଆ ହୋଇଥିବା
 ନିରାହ ଲୋକଟିଏ ବିଜୁଳି ଆଘାତରେ ମରିଯାଏ । ମୁଁ ସତରେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛି
 ଆପଣ କ’ଣ ଭାବନ୍ତି ଯେ ଈଶ୍ବର ଇଚ୍ଛା କରି ଓ ଯୋଜନା କରି (designedly)
 ଲୋକଟିକୁ ମାରି ଦେଇଛନ୍ତି ? ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଅଧିକାଂଶ ବ୍ୟକ୍ତି ଏପରି ହିଁ ବିଶ୍ବାସ
 କରନ୍ତି, ମୁଁ ଏହା ବିଶ୍ବାସ କରେନାହିଁ କି କରିପାରିବି ନାହିଁ । ଆପଣ ଯଦି ଏମିତି
 ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ଆପଣ ଏହା ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି କି, ଯେତେବେଳେ
 ଗୋଟିଏ ସ୍ବାଲୋ (ଚାତକ ପରି ପକ୍ଷୀ) ମଶାଟିଏ ଖାଇଥାଏ, ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
 ସ୍ବାଲୋଟି ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମଶାଟିକୁ ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗିଳିଦେବ ବୋଲି
 ଈଶ୍ବର ଇଚ୍ଛା ଓ ଯୋଜନା କରିଥାନ୍ତି ? ମୁଁ ବିଶ୍ବାସ କରେ ଯେ ବିଜୁଳି ଆଘାତରେ
 ମରିଥିବା ଲୋକଟି ଓ ଏହି ମଶାଟି ଏକାପରି ବିପଦରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ସେ ଲୋକଟିର
 କି ମଶାଟିର ମୃତ୍ୟୁ ଯଦି ଦୈବନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ନୁହେଁ ତା’ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ଜନ୍ମ (ବା
 ଉତ୍ପାଦନ) ଦୈବାକୃତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମୁଁ କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ପାଉନାହିଁ ।”

ଡବ୍ଲ୍ୟୁ. ଗ୍ରାହାମ୍‌ଙ୍କ ପାଖକୁ ୩.୭.୧୮୮୧ରେ ଚାର୍ଲ୍‌ସ୍ ଡାରଉଇନ୍ ଡାରଉନ୍‌ରୁ
 ଲେଖିଥିବା ଚିଠି

ପ୍ରିୟ ମହାଶୟ,

ଆପଣଙ୍କର ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ‘କ୍ଲାଡ୍ ଅଫ୍ ସାଇଣ୍ଟ୍‌ସ୍’ ବହିପଢ଼ି ମୁଁ ଏତେ
 ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଛି ଯେ ଆପଣଙ୍କୁ ହାର୍ଦ୍ଦିକ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଏ’ଚିଠି
 ଲେଖୁଛି; ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ବୁଢ଼ା ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ ଏବେ ଧୀରେ ଧୀରେ ହିଁ ପଢ଼ିପାରୁଛି,
 ତେଣୁ ଲେଖାଟିକୁ ପୂରା ପଢ଼ିପାରି ନାହିଁ; ଆଶା ମୋର ଏ’ଚିଠିକୁ ଆପଣ ଅନୁକାର
 ପ୍ରବେଶ ବୋଲି ଭାବିବେ ନାହିଁ । ବହୁଦିନ ହେଲା କୌଣସି ବହି ମୋ ମନରେ
 ଏ’ ବହି ପରି ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କରିନଥିଲା । ଏହି ବହି ଲେଖିବା ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ
 ଅନେକ ବର୍ଷ ଲାଗିଥିବ, ଆପଣ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିବେ ଓ ଅବସର ପାଇଁ
 ସମୟ ପାଇନଥିବେ । ଏଥିରେ ଗୁଡ଼ିଏ ଅବୋଧ ବିଷୟ ଥିବାରୁ ଆପଣ ବୋଧହୁଏ
 ଆଶା କରୁନଥିବେ ଯେ, କେହି ବି ଆପଣଙ୍କ ସହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଏକମତ ହେବେ;
 ଏବଂ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବହିଟିରେ ଥିବା କେତେକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ଏଭିତରୁ
 ମୁଖ୍ୟତଃ ହେଉଛି - ତଥାକଥିତ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମାବଳୀ ପଛରେ କିଛି ଅଭିପ୍ରାୟ
 ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରହିଛି । ମୁଁ ଏଥିସହ ଏକମତ ହୋଇପାରୁନାହିଁ । ଅନେକେ ଆଶା

କରନ୍ତି ଯେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ସରୁ ହିଁ ସୃଷ୍ଟି ବୋଲି ଦିନେ ପ୍ରମାଣିତ ହେବ - ଏହା କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ; ତଥାପି ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମ, ଶକ୍ତି ସଂରକ୍ଷଣ ନିୟମ ଓ ପାରମାଣବିକ ତତ୍ତ୍ୱ ପରି ଆମେ ଏବେ ଜାଣିଥିବା ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ, ଉଦାହରଣ ଭାବେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଏ ସବୁ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଏହା ପଛରେ ଯେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଭାବେ କିଛି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଅଭିପ୍ରାୟ (purpose) ରହିଛି, ତାହା ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁନାହିଁ । ଯଦି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଚେତନାରହିତ ଅତି ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଜୀବମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରପୃଷ୍ଠରେ ବାସ କରିଥାନ୍ତେ, ତା’ହେଲେ ତାହାର କିଛି ଅଭିପ୍ରାୟ ଅଛି ବୋଲି କହି ହୁଅନ୍ତା କି ? ଭାବାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିବା ଅଭ୍ୟାସ ମୋର ନାହିଁ, ମୁଁ ଏଥିରେ ବାଟ ହୁଡ଼ି ଯାଇପାରେ । ତେବେ, ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇନାହିଁ - ମୋର ଏହି ଗଭୀର ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଆପଣ ମୋଠାରୁ ଭଲଭାବେ, ଅତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।⁽⁷⁾ ତଥାପି ମୋ ମନରେ ସେହି ଭୟଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ସବୁବେଳେ ରହୁଛି, ନିମ୍ନ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ବିକାଶଲାଭ କରିଥିବା ମାନବ ମସ୍ତିଷ୍କର ଏହି ସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଅଛି କି, ଏସବୁ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କି ? ଯଦି ମାଙ୍କଡ଼ର ମନରେ ଏହିପରି କିଛି ପ୍ରତ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥାଏ, ତା’ହେଲେ ମାଙ୍କଡ଼ର ମାନସପ୍ରସୂତ ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରତ୍ୟୟସବୁକୁ କେହି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବେ କି ? ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଆପଣ ଯେଉଁପରି ଭାବରେ ଆମର ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱମାନଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଅତିଶୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି, ମୁଁ ତାକୁ ବିରୋଧ କରୁଛି, ମହାନ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହେଉ ନଥିବା ସାଧାରଣ (ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ ବା ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀୟ) ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା, ଅନ୍ତତଃ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ, ମୋର ଅଭ୍ୟାସ । ଶେଷରେ, ସତ୍ୟତାର ଅଗ୍ରଗତିରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣର ଭୂମିକା ଥିଲା ଓ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଏହାକୁ କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି

(7) ଏ ବିଷୟରେ ବାପା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଶେଷ ବର୍ଷରେ କହିଥିବା କିଛି କଥା ଆର୍ଜିଲର ଡିଉକ୍ସ^୦ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ('Good Words' ଏପ୍ରିଲ ୧୮୮୫, ପୃ. ୨୪୪) ।

“... ସେହି ସମୟର କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ମୁଁ ମି. ଡାରଉଇନଙ୍କୁ ତାଙ୍କର କାମ ଓ ବହି, ‘ପର୍ଟିଲାଲଜେକ୍ସନ୍ ଅଫ୍ ଅର୍ଥର୍ବୁ’ ଓ ‘ଦ ଅର୍ଥ୍‌ୱାର୍ମ୍’ (‘The Earthworm’) ବିଷୟରେ ଏବଂ ସେଥିରେ ପ୍ରକୃତିରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବେ ରହିଥିବା ଚମତ୍କାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉପରେ ତାଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଥା କହିଥିଲି - ମୁଁ ମତ ଦେଇଥିଲି, ଏ ସବୁକୁ ଧାରମ୍ଭନ୍ନ ସଭାଙ୍କ ମାନସପ୍ରସୂତ ବୋଲି ବିଚାର ନ କଲେ, ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମି. ଡାରଉଇନଙ୍କ ଉତ୍ତର ମୁଁ କେବେହେଲେ ଭୁଲିପାରିବି ନାହିଁ । ସେ କିଛିଟା ରୁକ୍ଷଭାବେ ମୋତେ ଦେଖି କହିଲେ, ‘ହଁ, ଏମିତି କିଛି ଭାବନାରେ ମୁଁ ବେଳେବେଳେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼େ’, କହି ସେ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇଥାନ୍ତି ଓ ପୁଣି କହନ୍ତି ‘ତେବେ ଏମିତି ଭାବନା ବେଶୀ ସମୟ ରହେନାହିଁ ।’”

- ମୁଁ ଏହାର ମଧ୍ୟ ବିରୋଧ କରୁଛି । ମନେ ରଖିବା କଥା କିପରି, ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନୁହେଁ ବରଂ ନିକଟ ଅତୀତର ଇତିହାସରେ, ସଂଖ୍ୟାଧିକ ତୁର୍କୀ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଇଉରୋପୀୟ ଦେଶବାସୀମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପରାସ୍ତ ହୋଇଯିବାର ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଦେଇଥିଲା, ଏବେ ଏହିପରି ଭାବିବା ହିଁ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ ଲାଗେ ! ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମରେ ଅଧିକ ସତ୍ୟ କେତେଯାଏ ଗୋଷ୍ଠୀ (Caucasian races)ର ଲୋକେ ତୁର୍କୀମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଦେଇଥିଲେ । ସାରା ପୃଥିବୀରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ଅଧିକ ସତ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ଯେ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଦେଇଥିବେ, ଏହା ଜାଣିବାକୁ ଇତିହାସର ବେଶୀ ପଛକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଉ ଅଧିକ ଲେଖିବି ନାହିଁ, ଏପରିକି ଆପଣ ଉଠାଇଥିବା ଅନ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯେଉଁଥିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହୀ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଲେଖିନାହିଁ । ମୋ ମତାମତ ଆଲୋଚନା କରି ଆପଣଙ୍କୁ ଅସୁବିଧାରେ ପକାଇଥିବାରୁ କ୍ଷମା ମାଗୁଛି, ମୋ ପାଇଁ ଏକମାତ୍ର ବାହାନା ବା କାରଣ ହେଉଛି, ଆପଣଙ୍କ ବହି ମୋ ମନକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କରି ଦେଇଛି ।

ବିଦାୟ, ପ୍ରିୟ ମହାଶୟ,

ଆପଣଙ୍କର ବିଶ୍ଵସ୍ତ ଓ ଅନୁଗୃହୀତ ।

ଏ' ବିଷୟରେ ତାରଉଇଜନ୍ କୃତିତ୍ କିଛି କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତାରୁ ତାଙ୍କ ଧର୍ମବିଶ୍ଵାସ^(୧) ଉପରେ ଅଧିକ ସୂଚନା ପାଇ ହୁଅନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ମୋର ସେସବୁ ମନେନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଚିଠିରେ ସେ ବେଳେବେଳେ ଲେଖିଥିବା ଚିନ୍ତଣରୁ ତାଙ୍କ ମତ ଉପରେ ଅଧିକ ଧାରଣା ମିଳିପାରିବ ।

(୧) ବାପାଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କ ବାର୍ତ୍ତାଳାପର ଏକ ବିବରଣୀ ତ. ଏଡେଲିଂ^(୧) ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ଏହି ପୁସ୍ତିକା 'ଦ ରେଲିଜିୟସ୍ ଭ୍ୟୁସ୍ ଅଫ୍ ଚାର୍ଲସ୍ ତାରଉଇଜନ୍' (The Religious Views of Charles Darwin', Free Thought Publishing Company, 1883) ପଢ଼ି ପାଠକମାନଙ୍କ ମନରେ ଭ୍ରାନ୍ତଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ଯେ ବାପା ଓ ତ. ଏଡେଲିଂଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବିଶେଷ ବେଶୀ ମିଶୁଛି; ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ନୁହେଁ : ତ. ଏଡେଲିଂ ଅତି ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ ବାପାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କ ମତାମତ ଦେଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ମୁଁ ଏମିତି କହୁଛି । 'ଅବିଜ୍ଞେୟବାଦୀ' ଓ 'ନାସ୍ତିକ' - ଉଭୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପ୍ରାୟ ସମାନ ବୋଲି ତ. ଏଡେଲିଂ କହିବାର ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି - ସେ କହିଛନ୍ତି, ନାସ୍ତିକ ହେଉଛି ଏମିତି ଜଣେ ଯିଏ ଇଶ୍ଵର ସ୍ଥିତିକୁ ଅସ୍ଵୀକାର ନ କରି ମଧ୍ୟ ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ବିଶ୍ଵାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ବାପାଙ୍କ ଉତ୍ତର 'ଅବିଜ୍ଞେୟବାଦୀ'ର ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ବାପାଙ୍କର ଏହି ଉଦାରବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ତ. ଏଡେଲିଂ ବୋଧହୁଏ ଏତେଟା ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇନାହାନ୍ତି ନିଜର ମତାମତ ସହ ତୁଳନା କଲାବେଳେ । କିନ୍ତୁ ମୋ ବିଚାରରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବାପାଙ୍କ ଚିନ୍ତନରେ ଥିବା ଏ'ପ୍ରକାରର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ବିଶେଷତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହିଁ ସେ, ତ. ଏଡେଲିଂ ଓ ତାଙ୍କ ପରି ଅନ୍ୟସବୁ ଭାବୁକଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଅତିରିକ୍ତ ସୂଚନା

ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଅଂଶ (ପୃ. ୧ ରୁ ୭୭)

- କୁ.ସଂ. ପୃଷ୍ଠା ବିଷୟ/ନାମ ଇତ୍ୟାଦି
୧. ପ୍ରଥମ ପୃଷ୍ଠା ବାରଲୋ : ନୋରା ବାରଲୋ (Nora Barlow, 1885-1989); ଚାର୍ଲସ୍ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପୁଅ ହୋରେସ୍ ଓ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଇଡ଼ା ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଜନ୍ମା ଏବଂ ସାର୍ ଆଲାନ ବାରଲୋ (1881-1968)ଙ୍କ ପତ୍ନୀ; ଇଡ଼ା ହେଉଛନ୍ତି ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ସାର୍ ଟମାସ୍ ପାରେର୍କଙ୍କ ଝିଅ । William Bateson କି ଛାତ୍ରୀ ଭାବେ ନୋରା ଅନୁବଂଶବିବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ।
୨. ୧ ହେନ୍ସଲେ ଡେଜ୍‌ଉଉଡ୍ : Hensleigh Wedgwood (1803-1891), ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ମାମୁପୁଅ ଭାଇ ... ଜୋଷିଆ ଡେଜ୍‌ଉଉଡ୍ (1769-1843)ଙ୍କ ପୁଅ; ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତ ନାମ ମଧ୍ୟ Josiah Wedgwood (1730-1795), ଯିଏ କି ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଓ ଅଗ୍ରଣୀ କୁମ୍ଭକାର ଶିଳ୍ପୋଦ୍ୟୋଗୀ ଭାବେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ।
୩. ୨ ଶ୍ରେବ୍‌ସବରୀ : Shrewsbury ... ଇଂଲଣ୍ଡ-ଝେଲ୍‌ସ୍‌ସାୟାର୍‌ସ୍ ଅଞ୍ଚଳରେ ଷ୍ରେପ୍‌ସାୟାର୍‌ସ୍ (Shropshire)ର ଏକ ଛୋଟ ମନୋରମ ସହର ।
୪. ୨ ଆବେରଗେଲେ : ଝେଲ୍‌ସ୍‌ର ଏକ ଛୋଟ ବାଣିଜ୍ୟିକ ସହର Abergele, ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ସମୁଦ୍ରକୂଳ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।
୫. ୩ ପୋଲିଏଡୁସ୍ ଓ ପ୍ରିମ୍ରୋଜ୍ : ପଥୁରିଆ ମାଟିରେ ବଜୁଥିବା ଓ ଛୋଟ ଛୋଟ ବିବିଧ ରଙ୍ଗର ସୁନ୍ଦର ଫୁଲ ଫୁଟୁଥିବା ଗଛ; 'Rock garden flower' ଭାବେ ସୁପରିଚିତ ।
୬. ୩ ତାଙ୍କ ବାପା : ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ବାପା ରବର୍ଟ ଡେରିଙ୍ଗ୍ ଡାର୍ଭିନ (Robert Waring Darwin, 1766-1848) ... ଇରାସ୍‌ମସ୍ ଡାର୍ଭିନ (1731-1802) କି ପୁଅ; ଉଭୟ ରବର୍ଟ ଓ ଇରାସ୍‌ମସ୍ ତାନ୍ତ୍ର ଯେବଂ ଇରାସ୍‌ମସ୍ ଜଣେ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ବିବର୍ତ୍ତନବିତ୍ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ।
୭. ୪ ମାଏର : Staffordshire ସ୍ଥିତ Maer ଗ୍ରାମ; ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ମାମୁ ଜୋଷିଆ ଡେଜ୍‌ଉଉଡ୍‌ଙ୍କ ଘର ହେଉଛି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମାଏର ହଲ୍ ।
୮. ୫ ଡ. ବଟ୍‌ଲର୍ : Dr. Samuel Butler (1774-1839), ଇଂରେଜ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଓ ସ୍କୁଲ୍ ଶିକ୍ଷକ ।
୯. ୫ ମି. ଗ୍ରେଟନ୍ : Frederick Edward Gretton (1837-1890), ତାଙ୍କ ବହି 'Memory's Harkback Through Half-a-Century 1808 to 1858', ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ 1889 ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

୧୦. ୭ ହୋରେସ୍ : ରୋମାନ୍ କବି Quintus Horatius Flaccus (65 BC - 8 BC), ଇଂରାଜୀ ଭାଷାଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳରେ Horace ନାମରେ ସୁପରିଚିତ ।
୧୧. ୭ କଉକ୍ଲିଡ୍ : ଗ୍ରୀକ୍ ବିଦ୍ୱାନ୍ Euclid; ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ତାରିଖ ଏବଂ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଜଣାଦି ସମ୍ପର୍କିତ ସୂଚନା ଅସ୍ପଷ୍ଟ; ତେବେ ଟଲେମି (Ptolemy)ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ (323-283 BC) ସେ Alexandria ରେ ସକ୍ରିୟ ଥିଲେ; ତାଙ୍କ ରଚିତ 'Elements' 300 BC ରେ ପ୍ରକାଶିତ; 13-ୱାଣ୍ଟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗଣିତ, ଜ୍ୟାମିତି, ସଂଖ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱ ଆଦି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଏବଂ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସୁଲଳଲେଖରେ ପଢ଼ା ଯାଉଥିଲା ।
୧୨. ୭ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଗ୍ୟାଲଟନ୍ : Francis Galton (1822-1911), ଟର୍ସିୟସ୍ (Tertius) ଗ୍ୟାଲଟନ୍ ଓ ଆର୍ଥୁର ଗାଉଜେଟ୍ ଡାର୍ଭିନ (କରାସମୟ ଡାର୍ଭିନ ଓ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ପତ୍ନୀ ଏଲିଜାବେଥଙ୍କ ଝିଅ)ଙ୍କ ପୁଅ; ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ପିତୃସାପୁଅ ଭାଇ; ବିଦ୍ୱାନ୍, ଭୂଗୋଳବିତ୍, ସୁପ୍ରଜନନଶାସ୍ତ୍ର (Eugenics) ବିଶାରଦ, ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍, ପାଣିପାଗ ବିଶାରଦ ଓ ଲେଖକ ।
୧୩. ୮ ଟମ୍ସନ୍‌ଙ୍କ 'ସିଜନ୍' : ବ୍ରିଟେନ୍ ଓ ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡର ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାର James Thomson (1700-1748)ଙ୍କ ରଚିତ ଓ 1726 ରେ ପ୍ରକାଶିତ ୪ - ଅଂଶବିଶିଷ୍ଟ କବିତା ।
୧୪. ୮ ସ୍ନାଇପ୍ ପକ୍ଷୀ : ଅଗଭାର ପାଣି, ପକ୍ କାଦୁଅ ଉପରେ ଚାଲି ପାରୁଥିବା (wading) ପ୍ରାୟ ୨୫ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ପକ୍ଷୀ ଭିତରୁ ଡାର୍ଭିନଙ୍କ ଶିକାର କରିଥିବା snipe ଅନ୍ୟତମ; ସ୍ନାଇପ୍ ପକ୍ଷୀର ଚଞ୍ଚୁ ଖୁବ୍ ସମ୍ବେଦୀ ଓ ଲମ୍ବା ଏବଂ ସିଲେଇ ମେସିନ୍ ଚାଲିବା ପରି କାମ କରିଥାଏ ଓ ଖାଦ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।
୧୫. ୯ ସିସିଓଲୋ : ଉତ୍କଳ ଧାତବ-ରଙ୍ଗବିଶିଷ୍ଟ ବାଲିଆମାଟି ଅଂଳରେ ରହୁଥିବା ଏକ ଗୋବରା ପୋକ ।
୧୬. ୯ ସେଲ୍‌ବୋର୍ନ୍ : ଇଂରେଜ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ବିହଙ୍ଗବିଶାରଦ Gilbert White (1720-1793) ରଚିତ 'The Natural History and Antiquities of Selborne' ପ୍ରଥମେ 1789 ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା; 2007 ସୁଦ୍ଧା ଏହାର 300 ଟି ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇସାରିଛି; 'ବାଇବଲ୍', 'ଓର୍ଜିସ୍ ଅଫ୍ ସେକ୍ସପିଅର୍' ଓ ଜନ୍ ବନ୍‌ୟାନ୍‌ଙ୍କ 'ଦି ପିଲ୍‌ଗ୍ରିମ୍ ପ୍ରଗ୍ରେସ୍' ପରେ ଏହା ହେଉଛି ୪ର୍ଥ ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ ।
୧୭. ୯ କେମିକାଲ୍ କାଟେକିଜମ୍ : Samuel Parkes (1759-1825) ଓ William Henry (1774-1836) ରଚିତ ଓ 1802 ରେ ପ୍ରକାଶିତ 'Chemical Catechism' ରସାୟନ ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ମୌଳିକ ପୁସ୍ତକ ।

୧୮. ୧୦ "poco curante" : ଏହି ଇଟାଲୀୟ ଶବ୍ଦର ସରଳ ଇଂରାଜୀ ଅର୍ଥ ହେଉଛି, 'indifferent', 'apathetic', 'one who does not care', 'nonchalant', 'incurious', 'insensible' ଇତ୍ୟାଦି ।
୧୯. ୧୦ ହୋପ୍ : ଏଡିନବରୋ ରସାୟନବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ଡାକ୍ତର Thomas Charles Hope (1766-1844); Strontium ର ଆବିଷ୍କାରୀ; Hope's experiment ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଉଛି 4°C ରେ ଜଳର ସାନ୍ଦ୍ରତା ସର୍ବାଧିକ - ଏହି ପରୀକ୍ଷଣର ନାମ ତାଙ୍କ ନାମ ଅନୁଯାୟୀ ଦିଆଯାଇଛି ।
୨୦. ୧୦ ଡ. ଡନ୍‌କାନ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଡାକ୍ତର ଓ ପ୍ରଫେସର Dr. Andrew Duncan (1744-1828), ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡର ପ୍ରଥମ ଦାତବ୍ୟ ଚିକିତ୍ସାଳୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ।
୨୧. ୧୧ ଡ. ମୁନ୍‌ରୋ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଡାକ୍ତର ଓ ପ୍ରଫେସର Dr. Alexander Monro (1773-1859); ତାଙ୍କ ବାପା ଓ ଜେଜେବାପାଙ୍କ ନାମ ଓ ପେସା ମଧ୍ୟ ଏକା ହୋଇଥିବାରୁ ତାରଉଇଲ୍‌ଙ୍କ ଅଧ୍ୟାପକ ଏହି ମୁନ୍‌ରୋଙ୍କ ନାମ ସହ 'Tertius' ଯୋଡ଼ା ଯାଇଥାଏ ।
୨୨. ୧୧ ଟାର୍ଟାର୍ ଏମେଟିକ୍ : Tartar emetic ର ରାସାୟନିକ ନାମ ହେଉଛି Antimony Potassium Tartarate; ଏହା ଜଳରେ ଦ୍ରବଣୀୟ ମିଠା ସ୍ୱାଦଯୁକ୍ତ ଏକ ବିଷାକ୍ତ ରସାୟନ ଯାହା ଲୁଗା ଓ ଚମଡ଼ା ଆଦିକୁ ରଙ୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ବାନ୍ତି କରାଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ।
୨୩. ୧୨ ଏଇଁସ୍‌ୱର୍ଥ : ଇଂରେଜ ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ, ଭୂଗୋଳ ତଥା ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ବିଶାରଦ ଏବଂ ଲେଖକ ଓ ସମ୍ପାଦକ William Francis Ainsworth (1807-1896) ।
୨୪. ୧୨ ଡ୍ରୱେରିଆନ୍ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ : ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଜର୍ମାନ୍ ଖଣିଜବିଜ୍ଞାନୀ Abraham Gottlab Werner (1749-1817) କ ଭୂତାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ମତାମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବିଜ୍ଞାନୀଙ୍କୁ ଡ୍ରୱେରିଆନ୍ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ କୁହାଯାଏ ।
୨୫. ୧୨ ଡ. ବୋଲ୍‌ସ୍ଟ୍ରୀମ୍ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଡାକ୍ତର ତଥା ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ପାଣିପାଗ ବିଜ୍ଞାନୀ Dr John Coldstream (1806-1863) ।
୨୬. ୧୨ ହାର୍ଡୀ : ଡାକ୍ତର, ଉଚ୍ଚିତ୍‌ବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ପ୍ଲିନି-ଏନ୍ ସୋସାଇଟିର ସଦସ୍ୟ Dr. James Hardie ଯାହାଙ୍କ ଅକାଳମୃତ୍ୟୁ ଭାରତରେ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।
୨୭. ୧୨ ଡ. ଗ୍ରାଣ୍ଟ : ପ୍ଲିନି-ଏନ୍ ସୋସାଇଟିର ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ସଦସ୍ୟଭାବେ ଯୁବ-ପ୍ରକୃତିବିତ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରୁଥିବା Dr Robert Edmond Grant (1793-1874); 1827 ଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁନିଭର୍ସିଟି କଲେଜ, ଲଣ୍ଡନର କମ୍ପୋଜିଟିଭ୍ ଏନାଟମି ପ୍ରଫେସର ଥିଲେ । 1826 ରେ ସେ ତାରଉଇଲ୍‌ଙ୍କୁ ଶିଷ୍ୟଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

୨୮. ୧୩ କୁଓନୋମିଆ : Erasmus Darwin ରଚିତ ୨-ଖଣ୍ଡବିଶିଷ୍ଟ ପୁସ୍ତକ, 1794 ରେ ପ୍ରକାଶିତ, ଯେଉଁଥିରେ ପାଥୋଲଜି, ଏନାଟମୀ, ସାଇକୋଲଜି ଆଦି ଆଲୋଚିତ ।
୨୯. ୧୩ 'ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍ : ଡାର୍‌ଉଇନ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ଏବଂ ଜନ୍ ମରେ (ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା) ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶିତ ଏହି ପୁସ୍ତକ 24.11.1859 ରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ଓ ସେହି ଦିନ ହିଁ ପ୍ରକାଶିତ ସମସ୍ତ ୧୨୫୦ ଖଣ୍ଡ ବହି ବିକ୍ରି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହାର ଶୀର୍ଷକ ଥିଲା - 'ORIGIN OF SPECIES BY MEANS OF NATURAL SELECTION OR THE PRESERVATION OF FAVOURED RACES IN THE STRUGGLE FOR LIFE'; 1872 ରେ ପ୍ରକାଶିତ ଷଷ୍ଠ ସଂସ୍କରଣର ଶୀର୍ଷକ ଥିଲା - 'ORIGIN OF SPECIES'
୩୦. ୧୩ ନ୍ୟୁହାଭେନ୍ : ଇଂଲଣ୍ଡର ପୂର୍ବ ସସେକ୍ସ୍ ଅଞ୍ଚଳର ଆଉସ୍ (Ouse) ନଦୀ ମୁହାଣ ନିକଟସ୍ଥ ଏକ ଛୋଟ ସହର ।
୩୧. ୧୩ Flustra : ବ୍ରାଉଓଜୋଆ (Bryozoa) ନାମକ ବିଶେଷ ଗୋଷ୍ଠୀର ଏକ ପ୍ରାଣୀ; ଏଥିରେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରାଣୀ ଦେଖିବାକୁ ପ୍ରାୟ ଶିଉଳି ପରି, ତେଣୁ ଏମାନଙ୍କୁ 'ମସ୍ ଏନିମାଲ୍' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । 1665 ରେ ରବର୍ଟ୍ ହୁକ୍ (Robert Hooke) ପ୍ରଥମେ ଏହାକୁ ସ୍ଵରଚିତ 'Micrographia' ରେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।
୩୨. ୧୩ *Fucus loreus* : ପିଙ୍ଗଳ ଶୈବାଳ (Brown Algae) ଗୋଷ୍ଠୀର ଏକ ସୁକ୍ଷ୍ମ ସାମୁଦ୍ରିକ ଉଦ୍ଭିଦ ।
୩୩. ୧୩ *Pontobdella muricata* : ସ୍ଫେଟ୍ ମାଛରେ ବାହ୍ୟ ପରଜୀବୀ ଭାବେ ରହୁଥିବା ସାମୁଦ୍ରିକ ଜୋକ ।
୩୪. ୧୪ ପ୍ରଫେସର ଜେମ୍‌ସନ୍ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ଏଡିନ୍‌ବରୋ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟର Regius Professor of Natural History Robert Jameson (1774-1854); 1823 ମସିହାରେ ପ୍ଲିନିଏନ୍ ସୋସାଇଟି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ।
୩୫. ୧୪ ସାର୍ ଜେ. କେ-ଶଟ୍‌ଲୱର୍ଥ : ବ୍ରିଟିଶ୍ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ Sir James Kay-Shuttleworth (1804-1877) ।
୩୬. ୧୪ ଅ'ଡୁବନ୍ : ଆମେରିକୀୟ ବିହଙ୍ଗ ବିଶାରଦ John James Audubon (1785-1851) ।
୩୭. ୧୪ ୱାଟରଟନ୍ : ଇଂରେଜ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ Charles Waterton (1782-1865); ସାବୁନ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତିରୁ ନିର୍ଗତ କ୍ଷତିକାରୀ ରାସାୟନିକ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ଵାରା ହେଉଥିବା ପ୍ରଦୂଷଣ ବିରୋଧରେ ସ୍ଵର ଉତ୍ତୋଳନ କରି 1839 ମସିହାରେ ସଂପୃକ୍ତ ଫ୍ୟାକ୍ଟରୀର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କରାଇବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ ।

୩୮. ୧୫ ଲିଓନାର୍ଡ୍ ହର୍ନର୍ : ଭୂତଭୂବିତ୍ ଓ ଶିକ୍ଷା ସଂସ୍କାରକ Leonard Horner (1785-1864), FRS ।
୩୯. ୧୫ ସାର୍ ସ୍କଟ୍ ସ୍କଟ୍ : ସ୍କଟ୍ଲଣ୍ଡର ନାଟ୍ୟକାର, ଐତିହାସିକ-ଔପନ୍ୟାସିକ ଓ କବି Sir Walter Scott (1771-1832); ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ପ୍ରଥମ ଲେଖକ ଯିଏ କି ନିଜ ଜୀବନଶା ଉପରେ ଆତ୍ମଜୀବିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଠକୀୟ ସ୍ୱାକୃତି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।
୪୦. ୧୫ ମି. କଟନ୍ : ଶ୍ରୋଙ୍ଗବରୀର ଜଣେ ଜଣାଶୁଣା ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତର ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିଥିବା ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ Richard Cotton (1760-1839) ।
୪୧. ୧୬ ... ଏମାଲଗାମା : ମଣିଷ ସମତେ ବିଭିନ୍ନ ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମଣ୍ଡିଷରେ ଥିବା ବାଦାମ (almond) ଆକାରର ଏହି Amygdala ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦିତ, ଆବଚିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ନିଷ୍କରି ନେବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ ।
୪୨. ୧୬ ମ୍ୟାକଗିଲିଭରେ : ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ କ୍ୟୁରେଟର, ନେଚୁରାଲ୍ ହିଷ୍ଟ୍ରି ପ୍ରଫେସର ତଥା ଲେଖକ William MacGillivray (1796-1852) ଯିଏ କି ଆମେରିକୀୟ ପକ୍ଷୀ ବିଶାରଦ ଅ'ଭୁବନ୍‌ଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ତଥା ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ 'Ornithological Biographics' ର ବହୁ ଅଂଶର ଲେଖକ ।
୪୩. ୧୬ ଏଷ୍ଟରିଆ ଷ୍ଟାର୍ : 1769 ମସିହାରେ Staffordshire ରେ ଜେଣିଆ ଷ୍ଟେକ୍‌ଉଡ୍‌ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସେରାମିକ୍‌ ପ୍ୟାଙ୍କେରୀ ଯାହା ୧୮୦ ବର୍ଷ ଧରି ଚାଲିଥିଲା ।
୪୪. ୧୭ ଓଷ୍ଟେନ୍ ପରିବାର : ମାଏରର ଓଷ୍ଟେନ୍ ପରିବାର; ଆମେରିକାର ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଥିବା ଏକ ଇଂରେଜ ପରିବାର ।
୪୫. ୧୮ ସାର୍ ଜେ. ମ୍ୟାକିନ୍‌ଟୋଶ୍ : ସ୍କଟ୍ଲଣ୍ଡର ନ୍ୟାୟାଧୀଶ, ପ୍ରଶାସକ, ପ୍ରଫେସର, ଦାର୍ଶନିକ ଓ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ Sir James Mackintosh (1765-1832) ।
୪୬. ୧୮ "nec vultus tyranni" : ଆମ୍ବୁଜୀବନୀରେ ଭାରତର ଲେଖିଥିବା ଅଂଶ ତଥା ପାଦଟୀକା 12 ରେ ପ୍ରାନ୍ତିୟ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିବା କିଛି ପ୍ରକ୍ରିୟାହେତୁକ ଦ୍ୱାରା ଲାଟିନ୍‌ରେ ଲିଖିତ ଛନ୍ଦମୟ କବିତାର ଅଂଶ; ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି - 'not a tyrant (face or expression), not the rage of the citizens commanding wrongful measures, not the aspect of the threatening tyrant, can shake from his firm purpose the person who is just and resolute ...' ମନେହୁଏ, ଭାରତର ତାଙ୍କ ମାମୁଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ।

୪୭. ୧୯ 'ପିଅର୍ସନ୍ ଅନ୍ ଦ କ୍ଲାଉ' : ଇଂରେଜ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ତଥା ଧର୍ମଯାତ୍ରକ John Pearson (1613-1686) କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ।
୪୮. ୨୦ ବାରମଥ : ଜାହାଜ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଡେଲସର ଏକ ଛୋଟ ସହର Barmouth ଏବେ ସମୁଦ୍ରକୁଳ - ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ଥଳ ଭାବେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଉଛି ।
୪୯. ୨୦ ପାଲେ : ଇଂରେଜ୍ ଦାର୍ଶନିକ, ଯୁଟିଲିଟେରିଆନ, ଧର୍ମଯାତ୍ରକ, କ୍ରିଷ୍ଟିୟାନ୍ ଧର୍ମର ସମର୍ଥକ William Paley (1743-1805); ପ୍ରାକୃତିକ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ଵର ପ୍ରବକ୍ତା ଭାବେ ସେ 'Watchmaker Analogy'କୁ ଭିତ୍ତି କରି ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ଵ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦେଇଥିଲେ । (ଏହି 'Analogy' ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଯେଉଁଠି ନକ୍ସାଟିଏ ଅଛି ସେଠି ନକ୍ସା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସରା ମଧ୍ୟ ରହିଛି ।)
୫୦. ୨୧ ସେଜ୍ଝକ୍ : ଭୂତତ୍ତ୍ଵବିତ୍ ଓ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଏବଂ Woodwardian Professor of Zoology, Cambridge the Reverend Adam Sedgwick (1785-1873) ।
୫୧. ୨୧ ହେନସ୍ଲୋ : ଇଂରେଜ ଧର୍ମଯାତ୍ରକ, ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଭୂତତ୍ତ୍ଵବିତ୍; the Reverend John Stevens Henslow (1796-1861); ତାରଉତ୍ତନଙ୍କ ଗୁରୁ ଓ ଉପଦେଷ୍ଟା ।
୫୨. ୨୨ ସାର ଜୋଶୁଆ ରିନୋଲ୍ଡ୍ : ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ, ବିଶେଷତଃ ଛୋଟପିଲାଙ୍କ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିବାରେ ଧୂରନ୍ଧର Sir Joshua Reynolds (1723-1792) ।
୫୩. ୨୩ 'God save the king' : ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଥମେ 1745 ମସିହାରେ ପରିବେଷିତ ଏବଂ ଆଦ୍ୟ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ରୂପେ ଗୃହୀତ ଏହି ସଙ୍ଗୀତର ଗୀତିକାର ଓ ସଙ୍ଗୀତକାରଙ୍କ ନାମ ଜଣାନାହିଁ (anonymous) ।
୫୪. ୨୪ ଜଲଷ୍ଟେସନ୍ ଅଫ୍ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଇନଟସେକ୍ଟ୍ : James Francis Stephens (1792-1853) କ ପ୍ରଣୀତ 12 ଖଣ୍ଡ ବିଶିଷ୍ଟ 'Illustrations of British Insects' 1846 ମସିହାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।
୫୫. ୨୪ ଡବ୍ଲ୍ୟୁ. ଡାରଉଇନ୍ ଫକ୍ସ : ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ଧର୍ମଯାତ୍ରକ ଏବଂ ଡାରଉଇନ୍ଙ୍କ ପିତୃସାପ୍ତ ପାଇ ତଥା ବନ୍ଧୁ William Darwin Fox (1805-1880) ।
୫୬. ୨୫ *Panagaeus crux-major* : Crucifix ground beetle ଭାବେ ସୁପରିଚିତ ଏକ ବିରଳ ଇଉରୋପୀୟ ଗୋବର ପୋକ ।
୫୭. ୨୫ ଡାଉନ୍ : ଇଂଲଣ୍ଡର ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ପାହାଡ଼ିଆ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଡାଉନ୍ ଗ୍ରାମ ଯେଉଁଠାରେ ଡାରଉଇନ୍, ୪୦ ବର୍ଷ ରହିଥିଲେ; ଏବେ Downe ନାମରେ ପରିଚିତ ।

୫୮. ୨୫ Licinus : ମୁଖ୍ୟତଃ ଇଉରୋପ ଓ ଉତ୍ତର ଆଫ୍ରିକାରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା କଳାରଙ୍ଗର ସ୍ଥଳଚର ଗୋବର ପୋକ ।
୫୯. ୨୬ ଆର୍ଟିନାଭନ୍ ଆର୍ଟିକଲ୍ : ଚର୍ଚ୍ଚ ଅଫ୍ ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିବା ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କିତ ନୀତିସମୂହ ('Thirty-nine Articles') ।
୬୦. ୨୭ ଶବ-ଚୋର : ସମାଧିସ୍ଥଳରୁ ଶବ ଚୋରି କରି ଶରୀରଗଠନ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କିତ ବ୍ୟବହୃତ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ବିକ୍ରି କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ body snatchers ବା ଶବ-ଚୋର କୁହାଯାଏ ।
୬୧. ୨୭ ହେୱେଲ : ଇଂରେଜ ବିଦ୍ୱାନ, ଦାର୍ଶନିକ, ଗଣିତଜ୍ଞ, ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ତଥା ବିଜ୍ଞାନ ଐତିହାସିକ William Whewell (1791-1871); ମାଲକେଲ ଫାରାଡେଙ୍କୁ 'ଏନୋଡ୍', 'କ୍ୟାଥୋଡ୍' ଓ 'ଆୟନ' ଆଦି ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ 'ଫିଜିକ୍ସିଷ୍' ଓ 'ସାଇଣ୍ଟିଷ୍' ଶବ୍ଦ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।
୬୨. ୨୮ ଫେନ୍ସ : ପୂର୍ବ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରାକୃତିକଭାବେ ରହିଥିବା ସନ୍ତସନ୍ତିଆ ଅଞ୍ଚଳ ବା Fens; ଏହାକୁ "Holy Land of the English" କୁହାଯାଏ କାରଣ ଏଠାରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗିର୍ଜା, ପ୍ରାର୍ଥନା ମନ୍ଦିର ଆଦି ଅବସ୍ଥିତ । ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ କ୍ୟାମ୍ବ୍ରିଜ୍ ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୧୦ କି.ମି. ଦୂରରେ ଥିବା ଏହିପରି ଏକ ଗିର୍ଜାବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳ ହେଉଛି Swaffham Bulbeck ।
୬୩. ୨୮ ଡାଏସ୍ : ଇଂରେଜ ଧର୍ମଯାଜକ ଓ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ Richard Dawes (1793-1876) ଯିଏକି ପାରମ୍ପରିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣି ଅନୁେକ୍ଷଣପ୍ରବଣ (heuristic) ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାରେ ବିଜ୍ଞାନଭିତ୍ତିକ ପରୀକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଉପକରଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ; 1850 ମସିହାରୁ Dean of Hereford ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ ।
୬୪. ୨୮ ହମ୍ବୋଲ୍ଡ୍ : ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ଭୂଗୋଳଶାସ୍ତ୍ରୀ Alexander von Humboldt (1796-1859) ଯିଏ କି ତାରୁଭଲନକୁ ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲେ ।
୬୫. ୨୮ ହର୍ଷେଲ୍ : ବିଦ୍ୱାନ, ଗଣିତଜ୍ଞ, ରସାୟନବିତ୍, ଖଗୋଳଶାସ୍ତ୍ରୀ Sir John Herschel (1792-1871) ।
୬୬. ୨୮ ଟେନେରିଫ୍ : ସେନ୍ତ୍ରର Canary Islands ଭାବେ ପରିଚିତ ୭ ଗୋଟି ଦ୍ୱୀପ ଭିତରୁ ସର୍ବବୃହତ୍ ଓ ସର୍ବାଧିକ ଜନବହୁଳ ଦ୍ୱୀପ ହେଉଛି ମନୋରମ Tenerife; ଏଠାକୁ ବାର୍ଷିକ ପ୍ରାୟ ୫୦ ଲକ୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟଟକ ଆସିଥାନ୍ତି ।
୬୭. ୨୯ ରାମ୍ସେ : ତାରୁଭଲନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ, ହେନସ୍ଲୋକ ବନ୍ଧୁ ଏବଂ ଜିସ୍‌ସ୍ କଲେଜର ଚ୍ୟୁଟର ତଥା ଫେଲୋ Marmaduke Ramsay (1795-1831) ।

୨୮. ୨୯ ଭଟ୍ଟେ : ଇଂରେଜ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ (ଗୋସପତ, ମତ୍ସ୍ୟ ଓ ବିହଙ୍ଗବିଶାରଦ) ଓ ତାରଭଜନଙ୍କ ବନ୍ଧୁ Thomas Campbell Eyton (1809-1880) ।
୨୯. ୩୦ ଗୋଲ୍‌ଫ୍, ଖୋଲପା : ମୁଖ୍ୟତଃ ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳୀୟ ତଥା ବେଲେବେଲେ ମେରୁ ଅଂଳର ସମୁଦ୍ରରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବଡ଼ବଡ଼ ସାମୁଦ୍ରିକ ଖାଦକ (predator) ଗେଣ୍ଡାର ଖୋଲ ଯାହା ଶଙ୍ଖ ପରି (volute) ଦେଖାଯାଏ ।
୩୦. ୩୧ ସିଓବ୍‌ସ୍‌ଏମ୍ ଇଡ଼ୱାଲ୍ : ଉତ୍ତର ଡେଲ୍‌ବର ସ୍ନୋଡୋନ୍ (Snowdon) ପର୍ବତମାଳାର ଗ୍ଲାଇଡେରାନ୍ (Glyderan) ପର୍ବତ ଅନ୍ତର୍ଗତ Cwn Idwal ଏକ ନକ୍ଷତ୍ର ମନୋରମ ଉପତ୍ୟକା ।
୩୧. ୩୨ ବୀଗଲ୍ : ୨୮୦୩ ପାଉଣ୍ଡ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ତିଆରି ୧୦ ଗୋଟି ବନ୍ଧୁକର ବ୍ୟବସ୍ଥାଥିବା ୨ଟି ମାସ୍କୁଲମୁକ୍ତ Cherokee - Class ଜାହାଜ; ଉଦାତ୍ତ ନେତାର ଏହି HMS Beagle 11.06.1820 ରେ ଥେମ୍‌ସ୍ ନଦୀର ଉତ୍ତରଭାଗ ପୋଡାଣ୍ଡରୁ ପ୍ରଥମ ଜଳଯାତ୍ରା କରିଥିଲା ଓ ସେତେବେଳେ କ୍ୟାପଟେନ୍ ଥିଲେ ପ୍ରିଙ୍ଗଲ୍ ଷ୍ଟୋକ୍ସ । କ୍ୟାପଟେନ୍ ଫିଙ୍ଗ-ରୟଙ୍କ ସହ ତାରଭଜନଙ୍କୁ ଅବୈତନିକ ପ୍ରକୃତିବିତ୍‌ତାବେ ନେଇ ଏହାଥିଲା ବୀଗଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଯାତ୍ରା, ଫିଙ୍ଗ-ରୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏହା ଦ୍ଵିତୀୟ ଯାତ୍ରା ।
୩୨. ୩୨ ଫିଙ୍ଗ-ରୟ : ଜଣେ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ଅଗ୍ରଣୀ ପାଣିପାଗ ବିଶାରଦ Vice Admiral Robert Fitz-Roy ଏହି ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ସମୟରେ ତାଏରା ଲେଖୁଥିଲେ, ତାରଭଜନଙ୍କ ପରି । ତାଙ୍କର ଉଗ୍ର ସ୍ଵଭାବ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ “ହଟ୍ କଫି” ବ୍ୟଙ୍ଗନାମ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ‘ଅରଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’ ତାଙ୍କୁ “ତାତ୍ର ଯତ୍ତଣା” ଦେଇଛି ବୋଲି କହିଥିଲେ ।
୩୩. ୩୨ ଲାଭାଟର : କବି ଓ ମସ୍ତକ ଆକୃତିବିଜ୍ଞାନୀ Johann Lavator (1741-1801) ।
୩୪. ୩୩ ଡ. ୱାଲିଚ୍ : ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ Dr. Nathaniel Wallich (1786-1854); 1817 ରୁ 1846 ମସିହା ଯାଏ କଲିକତା ବଟାନିକାଲ୍ ଗାର୍ଡେନ୍‌ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷକ ଥିଲେ ।
୩୪. ୩୪ ଲିଏଲ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରିନ୍‌ସିପ୍ଲ୍ ଅଫ୍ ଜିଓଲଜି : ଭୂତତ୍ତ୍ଵବିତ୍ ଓ ଆଇନଜୀବୀ Charles Lyell (1797-1875) କ ରଚିତ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଭୂତତ୍ତ୍ଵରେ ଏକ ମାଲଲଖୁଷ୍ଟ ଭାବେ ବିବେଚିତ ।
୩୬. ୩୪ ସେଣ୍ଟ ଜାଗୋ : କେପ୍ ଡି ଉର୍ଡେ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜର ମୁଖ୍ୟ ଦ୍ଵୀପ St. Jago ର Porto Praya ଠାରେ 16.01.1832 ରେ ତାରଭଜନ୍ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜକୁ 1499 ମସିହାର ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇଥିଲା ।
୩୭. ୩୪ ସିରିପିଡିଆ : ଜାହାଜର ତଳପଟ ବା ଅନ୍ୟ କଠିନ ଜାଗାରେ ଲାଖି ରହି ବାସ କରୁଥିବା ଖୋଲପାୟୁକ୍ତ କବଚୀ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଏକ ଗୋଷୀ; ବାର୍ନାକଲ୍ (Barnacle) ଏହାର ଏକ ସାଧାରଣ ଉଦାହରଣ ।

୭୮. ୩୭ ପାଟାଗୋନିଆ : ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳ - ଉଭୟ ଆର୍ଜେଣ୍ଟିନା ଓ ଚିଲିର ଅଂଶ; ଏଥିରେ ଏଣ୍ଡିସ୍ ପର୍ବତର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗ, ବହୁ ଦୃଶଭୂମି ଓ ମରୁଭୂମି ରହିଛି ।
୭୯. ୩୭ ଟିଏରା ଡେଲ ଫୁଏଗୋ : ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଦକ୍ଷିଣତମ ଶାନ୍ତି ନିକଟସ୍ଥ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଦ୍ଵୀପ ଓ ଅନେକ ଛୋଟ ଦ୍ଵୀପର ସମାହାର ହେଉଛି Tierra del Fuego; ଏହି ସେନାୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି "Land of Fire" ।
୮୦. ୩୭ ସେଣ୍ଟ ହେଲେନା : 1502 ମସିହାରେ ପୋର୍ତୁଗାଳମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆବିଷ୍କୃତ, ଦକ୍ଷିଣ ଆଟଲାଣ୍ଟିକ୍ ମହାସାଗରର ଏକ ଆଗ୍ନେୟଦ୍ଵୀପ; 1815 ମସିହାଠାରୁ ନେପୋଲିଅନ୍ ଛଅ ବର୍ଷ ଧରି ନିର୍ବାସିତ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ପରେ 1821 ମସିହାରେ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦ୍ଵୀପରେ 2000 ଫୁଟ ଉଚ୍ଚତାରେ ଥିବା ଏକ ବସାଘରେ ତାରଉଜନ୍ କିଛିଦିନ ରହିଥିଲେ, ବସାଘରଟି ନେପୋଲିଅନ୍‌ଙ୍କ ସମାଧିଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ।
୮୧. ୩୭ ଗାଲାପାଗୋସ୍ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ : ୧୯ ଗୋଟି ଦ୍ଵୀପର ସମାହାର ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଉପକୂଳରୁ ୧୦୦୦ କି.ମି. ଦୂରତ୍ଵରେ ଅବସ୍ଥିତ; ଅପୂର୍ବ ଜୈବବିବିଧତାରେ ଭରପୂର ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜକୁ "Living Museum and Showcase of Evolution" କୁହାଯାଉଛି । ସେଠାରେ ବାସ କରୁଥିବା ଛୋଟ ଚଞ୍ଚୁଯୁକ୍ତ ଛୋଟଛୋଟ ପକ୍ଷୀକୁ Darwin's Finches କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ଏବଂ ଏଠାରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ବିବିଧ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀ ଜନ୍ତୁସବି ତାରଉଜନ୍‌ଙ୍କୁ ବିବର୍ତ୍ତନ ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରଣୟନ କରିବାରେ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲା ।
୮୨. ୩୮ ଏସେନ୍ସନ୍ : ଦକ୍ଷିଣ ଆଟଲାଣ୍ଟିକ୍ ମହାସାଗରରେ ଆଫ୍ରିକା ଉପକୂଳରୁ ୧୬୦୦ କି.ମି. ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଉପକୂଳରୁ ୨୨୫୦ କି.ମି. ଦୂରରେ Ascension ଦ୍ଵୀପ ଅବସ୍ଥିତ । ଯାଣ୍ଟୁକ ପୁନର୍ଜୀବନପ୍ରାପ୍ତ ଶରୀରକୁ ସ୍ଵର୍ଗକୁ ନିଆଯିବା ଦିନକୁ 'Ascension' କୁହାଯାଏ; ଏହି ବିଶ୍ଵନ୍ଦ୍, ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ଵୀପ ତା' ପରଦିନ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଏହିପରି ନାମ ଦିଆଯାଇଛି ।
୮୩. ୩୯ ହୁକର୍ : ଇଂରେଜ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ, ଜୌଗୋଳିକ-ଉଦ୍ଭିଦ ବିଜ୍ଞାନ ଶାଖାର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିବା Joseph Dalton Hooker (1817-1911); ତାରଉଜନ୍‌ଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବୃଦ୍ଧ ସମର୍ପକ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ।

୮୪. ୩୯ ମିଲର : ଖଣିଜବିଜ୍ଞାନୀ Prof. William Hallows Miller (1801-1880); କ୍ରିଷ୍ଣାଲୋଗ୍ରାଫି (ଘଟିକବିଜ୍ଞାନ) ଅଧ୍ୟୟନର ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।
୮୫. ୪୦ ବ୍ରାଉନ୍ : ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ପ୍ରତ୍ନଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ Robert Brown (1773-1858) କୁ କୋଷର ନ୍ୟଷ୍ଟି ଆବିଷ୍କାର ଓ ପ୍ରରସର ଚଳନ ସମ୍ପର୍କିତ ଅବଦାନ ପାଇଁ ଶ୍ରେୟଃ ଦିଆଯାଉଛି ।
୮୬. ୪୧ ପାରାଲେଲ ରୋଡ୍ : ଭୂତାତ୍ମିକ ଗୁରୁତ୍ବ ବହନ କରୁଥିବା Parallel Roads of Glen Roy ହେଉଛି ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗର ଏକ ଅଞ୍ଚଳ ।
୮୭. ୪୧ ଆଗାସିଜ୍ : ସିକରଲାଣ୍ଡରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବା ଓ ଇଉରୋପରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିବା ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଭୂତତ୍ତ୍ବବିତ୍ Louis Agassiz (1807-1873); ତାରୁଉଜନଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସମାଲୋଚକ ।
୮୮. ୪୧ ‘ଏକ୍ସକର୍ସନ’ : William Wordsworth (1770-1850) ରଚିତ କବିତା ‘Excursion’ 1814 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।
୮୯. ୪୨ ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି “ସମୁଦ୍ରର ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳୀୟ ବୃଷ୍ଟିବନ” (Tropical Rainforests of the Sea) କୁହାଯାଉଥିବା Coral Reefs ପରିବେଶର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ରିୟ ଓ ଜୀବନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଆୟତନ ବୃଷ୍ଟିରୁ ସମୁଦ୍ର ପୃଷ୍ଠର ମାତ୍ର 0.1 ଭାଗ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମୁଦାୟ ସାମୁଦ୍ରିକ ଜୀବଙ୍କର ୨୫ ପ୍ରତିଶତ ଏହି ପରିସଂସ୍ଥାରେ ବାସ କରିଥାନ୍ତି । ତିନି ପ୍ରକାରର ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି ରହିଛି, ଯଥା - ତଟୀୟ ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି (Fringing reef), ପ୍ରବାଳ ପ୍ରାଚୀର (Barrier reef) ଏବଂ ଏଟଲ୍ (Atoll) ।
୯୦. ୪୪ ବ୍ୟୁମଣ୍ଟ : ଫରାସୀ ଭୂତତ୍ତ୍ବବିତ୍, Elie de Beaumont (1798-1874); 1835 ମସିହାରେ Ecole des Minesରେ ଭୂତତ୍ତ୍ବ ପ୍ରଫେସର ଥିଲେ ।
୯୧. ୪୪ “ଫେସାଜଲ୍ ପ୍ରିନ୍ସେସ୍ ବୋଟାନିକୋରମ୍” : ଇଂଲଣ୍ଡର ଗୌରବ ରବର୍ଟ୍ ବ୍ରାଉନ୍‌ଙ୍କୁ ହମ୍‌ବୋଲ୍ ଦେଇଥିବା ଏହି ନାମର ଅର୍ଥ ହେଉଛି “easily the prince of Botanists.”
୯୨. ୪୬ ମୂର୍କିସନ୍ : ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗୀୟ ଭୂତତ୍ତ୍ବବିତ୍ Sir Roderick Impey Murchison (1792-1871); ତତ୍ତ୍ବପୃଷ୍ଠର ଏକ କ୍ରେଟର ଓ ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠର ବହୁ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥାନ ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ନାମିତ ।
୯୩. ୪୬ ବକଲ୍ : ଇଂରେଜ ଲେଖକ ଓ ଐତିହାସିକ Henry Thomas Buckle (1821-1862)ଙ୍କ ‘ହିଷ୍ଟ୍ରି ଅଫ୍ ସିଭିଲିଜେସନ୍’ ଏକ ଅସମାପ୍ତ ପୁସ୍ତକ । ଏହି ଅନୁଲେଖରେ ‘x’ ର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି; ବାରଲୋକ ଦ୍ବାରା ସମ୍ପାଦିତ ସଂସ୍କରଣରୁ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ ‘x’ ହେଉଛନ୍ତି Herbert Spencer ।

୯୪. ୪୭ ମିଲମ୍ୟାନ୍ : ଇଂରେଜ କବି, ଲେଖକ ଓ ନାଟ୍ୟକାର Dean Milman (1791-1868) ।
୯୫. ୪୭ ସିଡନୀ ସ୍ମିଥ : ପ୍ରଖର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନତାପିତମ୍ଭୁ ଇଂରେଜ ଲେଖକ ଓ ଆଙ୍କେୟ ଧର୍ମଯାଜକ Sydney Smith (1771-1845) ।
୯୬. ୪୭ ଲେଡି କର୍କ : ବ୍ରିଟିଶ୍ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ତଥା ସାହିତ୍ୟ-ଅଭିଧି ଚର୍ଚ୍ଚାକାରିଣୀ Mary Monckton (1746-1840); ପରେ Cork ଓ Orreyର Countess Mary Boyle ଭାବେ ସୁପରିଚିତ ।
୯୭. ୪୭ ମ୍ୟାକଲେ : ବ୍ରିଟିଶ୍ ଐତିହାସିକ ଓ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ Thomas Babington Macaulay (1800-1859); 1834-38 ରେ ଭାରତରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ମ୍ୟାକଲେ ଆମ ଦେଶରେ ଇଂରୋଜ-ମାଧ୍ୟମ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଇଥିଲେ ।
୯୮. ୪୮ ମୋଟଲେ : ଆମେରିକୀୟ ଐତିହାସିକ ଓ କୂଟନୀତିଜ୍ଞ John Lothrop Motely (1814-1877) ।
୯୯. ୪୮ ଗ୍ରୋଟ୍ : ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ବିଶାରଦ George Grote (1794-1871) ।
୧୦୦. ୪୮ କାର୍ଲାଇଲ : ସ୍କଟ୍ଲଣ୍ଡୀୟ ଦାର୍ଶନିକ, ବ୍ୟଙ୍ଗଲେଖକ, ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଓ ଐତିହାସିକ Thomas Carlyle (1795-1881) ।
୧୦୧. ୪୮ ବାବେଜ୍ : ଇଂରେଜ ବିଦ୍ୱାନ, ଦାର୍ଶନିକ, ଗଣିତଜ୍ଞ ଓ ଉତ୍ତାପକ Charles Babbage (1791-1871); କମ୍ପ୍ୟୁଟରର ଜନକଭାବେ ପରିଗଣିତ ।
୧୦୨. ୪୯ ଗେଟେ : ଜର୍ମାନ କବି, ଔପନ୍ୟାସିକ, ସମାଲୋଚକ, ନାଟ୍ୟକାର, ଚିତ୍ରକର, ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ତଥା ବିଜ୍ଞାନୀ (ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଶରୀରଗଠନ ବିଜ୍ଞାନୀ), କୂଟନୀତିଜ୍ଞ ତଥା ପ୍ରଶାସକ Johann Wolfgang Von Goethe; ମାତ୍ର ୨୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥିଲେ ।
୧୦୩. ୫୧ Concholepas : ଚିଲି ଓ ପେରୁ ଉପକୂଳ ସମୁଦ୍ରରେ ବାସ କରୁଥିବା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ବଡ଼ ଆକାରର ଖାଦ୍ୟୋପଯୋଗୀ ଗେଣ୍ଡା; ଏହାର ରକ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳ ।
୧୦୪. ୫୨ ବୁଲ୍‌ବୁଲ୍ : ଇଂରେଜ ଔପନ୍ୟାସିକ, କବି ଓ ନାଟ୍ୟକାର ଏବଂ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ Sir Edward Lytton Bulwer (1803-1873) ।
୧୦୫. ୫୪ ବେକନାୟ ନୀତି : ଇଂରେଜ ବସ୍ତୁବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ, ଦୂରଦର୍ଶୀ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ପ୍ରବୀଣ ଆଇନ ପରାମର୍ଶଦାତା ଓ ଆଇନଜୀବୀ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ ପଦ୍ଧତିର ଜନକ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ବିଜ୍ଞାନର ଭିତ୍ତିପ୍ରସ୍ତର ସ୍ଥାପକ Francis Bacon (1561-1626)ଙ୍କ ନୀତିକୁ Baconian Principles କୁହାଯାଏ । ଏହି ନୀତି ଅନୁଯାୟୀ

ପ୍ରକୃତି ଓ ପୃଥିବୀ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଅବଧାରଣାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପରେ ହିଁ ନିରୂପଣ କରିବା ଉଚିତ ଅର୍ଥାତ୍ ପରୀକ୍ଷାସିଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ବିଧେୟ ।

୧୦୬. ୫୪

ମାଲଥସ୍ : ମାତ୍ର ୩୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ, 1798 ମସିହାରେ 'An Essay on the Principle of Population' ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ Joseph Johnson ଛଦ୍ମନାମରେ, କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଜଣାପଡ଼ିଗଲା ଯେ ଏହି ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ପୁସ୍ତକର ରଚୟିତା ଇଂରେଜ ଅର୍ଥନୀତିଜ୍ଞ ତଥା ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶାରଦ Thomas Robert Malthus (1766-1834)ଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ନୁହଁନ୍ତି । ମାଲଥସ୍‌ଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତି ସହ ତାରତ୍ତ୍ୱଜନକ ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ତଥା ଚିନ୍ତନ କିଛିଟା ମେଳ ଖାଉଥିଲା । ସେହିପରି ଉଚିତ ଜଗତ ଓ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଜୀବନସଂଗ୍ରାମ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଆପାତତଃ ଠିକ୍ ରହୁଥିବା ଧାରଣା ତାରତ୍ତ୍ୱଜନ ପାଇଥିଲେ ତି କାଣ୍ଡୋଲ୍‌ଙ୍କ ଛେଖାରୁ । ଏ' ଦୁଇଜଣଙ୍କ ମତାମତ ତୁଳନା କରି ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମ ସମ୍ପର୍କରେ ନିଜ ଧାରଣାକୁ ଦୃଢ଼ କରି ପାରିଥିଲେ । 1798 ରୁ 1826 ମସିହା ଭିତରେ ମାଲଥସ୍‌ଙ୍କ ପୁସ୍ତକର ଛଗୋଟି ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ।

୧୦୭. ୫୫

'କୋଲମ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ତିମ୍ବ ନୀତି : ଇଟାଲୀୟ ଐତିହାସିକ Girolamo Benzoni କି 'History of the New World (1565) ପୁସ୍ତକରୁ ଜଣାଯାଏ, କୋଲମ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ଆମେରିକା ଆବିଷ୍କାର ପରେ ସ୍ପେନର କେତେଜଣ ସମ୍ରାଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ତାଙ୍କୁ କହିଥିଲେ ଯେ ଏହା ସେମିତି କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବିଷ୍କାର ନୁହେଁ । ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସ୍ୱରୂପ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଣ୍ଟାଟିଏ ଦେଇ ତା'କୁ ତା' ଅଗରେ ଠିଆ କରାଇବାକୁ କୋଲମ୍‌ସ୍ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଏହା କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ କୋଲମ୍‌ସ୍ ନିଜେ ଅଣ୍ଟାକୁ ନ ଭାଙ୍ଗି ତା'ର ଅଗକୁ ମୁକୁ ଆଗାଧ ଦେଇ ତାକୁ ସାମାନ୍ୟ ଚେପ୍‌ଟା କରି ଦେଇ ତାକୁ ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ସିଧା କରି ରଖି ଦେଇ ପାରିଥିଲେ । "The principle of Columbus and his eggs" ରୁ ଶିକ୍ଷାକୁ ମିଳୁଛି ଯେ କିଛି ଚମତ୍କାର ଅବଧାରଣା ହେଉ କି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବିଷ୍କାର ହେଉ, ବୁଝିସାରିବା ବା ଘଟିସାରିବା ପରେ ଏହା ଅତି ସରଳ, ସହଜ ଓ ସାଧାରଣ ମନେ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଏହି ରୁଚି ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ ।

୧୦୮. ୫୫

ଓଲେସ୍ : ବ୍ରିଟିଶ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ ଓ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ, ଭୂଗୋଳବିତ୍ ତଥା ନୂତନ୍ତ୍ର ବିଶାରଦ Alfred Russel Wallace (1823-1913) ଯିଏ କି ଇଣ୍ଡୋନେସିଆର ଟର୍ନେଟ୍ (Ternate) ଦ୍ୱୀପରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଥିଲାବେଳେ ତାରତ୍ତ୍ୱଜନଙ୍କ ପାଖକୁ ତାଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ପଠାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି ନିବନ୍ଧକୁ 'Ternate Essay' ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଉଛି ।

୧୦୯. ୫୬ ଆସା ଗ୍ରେ : ଆମେରିକୀୟ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ, ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କ ଅନ୍ୟତମ ସମର୍ଥକ ଓ 'Gray's Lesson in Botany and Vegetable Physiology' ର ରଚୟିତା Asa Gray (1810-1888) ।
୧୧୦. ୫୬ ହ'ଟନ୍ : ବ୍ରିଟିଶ୍ ତାତ୍ତ୍ୱର, ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଓ ବିଜ୍ଞାନ-ଲେଖକ Professor Samuel Houghton (1821-1897) ।
୧୧୧. ୫୬ ଡ. ଲେନ୍ : ତାରଉଇଜନ୍ ପ୍ରାୟ ଅସୁସ୍ଥ ରହୁଥିବାରୁ ଜଳଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ 1849 ମସିହାରେ ମାଲଭର୍ଣ୍ଣସ୍ଥିତ (ପୃଷ୍ଠା ୫୩ ଓ ୧୦୧ ଦୃଷ୍ଟବ୍ୟ) Dr. James Manby Gully (1808-1883) କୁ ଜିନିକ୍‌ରେ ଚିକିତ୍ସିତ ହେଲେ । ପ୍ରଥମେ ସୁଫଳ ମିଳିବା ପରି ମନେ ହେଲା କିନ୍ତୁ ଚିକିତ୍ସା ପ୍ରକୃତରେ ଫଳପ୍ରସ୍ତ ହେଲାନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ଡ. ଗଲ୍ଲିଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ କମିଗଲା କାରଣ ଡ. ଗଲ୍ଲି ଦୈବିଶକ୍ତି, ସମୋହନ ବିଦ୍ୟା ଓ ହେମିଓପାଥୀ ଉପରେ ଜୋର ଦେଉଥିଲେ । ପରେ 1857 ମସିହାରେ କିଛି ମାସ ପାଇଁ Dr. Edward Wickstead Lane (1823-1889) କୁ ଜଳଚିକିତ୍ସା ଜିନିକ୍‌ରେ ଚିକିତ୍ସିତ ହୋଇଥିଲେ । ନିଜ ରୋଗକୁ ତାରଉଇଜନ୍ "nervous dyspesia" ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଧାନ କରିଥିଲେ ।
୧୧୨. ୫୭ ମିସ୍ ବାର୍ଡ୍ : ଲେଖିକା, ଫଟୋଗ୍ରାଫର, ଏକ୍ସପ୍ଲୋରର ଓ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ Isabella Bird (1831-1904) ଯିଏ କି Royal Geographical Society ର ପ୍ରଥମ ମହିଳା ନିର୍ବାଚିତା ଫେଲୋ ।
୧୧୩. ୫୭ ତାରଉଇଜନ୍‌ସମୟ : ଜର୍ମାନୀରେ ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରସାର ଉଦ୍ୟମର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହେଉଛି 'Darwinismus' ।
୧୧୪. ୫୭ ପ୍ରଫେସର ମିତସୁକୁରି : ଜାପାନୀ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନୀ ଓ କର୍କଶ ଭୂଶବିଜ୍ଞାନ ବିଶେଷଜ୍ଞ Kakichi Mitsukuri (1857-1909) ।
୧୧୫. ୫୯ ମୁଲର : ଜର୍ମାନ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ତାରଉଇଜନ୍‌ବାଦର ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥକ Johann Friedrick Theodor Muller - also Fritz Muller (1821-1897) ।
୧୧୬. ୫୯ ହେକେଲ : ଜର୍ମାନ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ତଥା ଭୂଶବିଜ୍ଞାନୀ, ପ୍ରକୃତିବିତ୍, ଦାର୍ଶନିକ, ତାତ୍ତ୍ୱର, ପ୍ରଫେସର ଓ ଚିତ୍ରକର Ernst Heinrich Phillip August Haeckel (1834-1919) ଜର୍ମାନୀରେ ତାରଉଇଜନ୍‌ବାଦର ପ୍ରସାରରେ ଅଗ୍ରଣୀ ଭୂମିକା ନେଇଥିଲେ; ଶହଶହ ନୂଆ ଜାତିର ଜୀବ ଚିତ୍ରିତ କରିବାର ଶ୍ରେୟ ତାଙ୍କୁ ଦିଆଯାଉଛି ।
୧୧୭. ୬୧ ସ୍ପ୍ରେଙ୍ଗେଲ : ଜର୍ମାନ ପ୍ରକୃତିବିତ୍ Christian Konrad Sprengel (1750-1816); ତାଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ତାଙ୍କ ଅବଦାନକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳି ନଥିବାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ହେଉଛି, ସେତେବେଳେ ମୁଲର ପ୍ରଜନନ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ଅଶ୍ଳୀଳ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା ।

୧୧୮. ୬୨ Linum flavum : ମଧ୍ୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଇଉରୋପରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ସୁନ୍ଦର, ହଳଦିଆ ପୁଲ ଥିବା ଏକ ଛୋଟ ଗଛ ।
୧୧୯. ୬୨ Primula : ଏହି ପ୍ରଜାତିର ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଗଛ ଇଥିଓପିଆ, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା, ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ ଓ ହିମାଳୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ; ଏବଂ ଅର୍ବେକ ହିମାଳୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।
୧୨୦. ୬୨ କାଉସ୍ମୁସ୍ : ପ୍ରିମୁଲାର ଏକ ସାଧାରଣ ନାମ ।
୧୨୧. ୬୩ Lithrum : ନାଟିଶାତୋଷ୍ ଅଞ୍ଚଳର ଏକ ସପ୍ତଶକ ଉଦ୍ଭିଦ ପ୍ରଜାତି ।
୧୨୨. ୬୪ ସାର ସି. ବେଲ୍ : ସ୍ୱଚ୍ଛାନ୍ଦୀୟ ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ, ଶରୀରଗଠନ ବିଜ୍ଞାନୀ, ସ୍ନାୟୁବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଦାର୍ଶନିକ Sir Charles Bell (1774-1842) ।
୧୨୩. ୬୪ ସନ୍ତ୍ରୁପ୍ : ଆଖ୍ୟାତକା ଛଡ଼ା ଆଉ ସବୁ ଦେଶରେ ମିଳୁଥିବା କାଟରକ୍ଷା *Drosera* ଜାତିର ଉଦ୍ଭିଦ ।
୧୨୪. ୬୭ "Nunc dimittis" : ଇଂରାଜୀରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି "now you may dismiss" ।
୧୨୫. ୬୭ ମୁଲର : ଜର୍ମାନୀର ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ଫ୍ରିଡ୍ ମୁଲରଙ୍କ ସାନଭାଇ Hermann Muller (1829-1833) ଡାର୍ଭିନିଜମ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ସପକ୍ଷରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରମାଣ ଯୋଗାଡ଼ କରିଥିଲେ; ମୁଲର ଓ ଡାର୍ଭିନିଜମ୍ ଭିତରେ ୩୬ଟି ଚିଠି ଦିଆନିଆ ହୋଇଥିଲା ।
୧୨୬. ୬୮ ଅର୍ଣ୍ଣଷ୍ଟ କ୍ରୁସ୍ : ଜର୍ମାନ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ, ପ୍ରକୃତିବିତ୍, ଡାର୍ଭିନିଜମ୍‌ର ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥକ Ernst Krause (1839-1903); ଇରାସ୍‌ମସ୍ ଡାର୍ଭିନିଜମ୍ ଜୀବନାକାର ।
୧୨୭. ୬୨ ହକ୍ସଲେ : ବିଶିଷ୍ଟ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ବିବର୍ତ୍ତନବିତ୍ ତଥା ଡାର୍ଭିନିଜମ୍‌ର ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥକ ("Darwin's Bulldog") Thomas Henry Huxley (1825-1895) ଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟ ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ବିବର୍ତ୍ତନବିତ୍ ତଥା ଡାର୍ଭିନିଜମ୍‌ବାଦୀ Julian Huxley (1887-1975) ଓ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଲେଖକ ତଥା 'Brave New World' ର ରଚୟିତା Aldous Huxley (1894-1963) କ ଜେଜେବାପା ।
୧୨୮. ୬୫ ମି. ହୁଥ୍ : ବିଶିଷ୍ଟ ପୁସ୍ତକପ୍ରେମୀ ତଥା ବକଲ୍‌କ ଜୀବନାକାର Alfred Henry Huth (1850-1910) ।
୧୨୯. ୬୬ ବେନେଡେନ୍ : ବେଲ୍‌ଜିୟମର ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନୀ ତଥା ଭୂଶାସ୍ତ୍ରବିଜ୍ଞାନୀ Edouard van Beneden (1846-1910), ଯିଏ ଜାୟକ କୋଷରେ ସଂଘଟିତ ଅର୍ଦ୍ଧାୟନ (Meiosis) ପ୍ରଥମେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ।

ଅତିରିକ୍ତ ସୂଚନା

ପରିଚିଷ୍ଟ-୧ (ପୃଷ୍ଠା ୭୭ ରୁ ୧୩୭)

- କ୍ର.ସଂ. ପୃଷ୍ଠା ବିଷୟ/ନାମ ରଚୟାତି
୧. ୭୭ ସ୍ୟାଣ୍ଡ ଡ୍ଵାକ୍ : ପୃଷ୍ଠା ୮୪ରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି; ତେବେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ ସ୍ୟାଣ୍ଡ ଡ୍ଵାକ୍ ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କର “Thinking Path” ଥିଲା ।
୨. ୮୦ ଏଲିଅଟ୍ ଓ ଫ୍ରାଇ : 1863 ମସିହାରେ J. J. Elliott and C. E. Fry କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏକ ଭିଲେରିଆନ୍ ଫଟୋ ଷ୍ଟୁଡିଓ ।
୩. ୮୦ ‘ଲାଭର୍ ଏଣ୍ଡ ଲେଟର୍ସ’ : 1887 ମସିହାରେ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ “Life and Letters of Darwin” ପୁସ୍ତକରେ ୮୭ଟି ଚିଠି ଓ ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ସହ ‘ଅରିଜିନ୍ ଅଫ୍ ସିସିସ୍’ ଉପରେ ଟି. ଏଚ୍. ହକ୍‌ଲେଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଛି ।
୪. ୮୨ “ହଟ୍-ହାଉସ୍ ଫେସ୍” : କାହାର ଆବେଗର ପରିସ୍ଫୁଟନ ବା କୌଣସି ଏକ ଧାରଣାର ବିକାଶକୁ ଦ୍ଵାରାନ୍ୱିତ କରୁଥିବା ପରିସ୍ଥିତି ବା ସ୍ଥାନକୁ ସୂଚାଇବା ପାଇଁ ଏହି “hot-house face” ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ ।
୫. ୮୨ ଜେମ୍‌ସ୍‌ଲ : ପୃଷ୍ଠା ୬୪-୬୫ରେ ତାରଉଇଜନ୍‌ ତାଙ୍କର “ସର୍ବୋତ୍ତମମୂଳ ପରିକଳ୍ପନା” (1868) ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଓ ସ୍ଵୀକାର ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଯେ “ଠିକ୍ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ନ ଥିବା ଏକ ପରିକଳ୍ପନାର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ” । ତେବେ ତାଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନା ଅନୁଯାୟୀ ଜାୟକରସ (germplasm) ଭିତରକୁ ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗରୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପିଢ଼ିର ଜୀବଠାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରକଟ ହେବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ କଣିକାରୂପୀ ଜେମ୍‌ସ୍‌ଲ (gemmule) ଆସିଥାଏ, ଯାହାର ପ୍ରଭାବରେ ଲକ୍ଷଣସବୁ ପ୍ରକଟ ହୋଇଥାଏ । 1865 ମସିହାରେ ମେଣ୍ଡେଲ ଉତ୍ତରାଧିକରଣ ନିୟମ (Laws of Inheritance) ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ଯାହା ସେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନଜଗତର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିନଥିଲା । 1901 ମସିହାରେ ମେଣ୍ଡେଲଙ୍କ ଏହି ନିୟମର ପୁନରାବିଷ୍କାର ପରେ ଉତ୍ତରାଧିକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ତଥା କୌଣସି ଅଧିକରଣ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା । ତେବେ ତା’ର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ତାରଉଇଜନ୍‌ଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନା ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇସାରିଥିଲା ।

୬. ୮୪ ସିସ୍କିନ୍ ଓ ଗୋଲଡ଼ଫିସ୍କ : ଚଟିଆ ବଂଶର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଜାତିର ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ଓ ବିରଳ ଗାୟକ ପକ୍ଷୀ ।
୭. ୮୫ କୁଡ଼ହାମ୍ : Cudham Valley ରେ ଥିବା Downe Bank Nature Reserveକୁ ଡାର୍ଭଜନ୍ “ଅର୍ଜିସ୍ ବ୍ୟାଙ୍କ” ଭାବେ ଜାଣିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ୧୬ ଏକର ପରିମିତ ଏହି “ବ୍ୟାଙ୍କ” ବହୁ ଅର୍ଜିଡ଼ ତଥା ଅନ୍ୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଏବଂ ପକ୍ଷୀଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ।
୮. ୮୫ Cephalanthera : ମୁଖ୍ୟତଃ ଜଉରୋପ ଓ ଏସିଆର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଅର୍ଜିଡ଼ ପ୍ରଜାତି; ପ୍ରାୟ ୧୫ଟି ଜାତି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି ।
୯. ୮୫ Neottia : ନାଟିଶାତୋଷ୍ଟ ତଥା ଆର୍ଜିଟିକ୍ ଓ ଉପଆର୍ଜିଟିକ୍ ଅଞ୍ଚଳ, ଜଉରୋପ, ଏସିଆ (ହିମାଳୟ ସମେତ) ଏବଂ ଉତ୍ତର ଆମେରିକାରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଏକ ବିଶେଷ ଅର୍ଜିଡ଼ ପ୍ରଜାତି ।
୧୦. ୮୫ ଆକାଲିଆସ୍ : ଏସିଆ, ଜଉରୋପ ଓ ଉତ୍ତର ଆମେରିକାର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା, ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ସୁନ୍ଦର ଓ ମୁଖ୍ୟତଃ ଲାଲ ରଙ୍ଗର ପୁଲ ପୁରୁଥିବା Azaleas ଗଛର ପୁଲ ଡାର୍ଭଜନ୍‌ଙ୍କୁ ସମ୍ମୋହିତ କରୁଥିଲା ।
୧୧. ୮୫ Diclytra : ଜାପାନ, କୋରିଆ, ଚୀନ୍ ଓ ସାଇବେରିଆରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା Papavaracea ବଂଶର ଏକ ଗଛର ପୁଲ ।
୧୨. ୮୫ ଲୋବେଲିଆ : ଗ୍ରୀଷ୍ମମଣ୍ଡଳ ଓ ନାଟିଶାତୋଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ସୁନ୍ଦର ନୀଳ ରଙ୍ଗର ପୁଲ ପୁରୁଥିବା ଗଛର ପୁଲ ।
୧୩. ୮୬ ଡ. ହେନ୍ରି ଜୋନ୍ସ : ଇଂଲଣ୍ଡର ଡାକ୍ତର ଓ ରସାୟନବିତ୍, Dr. Henry Bence Jones (1813-1873) ।
୧୪. ୮୬ ଲେସଲି ଷ୍ଟିପେନ୍ : ଇଂରେଜ ଲେଖକ, ସମାଜୋଚ୍ଚକ ଓ ପର୍ବତାରୋହୀ, Sir Leslie Stephen (1832-1904); ଭର୍ଜିନିଆ ଉଲ୍‌ଫ୍ (Virginia Woolf, 1882-1941)ଙ୍କ ବାପା ।
୧୫. ୯୧. ମାଟେ : ପିତା ସ୍ବାଦୟୁକ୍ତ ଏକ ପ୍ରକାରର ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକୀୟ ଚା, *Ilex paraguariensis* ଗଛର ପତ୍ରରୁ ଏକ ବିଶେଷ ଉପାୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାନୀୟ ।
୧୬. ୯୨ ବ୍ୟାକଗାମନ୍ : ଲୁତୁ ପରି, କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷୀ ପକାଇ ଗୁଟି ଚଢ଼ାଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହ ଦୁଇଜଣ ଖେଳିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଭିଷ୍ଟ ଏକ ପ୍ରାଚୀନକାଳର ଖେଳ ।
୧୭. ୯୩ “Ar hyd y nos”: John Hughes କ୍ ଦ୍ବାରା ରଚିତ ଏକ ପାରମ୍ପରିକ ୱେଲ୍‌ଶ୍ (Welsh) ଲୋକଗୀତ, ଯାହାର ଇଂରାଜୀ ଅର୍ଥ ହେଉଛି, “All Through the Night” ।

୧୮. ୯୩ Otaheitan ଗୀତ : ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରର ତାହିତି (Tahiti) ଦ୍ଵୀପର ପାରମ୍ପରିକ ଲୋକଗୀତ ।
୧୯. ୯୩ ହାଷ୍ଟେଲ୍ ସଙ୍ଗୀତ : ଜର୍ମାନୀ - ଜର୍ମିନ୍ ବ୍ରିଟିଶ୍ ବାରୋକ୍ (Baroque - ସପ୍ତଦଶ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସ୍ଥାପତ୍ୟ, କଳା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ପର୍କିତ ମନୋହର ଯୁରୋପୀୟ ଶୈଳୀ) ସଙ୍ଗୀତକାର George Friderick Handel (1685-1769)ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ସଙ୍ଗୀତ ।
୨୦. ୯୩ ଶ୍ରୀମତୀ ଇର୍ଷ୍ଟନ୍ ଲୁଶିଙ୍ଗଟନ୍ : ବ୍ରିଟିଶ୍ ଏଡ଼ିଭୋକେଟ୍ ଜେନେରାଲ୍, ନୈସେନା ବିଭାଗର ଦ୍ଵିତୀୟ ସଚିବ ଓ କ୍ୟାପ୍ଟିଭର ଧର୍ମପ୍ରଚାରକ Vernon Lushington କ ପତ୍ନୀ ।
୨୧. ୯୩ ହାନୁ ରିକ୍ଟର : ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ, ଅକ୍ସେଟ୍ଫର୍ଡର ବା ବାଦ୍ୟବୃନ୍ଦକାର, ବିଶିଷ୍ଟ ପିଆନୋବାଦକ Hans Richter (1843-1916); 1877 ମସିହାରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପ୍ରଥମ ସଙ୍ଗୀତ ପରିବେଷଣ କରି ଖ୍ୟାତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।
୨୨. ୯୩ "Will he come" : ଇଂରେଜ ସଙ୍ଗୀତକାର Arthur Seymour Sullivan (1842-1900) କ କୃତି ।
୨୩. ୯୪ ଜର୍ଜ୍ ଏଲିଅଟ୍ : George Eliot ହେଉଛି ଲେଖିକା Mary Ann Evans (1819-1890) କର ଲେଖକୀୟ ଉପନାମ (Pen name) । ସାମ୍ବାଦିକତା, ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା ଏବଂ ଅନୁବାଦ ଆଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ମେରୀ ପୁରୁଷ ନାମରେ ଲେଖିବା କାରଣ ତାଙ୍କ ଅନୁସାରେ ହେଉଛି, ଏପରି କଲେ ତାଙ୍କର ବହିଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵ ଦିଆଯିବ । 'Silas Marner' ଏଲିଏଟ୍‌ଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଏହା 1861 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କାଳ୍ପନିକ ଚରିତ୍ର ସିଲାସ ମାର୍ନର୍ (ବୁଝାକାର)ଙ୍କ ସୁଖଦୁଃଖର କାହାଣୀ ପାଠକଙ୍କ ମନକୁ ଛୁଇଁଥିଲା ।
୨୪. ୯୪ ମିସ୍ ଅଷ୍ଟେନ୍ : ଜନପ୍ରିୟ ଇଂରେଜ ଔପନ୍ୟାସିକା Jane Austen (1775-1817) ।
୨୫. ୯୪ ମିସେସ୍ ଗାସ୍କେଲ୍ : ଜନପ୍ରିୟ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଗାଳ୍ପିକା ଓ ଔପନ୍ୟାସିକା Elizabeth Gaskell (1810-1865) ।
୨୬. ୯୪ ଟର୍ନର୍ : ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଅଙ୍କନରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା J.W.M. Turner (1775-1851) ଆଙ୍କିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଚିତ୍ର ଯାହା କଳା-ସମାଲୋଚକ John Ruskin (1819-1900) କ ଘରେ ତାରୁଉଛନ୍ ଦେଖୁଥିଲେ ।
୨୭. ୯୪ ଭାନ୍‌ଡାଇକ୍ ଚିତ୍ର : ବାରୋକ୍ ଚିତ୍ରକର Sir Anthony Van Dyck (1599-1641) ଆଙ୍କିଥିବା ଚିତ୍ର (Vandyke Portraits); ତାଙ୍କ ଫ୍ଲେମିଶ୍ (Flemish) ନାମ Dyck, ଏହିପରି ନାମ ବେଲଜିୟମର ଉତ୍ତର ଅଞ୍ଚଳରେ ଦିଆଯାଏ, ଯେଉଁଠାରେ ତତ୍ ରାଷ୍ଟ୍ରା ପ୍ରଚଳିତ ।

୨୮. ୯୫ "Verdamnte" : ଏହି ଜର୍ମାନ୍ ଶବ୍ଦର ଇଂରାଜୀ ଅର୍ଥ ହେଉଛି "the damned" ।
୨୯. ୯୬ Invertebrate Anatomy : 'ଅମେରୁଦଣ୍ଡୀୟ ଶରୀର ଗଠନ ବିଜ୍ଞାନ' - ଏହି ପୁସ୍ତକ ବ୍ୟତୀତ ଟି.ଏଚ୍. ହକ୍ଲେ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତା' ଭିତରୁ 'Man's Place in Nature', 'The Darwinian Hypothesis', 'Review of Origin of Species', 'Agnosticism' ହେଉଛି କେତୋଟି ପ୍ରମୁଖ ପୁସ୍ତକ ।
୩୦. ୯୭ ବାଲ୍‌ଫର୍ : ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତିବିତ୍, ଜୀବବିଜ୍ଞାନୀ ତଥା ଭୂଶିଳ୍ପୀ ଏବଂ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ସମର୍ପକ Francis Maitland Balfour (1851-1882); ତାଙ୍କ ରଚିତ Comparative Embryology (2 ଖଣ୍ଡ ବିଶିଷ୍ଟ) - ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଅମେରୁଦଣ୍ଡୀୟ ତଥା ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ ମେରୁଦଣ୍ଡୀୟ ନେଇ ଯଥାକ୍ରମେ 1880 ଓ 1881 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ । ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ ଭିତରେ ତାଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଏତେ ବେଶୀ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା ଯେ ତାଙ୍କୁ ତାରୁଭଜନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ତଥା ଭଜରାଧିକାରୀ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ମାତ୍ର ୩୧ ବର୍ଷ ବୟସରେ Mont Blanc ଆରୋହଣ କରିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ Johann Petrusଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।
୩୧. ୯୭ ମି. ଜୁଡ୍ : ବ୍ରିଟିଶ ଭୂତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଫେସର John Wesley Judd (1840-1916) ।
୩୨. ୯୭ ଏ. ଗାକି : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡର ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଓ ଲେଖକ Sir Archibald Geiki (1835-1924) ।
୩୩. ୯୭ ଡ. ଡର୍ନ୍ : ତାରୁଭଜନବାଦର ଜଣେ ବିଦଗ୍ଧ ସମର୍ପକ ଏବଂ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରଥମ ପ୍ରାଣିତତ୍ତ୍ୱ ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର, 'Stazione Zoologica', Naples, Italy ର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା-ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ Anton Dohrn (1840-1909) ।
୩୪. ୯୮ ପାଜେଟ୍ : ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ ଓ ନିଦାନଶାସ୍ତ୍ରୀ Sir James Paget (1814-1899), ଏକ ଅସ୍ଥିରୋଗର ନାମ Paget's Disease ତାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ଦିଆଯାଇଛି ।
୩୫. ୯୯ କୋମ୍ବେର୍ : ଇଂଲଣ୍ଡର କୁମ୍ବ୍ରିଆ (Cumbria - ପୂର୍ବର ଲାଙ୍କାସାୟାର)ର ଫୁର୍ନେସ୍ (Furness) ଅଞ୍ଚଳର ଏକ ଅତି ମନୋରମ ଗ୍ରାମ ।
୩୬. ୯୯ ଡିଅ୍ ହିଲ୍ : Dorking, Surrey ର ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମରେ ୨୯୪ ମିଟର ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ପର୍ବତ; ଏହି ପର୍ବତ ଶୀର୍ଷରେ Leith Hill Tower ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଛି ।

୩୭. ୧୦୦ ସାଇରାନ୍ଥସ୍ : *Spiranthes* - ଆମେରିକା, କଉରୋପ, ଏସିଆ ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଏକ ପ୍ରକାରର ଅର୍କିଡ୍ ।
୩୮. ୧୦୦ ଥାଇମ୍ : ଗୋଷେଇରେ ଓ ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ଓ ସୁନ୍ଦର ଫୁଲଥିବା ଏକ ଗଛ *Thyme* (*Thymus vulgaris*, ଏକ ଉଦାହରଣ) ଯାହା ବିଶେଷତଃ ଇଟାଲୀରେ ଦେଖାଯାଏ ।
୩୯. ୧୦୧ ଦୁସ୍-ବାଥ୍ : *douche-bath* - ଶରୀରର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ, ବିଶେଷତଃ ଗୁପ୍ତାଙ୍ଗକୁ ବିଶେଷ ପିଚିକାରୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଧୋଇ, ଗାଧୋଇବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ।
୪୦. ୧୦୧ ଆଲଡର୍ସସଟ୍ : “ହୋମ୍ ଅଫ୍ ଦ ବ୍ରିଟିଶ୍ ଆର୍ମି” ଭାବେ ପରିଚିତ, ଲଣ୍ଡନଠାରୁ ୬୦ କି.ମି. ଦୂରରେ ଥିବା ହାମ୍ପସାୟାର୍‌ର ଏକ ସହର *Aldershot* ।
୪୧. ୧୦୯ ଡି. କାଣ୍ଡୋଲ୍ : ସ୍ୱିଜରଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ *Augustin Pyramus de Candolle* (1778-1841) ଯିଏ “*Nature's War*” ଅବଧାରଣା ଦେଇଥିଲେ; ଏହାର ପ୍ରଭାବ ତାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱଜନକ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଉଦ୍ଭିଦରେ ୨୪ ଘଣ୍ଟିଆ ‘ଜୈବିକ ଘଡ଼ି’ (*Biological Clock*) ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ।
୪୨. ୧୧୧ ସେମ୍ପର୍ : ଜର୍ମାନ୍ ନୃବିଜ୍ଞାନୀ (*Ethnologist*) ଓ ପ୍ରାଣିବିଜ୍ଞାନୀ *Prof. Carl Gottfried Semper* (1832-1893) ଜଣେ ପରିବେଶ ବିଜ୍ଞାନୀ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ; ପିଲିପାଇନ୍ ସମୁଦ୍ରର ଏକ ସାପର ନାମ ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ *Hydrophis semperi* ଦିଆଯାଇଛି ।
୪୩. ୧୧୧ ଜନ୍‌ସନାୟ ଉତ୍ତର : ଇଂରେଜ କବି, ପ୍ରାବନ୍ଧିକ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ବିତ୍, ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ, ଜୀବନୀକାର, ଅଭିଧାନ ସଙ୍କଳକ *Dr. Samuel Johnson* (1709-1784) ସାଧାରଣତଃ ଚତୁର ଓ ନବଜିଆ ଉତ୍ତର ଦେବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ‘*A Dictionary of English Language*’ (1775) ବେଶ୍ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା ।
୪୪. ୧୧୨ ସାର୍ ଜନ୍‌ ଲୁବକ୍ : ବିଦ୍ୱାନ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ବ୍ୟାଙ୍କର୍ ତଥା ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଓ ମାନବପ୍ରେମୀ ତଥା ପରୋପକାରୀ *Sir John Lubbock* (1834-1913) ତାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱଜନକ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ବିବର୍ଜନବାଦ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିଲେ; ତାର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱଜନକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଯୁବକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ।

୪୫. ୧୧୩ ହିଟ୍-ମଣ୍ଡେ : ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ଅନୁଯାୟୀ ଜଣେ ପରର ସପ୍ତମ ରବିବାରକୁ ହିଟ୍-ସଣ୍ଡେ ଭାବେ ପାଳନ କରାଯାଏ, ତା'ପରଦିନ ହେଉଛି Whit-Monday ।
୪୬. ୧୨୬ ମିସ୍ ମାର୍ଟିନୋ : 1848 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'Household Education' ର ରଚୟିତା ତଥା ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜ ଲେଖିକା Miss Harriet Martineau (1802-1876); ପ୍ରଥମ ମହିଳା ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ।
୪୭. ୧୨୯ ଟ୍ରିଷ୍ଟାନ୍ ସାଣ୍ଡି : Laurence Sterne (1713-1768) କି ଦ୍ଵାରା ରଚିତ 'The Life and Letters of Tristram Shandy, Gentleman' ର କାଳ୍ପନିକ ଚରିତ୍ର ଟ୍ରିଷ୍ଟାନ୍ ସାଣ୍ଡି; ଆମର ଆଚରଣ, ବ୍ୟବହାର ଓ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ଵ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏହି ହାସ୍ୟୋଦ୍ୟୋଗ ୯-ଖଣ୍ଡବିଶିଷ୍ଟ ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ 1759 ମସିହାରେ ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ସାତ ଖଣ୍ଡ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାତ ବର୍ଷ ଭିତରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ଏହା ଥିଲା ଷ୍ଟର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ସଫଳତମ କୃତି ।
୪୮. ୧୩୧ ଫାଲ୍‌କୋନର୍ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡ ଭୂତତ୍ତ୍ଵବିତ, ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନୀ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵବିତ୍ Hugh Falconer (1808-1865); 1847 ମସିହାରେ କଳିକତାର ବଟାନିକାଲ୍ ଗାର୍ଡେନ୍‌ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷକ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ କଳିକତା ମେଡିକାଲ୍ କଲେଜରେ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଫେସର ଭାବେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ; ଚିକିତ୍ସାରେ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଭାରତରେ ସିନ୍‌କୋନାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

ଅତିରିକ୍ତ ସୂଚନା

ପରିଶିଷ୍ଟ-୨ (ପୃଷ୍ଠା ୧୩୩ ରୁ ୧୪୭)

କ୍ର.ସଂ.	ପୃଷ୍ଠା	ବିଷୟ/ନାମ ଲେଖକ
୧.	୧୩୩	ଏବର୍ : ଆମେରିକୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ Dr. Francis Ellingwood Abbott (1836-1903); ବିଜ୍ଞାନ ପଦ୍ଧତିରେ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ବା ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱର ବିକାଶ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ଓ 1888 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'Scientific Theism' ରଚନା କରିଥିଲେ ।
୨.	୧୩୩	'Index' : ଡ. ଏଫ୍. ଭି. ଏବର୍ଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ (1870-1880)ରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଏକ ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ପତ୍ରିକା ।
୩.	୧୩୩	ମି. ଜେ. ଫର୍ଡିୟ : ଚର୍ଚ୍ଚ ଅଫ୍ ଇଲିଙ୍ଗର ଧର୍ମଯାଜକ Mr. John Fordyce.
୪.	୧୩୮	ପୋମ୍ପେଇ : ଦକ୍ଷିଣ ଇଟାଲୀର ନେପଲର Pompei ସହର ଏକ ବ୍ୟବସାୟ କେନ୍ଦ୍ର ଭାବେ ଜଣାଶୁଣା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପର 79 ରେ ଭେସୁଭିୟସ୍ (Vesuvius) ଆଗ୍ନେୟଗିରି ଉଦ୍‌ଗିରଣ ଯୋଗୁଁ ବ୍ୟାପକ କ୍ଷତି ଘଟିଥିବା ଏହି ସ୍ଥାନର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।
୫.	୧୪୩	'ମ୍ୟାକ୍‌ମିଲାନୁ ମାଗାଜିନ୍' : Alexander MacMillan (1859-1907)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଚିତ୍ରିତ୍ ପତ୍ରିକା ଯେଉଁଥିରେ ଉଭୟ ଫିକ୍ସନ୍ ଓ ବିବିଧ ଅଣଫିକ୍ସନ୍ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା ।
୬.	୧୪୩	ଜୁଲିଆ ୱେଜ୍‌ଉଡ୍ : ହେନ୍‌ସ୍‌ଲେ ୱେଜ୍‌ଉଡ୍ (ଏମ୍ମା ଡାର୍‌ଉଇନଙ୍କ ଭାଇ) ଓ ଏମ୍ମା ମ୍ୟାକିଣ୍ଡୋର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ଝିଅ ଏବଂ ଡାର୍‌ଉଇନଙ୍କ ଝିଆରୀ Frances Julia Wedgwood (1833-1913) ଜଣେ ଔପନ୍ୟାସିକା, ଐତିହାସିକା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚିକା ଭାବେ ଜଣାତ ।
୭.	୧୪୪	ଡାର୍‌ଉଇନିଆନା : ସ୍ମରଣିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ସଙ୍କଳନ Darwiniana ରେ ଆସା ଗ୍ରେ ଉଦ୍ଭିଦବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦକୁ ଦୃଢ଼ ସମର୍ଥନ କରି କହିଥିଲେ ଯେ ଆଞ୍ଚିକତାଭିତ୍ତିକ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍‌ବରଣ ଏବଂ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଭିତରେ ବିଭେଦ ନାହିଁ ।
୮.	୧୪୫	ଗ୍ରାହାମ୍ : ଆମେରିକୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ରାଜନୀତି ତଥା ଅର୍ଥନୀତି ବିଶାରଦ William Graham (1840-1910) ସାମାଜିକ ଡାର୍‌ଉଇନବାଦର ଜଣେ ପ୍ରବକ୍ତା ଭାବେ ଜଣାତ ।

୯. ୧୪୫ କ୍ରୀଷ୍ଟ ଅଫ୍ ସାଇନ୍ସ : ଉଇଲିୟମ୍ ଗ୍ରାହମ୍‌ଙ୍କ ରଚିତ ଓ 1881 ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'Creed of Science' ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ, ନୀତି ଓ ସମାଜ ସମ୍ପର୍କିତ ଏକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପୁସ୍ତକ ।
୧୦. ୧୪୬ ଆର୍ଜିଲର ଦୁକ୍ : ସ୍କଟ୍‌ଲ୍ୟାଣ୍ଡର King William-II କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ରାଟ ବଂଶଜ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ଏହି Duke of Argyll ଉପାଧି, 1701 ମସିହାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।
୧୧. ୧୪୭ ଡ. ଏଭେଲିଂ : ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇଂରେଜ ଜୀବବିଜ୍ଞାନ ଅଧ୍ୟାପକ ତଥା ଡାର୍‌ଭିନିଆନ୍ ବିବର୍ତ୍ତନର ମୁଖପାତ୍ର Dr. Edward B. Aveling (1849-1898) ଡାର୍‌ଭିନିଆନ୍ ତତ୍ତ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ଅତି ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ନିଜର ଧର୍ମସମ୍ପର୍କିତ ବିଶ୍ୱାସକୁ ପରିହାର କରିଦେଇଥିଲେ ।

ତାରତମ୍ୟ ପରିବାର

ଚାର୍ଲସ୍ ରବର୍ଟ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୦୯-୧୮୮୨)

ଜେଜେବପା	କରାସମ୍ବ ତାରତମ୍ୟ (୧୭୩୧-୧୮୦୨)
ଜେଜେ ମା'	ମେରୀ ହୁଡ୍ସନ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୭୪୦-୧୭୭୦)
ବପା	ରବର୍ଟ୍ ଡ୍ରେରିଜ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୭୬୬-୧୮୪୮)
ମା'	ସୁସାନା ତାରତମ୍ୟ (୧୭୬୫-୧୮୧୭) (ବରିଷ୍ଠ ଜୋଶିଆ ଡ୍ରେଜ୍‌ଭଟ୍‌ଙ୍କ ଝିଅ)
ଅଜା	ଜୋଶିଆ ଡ୍ରେଜ୍‌ଭଟ୍ ବରିଷ୍ଠ (୧୭୩୦-୧୭୯୫)
ଆଇ	ସାରା ଡ୍ରେଜ୍‌ଭଟ୍ (୧୭୩୪-୧୮୧୫)
ମାମୁ	ଜୋଶିଆ ଡ୍ରେଜ୍‌ଭଟ୍ (୧୭୬୯-୧୮୪୩)

ପତ୍ନୀ : ଏମ୍ମା ତାରତମ୍ୟ (୧୮୦୮-୧୮୯୬)
(ମାମୁ ଜୋଶିଆ ଡ୍ରେଜ୍‌ଭଟ୍‌ଙ୍କ ଝିଅ, ତାରତମ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ବୟସରେ ୯ ମାସ ବଡ଼ ।)

ପୁତ୍ର ଓ କନ୍ୟା :

୧. ଉଇଲିୟମ୍ କରାସମ୍ବ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୩୯-୧୯୧୪)
୨. ଆନ୍ନି ଏଲିଜାବେଥ୍ ତାରତମ୍ୟ (୨.୩. ୧୮୪୧-୨୩.୪. ୧୮୫୧)
୩. ମେରୀ ଏଲିନର୍ ତାରତମ୍ୟ (୨୩.୯. ୧୮୪୨-୧୬. ୧୦. ୧୮୪୨)
୪. ହେନ୍ରିଏଟା ଏମ୍ମା “ଏଟି” ତାରତମ୍ୟ (୧୮୪୩-୧୯୨୭)
୫. ଜର୍ଜ ହୁଡ୍ସନ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୪୫-୧୯୧୨)
୬. ଏଲିଜାବେଥ୍ “ବେସ୍‌ସି” ତାରତମ୍ୟ (୧୮୪୭-୧୯୨୬)
୭. ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୪୮-୧୯୨୫)
୮. ଲିଓନାର୍ଡ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୫୦-୧୯୪୩)
୯. ହୋରେସ୍ ତାରତମ୍ୟ (୧୮୫୧-୧୯୨୮)
୧୦. ଚାର୍ଲସ୍ ଡ୍ରେରିଜ୍ ତାରତମ୍ୟ (୬.୧୨. ୧୮୫୬-୨୮.୬. ୧୮୫୮)

ଡାର୍‌ଉଇନ୍ - ୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ

ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ଡାର୍‌ଉଇନ୍

ଡାର୍‌ଉଇନ୍ - 'ଅରିଜିନ୍'ର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଅବସରରେ

ଏମ୍ମା ଡାର୍‌ଉଇନ୍

ରବର୍ଟ ଷ୍ଟେରିଙ୍ଗ ଡାର୍‌ଉଇନ୍

ସୁସାନ୍ନା ଡାର୍‌ଉଇନ୍

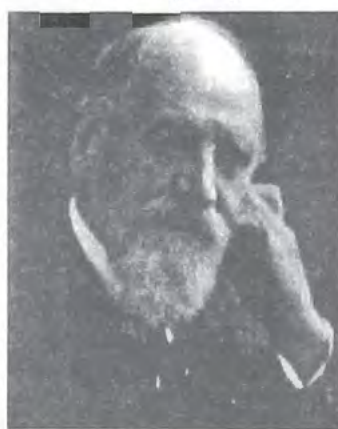
ଜନାଦମସ୍ ତାରତ୍ତମନ୍

ଜୋଷିଆ ବ୍ରେକ୍‌ବ୍ରକ୍ଟ, ବରିଷ୍ଠ

ନୋରା ବାରଲୋ

ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ତାରତ୍ତମନ୍

ଥାଲମ୍‌ପ୍ରେଟ୍ ଥାଲେସ୍

ଟୋମାସ୍ ରବର୍ଟ୍, ମାଲଥସ୍

ଡାଉନଟାରେ ଡାଉନଟନ ବାସଗୃହ

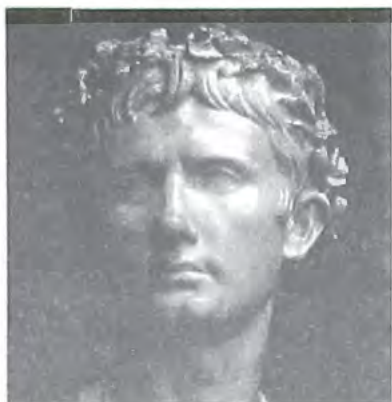
ଗାଲାପାଗୋସ୍ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ

ସି ଡବ୍ଲ୍ୟୁ ଏମ୍ ଇଡ୍ୱାଲ

ସେଣ୍ଟ ହେଲେନା

ହୋରେସ୍

ଅର୍ଣ୍ଣଷ୍ଟ ହେକେଲ

ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ବେକନ

ସାମୁଏଲ୍ ଜନସନ

ଜନ, ହେନସ୍ଲୋ

ଉଇଲିୟମ୍ ହେଡ୍‌ଲେ

ପିଟ୍-ରୟ

ଚାର୍ଲସ୍ ଲିଏଲ୍

ଜୋସଫ୍ ହୁକର୍

ଗୋସ୍ ହକ୍ସଲେ

ଆର୍ଥର୍ ସେକ୍ସଲ୍

ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ବାଲ୍‌ଫୋର୍ଡ୍

ସିଂହାଳାଳୁଗା

ନିଓଟିଆ

ଫୁଲ୍

ପଞ୍ଚୋଦ୍ଭେଦା

ତିନି ପ୍ରକାରର ପ୍ରବାଳ ଭିତ୍ତି

ଆଜିନିଆସ

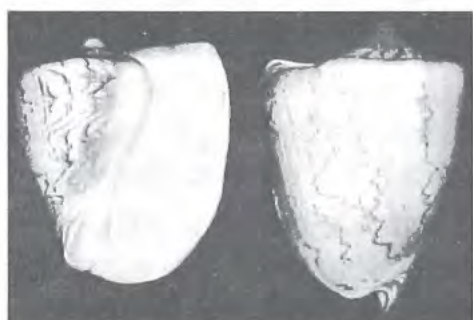
ତାଉକୁଇଟା

ପାନାଜିଅସ

ପୁଅକସ

ଭୋଲୁୟର୍ ଖୋଳପା

ସନ୍ତୁ

ଉପସଂହାର

୧୮୫୯ ମସିହାରେ ଡାର୍‌ଉଇନ୍‌ଙ୍କ ‘Origin of Species’ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରଠାରୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତରଫରୁ ଏହାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରାଯାଇଛି; ମହାବିଦ୍ୟୋରଣ ଏବଂ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଉପରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଯାଇଛି ଏବଂ ସବୁ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳରେ ଏକ “Intelligent Design” ର ଭୂମିକା ରହିଥିବା ବିଷୟରେ ଦାବି କରାଯାଇଛି । ସମୟକ୍ରମେ ଧର୍ମ, ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ତଥା ମୂଲ୍ୟବୋଧ ସହ ବିଜ୍ଞାନ, ମହାବିଦ୍ୟୋରଣ, ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ଆଦିର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ, ବରଂ ଏ’ସବୁ ମାନବ ସମାଜର ଦୁଇଟି ବିପରୀତଧର୍ମୀ ଦିଗ ଭାବେ କେତେକ ମହଲରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ଅବିଜ୍ଞେୟବାଦୀ ଡାର୍‌ଉଇନ୍‌ଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଏକ କୁଠାରାଘାତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ସମାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରକୃତରେ ସମାଜ ଓ ବିଜ୍ଞାନ, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଓ ବିଜ୍ଞାନ, ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଓ ବିଜ୍ଞାନ, ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ବିଜ୍ଞାନ, ଈଶ୍ୱର ଓ ବିଜ୍ଞାନ ... କୌଣସିଟି ଅପରର ବିପରୀତମୁଖୀ ନୁହେଁ । ଏ’ସବୁ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ । ଯାହା କିଛି ବିରୋଧାତ୍ମକ ରହିଥିବା ପରି ମନେ ହୋଇଥାଏ ବା ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଥାଏ ତାହା ଏକ ଭିନ୍ନ ମାନସିକତାର ପରିପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର । ବିଜ୍ଞାନର ମୂଳଭିତ୍ତି ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ଜଟିହାସ; ଏହାର ମୂଳରେ ରହିଛି ପ୍ରକୃତି । ଅଥର୍ବବେଦ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରକୃତିକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା କରି ଦେଖିବା ଅସମ୍ଭବ । ତା’ହେଲେ ଅସଙ୍ଗତି କେଉଁଠି ? ଭଗବତ୍ ବିଶ୍ୱାସ, ନୀତି, ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା, ସମାଜ ତଥା ସାମାଜିକ କଲ୍ୟାଣ ଏବଂ ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ... କେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଜ୍ଞାନର ଏସବୁ ସହ ବିରୋଧାତ୍ମକ ରହିଛି ? ଏହା ସତ୍ୟରେ ନୀତିରହିତ ବିଜ୍ଞାନ, ମୂଲ୍ୟବୋଧବିହୀନ ବିଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ, ଏହା ଏକ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ । ସେହିପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋଭାବରହିତ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ଏହା ଏକ ଅବାସ୍ଥିତ ଦିବାସ୍ୱପ୍ନ । କୁହାଯାଏ ଯେ ବିଜ୍ଞାନ ମୂଲ୍ୟବୋଧରହିତ ବା ମୂଲ୍ୟବୋଧ-ନିରପେକ୍ଷ ଏକ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏବଂ ମୂଲ୍ୟବୋଧ, ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଚିନ୍ତାଧାରା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିସାପେକ୍ଷ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଉକ୍ତି “Science without religion is lame, religion without science is blind” ପ୍ରଶିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଡାର୍‌ଉଇନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ଚର୍ଚ୍ଚର ମନୋଭାବ ତଥା ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରେ ଅସ୍ପାତାବିକତା କିଛି ନାହିଁ । ସେହିପରି କିଛି ତଥାକଥିତ ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସ ପ୍ରତି ରହିଥିବା ହତାଦର ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏ’ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କ ମହାନ ଉକ୍ତି ଆମ ପାଇଁ ଦିଗବାରେଣୀ ଭାବେ ସବୁବେଳେ ରହିଆସିଛି । ଏଭିତରୁ କେତୋଟିର ଉଲ୍ଲେଖ ନିମ୍ନରେ କରାଯାଇଛି :-

Voltaire କି ଭାଷାରେ "False science creates altheists, true science prostrates man before divinity." ସେହିପରି Francis Bacon କହିଥିଲେ, "A little knowledge of science makes a man an atheist, but in-depth study of science makes him a believer." ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଈଶ୍ୱରବିଶ୍ୱାସ ବିଷୟରେ ଏଥିରୁ ମିଳୁଥିବା ବାର୍ତ୍ତା କ୍ଷୁଦ୍ର ନୁହେଁ କି ? Carl Saganଙ୍କ ଉକ୍ତି "Science is not only compatible with spirituality, it is a profound source of spirituality", ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଉଛି । ସେ ଆହୁରି କହିଥିଲେ, "Science is a way of thinking much more than a body of knowledge", ଯେଉଁଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ମିଳୁଛି ମଣିଷର ମନନଚିନ୍ତନ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ । ସୁତରାଂ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ହେଉ କି ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ବା ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବା ରାଜନୀତି ବା ଅର୍ଥନୀତି ... ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନର ଯେ କୌଣସି ବିଭାଗର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତି ପ୍ରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିସବୁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । କୌଣସି ବିଷୟରେ ଗଭୀର ଅଧ୍ୟୟନ ନ କରି ଅନ୍ୟ ବିଭାଗ ପ୍ରତି ବା ଅନ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରା ପ୍ରତି ପ୍ରତିକୂଳ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେବା ଓ ଅସୂଯା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ସ୍ମୃହଣୀୟ କି ? ସାମଗ୍ରିକ ତଥା ସାର୍ବଜନୀନ ହିତସାଧନ ଆମର ଈଶ୍ୱର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ବିଧେୟ ।

ଡାର୍‌ଉଇନ୍‌ବାଦ ପ୍ରତି ଚର୍ଚ୍ଚର ବିରୋଧ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ୨୦୧୪ ମସିହାରେ Pontifical Academy of Sciences ରେ ପୋପ୍ ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଦେଇଥିବା ବକ୍ତବ୍ୟ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନ କରୁଛି । ତାଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟର ସରଳ ସାରାଂଶ ହେଉଛି - ଉଭୟ ମହାବିଜ୍ଞାନର ଚତ୍ତ୍ୱ ଓ ବିବର୍ତ୍ତନ ତତ୍ତ୍ୱ ସତ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଏବଂ ଈଶ୍ୱର କାଉଁରା କାଠି ଚଳାଉଥିବା ଜଣେ ଯାଦୁକର ନୁହଁନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ Pius-XII ମହାବିଜ୍ଞାନର ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁକୂଳ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନାର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିଦେଇଥିଲେ । ସେହିପରି ୧୯୯୬ ମସିହାରେ John Paul - II କହିଥିଲେ, "ବିବର୍ତ୍ତନ ଏକ ପରିକଳ୍ପନା ନୁହେଁ, ଏହା ଏକ

୧୭୯

ପ୍ରମାଣିତ ସତ୍ୟ ।” ତେବେ ପୋପ୍ ବେନେଡ଼ିକ୍ଟଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟରୁ “Intelligent Design” ଅବଧାରଣାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମତରେ ସବ୍ୟପ୍ରକାଶିତ ପୋପ୍ ପ୍ରାନ୍ନିସ୍ଙ୍କ ଘୋଷଣା ଦ୍ଵାରା ଚର୍ଚ୍ଚ-ତାରତମ୍ୟ ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ଅନେକାଂଶରେ ଦୂର ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଇଟାଲୀର National Institute for Astrophysics ର ପ୍ରଫେସର Giovanni Bignami କି ମତରେ “The pope’s statement is significant. We are direct descendants from the Big Bang that created the universe. Evolution came from creation”. ପୂର୍ବରୁ Carl Sagan କହିଥିଲେ “We are nothing but stardust”, ଯେଉଁଥିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ସୂଚନା ମିଳୁଛି ।

ଚର୍ଚ୍ଚର ଆଭିମୁଖ୍ୟ, ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମତାମତ ଏବଂ ବିଦ୍ଵାନମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିର ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ମଣିଷ, ଜୀବଜଗତ ଏବଂ ବିଶ୍ଵବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସମ୍ପର୍କିତ ଯେ କୌଣସି ଅଧ୍ୟୟନରେ ଏକ ସମନ୍ୱିତ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ରହିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ ପ୍ରତି ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଜ୍ଞାନବିଜ୍ଞାନର ବିବିଧ ବିଭାଗ ଭିତରେ ଅଧିକ ସମନ୍ୱୟର ସୁତ୍ରପାତ କରିବ ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ ।

ଏଡ଼ି. ଏମ୍. ଏସ୍. ବାଗଲ

ସ୍ୟାଡ୍ ଡ୍ରାକ୍